

Zeszyty Naukowe

Gdańskiej Szkoły Wyższej

Tom 14
2014
ISSN 2300-9055
Rocznik

Zeszyty Naukowe

Gdańskiej Szkoły Wyższej

Pełna lista recenzentów czasopisma
oraz zasady recenzowania artykułów i wytyczne dla autorów
dostępne są pod adresem: www.gsw.gda.pl/wydawnictwo w zakładce „Zeszyty Naukowe”

Niniejsza wersja papierowa jest wersją pierwotną *Zeszytów Naukowych Gdańskiej Szkoły Wyższej*

Do 2011 r. pod nazwą:
Zeszyty Naukowe Gdańskiej Wyższej Szkoły Administracji, ISSN 1896-2505

Redaktor naczelny
Tomasz Mikołajczewski

Wydanie pierwsze, objętość 13,6 ark. wyd., nakład 300 egz., Gdańsk 2014

Druk i oprawa
Sowa-Druk na Życzenie, www.sowadruk.pl, tel. 22 431 81 40
Sowa Sp. z o.o., 05-500 Piaseczno, ul. Raszyńska 13

© Copyright Gdańska Szkoła Wyższa, Gdańsk 2014

**GDAŃSKA
SZKOŁA WYŻSZA**
www.gsw.gda.pl

Wydawca
WYDAWNICTWO GDAŃSKIEJ SZKOŁY WYŻSZEJ
do 2011 r. pod nazwą Wydawnictwo Gdańskiej Wyższej Szkoły Administracji

80-656 Gdańsk, ul. Wydmy 3
tel. 58 305 08 12, tel. 58 305 08 89

Zamówienia: wydawnictwo@gsw.gda.pl

www.gsw.gda.pl/WYDAWNICTWO

ISSN 2300-9055

Spis treści

Prawo Nauki o administracji

Mirosław Borkowski	
Patient's right to pastoral care.....	11
Mirosław Borkowski	
Zasady prawa wyznaniowego. Podstawowe informacje	17
Przemysław Dąbrowski	
Legal Status of Private Schools, Associations and Other Lithuanian Organizations in the Republic of Poland in 1930s: Outline of Issues	27
Przemysław Kierończyk	
Building the new State. First Lithuanian (provisional) constitutions	35
Przemysław Kierończyk	
Projekt konstytucji Francji opracowany przez Condorceta	43
Mikołaj Tarkowski	
Historic-legal trend in the research activities of Izaak Lewin in the interwar period in Poland. Sketch to scientific biography	53

Ekonomia Nauki o zarządzaniu

Aneta Dąbrowska, Magdalena Warmińska, Agnieszka Danielewicz, Tomasz Kozłowski, Patrycja Kozłowska	
Współpraca regionalna powiatów EGO w kierunku rozwoju turystyki	63
Tomasz Kozłowski, Jerzy Kozłowski, Patrycja Kozłowska, Magdalena Warmińska	
Biznesplan jako instrument planowania w przedsiębiorstwie.....	81
Wioleta Mikołajczewska	
Role of psychology in human resource management	97
Marcin Musiałek	
Organizacja i zarządzanie jako płaszczyzna integracji obszarów funkcjonalnych	107
Karolina Muzyczka	
Transport motorem rozwoju regionalnego w Europie	117

Ewa Polak, Waldemar Polak Przyczyny wycofania kapitału zagranicznego z realizacji inwestycji bezpośrednich w Polsce	131
Waldemar Polak Zasadnicze efekty globalizacji.....	145
Aleksander Rezmer Relocation of a production unit.....	157

Filozofia Socjologia Pedagogika

Витольд Ясвин Образовательная среда: психологический комфорт и безопасность	165
Adam Jan Karpiński Мир без мудрости.....	173
Mieczysław P. Migoń Próba uzgodnienia aspektu racjonalnego i irracjonalnego w myśli antropologicznej Maxa Schelera.....	183
Dariusz Sarzała Handel ludźmi do pracy przymusowej — uwarunkowania i prewencja zjawiska	203

Nauki techniczne

Tadeusz Noch Problematik der materiellen Arbeitsumgebung.....	217
--	-----

Recenzje wydawnicze

Wojciech Piestrzyński Marian Piotr Krysiak, <i>Świadek</i> , Wyższa Szkoła Agrobiznesu, Bezpieczeństwo Wewnętrzne, Łomża 2014	229
Dariusz Sarzała <i>Człowiek ze swoimi problemami</i> , Kazimierz Zabłocki, Waldemar Woźniak (red.), Wyższa Szkoła Gospodarki Krajowej w Kutnie, Kutno 2014, ISBN 978-83-63484-17-0	231

» Prawo

» Nauki
o administracji

Mirosław Borkowski
Gdańska Szkoła Wyższa

Patient's right to pastoral care

Abstract

The right of the patient to pastoral care is to attain freedom of conscience. And although it is a legal concept, that to date there is no specific scope of that law. Doubts also raises the catalog of entities that law should be respected. The article presents the most important issues related to the functioning of the patient's right to pastoral care, attention was drawn to some shortcomings of the legal system while indicating those areas which require urgent changes.

Keywords

patient, patient's rights, pastoral care, churches and religious associations, freedom of conscience and religion

Prawo pacjenta do opieki duszpasterza

Streszczenie

Prawo pacjenta do opieki duszpasterskiej ma na celu realizację swobody sumienia. I chociaż jest to pojęcie ustawowe, to do tej pory nie ma określonego zakresu przedmiotowego tego prawa. Wątpliwości budzi również katalog podmiotów, w których prawo to powinno być przestrzegane. W artykule przedstawiono najważniejsze problemy związane z funkcjonowaniem prawa pacjenta do opieki duszpasterskiej, zwrócono uwagę na pewne niedociągnięcia systemu prawnego jednocześnie wskazując te obszary, które wymagają pilnych zmian.

Słowa kluczowe

pacjent, prawa pacjenta, opieka duszpasterska, kościoły i związki wyznaniowe, wolność sumienia i religii

According to the wording of Art. 53 paragraph 1 of the Polish Constitution of 2 April 1997 (Journal of Laws of 1997, No. 78, item 483 with later). Guarantees everyone freedom of conscience and religion.

These freedoms are the right of a personal nature closely related to the personality of the man and his worldview, perception of the world and can mean freedom to adopt any religion but also advocate a worldview atheistic, agnostic or deistic. Freedom of conscience and religion is also espousing religious pluralism, religious tolerance. It should be emphasized that both these freedoms are entitled to "every" man residing on Polish territory, and not just "citizen". The use, by the body of this freedom is not

limited to “territorial”, does not depend on staying e.g. In a particular province, region, although execute the tasks filler content of those rights may be subject to specific legal regime in force at the place where the person resides. In such a situation, most often it happens that freedom of religion afforded the unit corresponds to the obligation to provide for operations of filling this law, the obligation for managing such a facility. A classic case of such relations are in jail, detention or hospitals where managers have a duty to ensure the implementation of “freedom of religion”.

The consequence of this constitutional guarantee is contained in Art. 36 of the Act of 6 November 2008. On patients’ rights and the Patient Ombudsman (Journal of Laws of 2012, item 119, as amended; hereinafter referred to interchangeably: “u.o.p.p.”) patient’s right to pastoral care.

Laconic sounding u.o.p.p. article 36, which states that the “patient living in a therapeutic entity carrying out medical activities in the stationary kind has body health benefits (...) has the right to pastoral care” raises many doubts and needs a wider analysis.

Interpretation problems are already appearing when trying to determine the exact catalog of therapeutic entities which aim at ensuring the patient the right to pastoral care. The Act contains no explicit, clearly and precisely defined catalog of such entities and shall return to the subject of the action. Indeed, only on entities engaged in “a kind of therapeutic activity has body stationary health benefits”, rests the obligation in question. In Article 2, paragraph 2, item 2 of the Act of 15 April 2011. On medical activity (Journal of Laws of 2015, item 618 with later; hereinafter interchangeably: “u.o.d.l.”) an attempt to define the type of medical activity has body stationary health benefits without a detailed definition (kind of benefits referred to in Art. 36 o.u.p.p.). The legislator said that this type of benefits includes “medical activities in the kind of hospital services, as well as the kind of stationary activity has body health services other than hospital”. It is therefore necessary to consider the catalog of such benefits and therefore should better define those offering such benefits, in order to be able to create a list of entities, in which you must provide the patient with the right to pastoral care.

Least doubts rise “hospital services” which are defined as comprehensive health care services performed by the entire day involving the diagnosis, treatment, care and rehabilitation that cannot be exercised within the framework of other ambulatory health care services or health services — Art. 2, paragraph 1, item 11 u.o.d.l. The second group of benefits — a kind of therapeutic activity has body stationary medical services other than hospital — is much more ambiguous. It can create items such as: the provision of care, nursing, palliative, hospice, with long-term care, rehabilitation, substance abuse treatment, mental health care, spa treatment. In addition, these benefits may be granted only for patients whose health condition requires the award of clock or day health services in fixed properly furnished rooms — Art. 2, paragraph 1, item 12 u.o.d.l. One would assume that the legislature created as readable — closed list — “health services other than hospital”. Unfortunately, the analysis of the subsequent articles of the law on medical activity, shows how this bill is inconsistent, as much includes the deficiencies errors. An example of such “shortcomings” of the legislative is Art. 9, paragraph 1, item 1 to 4, containing another attempt precise definition of “fixed and round the clock

health care services other than hospital”. In contrast to the Art. 2, paragraph 1, item 12, this article contains a catalog of open health care services other than hospital. In particular, such benefits are included, among others: health benefits, which include its range of care and rehabilitation of patients not requiring hospitalization — Art. 9, paragraph 1, item 1 (section); health benefits consisting of improvement actions which serve to preserve, restore and improve health — Art. 9, paragraph 1, item 3; health, psychological and social care of patients located in terminally ill and care for the families of these patients — Art. 9, paragraph 1 item 4.

Thus, it is clear that the provisions of these articles do not correspond with each other, they are not consistent. Regulations Art. 9, paragraph 1 u.o.d.l., affect expand the catalog of entities involved in healing, in which the patient is entitled to pastoral care and limited to name some of them.

Analysis in the articles and the content of Art. 12 section 1 item 1–4 u.o.d.l. allows to summon that therapeutic entities in which the patient has a right to pastoral include, among others:

- a) hospitals,
- b) establishments care — medical,
- c) nursing homes — care,
- d) bet rehabilitation,
- e) hospices.

Attempting to clarify, specify the entities in which the patient must be able to benefit from the pastoral ministry was, among others, the subject¹ of the Ombudsman to the Minister of Health — Letter ROP — 746061-I/13/KJ of 23.VIII.2013. In reply to the Ombudsman, the Minister of Health (letter dated 18.IX.2013) has confirmed that hospices They belong to the group of entities on which rests a statutory duty to provide patients with the right to pastoral care².

It should be noted that according to Art. 17 of the Concordat between the Holy See and the Polish Republic on July 28, 1993 r. (Journal of Laws of 1998, No. 51, item 315), “The Republic of Poland guarantees the conditions for the exercise of religious practices and use religious persons residing in institutions (...) health and social care, as well as in other establishments and institutions of this kind.” So we have here another entity (or rather a closer vague entities), in which, to the occupants in, and not only patients, should ensure the right to perform religious practices.

In light of these considerations, we should consider defining exactly naming facilities where the patient has a right to pastoral care. Another solution might be to change regulations involving to simplify and clarify the scope of medical benefits decisive for completing specific therapeutic entity, a group of those in which discussed the patient’s right is to be realized.

Another problem of interpretation is the same meaning and scope “pastoral care”. It is not a legal term, and how to adopt the Ombudsman, “within the framework of that law is primarily about allowing the patient to contact the pastor, as well as

¹ The content of speech of the Polish Ombudsman, on: www.rpo.gov.pl; retrieved: 18 December 2014.

² Commentary on the response of the Minister of Health, on: www.ekai.pl; retrieved: 18 December 2014.

providing him with a place of prayer”³. It is therefore clear that it is therefore another attempt to generalize the notion that the concept should, however, be strict.

Analysis of statutory regulations shows that the scope of “pastoral care,” the legislator has used a very wide scope, which in many cases is inconsistent.

Only in two laws regulating the relation of the state to churches and religious associations in question is to ensure to persons residing in “therapeutic entities”, “the right to exercise religious practices and use of pastoral care”⁴. One of the law recognizes only “the right to religious services”⁵ and other laws regulating relations the state with particular churches and religious associations, as a rule, combine the “right to exercise religious practices” from “religious ministries”, “catechesis”, “participation in religious services”⁶.

You may wonder why the legislature has so far not created a single, common for all the churches, the scope of activities forming the subject of “pastoral care”.

Doubts may raise the wording of Art. 36 in conjunction with Art. 37 u.o.p.p. From the literal wording of these articles that the patient has a right to pastoral care — without specifying religion cleric, and “in case of deterioration of health or threat to life entity referred to in Art. 33 paragraph 1, is obliged to allow the patient to contact the priest of his religion” — Art. 37. It is therefore necessary to consider the clarification of those provisions of their clarification.

Also we should pay attention to the two other elements related to the patient’s right to pastoral care. Well, more attention should be paid to two elements.

Firstly — the Act on Patients “Rights and the Ombudsman for Patients” Rights states that the right to pastoral care patients are entitled. On the other hand, the Act

³Report on the implementation of the tasks resulting from the Act of 6 November 2008 on patients’ rights and the commissioner for patients’ rights (Journal of Laws of 2009 No. 52, item 417, as amended) and the observance of patients’ rights in the territory of the Republic of Poland for the period from 21 May 2008 to 31 December 2009, dated 30 July 2010; www.orka.sejm.gov.pl.

⁴There are: Art. 17 of Act of 30 June 1995 on the relationship between the State and the Polish Catholic Church in the Republic of Poland (Journal of Laws of 2014, item 1599) and Art. 12 of Act of 13 May 1994 on the relationship between the State and the Evangelical Reformed Church in the Republic of Poland (Journal of Laws of 2015, item 483).

⁵Art. 16 of Act of 20 February 1997 on the relationship between the State and Jewish Religious Communities in Republic of Poland (Journal of Laws of 2014, item 1798).

⁶Art. 31 of Act of 17 May 1989 on the relationship between the State and the Catholic Church in the Republic of Poland (Journal of Laws of 2013, item 1169); Art. 18 of Act of 30 June 1995 on the relationship between the State and the Seventh Day Adventist Church in the Republic of Poland (Journal of Laws of 2014, item 1889); Art. 19 of Act of 30 June 1995 on the relationship between the State and the Evangelical Methodist Church in the Republic of Poland (Journal of Laws of 2014, item 1712); Art. 21 of Act of 13 May 1994 on the relationship between the State and the Evangelical Church of the Augsburg Confession in the Republic of Poland (Journal of Laws of 2015, item 43); Art. 18 of Act of 30 June 1995 on the relationship between the State and the Baptist Union of Poland in the Republic of Poland (Journal of Laws of 2015, item 169); Art. 15 of Act of 20 February 1997 on the relationship between the State and the Mariavite Church in the Republic of Poland (Journal of Laws of 2015, item 44); Art. 27 of Act of 4 July 1991 on the relationship between the State and the Polish Autocephalous Orthodox Church (Journal of Laws of 2014, item 1726); Art. 16 of Act of 20 February 1997 on the relationship between the State and the Mariavite Old Catholic Church in the Republic of Poland (Journal of Laws of 2015, item 14); Art. 14 of Act of 20 February 1997 on the relationship between the State and the Pentecostal Church in the Republic of Poland (Journal of Laws of 2015, item 13).

governing the relations between the State and the various religious associations apply in principle to the “faithful” or “persons residing” in health care.

Secondly — the status quo violates the principle of equality because only in respect of Christian Churches destination, an obligation to their needs suitable premises for chapels or other facilities available to organize celebrations. Another religious associations legislature created such favorable conditions for realization of the rights of the patient in terms of “pastoral care”.

References

1. Report on the implementation of the tasks resulting from the Act of 6 November 2008 on patients' rights and the commissioner for patients' rights (Journal of Laws of 2009 No. 52, item 417, as amended) and the observance of patients' rights in the territory of the Republic of Poland for the period from 21 May 2008 to 31 December 2009, dated 30 July 2010; www.orka.sejm.gov.pl.
2. Act of 13 May 1994 on the relationship between the State and the Evangelical Reformed Church in the Republic of Poland (Journal of Laws of 2015, item 483).
3. Act of 13 May 1994 on the relationship between the State and the Evangelical Church of the Augsburg Confession in the Republic of Poland (Journal of Laws of 2015, item 43).
4. Act of 17 May 1989 on the relationship between the State and the Catholic Church in the Republic of Poland (Journal of Laws of 2013, item 1169).
5. Act of 20 February 1997 on the relationship between the State and Jewish Religious Communities in Republic of Poland (Journal of Laws of 2014, item 1798).
6. Act of 20 February 1997 on the relationship between the State and the Mariavite Church in the Republic of Poland (Journal of Laws of 2015, item 44).
7. Act of 20 February 1997 on the relationship between the State and the Mariavite Old Catholic Church in the Republic of Poland (Journal of Laws of 2015, item 14).
8. Act of 20 February 1997 on the relationship between the State and the Pentecostal Church in the Republic of Poland (Journal of Laws of 2015, item 13).
9. Act of 30 June 1995 on the relationship between the State and the Seventh Day Adventist Church in the Republic of Poland (Journal of Laws of 2014, item 1889).
10. Act of 30 June 1995 on the relationship between the State and the Baptist Union of Poland in the Republic of Poland (Journal of Laws of 2015, item 169).
11. Act of 30 June 1995 on the relationship between the State and the Evangelical Methodist Church in the Republic of Poland (Journal of Laws of 2014, item 1712).
12. Act of 30 June 1995 on the relationship between the State and the Polish Catholic Church in the Republic of Poland (Journal of Laws of 2014, item 1599).
13. Act of 4 July 1991 on the relationship between the State and the Polish Autocephalous Orthodox Church (Journal of Laws of 2014, item 1726).

Mirosław Borkowski
Gdańska Szkoła Wyższa

Zasady prawa wyznaniowego. Podstawowe informacje

Streszczenie

W artykule omówiono zasady polskiego prawa wyznaniowego. Analiza ich została poprzedzona krótkim wstępem dotyczącym ogólnych zasad prawa. Indywidualna ocena zasad prawa wyznaniowego przedstawiona w artykule opiera się głównie na obowiązujących aktach prawnych i poglądach doktryny, zawiera jednak uwagi i spostrzeżenia, które nie zawsze są zgodne z rozważaniami zawartymi w opracowaniach innych Autorów.

Słowa kluczowe

konstytucja, zasady prawa, katalog zasad prawa wyznaniowego

The principles of Polish religious law. Basic information

Abstract

The article discusses the principles of Polish religious law. Their analysis was preceded by a short introduction on general principles of law. Individual evaluation of religious principles of the law presented in the article is mainly based on the existing legislation and views of the doctrine, however, it contain comments and observations, which are not always consistent with the considerations set out in the studies of other authors.

Keywords

constitution, rule of law, principles of religious law directory

I. Informacje wprowadzające

Każdy system prawny, każda gałąź prawa ma swoje zasady. Jak twierdził, zmarły niedawno amerykański filozof prawa, Ronald Dworkin¹: „z chwilą uznania zasad prawnych (...) uświadamiamy sobie nagle ich wszechobecność. Wykładowcy prawa ich uczą, książki prawnicze je cytują a historycy prawa z szacunkiem analizują”². Trudno jest jednak wyobrazić sobie funkcjonowanie jakiegokolwiek procesu stanowienia i stosowania prawa bez istnienia „zasad prawa”.

¹ Ronald Dworkin (1931–2013) — amerykański filozof prawa, profesor, sędzia.

² R. Dworkin, *Biorąc prawa poważnie*, przełożył T. Kowalski, PWN, Warszawa 1998, s. 68.

Ten wyjątkowo wieloznaczny termin najczęściej jest używany w prawoznawstwie w dwóch znaczeniach. Według pierwszego — określanego jako podstawowe³ lub dyrektywne⁴ — termin ten ma oznaczać *jakąś dyrektywę postępowania, dyrektywę wyznaczającą kierunek działalności prawodawczej*⁵, to *wiążące prawnie normy, należące do danego systemu prawnego (...) w jakimś sensie nadrzędne w stosunku do innych norm tego systemu, a przy tym takie, którym wyznacza się w tym systemie rolę szczególne*⁶.

Zasady prawa w znaczeniu drugim — opisowym — to *pewien wzorzec ukształtowania jakiejś instytucji prawnej (czy też zespołu instytucji) w szczególnie doniosłych dla tej instytucji (zespołu instytucji) aspektach*⁷.

W tym znaczeniu „zasada prawa” jest *nazwą, która ma podawać pewną charakterystykę sposobu unormowania spraw w danej dziedzinie czy też określać pewien ogólny wzorzec unormowania spraw danego rodzaju*⁸.

Własnymi, swoistymi zasadami prawa charakteryzuje się również prawo wyznaniowe. W zależności od systemu społeczno-politycznego, który przekłada się bezpośrednio na relację państwo-kościół, od prawno-filozoficznego spojrzenia i kształtowania reguł wolności sumienia i religii w poszczególnych państwach, zasady te mogą ulegać przeobrażeniom. Mogą powstawać nowe zasady. Najistotniejsze jest jednak to, by zarówno stosunki pomiędzy państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi, by te podstawowe zasady prawa wyznaniowego tworzone były w oparciu o podstawowe prawa człowieka i przy poszanowaniu autonomii uczestników tych relacji.

Niezależnie od tych wyżej wymienionych uwarunkowań, do podstawowych zasad prawa wyznaniowego — obowiązujących w różnych państwach — zalicza się najczęściej: zasadę wolności religijnej, zasadę autonomii związków wyznaniowych czy zasadę neutralności religijnej państwa⁹.

II. Katalog zasad prawa wyznaniowego

Obecnie, w Rzeczypospolitej Polskiej, najważniejszymi aktami prawnymi tworzącymi i kształtującymi zasady prawa wyznaniowego są:

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.);
- ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (t.j. Dz.U. z 2005 r. Nr 231, poz. 1965 z późn. zm.; dalej zamiennie: „u.g.w.s.w.”);

³ Z. Ziemiński, *Teoria prawa*, PWN, Warszawa 1978, s. 101.

⁴ S. Wronkowska, Z. Ziemiński, *Zarys teorii prawa*, Poznań 2001, s. 187.

⁵ Z. Ziemiński, *Teoria...*, s. 101.

⁶ S. Wronkowska, Z. Ziemiński, *Zarys...*, s. 187.

⁷ *Ibidem*, s. 187.

⁸ Z. Ziemiński, *Teoria...*, s. 101.

⁹ Więcej na temat zasad prawa wyznaniowego w wybranych państwach, m.in.: M. Kosek, *Konstytucyjne zasady niemieckiego prawa wyznaniowego*, s. 103–115; P. Ryguła, *Podstawowe pryncypia hiszpańskiego prawa wyznaniowego*, s. 115–143; W. Bar, *Kwestie wyznaniowe w konstytucjach krajów Ameryki Łacińskiej i Karaibów*, (w:) A. Mezglewski (red.), *Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego. Materiały I Ogólnopolskiego sympozjum Prawa Wyznaniowego*, Kazimierz Dolny, 14–16.01.2003 r., s. 143–193.

- Konkordat między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską podpisany 22 lipca 1993 r. (Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318; dalej zamiennie: „Konkordat”)¹⁰.

Powszechnie przyjmuje się, że katalog zasad¹¹ dotyczących sytuacji prawnej kościołów i związków wyznaniowych (zasad relacji instytucjonalnych¹²) oparty na art. 25 Konstytucji RP tworzą zasady:

- 1) zasada równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych;
- 2) zasada bezstronności władz państwowych wobec przekonań religijnych;
- 3) zasada poszanowania autonomii i niezależności państwa i związków wyznaniowych oraz współdziałania między nimi (zasada ta bywa również dzielona na dwie niezależne zasady: zasadę autonomii niezależności oraz na zasadę współdziałania)¹³;
- 4) zasada dotycząca form regulacji stosunków między państwem a Kościołem katolickim i innymi kościołami oraz związkami wyznaniowymi (zasada bilateralności).

Szerszy katalog zasad prawa wyznaniowego zawartych w Konstytucji, został przedstawiony przez J. Krukowskiego, który twierdzi, że *normy kształtujące „konstytucyjny model” relacji między państwem a Kościołem w Polsce* oprócz należy zarówno o *preambulę, jak i artykuły, wyrażające treści normatywne*¹⁴. W dalszej części swojej pracy J. Krukowski podkreśla, że *model stosunków między państwem polskim a Kościołem* (a więc relacje instytucjonalne) powinien być oparty o *zasady konstytucyjne, które „implicite” lub „explicite”*¹⁵ tworzą ów model. Biorąc pod uwagę te wszystkie aspekty, Autor wyróżnia „siedem uzupełniających się zasad”¹⁶:

1. Zasadę demokratycznego państwa prawa respektującego podstawowe wartości ludzkie i chrześcijańskie dziedzictwo duchowa narodu.
2. Zasadę poszanowania wolności sumienia i religii w wymiarze indywidualnym lub instytucjonalnym.
3. Zasadę równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych.
4. Zasadę bezstronności organów władzy publicznej wobec przekonań religijnych, filozoficznych i światopoglądowych.
5. Zasadę poszanowania autonomii kościołów i innych związków wyznaniowych.
6. Zasadę współdziałania między państwem i Kościołem dla dobra wspólnego.
7. Zasadę regulacji stosunków między państwem i Kościołem w drodze porozumienia.

¹⁰ Konkordat między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską został podpisany w 1993 r., jednak wszedł w życie dopiero w 1998 r. Jest to dokument, który, według piszącego, nie tworzy odrębnych zasad, jednak wbrew powszechnie akceptowanym zasadom prawa wyznaniowego wywiera (niestety bardzo często) wpływ na analizę i właściwe rozumienie innych zasad.

¹¹ Katalog zasad przedstawiono za: A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2011, s. 75 i nast., oraz: J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2008, s. 69.

¹² Takiego określenia używa: J. Krukowski, *Polskie...*, s. 69.

¹³ Podział na dwie odrębne zasady przedstawiony jest m.in. w: A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *Prawo...*, s. 74–85; K. Działocha, L. Garlicki (red. nauk.), P. Sarnecki, W. Sokolewicz, J. Trzeciński, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1999; kom. do art. 25, s. 7.

¹⁴ J. Krukowski, *Konstytucyjny model stosunków między państwem a Kościołem katolickim w III Rzeczypospolitej*, (w:) A. Mezglewski (red.), *Prawo...*, s. 80–81. Biorąc pod uwagę wszystkie emocjonalne dyskusje towarzyszące tworzeniu preambuły do Konstytucji i jej aktualne brzmienie, należy zgodzić się z J. Krukowskim.

¹⁵ *Ibidem*, s. 80.

¹⁶ *Ibidem*, s. 81.

Należy stwierdzić, że z tych dwóch katalogów, bardziej przejrzysty i uniwersalny jest ten „węższy” katalog zasad prawa wyznaniowego, dlatego też przegląd zasad zostanie dokonany w oparciu o ten katalog. Nie znaczy to, że „szerszy” katalog zasad jest katalogiem nieprawidłowym. Jednak do tego katalogu, chociażby do samych nazw niektórych zasad można mieć zastrzeżenia, np. nazwa zasady: *zasada demokratycznego państwa prawa respektującego podstawowe wartości ludzkie i chrześcijańskie dziedzictwo duchowe narodu*, może być odbierana jako sprzeczna — w świetle regulacji prawnych zawartych w powszechnie obowiązujących aktach prawnych a „mówiących” o Rzeczypospolitej Polskiej jako o państwie świeckim, neutralnym w sprawach religii i przekonań — z zasadą równouprawnienia kościołów i związków wyznaniowych.

Nie podlega dyskusji problem obowiązywania i stosowania wymienionych powyżej zasad. Wyrażone w art. 25 Konstytucji zasady, które „nie są konfliktogenne”¹⁷ w celu stworzenia całościowego modelu stosunków państwo — kościół i związki wyznaniowe, powinny być rozpatrywane łącznie m.in. z art. 53 Konstytucji oraz wybranymi przepisami ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania i konkordatu.

Warto się jednak zastanowić nad uporządkowaniem, hierarchią zasad wyrażonych w Konstytucji RP.

Zgodnie bowiem z brzmieniem art. 25, jako pierwsza zasada zdefiniowana jest zasada „równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych”. Wydaje się jednak, że w każdym państwie „świeckim, neutralnym w sprawach religii i przekonań” — art. 10 ust. 1 u.g.w.s.w. — państwie „szanującym tradycje tolerancji i wolności religijnej” (wstęp do u.g.w.s.w.) najważniejszą winna być zasada bezstronności w sprawach religijnych, zapewniająca indywidualną gwarancję wolności sumienia i wyznania. To bowiem w oparciu o to indywidualne prawo wchodzące w sferę praw i wolności osobistych można dopiero mówić o możliwości skupiania się w niezależne grupy, organizacje tworzące różnorodne kościoły i związki wyznaniowe.

Podobnie, krytycznie, należy wypowiedzieć się o umieszczeniu i rozmieszczeniu w Konstytucji RP pozostałych zasad.

Następną w kolejności powinna — zdaniem autora — być zasada wyrażona w ust. 3 art. 25. Konstatuję, że w pierwszej kolejności powinny być określone zasady dotyczące praw i wolności osób fizycznych, dalej należy podkreślić zasady dotyczące stosunków między państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi, określić podstawy prawne funkcjonowania tych stosunków a na samym końcu można umieścić zasadę dotyczącą tylko wspólnot religijnych a więc podmiotów umożliwiających realizację potrzeb i praktyk religijnych, *sacrum*.

Niezależnie jednak od własnych opinii, krótkie rozważania dotyczące zasad prawa wyznaniowego przedstawione będą w oparciu o konstytucyjny porządek.

¹⁷ *Ibidem*, s. 101.

III. Zasada równouprawnienia kościołów i związków wyznaniowych

Ta pierwsza z wymienionych zasad dotyczących relacji instytucjonalnych pomiędzy państwem a instytucjami wspólnot religijnych zawarta jest w art. 25 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w brzmieniu: *Kościoły i inne związki wyznaniowe są równouprawnione*.

Kompletna analiza tej zasady musi być dokonywana w oparciu o dwa inne artykuły konstytucji — o art. 30 konstytuujący zasadę przyrodzonej godności człowieka i art. 32 wyrażający ogólną zasadę równości.

Należy podkreślić też, że Konstytucja nie definiuje pojęć: „kościół”, „związek wyznaniowy”, a to drugie pojęcie należy uznać za określenie mające charakter bardziej ogólny. Każdy „kościół” jest „związkiem wyznaniowym” ale zasada ta nie działa w drugą stronę i nie każdy „związek wyznaniowy” jest „kościołem”. Nie ma ustawowych zasad przesądzających o stosowaniu przez wspólnoty religijne tych określeń. To od wspólnoty, od jej doktryny zależy jaką przyjmie nazwę.

Nie wdając się w dyskusję co do użycia przez ustawodawcę terminu „równouprawnienie”, a nie „równość”, zgodzić się należy z opinią, że „zasada równouprawnienia łączy się z ogólną konstytucyjną zasadą równości, stanowiąc jej szczególną manifestację”¹⁸. Można też założyć, że ustawodawca chciał podkreślić nie tylko różnice semantyczne tych pojęć ale wskazuje również na różnice prawne¹⁹.

Należy przyjąć, że treścią zasady równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych jest przede wszystkim uznanie „kościołów” i „związków wyznaniowych” za podmioty „uprawnień w relacji do państwa”²⁰.

Zasada ta oznacza również, że instytucje te mają być traktowane „równo”. Ma rację J. Krukowski, który powołując się na tezy A. de Tocquevilla, podkreśla, że „w ustalaniu zakresu równouprawnienia kościołów trzeba posłużyć się kryterium wypracowanym przez doktrynę państwa demokratycznego, odrzucającą koncepcję prymitywnego egalitaryzmu, polegającego na utożsamianiu równości z identycznością”²¹.

Zgodnie więc z przyjętą doktryną i orzecznictwem, kościoły i inne związki wyznaniowe „mają być traktowane przez prawo identycznie tylko tam, gdzie każdy z nich w identycznym stopniu posiada taką samą cechę i ze względu na tę cechę”²².

Tak rozumiana zasada równouprawnienia oznacza więc jedynie „równość prawną, oznaczającą nakaz jednakowego traktowania wszystkich związków wyznaniowych bez jakiegokolwiek dyskryminacji czy faworyzacji”²³. Nie jest to więc „równouprawnienie faktyczne”.

Rodzi się więc wątpliwość, czy takie rozróżnianie rodzajów równouprawnienia nie jest sprzeczne z indywidualną sferą praw osobistych, nie godzi w ochronę godności i równości osób fizycznych.

¹⁸ Zob. m.in.: L. Garlicki (w:), K. Działocha, L. Garlicki (red. nauk.), P. Sarnecki. W . Sokalewicz, J. Trzeciński, *Konstytucja...*, s. 10.

¹⁹ *Ibidem*, s. 10.

²⁰ J. Krukowski, *Konstytucyjny...*, s. 87.

²¹ *Ibidem*, s. 88.

²² *Ibidem*, s. 89.

²³ J. Szymanek, *Prawo wyznaniowe w praktyce III RP (zagadnienia wybrane)*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” rok LXIII, zeszyt 1/2006, s. 97 i literatura tam przywołana.

Wprowadzanie czy stosowanie dwóch typów równouprawnienia i powoływanie się np. na różnice wynikające z form działania, liczby wyznawców, duchownych czy wielkości majątku nie stanowią w chwili obecnej dobrego argumentu. Z kolei odwoływanie się do „ugruntowania poszczególnych wspólnot w dziejach narodu i państwa”²⁴ może być odczytywane jako forma dyskryminacji a nawet jako przejaw faworyzowania jednego kościoła czy związku wyznaniowego. Taka sytuacja świadczyć zaś może o ukrytej formie państwa wyznaniowego.

Nie oznacza to jednak, że zasada równouprawnienia nie wyklucza różnego rodzaju ulg czy przywilejów. Powinny być one jednak tak stosowane, by prowadziły do równości faktycznej a celem ich stosowania winno być faktyczne zrównanie i dążenie do korzystania z takich samych przywilejów i uprawnień wszystkich kościołów i związków wyznaniowych. Bez stosowania swoistej „dyskryminacji pozytywnej”²⁵ trudno mówić o należytej realizacji zasady równouprawnienia, bowiem mniejsze kościoły i związki wyznaniowe nie będą mogły korzystać z praw i przywilejów formalnie przyznawanym wszystkim organizacjom religijnym.

Należy zgodzić się z J. Szymankiem, który w przywoływanym już artykule stwierdza, że „zasada równouprawnienia związków konfesyjnych nie jest do końca realizowana, a jej sens sprowadza się zaledwie do potwierdzenia jednakowości praw przyznawanych wszystkim związkom wyznaniowym niezależnie od formy regulującej ich status prawny”²⁶.

W tej samej pracy, Autor wyraża zdziwienie w sposobem traktowania zasady równouprawnienia przez Trybunał Konstytucyjny, który zasady tej nie łączy z zasadą równości wszystkich obywateli²⁷, a przecież wolność myśli sumienia, religii i przekonań nie jest tylko wolnością indywidualną.

Jak wynika nawet z tej pobieżnej analizy, sposób traktowania a raczej podejścia do zasady równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych, zarówno przez niektórych przedstawicieli doktryny, przedstawicieli instytucji państwowych, jest nieprawidłowy, charakteryzujący się stronnictwem i uprzywilejowaną pozycją wybranych związków konfesyjnych.

IV. Zasada bezstronności

Władze publiczne w Rzeczypospolitej Polskiej zachowują bezstronność w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych, zapewniając swobodę ich wyrażania w życiu publicznym — tak brzmi art. 25 ust. 2 Konstytucji RP, konstytuujący zasadę bezstronności.

Podobnie jak w przypadku zasady równouprawnienia, istotną rolę należy przypisać semantyce, znaczeniu wyrazów użytych do budowy tej zasady. Przyjęte i stosowane w niektórych krajach europejskich określenie „neutralności” (niezależnie

²⁴ L. Garlicki, *Konstytucja...*, s. 12.

²⁵ J. Szymanek, *Prawo...*, s. 100.

²⁶ *Ibidem*, s. 101 i literatura tam przywołana.

²⁷ *Ibidem*, s. 101.

od dalszych podziałów na „neutralność otwartą” i „neutralność zamkniętą”), zostało uznane za pojęcie bezpieczniejsze, kompromisowe, łatwiejsze do zaakceptowania²⁸.

Zasada bezstronności odnosi się do:

- a) władz publicznych (wszystkich organów administracji rządowej i samorządowej) — aspekt podmiotowy,
- b) przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych — aspekt przedmiotowy.

W aspekcie przedmiotowym, obowiązek zachowania bezstronności łączy się z gwarancją wolności sumienia i wyznania (art. 53 Konstytucji RP), jednak w tym przypadku dotyczy jedynie relacji: władze państwowe — związki wyznaniowe.

Zasada bezstronności oznacza przed wszystkim zakaz ingerencji władz publicznych w sferę przekonań światopoglądowych, religijnych, w sferę działania kościołów i związków wyznaniowych. Z zasady tej wynika obowiązek, dla władz publicznych, zapewnienia swobody wyrażania przekonań (przez osoby fizyczne) w życiu publicznym i obejmować może wolności wyrażone w art. 53 Konstytucji, a więc między innymi uzewnętrznianie indywidualnie lub z innymi swojej religii, uprawianie kultu, modlitwy, uczestniczenie i praktykowanie obrzędów. Wolność ta nie ma charakteru bezwzględnego i może być ograniczona w drodze ustawy przy zaistnieniu wyraźnych i dokładnie określonych przesłanek.

V. Zasada autonomii i niezależności

Zasada ta ma swoje źródło w art. 25 ust. 3 Konstytucji RP w brzmieniu: *Stosunki pomiędzy państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi są kształtowane na zasadach poszanowania ich autonomii oraz wzajemnej niezależności każdego w swoim zakresie, jak również współdziałania dla dobra człowieka i dobra wspólnego.*

Zasada autonomii kościołów i związków wyznaniowych, jak podkreśla się w literaturze przedmiotu, ma charakter pierwotny a jej źródłem jest przyrodzona godność człowieka²⁹. Drugą ważną przesłanką przemawiającą za pierwotnym charakterem tej zasady są okoliczności kulturowe³⁰ i historyczne potwierdzające istnienie niektórych wyznań na ziemiach polskich przed ukształtowaniem się podmiotowości prawnej państwa.

Istotą tej zasady jest uznanie, że państwo i związki wyznaniowe, w tym kościoły, stanowią dwa odrębne byty a władza państwowa nie ingeruje w sprawy wewnętrzne związków wyznaniowych i na zasadzie wzajemności, organom związków religijnych nie przysługuje prawo ingerencji w sprawy państwowe. Można więc przyjąć,

²⁸ L. Garlicki, *Konstytucja...*, komentarz do art. 25, s. 13 i literatura tam przywołana. Można również postawić sobie pytanie o owe „łatwiejsze przyjęcie” — czyżby ustawodawca już na etapie formułowania tej zasady dawał przykład łamania zasady równouprawnienia i „bezstronności”, „pisząc” art. 25 ust. 2 w oparciu o uwagi i listy Episkopatu Polski — zob. m.in.: J. Krukowski, *Konstytucyjny...*, s. 90–91.

²⁹ P. Borecki, *Autonomia kościołów i innych związków wyznaniowych we współczesnym prawie polskim*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, Tom 15/2012, s. 88–89.

³⁰ Często jako źródło tej zasady (zwłaszcza w kręgu kultury chrześcijańskiej) przywołuje się słowa Ewangelii według Mateusza (XX, 21), przytaczające wypowiedź Jezusa do faryzeuszów: „Co jest cesarskie, oddajcie cesarzowi, a co Boże, Bogu”; za: S. Kowalski, *Pismo święte Nowego testamentu*, Warszawa 1956, s. 51.

że zasada ta potwierdza możliwość tworzenia własnego wewnętrznego prawa przez kościoły i związki wyznaniowe. Związki te, na podstawie tej zasady, mogą regulować indywidualnie, bez możliwości ingerencji władz państwowych, zagadnienia dotyczące m.in. doktryny poszczególnych związków, zasad i metod sprawowania obrzędów religijnych, praw i obowiązków członków wspólnot religijnych, kryteriów doboru osób do stanu duchownego czy tworzenia odrębnych jednostek organizacyjnych. Również przynależność kościołów i związków wyznaniowych do międzynarodowych organizacji wyznaniowych oraz inne formy współpracy i utrzymywania kontaktów zagranicznych w sprawach dotyczących wiary wolne powinno być od ingerencji organów państwowych.

Kolejnym obszarem autonomii są kwestie propagowania wiary, w tym również nauczania religii czy tworzenie własnych środków masowego przekazu. Jak wskazuje przywoływany już J. Krukowski, „autonomia każdej społeczności pojmowana jest przede wszystkim w relacjach *ad intra* — w stosunkach wewnętrznych, niezależność zaś — w relacjach *ad extra* — w stosunku do innej społeczności”³¹.

Niezależność i autonomia nie mają charakteru absolutnego, a granice tych obszarów muszą być oceniane w oparciu o katalog zadań przypisanych poszczególnym instytucjom (związkom religijnym i organom państwowym) oraz w kontekście ochrony podstawowych praw i wolności obywatela.

Tam gdzie obszar tych pojęć nakłada się na siebie, zastosowanie znajdować powinna zasada współdziałania stanowiąca dopełnienie zasady autonomii i niezależności. Szczególnego znaczenia nabiera to w przypadku stworzenia wspólnej polityki i koordynacji działań „dla dobra człowieka i dobra wspólnego”. Działania *dla dobra człowieka* jak już wielokrotnie podkreślano muszą opierać się na poszanowaniu godności człowieka.

Przyjmuje się, że zadaniem „Kościoła jest głoszenie praw człowieka i wychowywanie (...) w duchu ich poszanowania”³², a zadaniem państwa jest „uznanie praw człowieka i stwarzanie warunków korzystania z nich, a także ich ochrona i obrona”³³. Dlatego też wszystkie działania instytucji państwowych i związków religijnych (związane z realizacją tej zasady) dodatkowo winny uwzględniać poszanowanie wartości humanitarnych oraz innych wartości istotnych z punktu widzenia wolności sumienia i wyznania.

VI. Zasada bilateralności

Zasada ta jest konsekwencją uznania i przestrzegania przez organy państwowe i związki religijne wyżej opisanej zasady autonomii i niezależności oraz współdziałania. Ta ostatnia z naczelných zasad instytucjonalnych oparta jest na art. 25 Konstytucji RP w brzmieniu: *Stosunki między Rzeczpospolitą a Kościołem katolickim określają umowa międzynarodowa zawarta za Stolicą Apostolską i ustawy (ust. 4). Stosunki między Rzeczpospolitą Polską a innymi kościołami i związkami wyznaniowymi*

³¹ J. Krukowski, *Konstytucyjny...*, s. 95.

³² *Ibidem*, s. 98.

³³ *Ibidem*, s. 98.

określają ustawy uchwalone na podstawie umów zawartych przez Radę Ministrów z ich właściwymi przedstawicielami (ust. 5).

Wydawać się powinno, że tak istotna, z punktu funkcjonowania administracji państwowej, zasada powinna być konkretna i nie budząca żadnych wątpliwości. Niestety, przyjęta forma regulacji stosunków: państwo-kościół (w tym Kościół katolicki) i związki wyznaniowe budzi wiele kontrowersji, problemów. Co więcej, można odnieść wrażenie, że zasada ta nie jest zgodna z zasadą równouprawnienia kościołów i związków wyznaniowych, wyrażona w art. 25 ust. 1 Konstytucji RP.

Przyjęcie *konkordatowej formy regulacji stosunków* — jak powszechnie nazywa się tę formę — tworzy szczególną sytuację Kościoła katolickiego. Za takim rozwiązaniem przemawiać mają zarówno względy historyczne jak i fakt iż Stolica Apostolska posiada podmiotowość prawnomiędzynarodową. Należy jednak pamiętać, że stosunki państwo — Kościół katolicki określane mają być innymi ustawami. W tym miejscu podkreślić trzeba pewną nieścisłość ustawową — otóż w art. 25 ust. 4 jest mowa o „ustawach”, a w ust. 5 o „ustawach uchwalonych na podstawie umów”. Już sam ten fakt odbierany może być właśnie jako brak konsekwencji po stronie ustawodawcy oraz jako przejaw łamania zasady równouprawnienia związków religijnych.

Kolejnym problemem związanym z przyjętą przez ustawodawcę konstrukcją art. 25 ust. 5 Konstytucji RP jest swoisty „luz decyzyjny”³⁴ związany z brakiem dokładnego określenia „innych kościołów oraz związków wyznaniowych”, z którymi to związkami miałyby być podpisywane stosowne umowy. Dokładna interpretacja tego artykułu może oznaczać, że umowy takie powinny być podpisane z wszystkimi innymi kościołami i związkami działającymi w oparciu o ustawę o gwarancjach wolności sumienia i wyznania.

Nie wymieniono bowiem żadnych cech wyróżniających, umożliwiających dokonanie wyboru związków wyznaniowych mogących być stroną umowy regulującej wzajemne stosunki państwo-kościół.

W doktrynie utarł się pogląd, że w sytuacji gdy mamy do czynienia ze związkami religijnymi m.in. o różnej ilości wyznawców / członków, różnym zasięgu terytorialnego działania należy przyjąć, że „ustalenie listy owych cech oraz ich oceny względem poszczególnych związków wyznaniowych, leży w gestii organów władzy wykonawczej i ustawodawczej”³⁵. Nie do końca należy jednak zgadzać się z taką opinią, która w zdecydowany sposób faworyzuje większe i działające dłużej związki religijne, a przede wszystkim może stanowić pewien sposób politycznego oddziaływania na sferę wolności sumienia i wyznania.

VII. Zakończenie

Zaprezentowana analiza zasad prawa wyznaniowego nie jest wyczerpująca. Podstawowym jej celem jest zwrócenie Czytelnikowi uwagi na najbardziej drażliwe elementy podstawowych zasad. Wskazanie cech istotnych ale również cech spornych

³⁴ L. Morawski, *Wykładnia w orzecznictwie sądów. Komentarz*, Toruń 2002, s. 70–71.

³⁵ Zob. A. Czochara, *Zakres podmiotowy art. 25 ust. 5 Konstytucji RP*, (w:) P. Stanisławski, M. Ordon, *Układowe formy regulacji stosunków między państwem a związkami wyznaniowymi (art. 25 ust. 4–5 Konstytucji RP)*, Lublin 2013, s. 258.

czy niedookreślonych. Celowo zastosowano wiele uproszczeń. Lektura artykułu ma bowiem skłaniać do refleksji nad istotnymi zagadnieniami swobody wyznania i religii, materią dotyczącą wszystkich ludzi, obywateli (wierzących, niewierzących, agnostyków, ateistów). Indywidualne wnioski wyciągnięte z analizy zasad prawa wyznaniowego mają oddziaływać na rzetelne postrzeganie regulacji stosunków państwo-kościół.

Przemysław Dąbrowski
Gdańska Szkoła Wyższa

Legal Status of Private Schools, Associations and Other Lithuanian Organizations in the Republic of Poland in 1930s: Outline of Issues*

Abstract

Lithuanian cultural-educational institutions were the target of severe actions taken by Polish authorities whose aim was to shut Lithuanian institutions. Existing laws were interpreted in an broad way, which was not always lawful. The crisis in mutual relations resulted from the events of 1922, when the Vilnius Lndas, pursuant to a resolution of the Legislative Sejm, was part of the Polish state. This has contributed to tighten, so the part of the Polish and Lithuanian policy towards the minority and the development of education and culture.

Keywords

education Lithuanian, Polish-Lithuanian relations, interwar period, Lithuanians in Poland

Sytuacja prawna szkół prywatnych, stowarzyszeń i innych organizacji litewskich w Rzeczypospolitej Polskiej w latach trzydziestych XX wieku — zarys problematyki

Streszczenie

Działania władz polskich wobec litewskich instytucji kulturalno-oświatowych działających w Polsce były bardzo restrykcyjne, co przyczyniało się do ich zamykania. Istniejące przepisy starano się interpretować rozszerzająco, co nie zawsze było zgodne z prawem. Kryzys we wzajemnych relacjach wynikał z wydarzeń 1922 roku, kiedy to Ziemia Wileńska, na mocy uchwały Sejmu Ustawodawczego, znalazła się w granicach państwa polskiego. To przyczyniło się do zaostrzenia, tak ze strony polskiej, jak i litewskiej, polityki względem danej mniejszości narodowej oraz rozwoju jej oświaty i kultury.

Słowa kluczowe

szkolnictwo litewskie, relacje polsko-litewskie, dwudziestolecie międzywojenne, Litwini w Polsce

* The paper has been created on the basis of archival materials, inter alia: *Położenie ludności litewskiej w Polsce w okresie 1935–1938*, mszp., Lietuvos Mokslių Akademijos Vrublevskių Biblioteka, Rankraščių Skyrius (LMAVB), *Zespół Tymczasowego Komitetu Wileńskiego Litewskiego*, fond 254, file 558, c. 1–23; *Stowarzyszenia litewskie i ich likwidacja*, mszp., LMAVB, *Zespół Tymczasowego Komitetu Wileńskiego Litewskiego*, fond 254, file 155, c. 1–9.

Polish-Lithuanian relations in the Interwar Period could not be defined as harmonious. The Republic of Poland and the Republic of Lithuania did not sustain any diplomatic relations until 1938. When in 1922 Vilnius Lands were incorporated into the borders of Poland by the resolution of Legislative Sejm, the relations deteriorated. The outcome was tightening mutual minority policy restricting education and culture development, both by the Poles and Lithuanians¹.

On 22nd April 1919, when the Polish military seized Vilnius, Marshall Józef Piłsudski expressed his view on ethnic issues in the north-east Poland. For that occasion he made a famous address *To the inhabitants of the former Grand Duchy of Lithuania* which he began by saying that: "For more than one hundred years, your country has not known what freedom is. It has been oppressed by hostile aggressors: Russian, German, Bolshevik, who without asking anybody imposed their foreign patterns of behavior restricting will, often breaking lives". In further parts of the address introducing freedom of speech was postulated as well as enabling independent settlement of internal, ethnic and religious matters "with no outrage or influence on Poland's side". The newly established Civilian Management Board of Eastern Lands was to be in charge of safeguarding peace and order; protection of all inhabitants of Lithuanian-Belarusian lands regardless of their ethnicity or religion as well as ensuring them the right to decide about their future through representatives elected in common ballot that would be secret, direct and would not discriminate against any sex².

It should be emphasized that in later time similar pledges were included in the March Constitution of 17th March 1921 by which citizens of the Polish state had the right to retain their nationality, develop mother tongue and "ethnic properties". Such provisions were to be guaranteed by appropriate laws and the right to create public "autonomous minority associations" operating at "general self-government associations" and controlled by the state. What is more, Polish citizens who were of any ethnic minority had the right to establish schools and institutions (of different profiles) within which they could use their mother tongue³. In the April Constitution of 23rd April 1935 in turn, the state was in charge of safeguarding its citizens with freedom to organize. The rights of an individual to "influence public matters" could not be restrained on the account of nationality⁴.

When the *Act of 31st July 1924 including provisions concerning structure of education* came into force, Lithuanian private schools, wherein mother tongue was to be an official language, could be established on the same rules as Polish schools. Such institutions were meant to improve national harmony, teach respect, connect children of different nationalities and object to divisions. Moreover, these schools should raise

¹ See too: G. Błaszczuk, *Polacy na Litwie. Zarys problematyki historycznej i współczesnej*, „Przegląd Wschodni”, z. 1/1991, p. 150.

² J. Piłsudski, *Odezwa do mieszkańców byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, [in:] *idem, Odezwy, dekrety, mowy*, Ligatur 2008, p. 16, 17 (source: http://www.ligatur.se/shop/free/pilsudsk_odezwy_dekrety_mowy.pdf, access the day: May 31, 2014).

³ *Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz.U. RP, No. 44, item 267, Warszawa 1921, art. 109, 110.

⁴ *Ustawa konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r.*, Dz.U. RP, No. 30, item 227, Warszawa, 1935, art. 5.

all children as “good citizens of the Polish state”. The following subjects were to be on the curriculum: Polish, history, geography, studies about contemporary Poland⁵.

What is more, on 11th March 1932, *Act on private schools and scientific and pedagogic institutions* was issued. It stated that registered associations and foundations as well as each Polish citizen, or “in extraordinary situations” non-citizen after prior consent of Minister of Religion and Public Enlightenment, could establish a private school on a condition that it fulfilled legal requirements. The requirements were as follows: a) to prepare and submit school charter outlining its structure, name, curriculum and lecturing language; b) to guarantee space and technical infrastructure (equipment and teaching materials); c) financial security; d) a written statement provided by relevant authorities that a given person “has been morally faultless and behaved impeccably towards the state”⁶. The principal or manager of the school, however, could only be a citizen of Poland (in “extraordinary situations” the Minister of Religion and Public Enlightenment could make an exemption from that requirement) with “impeccable” character and proper qualifications⁷.

A supervising organ could close a school after its management submitted necessary clarifications if a) school has been closed for three months without justified reason; b) teaching level has dropped within past three years; c) the law or school charter has been violated; d) didactic content delivered to students was against the Polish state; e) school was not able to counteract negative factors influencing the youth⁸.

To implement the above law, on 7th June 1932 *Ordinance of Minister of Religion and Public Enlightenment on private schools and scientific and pedagogic institutions*⁹ came into force. The ordinance elaborated on the law. The system in a private school was to be adjusted to didactic and pedagogic requirements. Therefore, school charter should regulate such issues as: tasks and use of school, students recruitment procedure, time span of studies, type and level of school, lecturing language (in non-Polish institutions a part of subjects had to be taught in Polish), curriculum (subjects, scope of material and teaching plan), school authorities admission of teaching aids used at school, name of school in Polish (second name could be used in the language used at school), rights and duties of school authorities and teachers¹⁰.

⁵ *Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa*, Dz.U. RP, No. 79, item 766, Warszawa, 1934, art. 1, 2, 4, 7; see: *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 7 stycznia 1925 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych i Ministrem Rolnictwa i Dóbr Państwowych, w sprawie wykonania ustawy z dnia 31 lipca 1924., zawierającej niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa*, Dz.U. MWR i OP, No. 3, item 30, Warszawa 1925, § 19.

⁶ *Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych*, Dz.U. RP, No. 33, item 343, Warszawa 1932, art. 2, 11.

⁷ *Ibidem*, art. 6.

⁸ *Ibidem*, art. 4.

⁹ *Położenie ludności litewskiej w Polsce w okresie 1935–1938...*, c. 10.

¹⁰ *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych*, wydane co do § 13 w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych, a co do § 20 w porozumieniu z Ministrami Spraw Wewnętrznych oraz Przemysłu i Handlu, Dz.U. RP, No. 50, item 473, Warszawa 1932, § 3, 5, 6, 7, 8, 9.

Thanks to newly introduced regulations many Lithuanian educational associations such as Lithuanian Educational Association “Rytas” in Świąciany, St. Kazimierz’s Lithuanian Association of Raising and Protecting the Youth in Vilnius, Lithuanian Educational Association “Kultura” in Vilnius used their charters to establish private schools. By 1927 the number of Lithuanian schools established by Lithuanian cultural-educational institutions amounted to 150. However, after that year the number of schools decreased to 100, in school year 1934/35 to 36 schools, while in years 1938/39 only two schools were left — one in Vilnius and the other in village Poszumień in Świąciańskie county¹¹.

On numerous occasions the justification for closing a particular school, given by Polish authorities, was based on relevant laws and pointed to teacher’s qualifications, charter of the school, school building, school equipment as well as teaching aids. In the years 1925–1926 a significant number of Lithuanian schools was closed due to no candidate for a position of principal with Polish citizenship which was not easily obtained¹². Another reason was lack of appropriate professional qualifications (e.g. teaching college in Vilnius was closed in 1927). No certificates of impeccable morality and attitudes towards Polish state, issued by general administration, were delivered by school authorities giving another reason for closing schools. A significant number of teachers was also made redundant due to negligence or low teaching level¹³. Lack of improvement in the above areas within three months resulted in closing the school, if it coincided with the end of school year¹⁴.

Moreover, Polish authorities appealed to the provisions of the *Act of 17th February 1922 on establishing public common schools*¹⁵ as well as the following ordinances of the Minister of Religion and Public Enlightenment: 1) *of 5 April 1922 on dimensions and number of rooms in the buildings of public schools and teachers’ dormitories*¹⁶ and 2) *of 28 February 1925 on an amendment and supplement to ordinance of 5 April 1922 on dimensions and number of rooms in the buildings of public schools and teachers’ dormitories*¹⁷. It seems that appealing to the above acts was not justified because they regulated issues related to public, not private schools. According to these regulations, the county — not the manager or principal of school — was in charge of

¹¹ *Położenie ludności litewskiej w Polsce w okresie 1935–1938...*, c. 4.

¹² *Ibidem*, c. 7.

¹³ *Ibidem*, c. 9; see: *Zagadnienia polityki zagranicznej*, mszp., LMAVB, Zespół Mariana Świechowskiego, fond 168, file 27, c. 2–3.

¹⁴ *Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych...*, art. 5, 12.

¹⁵ *Ustawa z dnia 17 lutego 1922 roku o budowie publicznych szkół powszechnych*, Dz.U. RP, No. 18, item 144, Warszawa 1922.

¹⁶ *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 5 kwietnia 1922 roku w przedmiocie wymiarów i liczby pomieszczeń w budynkach publicznych szkół powszechnych i domach mieszkalnych dla nauczycieli*, Dz.U. RP, No. 45, item 383, Warszawa 1922.

¹⁷ *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 28 lutego 1925 roku o częściowej zmianie i uzupełnieniu rozporządzenia z dnia 5 kwietnia 1922 r. w przedmiocie wymiarów i liczby pomieszczeń w budynkach publicznych szkół powszechnych i domach mieszkalnych dla nauczycieli*, Dz.U. RP, No. 36, item 245, Warszawa 1925.

ensuring technical infrastructure and a building for school¹⁸. Moreover, the ordinances gave meticulous specification of technical requirements for buildings of public schools, including the minimal size of some rooms.

The *Act on private schools and scientific and pedagogic institutions* of 11 March 1932 provided only for a situation that a Polish citizen willing to establish school should ensure proper building and fit it with appropriate equipment and teaching aids. There was no mention of appropriate application of legal acts of 1922 and 1925 to private schools. Polish authorities applied broad interpretation, which undoubtedly was to Lithuanian schools' disadvantage¹⁹.

Apart from private schools, many Lithuanian institutions and associations operating in Vilnius were dissolved, e.g. Lithuanian National Committee, Lithuanian Scientific Association, Lithuanian Charity Association, Lithuanian Educational Association "Rytas", St. Kazimierz Lithuanian Association, Lithuanian Agricultural Association and Lithuanian Sports Club. Despite this fact, applications for registering new associations were filed to Polish authorities, an example of which might be a charter of Lithuanian Roman-Catholic Women Association in Vilnius. However, by 20th January 1936 decision of Vilnius voivode Ludwik Bociański, the application was rejected. The justification ruled out that the charter did not represent "public benefit"²⁰. In one of reports it was written that "In the past three years nearly all Lithuanian associations, including the most active, were dissolved. The starting point for closing an association was usually an accusation towards one of its members. If no offence was spotted by the authorities, a veil of mystery was spread. One offence could have led to dissolving a branch of an association, which later on became the ground for closing a whole association". It is more than an apt moment to mention trial of Konstantin Stašys, the chairman of Lithuanian National Committee, accused of drawing allowances for association activity from foreign sources. On 5th November 1937, District Court in Vilnius ruled that obtaining subsidies from a different country is not a crime. According to the statement of voivode Bociański submitted to the association chairman on 20th December 1935, the actual reason for being charged was Stašys's support for intolerance and persecution of Poles in Lithuania²¹.

Polish authorities also closed Lithuanian reading rooms and libraries established by Lithuanian educational associations. Such associations as "Rytas" in Vilnius, "Rytas" in Świeciany, St. Kazimierz Association and Educational Association "Kultura" should be mentioned. The legal basis used was *Decree of 7th February 1919 on temporary regulations concerning printing houses and typesets*²² which ruled that a person intending to open a typeset "meant for public circulation, sales, borrowing or distribution, should notify a relevant administration office, submitting the name of an

¹⁸ *Ustawa z dnia 17 lutego 1922 roku o budowie publicznych szkół powszechnych...*, art. 1, 2.

¹⁹ *Położenie ludności litewskiej w Polsce w okresie 1935–1938...*, c. 14.

²⁰ *Zakaz zakładania nowych stowarzyszeń*, mszp. LMAB, *Zespół Tymczasowego Komitetu Wileńskiego Litewskiego*, sygn. fond 254, file 161, c. 1.

²¹ *Stowarzyszenia litewskie i ich likwidacja...*, c. 1; see more: B. Makowski, *Litwini w Polsce 1920–1939*, Warszawa 1986, p. 287–294.

²² *Dekret z 7 lutego 1919 roku w przedmiocie przepisów tymczasowych o zakładach drukarskich i składach druków*, Dz. Pr. PP, No. 14, item 146.

owner or manager as well as the company office". The manager (owner) could be only a person of at least 21 years of age, with full civil rights, and permanently inhabiting the Polish state. If a negative decision did not arrive within two weeks, the company could have been opened²³. Polish authorities, however, began closing these institutions which resulted in their decrease from 176 in 1936 to only 4 in 1938²⁴.

The managers of reading rooms were made liable for the alleged illegal possession and distribution of Lithuanian prints of Kaunas origin²⁵. Other accusations included: lack of laced catalogues and cash books, spreading disagreement between Lithuanian and Polish people, boycotting or fighting Polish institutions, spreading the idea of separating Vilnius area and annexing it to Lithuania, and finally running the activities threatening safety, peace and public order. It needs emphasis that in order to close a reading room, administrative authorities issued proceedings regulated by *the Ordinance of the President of Republic of Poland of 27th October 1932 — associations law*²⁶. The act only referred to suspension or dissolution of an association and not a reading room whose closing process was regulated by a decree of February 1919²⁷.

The attitude of Lithuanians towards actions taken by Polish authorities was expressed in one of reports wherein it was emphasized that „Lithuanian society in Poland needs life and development just as any live organism. Everyone who's interested in development of Lithuanian life can see that within few past years this development has been almost entirely halted. Local administrative and educational authorities have taken all measures available to totally destroy what Lithuanian society has been creating for many years sparing no expense and efforts. Discussions of authorities' attitude towards Lithuanian community bring about voices that it is retaliation for persecution of Poles in Lithuania or for disloyal attitude of Lithuanians towards Polish state. This statement is usually accompanied by a declaration that nothing bad happens to Lithuanians in Poland, that they enjoy absolute freedom and abundance of schools, associations and other cultural institutions”²⁸.

The actions of Polish authorities redoubled amongst Lithuanian cultural-educational institutions. In the petition of 15th May 1938 filed to the President of Republic of Poland, Ignacy Mościcki, the Lithuanian Academics Association at Stefan Batory University in Vilnius under the lead of Piotr Wiszczyński called for “favorable consideration of the condition of Lithuanian folk in Poland as well as possibly urgent response to the most crucial cultural-educational and economic needs of Lithuanian society”. Quoting provisions of April Constitution ruling that everyone is equal before the law, everyone has the right to develop personal and national culture values as well as establish charity, social and educational institutions, it has been stated that social and organizational life of Lithuanian society was hindered by a number of administrative

²³ *Ibidem*, art. 1, 2, 4.

²⁴ *Stowarzyszenia litewskie i ich likwidacja...*, c. 3.

²⁵ *Ibidem*, c. 4.

²⁶ *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 27 października 1932 roku prawo o stowarzyszeniach*, Dz.U. RP, No. 94, item 808, Warszawa 1932.

²⁷ *Ibidem*, art. 16; *Stowarzyszenia litewskie i ich likwidacja...*, c. 9.

²⁸ *Położenie ludności litewskiej w Polsce w okresie 1935–1938...*, c. 23.

decrees²⁹. Simultaneously it was commented that such state of things “is mighty harmful for it puts Lithuanian national culture on the brink of extinction. It hinders education, institutions’ life and economic development of Lithuanian village. Lithuanian folk deprived of its own cultural and economic institutions, schools, educating courses, organizations, gatherings, reading rooms, libraries and press has no opportunity to get education from sources of its national culture. And since it does not usually know other languages, it is simply deprived of possibility to learn in general”³⁰. That is why Lithuanian academic youth, „aware of its role and responsibility for development of national Lithuanian culture [...]” asked for reconsideration of such issues as equal rights for Lithuanian people and Polish citizens, possibility to establish private schools, associations, magazines and spreading education outside schools — in libraries and reading rooms. They have also pleaded for granting rights of public school to junior high school and secondary school of Vytautas in Vilnius; transforming public education for Lithuanian folk in such a way that is actually became Lithuanian in terms of language and teaching staff; creation of vocational education with Lithuanian as the lecturing language; employing Lithuanians in public schools³¹; cancelling laws concerning certificates issued by local authorities which acknowledge being Lithuanian and are required by school authorities before a student is accepted to a Lithuanian junior high school; cancelling decision on closing Lithuanian junior high school in Święciany or giving consent to opening a new one³².

Lithuanian cultural-educational institutions were the target of severe actions taken by Polish authorities whose aim was to shut Lithuanian institutions. Existing laws were interpreted in an broad way, which was not always lawful.

²⁹ *Do Jego Ekscelencji Pana Prezydenta Rzeczypospolitej w Warszawie*, mszp., LMAB, *Zespół Tymczasowego Komitetu Wileńskiego Litewskiego*, sygn. fond 254, file 149, c. 1–2.

³⁰ *Ibidem*, c. 2.

³¹ *Ibidem*, c. 3.

³² *Ibidem*, c. 4–5.

Przemysław Kierończyk
Gdańska Szkoła Wyższa

Building the new State. First Lithuanian (provisional) constitutions

Abstract

The author is describing the circumstances of the coming into existence — after the First World War — of the independent Lithuanian state. In particular he is presenting three Lithuanian provisional constitutions (1918, 1919, 1920).

Keywords

Lithuania, constitution, 1918, 1919, 1920

Tworzenie nowego państwa. Pierwsze konstytucje litewskie (tymczasowe)

Streszczenie

Autor opisuje okoliczności powstania niepodległego państwa litewskiego po pierwszej wojnie światowej. W szczególności przedstawia obowiązujące wówczas trzy tymczasowe konstytucje (1918, 1919, 1920).

Słowa kluczowe

Litwa, konstytucja, 1918, 1919, 1920

After World War I constitution of the new-born Lithuanian state had to be based on interim regulations. These experiences can be considered fairly typical for the region (occurring — for example — in similar shape also in Latvia¹ and Estonia²).

The genesis of Lithuanian independence is related to the country's occupation by the German army in 1915. In June of 1916, Lithuanian group of activists sent the commander of German troops in the east memorial, in which he was informed about the development of Lithuanian national movement and Lithuanian aspirations

¹ See P. Kierończyk, *Państwo litewskie. Geneza i ustrój konstytucyjny*, Gdańsk 2008, pp. 28–29; *idem*, *Wstęp* [in:] *Konstytucja Łotwy*, Warszawa 2001, p. 10.

² See L. Garlicki, P. Łossowski, *Wstęp* [in:] *Konstytucja Estonii*, Warszawa 1997, p. 5.

for independence³. In November of 1916, two Lithuanian activists (J. Šaulys⁴ and A. Smetona⁵) turned — this time to German Chancellor — with a request for disclosure of German policy objectives in relation to Lithuania. Soon appeared a similar letter to German Secretary of State — A. Zimmermann⁶.

In March 1917 a Lithuanian delegation went to Berlin, asking for granting the autonomy⁷. Germans after all approved the idea of creating a Lithuanian *quasi*-state. At the moment they gave consent for convening a “Lithuanian conference” and appointing the Lithuanian National Council. “Nevertheless, the German occupational regime prohibited conducting elections. They insisted and demanded that a Lithuanian conference had to be limited to a representation of three to five delegates appointed for each of thirty-three districts of the country. Having accepted this condition, the organizational Committee for the Lithuanian Conference visited the country consulting many leaders and drawing a list of possible representatives to the Conference. 264 delegates were chosen from various professional and political strata of life”⁸.

The conference gathered in September 1917⁹. In the course of the debate they dealt with demands of creating independent Lithuania, establishing the Legislative *Seimas* (Parliament — pol. Sejm) and preparing the constitution. But the main achievement of the conference was the selection of the Lithuanian National Council (*Lietuvos Krašto Taryba*), in short called *Taryba*¹⁰. She was composed of twenty persons, mostly from right-wing political circles.

³ See J. Ochmański, *Historia Litwy*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, p. 265 et seq. P. Łossowski, *Po tej i tamtej stronie Niemna. Stosunki polsko-litewskie 1883–1939*, Warszawa 1985, p. 84.

⁴ Biography: http://www.kvb.lt/leidiniai/nepriklausomybes_signatarai/j_saulys.html and https://lt.wikipedia.org/wiki/Jurgis_%C5%A0aulys [accessed December 7, 2014].

⁵ Biography: T. Zubiński, *Ciche kraje*, Rzeszów 2006, pp. 5–27. See also: <https://www.lrp.lt/lt/prezidento-institucija/istorija/antanas-smetona/123> and https://lt.wikipedia.org/wiki/Antanas_Smetona [accessed December 7, 2014].

⁶ Biography: https://de.wikipedia.org/wiki/Arthur_Zimmermann [accessed December 7, 2014]. His name is connected with so called “Zimmermann Telegram” (or “Zimmermann Note”) — “1917 diplomatic proposal from the German Empire offering a military alliance with Mexico, in the event of the United States entering World War I against Germany”. Cit. after https://en.wikipedia.org/wiki/Zimmermann_Telegram [accessed December 7, 2014].

⁷ Zob. P. Łossowski, *Po tej..., op. cit.*, pp. 84–85.

⁸ Cit. after J. Laučka, *Lithuania's Struggle for Survival 1795–1917*, “LITUANUS”, Lithuanian Quarterly Journal of arts and sciences, Volume 30, No. 4, Winter 1984, http://www.lituanus.org/1984_4/84_4_01.htm [accessed December 7, 2014].

⁹ Detailed information about the selection of delegates and conference proceedings in: H. Wisner, *Litwa. Dzieje państwa i narodu*, Warszawa 1999, pp. 158–161 and https://lt.wikipedia.org/wiki/Vilniaus_konferencija; https://lt.wikipedia.org/wiki/S%C4%85ra%C5%A1as:Vilniaus_konferencijos_dalyviai; https://en.wikipedia.org/wiki/Vilnius_Conference [accessed December 7, 2014].

¹⁰ Of course, this name — waking certain associations for Polish-speakers (“ta ryba” means “this fish” in Polish) — was eagerly exploited by the Poles (especially opponents to new created *Taryba*). The term “tarybiarz” (also “tarybista”) was popularized, meant — according to Polish critics — the person collaborating with Germans (or, later, Soviets), acting against the interests of “real” Lithuanians (and, of course, Poles). See — for example — T. Zubiński, *Ciche kraje*, *op. cit.*, p. 7, footnote 4, and a series of cartoons in the collection published by K. Buchowski, *Panowie i żmogusy. Stosunki polsko-litewskie w międzywojennych karykaturach*, Białystok 2004, e.g. caricature on p. 39.

At the beginning of December 1917 representatives of *Taryba* conducted talks in Berlin on the future status of the Lithuanian state. During these negotiations matured solution of a Lithuanian-German state formula, similar in shape to the federation. On 11 December 1917, *Taryba* adopted a declaration of independence, commonly known as a “first Lithuanian declaration of independence”. Declaration clearly swept away all previous national associations (unions) of Lithuania (what *de facto* meant Poland or Russia), but proclaimed such a relationship with *Kaiser Germany*¹¹.

Rather surprisingly for Lithuanian activists, *Reich* government refrained from recognition of the declaration of independence. *Taryba*, then decided on a more radical move, designed to provide its independence from German authorities. February 16, 1918, *Taryba* again declared independence of Lithuania (ie. “The second declaration of independence”)¹². It provided establishment of a sovereign and democratic Lithuania with its capital in Vilnius and declared no longer any state connections with Germany.

After the second declaration, Lithuanian-German hard bargaining and debates started. Also discussions inside *Taryba* began, concerning bases of the future system of government. As a result, *Taryba* decided to accept the monarchical system¹³. Lithuanian Council has also developed a draft constitution of the future state¹⁴. On June 11, 1918 — *Taryba* changed its name from the Lithuanian National Council to Lithuanian State Council (*Lietuvos Valstybės Taryba*).

Tarybas activity, although subordinated to the Germans, laid the ground for the coming into existence of the independent state of Lithuania¹⁵. Let us add, that *Taryba*, using the weakness of the German Empire in the last phase of the war, became gradually more and more emancipated. But only complete defeat of Central States could bring the real independence to Lithuania — and simultaneously the fiasco of plans of the building Kingdom of Lithuania, *de facto* puppet-state in dominated by Germany *Mitteleuropa*¹⁶.

¹¹ General characteristics of both the Declarations of Independence of Lithuania, e.g. in: A. Zakrzewski, *Wstęp [in:] Konstytucja Litwy*, Warszawa 2006, p. 9. See: P. Kierończyk, *System konstytucyjny państwa litewskiego (1922–1940)*, Gdańsk 2008, p. 29.

¹² Declaration text e.g. in: J. Ochmański, *Historia..., op. cit.*, p. 170 (photo). Interesting article about genesis and problem of the authorship: R. Klimavičius, *Vasario 16 osios aktas: teksto formavimo šaltiniai ir autorystės problema*, Istorija. Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai 59–60/ 2004, pp. 57–66, www.ceeol.com/aspx/getdocument.aspx?logid=5&id=8e57bf2c-f20c-494d-8b04-9bfedd6a3fbd [accessed December 7, 2014].

¹³ On 4 June 1918, the *Taryba* voted to invite Prince Wilhelm of Urach, Count of Württemberg and 2nd Duke of Urach, to become the king of Lithuania. Wilhelm agreed and was elected on 11 July 1918, taking the name Mindaugas II (pol. Mendog II). Mindaugas II — in reference to the Mindaugas, ruler of Lithuania from the twelfth century, who was the only one King in history of Lithuania (years 1253–1263). See https://en.wikipedia.org/wiki/Wilhelm_Karl,_Duke_of_Urach and https://en.wikipedia.org/wiki/Kingdom_of_Lithuania_%281918%29 [accessed December 7, 2014].

¹⁴ A. Grigaravičius, *Lietuvos konstitucijų projektai. 1916–1918 metais*, “Lietuvių Atgimimo istorijos studijos”, t. 3, Vilnius 1991, p. 351–391; cited after: A. Zakrzewski, *Wstęp, op. cit.*, p. 9, footnote 8.

¹⁵ About the *Taryba* activities of the autumn of 1918 see in: J. Ochmański, *Historia..., op. cit.*, pp. 271–273.

¹⁶ See about *Mitteleuropa* term and conception: F. Naumann, *Mitteleuropa*. Berlin 1915; I. Góroworska-Puchala, *Mitteleuropa. Rdzeń Starego Kontynentu*, Toruń, 1997; J. Pajewski, *Mitteleuropa. Studia z dziejów imperializmu niemieckiego w dobie pierwszej wojny światowej*, Poznań 1959.

In such a situation *Taryba* has taken steps to control the real power in Lithuania. Already at the meeting of October 28, 1918 — Lithuanian Council decided that assume supreme power in the state.

November 2, 1918 — *Taryba* adopted the first temporary Constitution of Lithuania¹⁷. It was an relatively small act (6 chapters, 27 articles)¹⁸. In the preamble *Taryba* identified itself as the supreme power in Lithuania (with Latin words *suprema potestas*)¹⁹. Duration of the constitution had to be limited — to entry into the force constitution adopted by the Lithuanian Parliament. The Basic Law was a very fragmentary, regulated only the status of the highest state bodies: the Council of State of Lithuania (*Lietuvos Valstybės Taryba*), its Presidium (*Valstybės Tarybo Prezidiumas*) and the government (*Ministeriu kabinetas*)²⁰. Chapter V of Constitution contained basic civil rights. Chapter VI dealt with the future Parliament (*Seimas*), and democratic elections to it. *Taryba* had the legislative power and the right to change the provisional constitution and also a power of control the government — in particular the right of its dismissal.

The functions of head of state exercised *Tarybas* triple *Prezidiumas* — Bureau (A. Smetona — chairman, members: J. Staugaitis²¹ and S. Šilingas²²), responsible politically before *Taryba* and operate on the principle of collegiality. Every action of the Bureau had to be strictly collegial act, and its core competencies defined art. 11 of the Constitution²³.

Taryba entrusted the mission of forming the government to the one from the nationalists — A. Voldemaras²⁴. The government finally appointed on 11 November. Work began on the development of local administrative bodies. However, the process of state formation was disrupted by the entry of the Red Army. In such circumstances, the next Lithuanian government (formed on 26 December 1918, with M. Sleževičius²⁵

¹⁷ Originally published in "*Lietuvos aidas*" from November 13, 1918, No. 130(178)/1918. Then published in „*Laikinosios Vyriausybės žinių papildymas*” No. 1.

¹⁸ In the constitution there were no “typical” division of articles.

¹⁹ Although the text of the Constitution does not use the word “republic” (only “Lithuanian State” — *Lietuvos valstybė*), it was clear that the idea of inviting Wilhelm of Urach to the Lithuanian throne was already abandoned — and Lithuania adopted a republican system.

²⁰ The seat of government was to be — according to the constitution — Vilnius (pol. Wilno). See footnotes 27 and 28.

²¹ Biography: https://lt.wikipedia.org/wiki/Justinas_Staugaitis [accessed December 7, 2014].

²² Biography: https://en.wikipedia.org/wiki/Stasys_%C5%A0ilingas [accessed December 7, 2014].

²³ See A. Zakrzewski, *Konstytucja Litwy...*, op. cit., p. 5.

²⁴ Activist nationalist, played an important role in the later the history of Lithuania. A brief biographical note in: P. Łossowski, *Kraje bałtyckie na drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury (1918–1934)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972, pp. 83–84, footnote 17. See also K. Vaičikonis, *Augustinas Voldemaras*, “LITUANUS”, Lithuanian Quarterly Journal of arts and sciences, Volume 30, No. 3, Fall 1984; http://www.lituanus.org/1984_3/84_3_06.htm and https://lt.wikipedia.org/wiki/Augustinas_Voldemaras [accessed December 7, 2014]. For unknown reasons in interwar Poland was adopted a different spelling of the name of this political figure — Valdemaras (ew. Waldemaras). See (e.g.): M. Wańkowicz, *W kościołach Meksyku. Opierzona rewolucja. Na tropach Smętka*, Warszawa 2010, p. 199.

²⁵ Biography: http://www3.lrs.lt/seimu_istorija/w3_viewer.viewdoc-p_int_tekst_id=2796&p_int_tv_id=386.htm; https://lt.wikipedia.org/wiki/Mykolas_Sle%C5%BEevi%C4%8Dius [accessed December 7, 2014].

as a Prime Minister), had first of all to deal with the organization of the army and the defence of the new-born state²⁶. For this purpose, they obtained help of German troops, still residing in Lithuania.

In those days failed attempt to install the Lithuanian authorities in Vilnius. Surrounded by the reluctance of the majority of the Polish-speaking population of the city²⁷, threatened by the activity of the Polish self-defence, with the news of the approaching Soviet divisions — the Lithuanian government went by train to the areas still occupied by the Germans (2 January 1919)²⁸.

At that time *Taryba* also introduced some reforms into the political system. Constitutional novella of 24 January 1919 added a new chapter (VII) to the interim constitution²⁹. Changes admitted the government the right to issue decrees with the force of law in the period between *Tarybas* sessions³⁰.

April 4, 1919 — *Taryba* adopted a new (second) temporary constitution³¹. Consisting of 42 articles basic law introduced some changes in the system of power. The most important was a head of the state institution — *Presidentas* (President). His rights and duties defined the art. 6–14 of the provisional constitution. Also on April 4, *Taryba* elected nationalists leader (and former *Tarybas* chairman) A. Smetona as the first Lithuanian President. The President received the right to issue decrees with the force of law (jointly with the government), as well as the right to appoint the government. Soon, Lithuania relatively stable political (and military³²) situation allowed the conduct of elections to the Legislative *Seimas*.

²⁶ At that time, an attempt to create a Soviet power in Lithuania was made (eventually in the form of the Soviet Socialist Republic of Lithuania and Belarus — commonly known by the acronym *Litbel* or *Lit-Bel*). See (inter alia): H. Wisner, *Litwa...*, *op. cit.*, pp. 167–172; E. Zieliński, J. Zieliński, *Rządy w państwach Europy*, t. 3, Warszawa 2006, p. 121. Documents connected with *Litbel* in: *Obrazowanie SSSR. Sbornik dokumentov 1917–1924*, Moskwa–Leningrad 1949, inter alia pp. 96–100 a. 120–122.

²⁷ Ethnic Lithuanians were in Vilnius approximately 1–2% of the population. In 1931 — only 0,8%. A. Maryański, *Litwa. Łotwa. Estonia*, Warszawa 1993, p. 45.

²⁸ P. Łossowski, *Litwa*, *op. cit.*, p. 74.

²⁹ “*Laikinosios Vyriausybės Žinios*” No. 4/1919.

³⁰ “*Laikinosios istatymus*” — could be translated as „interim laws”.

³¹ See G. Flanz, *Constitutions of the countries of the world. Lithuania*, New York 1992, pp. 2–3; A. Zakrzewski, *Wstęp*, *op. cit.*, p. 10.

³² About 1918–1920 military situation in Baltic region (esp. Lithuania) see (inter alia): W. Rezmer, *Litewskie lotnictwo wojskowe 1919–1940*, Toruń 1999, p. 19 et seq.; J. Rutkiewicz, W.N. Kulikow, *Wojsko litewskie 1918–1940*, Warszawa 2001, p. 5 et seq.; P. Łossowski, *Konflikt polsko-litewski 1918–1920*, Warszawa 1996; T. Paluszyński, *Walka o niepodległość Łotwy 1914–1921*, Warszawa 1999, p. 219 et seq.; A. Skrzypek, *Stosunki polsko-łotewskie 1918–1939*, Gdańsk 1997, pp. 17–24; P. Łossowski, *Łotwa nasz sąsiad. Stosunki polsko-łotewskie w latach 1918–1939*, Warszawa 1990, pp. 8–9; J. Ochmański, *Historia...*, *op. cit.*, p. 283; W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski 1864–1945, Tom drugi 1919–1939*, Paryż 1953, pp. 187–196.

On April 14–15, 1920 Lithuania conducted general elections, according to a relatively democratic electoral law³³. Legislative *Seimas*³⁴ consisted of 112 members³⁵, and was dominated by the Christian Democrats³⁶ (59 seats). Were also an influential peasant center (Union of Peasants³⁷ — 20 seats, and the Socialist Peasant Party³⁸ — 9). The Social Democrats³⁹ received only 13 seats, and the Union of Working People — 1 mandate. National minorities received 10 seats (Jews — 6, Poles — 3, Germans — 1). The elections have brought dominance of the right-wing parties⁴⁰, but A. Smetona nationalists suffered a total defeat.

The first session of the *Seimas* was held 15 May 1920 in the Kaunas theatre⁴¹. This Parliament adopted a next temporary constitution (10 June 1920)⁴². It consisted of 7 chapters and 18 paragraphs. Lithuania was defined as a democratic republic (§ 1). The Constitution introduced supremacy of Parliament in the system of power. First of all — *Seimas* had the legislative and constitutional power. The Constitution mentioned about the status of the MP, specifying such person as “untouchable” (§ 17).

The executive power consisted of both — President and a Government. President was elected by the *Seimas* (§ 7). Until the election of the President of the Republic his duties was realized by Chairman of the Legislative (what surprisingly happened to be a common practice). The institution of the political responsibility of the government to the *Seimas* was introduced (§ 11). The 1920 Constitution introduced the institution of State Auditor — § 14. Basic law contained also a catalog of civil rights (§ 15–16). But comments (*pastaba*) to § 15 and 16, however, permit withholding the appropriate

³³ P. Łossowski, *Kraje...*, op. cit., p. 16–21; B. Paszkiewicz, *Pod znakiem Omegi*, Warszawa 2003, pp. 178–179, draws attention to the cases of electoral fraud during *Seimas* elections (*gerrymandering*).

³⁴ *Steigiamasis Seimas*. In Polish literature usually translated as “Sejm Ustawodawczy” (“Legislative Sejm”) — *per analogiam* to Polish 1919–1922 and 1947–1942 Parliaments (Sejms). See, for example: W. Kręcis, *Republika Litewska*, [in:] E. Gdulewicz (red.), *Ustroje państw współczesnych*, Lublin 2002, p. 99; J. Zieliński, *Instytucjonalizacja przemian ustrojowych na Litwie, Łotwie i w Estonii*, Warszawa 2004, p. 23; *idem*, *Systemy konstytucyjne Łotwy, Estonii i Litwy*, Warszawa 2000, p. 7; A. Zakrzewski, *Wstęp*, op. cit., p. 10; P. Łossowski, *Litwa*, Warszawa 2001, p. 81 a. 82; *idem*, *Kraje...*, op. cit., p. 20. But *Steigiamasis Seimas* could be also translated as “Founding Seimas” (pol. “Sejm Założycielski”). See in dictionary: A. Kaleda, B. Kalediene, M. Niedzwiecka, *Lietuvių-lenkų kalbų žodynas*, Vilnius 1991, p. 441, *steigiamasis* — translated in Polish as “założycielski” (“founding”).

³⁵ See list of members: https://lt.wikipedia.org/wiki/Steigiamasis_Seimas [accessed December 7, 2014].

³⁶ *Lietuvos krikščionių demokratų partija*. See https://lt.wikipedia.org/wiki/Lietuvos_krik%C5%A1%C4%8Dion%C5%B3_demokrat%C5%B3_partija [accessed December 7, 2014].

³⁷ *Lietuvos valstiečių sąjunga*. See https://lt.wikipedia.org/wiki/Lietuvos_valstie%C4%8Di%C5%B3_s%C4%85junga [accessed December 7, 2014].

³⁸ *Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partija*. See https://lt.wikipedia.org/wiki/Lietuvos_socialist%C5%B3_liaudinink%C5%B3_demokrat%C5%B3_partija [accessed December 7, 2014].

³⁹ *Lietuvos socialdemokratų partija*. See https://lt.wikipedia.org/wiki/Lietuvos_socialdemokrat%C5%B3_partija [accessed December 7, 2014].

⁴⁰ Right-wings parties exploited in the pre-election propaganda slogans supporting social reforms, especially agrarian reform. See P. Łossowski, *Kraje...*, op. cit., pp. 18–19, J. Ochmański, *Historia...*, op. cit., p. 284. *Nota bene* J. Ochmański considers the elections for the defeat of the Christian Democrats — what can be discussed.

⁴¹ Inaugural session was chaired by the oldest age-MP, a famous writer G. Petkevičaitė-Bitė. H. Wisner, *Litwa...*, op. cit., p. 190. Her biography: https://lt.wikipedia.org/wiki/Gabriel%C4%97_Petkevi%C4%8Dait%C4%97-Bit%C4%97 [accessed December 7, 2014].

⁴² Published in “*Laikinosios Vyriausybės Žinios*” 12 June 1920, No. 37.

constitutional guarantees in time of war or in order to remove the danger to the state (what happened to be also a common practice).

Soon after adopting a 1920 “small constitution” a coalition government was established under the leadership of K. Grinius⁴³. A. Smetona lost the position of the president. A *Seimas* Chairman A. Stulginskis⁴⁴ — acted as the head of state. Passing the radical agricultural reform⁴⁵ and adopting a new, “normal” not provisional constitution⁴⁶ were included in important tasks of the new *Seimas*.

The period of functioning of the young Republic of Lithuania based on provisional regulations from 1918–1920 was very specific and difficult to clearly judge. It should be remembered that we are dealing with a very young state, with extremely complicated external and internal situation, with the political class *in statu nascendi* and characterized by a very little legislative experience. For example — the members of the constitutional committee of the Lithuanian parliament had to listen to the basic constitutional law lectures (gave by Kaunas lawyer P. Rozenbaum)⁴⁷. This state of affairs, had a strong impact on the quality of legal acts of the first period of independence. But — on the other hand — the most important is, that the process of the formation of the new Lithuanian state in such difficult conditions, was a general success.

⁴³ K. Grinius biography in: T. Zubiński, *Ciche...*, *op. cit.*, p. 33–34. See also <http://atminimas.kvb.lt/asmenvardis.php?asm=GRINIUS%20KAZYS> and https://en.wikipedia.org/wiki/Kazys_Grinius [accessed December 7, 2014].

⁴⁴ Biography: T. Zubiński, *Ciche...*, *op. cit.*, pp. 29–32. See also https://lt.wikipedia.org/wiki/Aleksandras_Stulginskis [accessed December 7, 2014].

⁴⁵ P. Łossowski, *Kraje...*, *op. cit.*, pp. 31–40.

⁴⁶ New constitution was adopted in 1922. Text in “*Vyriausybės žinios*” No. 100/1922, p. 8. Polish translation: *Nowe konstytucje przełożone pod kierunkiem dra Juliana Makowskiego*, Warszawa 1925.

⁴⁷ P. Łossowski, *Litwa*, *op. cit.*, p. 97.

Przemysław Kierończyk
Gdańska Szkoła Wyższa

Projekt konstytucji Francji opracowany przez Condorceta

Streszczenie

Niniejszy artykuł jest próbą przypomnienia projektu konstytucji Francji zgłoszonego w roku 1793 przez żyrondistów, opracowanego przez znanego filozofa, polityka, matematyka etc., Marie Jeana Antoine Nicolasa de Caritat, markiza de Condorcet. Projekt ten ostatecznie nie wszedł w życie, a jego twórca zakończył życie w dramatycznych okolicznościach. Stanowi jednak bardzo ważny przykład ówczesnej myśli ustrojowej w najlepszym wydaniu. Autor niniejszego artykułu zwraca szczególnie uwagę na to, jakimi zasadami ustrojowymi kierował się Condorcet.

Słowa kluczowe

Condorcet, projekt, konstytucja, Francja, żyrondyści, rewolucja

Condorcet's draft constitution

Abstract

This article is an attempt to remind of the draft constitution of France (1793) developed by the famous philosopher, politics, mathematics, etc., Marie Jean Antoine Nicolas de Caritat, Marquis de Condorcet and supported by the Girondists. This project after all didn't come into force, and his author passed away in dramatic circumstances. However, Condorcet's (Girondists) draft constitution is a very important example of eighteenth century political thinking at its best. The author of this article draws particular attention to the principles of the political system that guided Condorcet.

Keywords

Condorcet, draft, constitution, France, girondists, revolution

1. Niniejszy artykuł jest próbą przedstawienia jednego z projektów konstytucji Francji zgłoszonego w chyba w jednym z najbardziej dramatycznych lat rewolucji zapoczątkowanej w 1789 roku. Chodzi o tak zwany projekt żyrondistowski¹, który przedstawiony Konwentowi (Konwencji) w dniach 15 i 16 lutego 1793 r. przez Nicolasa

¹Tekst projektu w języku francuskim w zbiorze A. Condorcet-O'Connor, M.F. Arago, *Oeuvres de Condorcet*, Paris 1847, (t. 12, s. 417–501); na stronach internetowych w języku francuskim: <http://mjp.univ-perp.fr/france/col1793pr.htm>; w języku włoskim: [http://www-l.unipv.it/webdsps/storiadoc/Doc%20RivFrancese/1793%20Progetto%20Condorcet%20\(tr\).htm](http://www-l.unipv.it/webdsps/storiadoc/Doc%20RivFrancese/1793%20Progetto%20Condorcet%20(tr).htm). Warto odnotować, że projekt żyrondistowski

de Caritat (dawniejszego markiza de Condorcet)². Bez żadnych wątpliwości to on był głównym autorem tekstu³, choć widniało pod nim w sumie osiem podpisów członków Komitetu Konstytucyjnego Konwencji⁴. Nie był to oczywiście jedyny projekt konstytucji zgłoszony, czy opublikowany w tym gorącym politycznie okresie czasu⁵, ale jasne jest, że ze względu na znaczenie sił, które stały za danymi projektami, realne znaczenie miały tylko projekty żyrondystów i (późniejszy) jakobinów. Na istotny politycznie

analizuje m.in. P. Bastid w swojej fundamentalnej pracy: *Le gouvernement d'assemblée*, Paris 1956, s. 305–314.

²Marie Jean Antoine Nicolas de Caritat, markiz de Condorcet, urodził się 17 września 1743 r. w Ribemont; zmarł 29 marca 1794 r. *Notabene* — okoliczności jego śmierci nie są jasne — w czasie dyktatury jakobinów, jako jeden z prześladowanych żyrondystów ukrywał się, a później próbował ucieczki z Paryża. Ujęty 27 marca 1794 r. i osadzony w więzieniu, wkrótce zmarł. Jedną z wersji jego śmierci głosi, że zażył truciznę otrzymaną od swojego przyjaciela Pierre Jeana Georgea Cabanisa, druga, iż został otruty przez strażników, gdyż obwiano się, że proces i egzekucja na gilotynie może spowodować niepokoje społeczne (był postacią bardzo popularną). Condorcet był człowiekiem niezliczonych talentów i zainteresowań: filozof, ekonomista, matematyk i polityk, zwolennikiem liberalizmu i głosicielem szeregu bardzo postępowych (wówczas) poglądów — zob. wszakże uwagi odnośnie do jego „postępowości” na końcu niniejszego artykułu i w pozycji wskazanej w przypisie 35. Wziął udział w rewolucji francuskiej, uważano go za umiarkowanego żyrondystę. Biografia Condorceta dostępna, np. na stronach internetowych: <http://www-history.mcs.st-andrews.ac.uk/Biographies/Condorcet.html>; http://fr.wikipedia.org/wiki/Nicolas_de_Condorcet; http://en.wikipedia.org/wiki/Marquis_de_Condorcet. Wybór jego dzieł w: S. Lukes, N. Urbinati (ed.), *Condorcet: Political Writings*, Cambridge 2012. Inne, wybrane interesujące pozycje książkowe na temat tej postaci: E. Rothschild, *Economic Sentiments: Adam Smith, Condorcet and the Enlightenment*, Cambridge 2001; O. de Bernon, *Condorcet, Raison et connaissance*, Paris 2009; É. Badinter, R. Badinter, *Condorcet. Un intellectuel en politique*, Paris 1988; P. Crépel, C. Gilain, *Condorcet: mathématicien, économiste, philosophe, homme politique*, Paris 1989; D. Williams, *Condorcet and Modernity*, Cambridge 2004.

³Jedną z wielu dosyć jednoznacznych opinii odnośnie do autorstwa tekstu projektu: „*He then undertook the task of drawing up a draft constitution for the new republic. His liberal constitutional scheme — commonly known as the Girondin Constitution of 1793 — suffered the same fate as the Girondins: expulsion and execution by the guillotine*”. Ze strony internetowej: <http://www.historyguide.org/intellect/lecture10a.html>.

⁴Oprócz Condorceta byli to: Armand Gensonné, Bertrand Barère de Vieuzac, Charles Jean Marie Barbaroux, Thomas Paine, Emmanuel-Joseph Sieyès, Pierre Victor Vergniaud.

⁵Zwrócił na to uwagę m.in. M.J.C. Vile, *Constitutionalism and the Separation of Powers*, Indianapolis 1998, (wykorzystano zdigitalizowaną wersję książki, dostępną na stronach internetowych: http://oll.libertyfund.org/?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=677&chapter=122676&layout=html&Itemid=27): „*Whilst engaged upon a practical exercise of power which showed little concern for the spirit of the separation of powers, the Convention was also busy with schemes for the re-establishment of constitutional government. The year 1793 saw first the Girondin project for a new constitution introduced by Condorcet, then a large number of schemes presented by individual deputies, and finally the project of June 1793, the Montagnard scheme, which was accepted by the Convention but never put into operation*”. Tamże uwagi co do akceptacji idei nadrzędności parlamentu w projektach: “*The de facto acceptance of convention government did not mean, however, that the separation of powers played no part in the thoughts of the deputies when they turned to constitution-making. Several of the projects submitted to the Convention made the doctrine the cornerstone of their proposals*”.

i prawnie ciężar gatunkowy projektu żyrondistów⁶ wpływało także niewątpliwie znane nazwisko twórcy projektu: „filozofa rewolucji”⁷.

2. Właściwy projekt konstytucji poprzedzony był bardzo obszernym (zawartym na 80 stronach) przedstawieniem jego zasad i motywów — *Exposition des principes et des motifs du plan de constitution*⁸. W pewnym sensie może być uważany za integralną część propozycji ustrojowej. Stanowił swoiste uzasadnienie projektu, tudzież przedstawienie jego założeń aksjologicznych. Condorcet przedstawił je w formie odpowiedzi na zagadnienie do rozstrzygnięcia: „Dać terytorium wielkości dwudziestu siedmiu tysięcy lig kwadratowych, zaludnionemu przez dwadzieścia pięć milionów ludzi, konstytucję, która — oparta mocno na zasadach rozsądku i sprawiedliwości, zabezpieczy obywatelom najpełniejsze korzystanie z ich praw...”⁹.

Najważniejsze tezy uzasadnienia konstytucji zawarte w wystąpieniu jej autora sprowadzały się w zakresie formy państwa — do uzasadnienia konieczności zniesienia monarchii¹⁰, utrzymania unitarnego charakteru Francji (nie wprowadzania formuły federacji czy konfederacji)¹¹. Ponadto Condorcet popierał konsekwentnie realizację zasady przedstawicielstwa. Prawo tworzone przez reprezentantów narodu miało być podporządkowane jednak postanowieniom konstytucji i założeniu, iż jedynym suwerenem jest naród. Optował za jednoizbową legislaturą, jednocześnie próbując znaleźć środki prowadzące do uniknięcia zbyt pospiesznego uchwalania ustaw. System

⁶J. Baszkiewicz wyraził opinię, że projekt Condorceta, jako zbyt skomplikowany spotkał się z „lodowatym przyjęciem obydwu partii” (tj. zarówno jakobinów, jak i samych żyrondistów); J. Baszkiewicz, *Maksymilian Robespierre*, Ossolineum 1989, s. 175. Tamże, interesująca — i nader umiarkowana — opinia Roberspierre’a, że „niedostatki projektu Condorceta nie są zbyt groźne”.

⁷Zob. charakterystykę ówczesnego znaczenia Condorceta pióra B. Gaxotte, *Rewolucja francuska*, Gdańsk 2001, s. 237: „Każde zgromadzenie musi mieć swojego myśliciela i swoją wyrocznię. Stanowisko to przypadało siłą rzeczy temu wielkiemu człowiekowi nauki. Trzeba było więc potulnie słuchać go i podziwiać”. (Nawet jeżeli „wypracował sobie inną specjalność: mianowicie nudę” — przyp. aut.). Tamże, na s. 526 opinia odnosząca się do czasów późniejszych (Dyrektoriatu) — „Od śmierci Condorceta Republika brakowało filozofa. Sieyès przejmując tę rolę”. Skądinąd, Sieyès był podpisany pod żyrondistowskim projektem ustawy zasadniczej — przyp. aut.

⁸Nicolas de Caritat, *Exposition des principes et des motifs du plan de constitution*, (w:) A. Condorcet-O’Connor, M. F. Arago, *Oeuvres...*, op. cit., (t. 12), s. 335–415.

⁹„Donner à un territoire de vingt-sept mille lieues carrées, habité par vingt-cinq million d’individus, une constitution qui, fondée uniquement sur les principes de la raison et de la justice, assure aux citoyens la plus entière jouissance de leurs droits; combiner les parties de cette constitution, de manière que la nécessité de l’obéissance aux lois, de la soumission des volontés individuelles à la volonté générale, laisse subsister dans toute leur étendue, et la souveraineté du peuple, et l’égalité entre les citoyens, et l’exercice de la liberté naturelle, tel est le problème que nous avons à résoudre”. *Ibidem*, s. 335.

¹⁰*Ainsi la royauté a dû être abolie*. Nicolas de Caritat, *Exposition...*, op. cit., s. 337. Zagadnieniem monarchii Condorcet zajmował się już np. w *De la République, ou un Roi est-il Nécessaire à la conservation de la Liberté* (w:) A. Condorcet-O’Connor, M.F. Arago, *Oeuvres...*, op. cit., (t. 12), s. 227–237.

¹¹*Ainsi, l’on a dû prononcer que la France formerait une république, une et indivisible*. Nicolas de Caritat, *Exposition...*, op. cit., s. 340. *Notabene* — analizując zagadnienie federacjonizmu — Condorcet odwoływał się do doświadczeń Stanów Zjednoczonych. Problematyka nie była mu zapewne obca, skoro należał swego czasu do masonskiej „Łoży Dziewięciu Sióstr” kierowanej przez Benjamina Franklina. B. Gaxotte, *Rewolucja...*, op. cit., s. 78. Poza tym do komitetu konstytucyjnego wraz z Condorcetem wchodził T. Paine, Anglik, ale uczestnik walki o niepodległość USA.

wyborczy proponował oprzeć na własnej metodzie¹². Przy czym rewizją konstytucji miało zajmować się odrębne ciało (konstytuanta — narodowa konwencja), niezależna od „normalnej” legislatury.

Zakładał uzyskanie praw politycznych przez mężczyzn po ukończeniu 21. roku życia, urodzonych we Francji lub zamieszkających w tym kraju od roku, z zastrzeżeniem, że dostęp do służby państwowej następowałby po ukończeniu 25 lat.

W zakresie władzy wykonawczej uznawał wyższość niewielkiej, kolegalnej egzekutywy nad jednoosobową. Uznawał także, że powinna być ona podporządkowana legislaturze, która jednak nie powinna dowolnie odwoływać członków egzekutywy.

W uzasadnieniu znajdziemy także uwagi odnoszące się do władzy sądowniczej. Do ciekawostek można zaliczyć pomysł wprowadzenia instytucji specjalnego sądu (*l'institution d'un jury national*) rozstrzygającego w sprawach odpowiedzialności funkcjonariuszy państwowych za przestępstwa przeciwko wolności ludu i bezpieczeństwu państwa, zniesienia kary śmierci i zasadę organizowania procesu cywilnego dopiero po fiasku arbitrażu.

Autor projektu proponował także niezależność Skarbu Narodowego (*Trésor Public*) w stosunku do władzy wykonawczej.

W zakresie podziału terytorialnego i władzy lokalnej — Condorcet proponował podział kraju na duże gminy (*communes*) w ramach większych jednostek — departamentów (*départements*). Przedstawił także zadania zgromadzeń podstawowych (inaczej pierwiastkowych, *les assemblées primaires*) i ich relacje z ogólnokrajową egzekutywą, jak również założenia administracji departamentalnej.

3. Tekst właściwego projektu konstytucji poprzedzała „Deklaracja praw naturalnych, cywilnych (obywatelskich) i politycznych ludzi” (*Déclaration des droits naturels, civils et politiques des hommes*). Składała się ona z 33 artykułów, poprzedzonych krótką preambułą. W artykule pierwszym wprowadzano pojęcia praw naturalnych, obywatelskich i politycznych, zaliczając do nich: wolność (*liberté*), równość (*égalité*), bezpieczeństwo (*sûreté*), własność (*propriété*), pomoc społeczną (ew. bezpieczeństwo społeczne, socjalne — *garantie sociale*), prawo do oporu (ew. „rebelii” — *résistance à l'oppression*).

Artykuły I–VI definiowały pojęcie wolności (art. II i III) i zawierały pewne szczegółowe postanowienia (np. art. V odnosił się do wolności prasy, art. VI do wolności wyznania). Artykuły VII i VIII dotyczyły równości. IX dotyczył dostępu do funkcji publicznych. Artykuły od X do XXIV odnosiły się głównie do zagadnień bezpieczeństwa i własności, XXV–XXX bezpieczeństwa socjalnego, XXXI–XXXII — prawa do oporu. XXXIII wprowadzał prawo ludu do nowelizacji i rewizji konstytucji. Niewątpliwie w stosunku do regulacji z konstytucji 1791 r. projekt żyrondyjski stanowił krok naprzód jeżeli chodzi o regulację praw i wolności. Oceniając go,

¹² Condorcet był autorem znanych i dziś pojęć z zakresu prawa wyborczego: kryterium (metody) Condorceta oraz tzw. paradoksu Condorceta. Zob. M. le Marquis de Condorcet, *Essai sur l'application de l'analyse à la probabilité des décisions. Rendues à la pluralité des voix*, Paris 1785. Koncepcje ogólnie przedstawione także w: J.M. Colomer, *The Strategy and History of Electoral System Choice*, <http://www.palgrave.com/pdfs/1403904545.pdf>.

P.A. Kropotkin uważał, że formułuje on prawa i wolności w dużo bardziej konkretny sposób (np. zasady swobody wyznaniowej czy wolności prasy)¹³.

4. Projekt samej konstytucji, a przynajmniej jej głównej, „właściwej” części (*Projet de constitution française*), składał się z 13 rozdziałów¹⁴. Jego systematyka wewnętrzna była relatywnie skomplikowana. W ramach każdego rozdziału rozpoczynała się nowa numeracja artykułów. Niektóre rozdziały dzieliły się dodatkowo na sekcje *Section*, w ramach których także rozpoczynała się nowa numeracja artykułów.

Rozdział pierwszy poświęcony był zagadnieniom podziału administracyjnego państwa. Zgodnie z tezami uzasadnienia Republika Francuska miała być państwem jednolitym, podzielonym dla celów administracyjnych na 85 departamentów¹⁵. Te dzielić się miały na duże (wielkie) gminy — *grandes communes*. Następnymi jednostkami podziału były dzielnice (obszary) municypalne (*sections municipales*) i zgromadzenia podstawowe (*assemblées primaires*)¹⁶.

5. Władzą ustawodawczą miało być Ciała Legislacyjne¹⁷ (*Corps législatif*). Zgodnie z wizją przedstawioną w uzasadnieniu, organ ten miał być jednoizbowy. Wybory miały odbywać się co roku (w pierwszą niedzielę maja). Jeden deputowany (*député*) miał przypadać na 50 tysięcy mieszkańców (art. IV w sekcji I rozdziału VII). Projekt znał także instytucję zastępców (*suppléant*) deputowanych. Wybierano ich w liczbie równej liczbie posłów¹⁸. Podobnie jak w przypadku egzekutywy, zakładano często wymianę osób pełniących funkcje w Ciele Legislacyjnym. Zmian na stanowisku przewodniczącego i sekretarza miano dokonywać co miesiąc (art. XII w sekcji I rozdziału VII).

Zgodnie z art. III w sekcji II rozdziału VII akty prawodawcze parlamentu dzieliły się na ustawy i dekrety (w myśl art. II w tejże sekcji ustawy konstytucyjne stanowiły grupę odrębną — ich zmiany dokonywała konwencja narodowa — zob. niżej).

Projekt dawał bardzo szeroki zakres władzy Ciału Legislacyjnemu. Nie tylko stanowiło akty ustawodawcze, ale także wykonywało zadania „ogólnej administracji” nad wieloma podmiotami. Z założenia jedności władzy wynikało na przykład to, że instytucja zaangażowana w wykonywanie aktów ustawodawczych powinna być podporządkowana legislatywie, stąd rola egzekutywy sprowadzona była w rzeczywistości nie do decydowania, lecz do nadzorowania (*veiller*)¹⁹.

W projekcie oddzielono organizacyjnie władzę ustawodawczą (Ciała Legislacyjne) i ustrojodawczą (Konwencja Narodowa — *La Convention nationale*). Postanowienia jej dotyczące zostały zawarte w rozdziale IX projektu. Zwoływać ten organ miało Ciała Legislacyjne raz na dwadzieścia lat. Zwołanie konwencji

¹³ P.A. Kropotkin, *The Great French Revolution, 1789–1793*, New York 1927 (1929), tekst dostępny na stronach internetowych: http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/kropotkin/frenchrev/lvi.html.

¹⁴ Tak zdecydowano się przetłumaczyć w niniejszym artykule francuski termin *titre*.

¹⁵ Projekt konstytucji zawierał nawet wytyczne co do wielkości departamentów (art. III z rozdziału I).

¹⁶ W niniejszym artykule autor dokonał własnego tłumaczenia francuskich terminów. Niewątpliwie, może być ono niekiedy dyskusyjne (zob. także przypis 14).

¹⁷ Interesujące, że postanowienia dotyczące ogólnokrajowej legislatywy zostały zawarte dopiero w rozdziale VII projektu.

¹⁸ Zastępcą obejmował miejsce deputowanego w przypadku określonym w art. 10 sekcji I rozdziału VII.

¹⁹ Tak w: M.J.C. Vile, *Constitutionalism...*, op. cit., rozdział 7 — *The doctrine in France*; tamże podane źródło — *Plan de constitution présenté à la Convention nationale, Oeuvres*, Paris, 1804, Vol. XVIII, s. 201.

mogło także nastąpić w wyniku wniosku (każdego obywatela francuskiego lub Ciała Legislacyjnego) zaaprobowanej przez większość obywateli w głosowaniu w zgromadzeniach podstawowych. Konwencja była wybierana w analogiczny sposób jak Ciała Legislacyjne, z tym, że na każdy departament przypadało dwóch deputowanych do konstytuanty (i ich zastępców). Członkowie Ciała Legislacyjnego nie mogli zostać wybrani do konwencji. Okres działania wybranej w ten sposób konstytuanty nie mógł przekraczać roku. Zgodnie z art. XII rozdziału IX, uchwalona przez Konwencję Narodową zmiana konstytucji wymagała jeszcze odpowiedniej akceptacji ludu.

6. Władza wykonawcza *Conseil exécutif de la République* miała składać się z siedmiu ministrów i sekretarza. Art. II z rozdziału V dokonywał przy tym enumeratywnego wyliczenia ministrów²⁰. Dosyć kuriozalnym — z dzisiejszego punktu widzenia — rozwiązaniem było to, że zadanie przewodniczenia Radzie Wykonawczej miało „przechodzić” na kolejnych ministrów co 15 dni. Niezwykle interesująca była także procedura powoływania „rządu”. Każde zgromadzenie podstawowe miało wyznaczać siedmiu kandydatów na ministrów. Następnie władze administracyjne departamentu spośród tak wyłonionych kandydatów sporządzały listę trzynastu pretendentów na każde stanowisko ministerialne. Ponownie zwoływano zgromadzenia podstawowe, które wybierały ministrów²¹. Niewątpliwie nominacja ministrów przez lokalne zgromadzenia wyborcze (bo tak chyba należy określić rolę zgromadzeń podstawowych) była rozwiązaniem kuriozalnym i należy wątpić czy realnym. Mogło ono doprowadzić do wykształcenia dwóch alternatywnych i konkurujących ze sobą ośrodków władzy, mimo założenia o podporządkowaniu Rady Wykonawczej parlamentowi (zob. uwagi poniżej).

Przyznać jednak należy, że Condorcet w swoim uzasadnieniu projektu wcale nie wyraził opinii, że Rada Wykonawcza musi być jedną ze struktur parlamentu. Powinna być „zmuszona do posłuszeństwa”, ale dysponować także pewną niezależnością. Miał ją podkreślać fakt, że egzekutywa nie była wybierana przez legislatywę, lecz przez lud²². Tworzyło to niezwykle ciekawą sytuację. Pomimo, że Condorcet bardzo mocno i stanowczo odrzucał ideę równowagi władz (zob. uwagi poniżej), stworzył jednocześnie projekt systemu ustrojowego, w którym Rada Wykonawcza była bezpośrednio wybierana przez naród, dysponując tym samym legitymizacją co najmniej równorzędną legislatywie. Mało tego — silniejszą. Zwrócił na to uwagę w dyskusji L. de Saint-Just, który zarzucił, że Rada Wykonawcza będzie bardziej

²⁰ *Ministre de la Législation; Ministre de la Guerre; Ministre des Affaires étrangères; Ministre de la Marine; Ministre des Contributions publiques; Ministre d'Agriculture, de Commerce et de Manufactures; Ministre des Secours, Travaux, Etablissements publics et des Arts.*

²¹ P. Kropotkin, *The Great French Revolution*, op. cit., korzystano z tekstu na stronach internetowych http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/kropotkin/frenchrev/contents.html (w tym przypadku z tekstu rozdział LVI: *The Constitution — The Revolutionary Movement*) http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/kropotkin/frenchrev/lvi.html), pomocniczo posługując się polskim wydaniem: *Wielka Rewolucja Francuska 1789–1793*, Łódź–Kraków 1948.

²² M.J.C. Vile, *Constitutionalism...*, op. cit., rozdział 7, tamże podane źródło — *Plan de constitution présenté à la Convention nationale, Oeuvres*, Paris, 1804, Vol. XVIII, s. 205.

bezpośrednim reprezentantem całego ludu niż legislatura. I tym samym może łatwo osiągnąć większe od legislatury prestiż i znaczenie w oczach społeczeństwa²³.

7. Niezwykle istotną rolę w systemie ustrojowym zaproponowanym przez żyrondistów odgrywały zgromadzenia podstawowe. Zdaniem M. Goldie żyrondyści w sytuacji, kiedy problem ustalenia relacji pomiędzy zwierzchnictwem narodu a zasadą reprezentacji spowodował zagadnienie określenia relacji pomiędzy Paryżem i prowincjami, jednoznacznie „postawili” na prowincje. Mieli przy tym nadzieję na pogodzenie zasady reprezentacji z odwołaniem do zasady suwerenności całego narodu działającego poprzez zgromadzenia podstawowe²⁴. P.A. Kropotkin — w czasach zdecydowanie odleglejszych — również oceniał tę konstytucję jako „w pewnym sensie bardzo demokratyczną” również odnosząc się do roli przewidzianej dla zgromadzeń podstawowych²⁵. Zwraçał uwagę, że nie wybierały tylko swoich reprezentantów do ogólnokrajowej legislatury, ale także funkcjonariuszy Skarbu, sądownictwa, a także ministrów. Odgrywały także rolę w procedurze zarządzania referendum i „bezpośredniej legislacji”.

Władzą administracyjną na poziomie lokalnym — zgodnie z rozdziałem IV projektu miały być w departamentach rady administracyjne (*conseil administratif du département*), składające się z 18 członków, z których dwóch tworzyło dyrektoriat departamentu (*directoire*). Gminami zarządzać miały administracje gminne (*administration de municipalité*) składające się z 12 członków i mera (*maire*), który im przewodniczył. Gminy posiadające więcej niż jedną sekcję miejską tworzyły także agencje (*agence*) podporządkowane gminie. Co dwa lata miano „odnawiać” połowę członków departamentalnych rad administracyjnych (trzy miesiące po wyborach do władz legislacyjnych).

8. W rozdziale VIII wprowadzano pewne instytucje demokracji bezpośredniej — prawo obywateli do składania petycji (*droit de pétition*) i prawo obywatelskiej oceny (cenzury) aktów wydawanych przez przedstawicieli narodu (*censure du peuple sur les actes de la représentation nationale*).

Zaskakująco podobnie jak we współczesnych nam konstytucjach („najnowszej generacji”), zagadnienie praw obywatelskich ujęte było w projekcie w jednym z pierwszych rozdziałów (II). Pojęciem „obywateli” określano mężczyzn²⁶ powyżej

²³ M.J.C. Vile, *Constitutionalism...*, op. cit., rozdział 7, tamże podane źródło — *Archives parlementaires*, 1st Series, Vol. 63, p. 203. W tejże pozycji ocena, że w projekcie konstytucji nie było mowy o „prostej odpowiedzialności” Rady Wykonawczej przed legislaturą: „Nor could the executive be said to be »responsible to the legislature in any straightforward sense. The legislature could accuse the executive, or any member of it, and demand their removal, but the final decision was to be taken by an elected »national jury« to be specially convoked to hear each case. Hardly an expeditious means of parliamentary control!”.

²⁴ M. Goldie, R. Wokler, *The Cambridge History of Eighteenth-century Political Thoughts*, Cambridge University Press 2006, s. 648.

²⁵ Te i poniższe uwagi na podstawie — A. Kropotkin, *The Great French Revolution*, op. cit., rozdział LVI.

²⁶ M. Goldie, R. Wokler, *The Cambridge History...*, op. cit., s. 648 uważa, że konstytucja żyrondistowska była demokratyczna, przynajmniej do tego stopnia, że instytucjonalizowała prawa wyborcze dla mężczyzn i zrywała z klasyfikacją obywateli do kategorii czynnych i biernych (w listopadzie 1789 r. formalnie zniesiono we Francji stany, ale w grudniu tego roku wprowadzono podział — według nomenklatury wymyślonej przez E.J. Sieyès — na obywateli „biernych” i „czynnych”. Klasyfikacja

21 lat, mieszkających nieprzerwanie we Francji przez rok (licząc od dnia wpisania ich na listę — *tableau civique* — prowadzoną w zgromadzeniu podstawowym)²⁷. Pełnię praw do zajmowania stanowisk w służbie publicznej obywatel miał uzyskiwać po ukończeniu 25 lat (art. IX z rozdziału II).

9. System rządów proponowany przez żyrondistów niewątpliwie zakładał nadrzędność organów przedstawicielskich, dosyć umiejętnie — jak na owe czasy — łącząc zasadę suwerenności narodu z zasadą przedstawicielstwa. Stąd silna pozycja ustrojowa legislatywy i lokalnych zgromadzeń podstawowych. Odrzucano przy tym — w jakimkolwiek wymiarze — zasadę równowagi władz. Żyrondyści lokowali wykonywanie władzy ustawodawczej w jednoizbowej legislatywie wolnej od jakichkolwiek amerykańskich pomysłów hamulców i równowagi (*checks and balances*). Choć niewątpliwie — jak już nadmieniano wyżej — twórcy żyrondistowskiej konstytucji nie mogli postrzegać ustroju amerykańskiego jako obcego, czy wrogiego. Jednak Condorcet pisał wręcz — zapewne także w kontekście ustroju USA — o występującej „obawie nowości, jednej z największych plag ludzkości”²⁸. Teza dosyć szokująca, ale dobrze obrazująca wolę zapewnienia w jak największym stopniu dominacji organów będących emanacją narodu.

Niewątpliwie u podstaw projektu żyrondistów leżało fundamentalne założenie Concorceta o tym, że istnieje tylko jedna władza, władza narodu, która spoczywa w rękach ciała przedstawicielskiego²⁹. Nadrzędnego nad innymi organami państwowymi. Opinię, że projekt Condorceta wprowadzał model *gouvernement d'assemblée*, w którym odmawiano władzy wykonawczej statusu „prawdziwej” władzy dzielił chociażby P. Bastid³⁰. Natomiast sam Condorcet prezentując z emfazą projekt żyrondistowski negował pomysły wprowadzenia równowagi pomiędzy władzami³¹. Stanowiąca część projektu żyrondistów „Deklaracja praw naturalnych, obywatelskich i politycznych” odstąpiła od — skądinąd bardzo ogólnego — nawiązania do idei podziału władz w preambule do „Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela” z 1789 r.³² Nowa „Deklaracja” — w art. 29 — wspominała już tylko o „funkcjach publicznych”,

zależała od wysokości płaconych podatków. Obywatele „bierni” — ok. 3.000.000 — byli pozbawieni prawa głosu, „czynni” mogli wybierać władze publiczne. J. Baszkiewicz, *Historia Francji*, Ossolineum 1974, s. 406–407).

²⁷ J. Kean, *A. European Citizen? (revised version of a public lecture delivered at the Zentrum für Niederlande-Studien Westfälische Wilhelms-Universität Münster, January 8th, 2008)*, artykuł ze strony internetowej: www.johnkeane.net/word_docs/eurocitizens.doc, s. 7: zwraca uwagę na łatwość uzyskiwania obywatelstwa francuskiego według projektu Condorceta: „*A similar transformation is evident in the final draft of the Girondin constitution of 1791, which stipulated that any foreigner wishing to reside in France and willing to take the civic oath could be granted naturalization by the Legislative Assembly (...)*”. Tamże przywołane słynne słowa J.L. Talliena: „Jedynymi cudzoziemcami we Francji są źli obywatele”.

²⁸ M. Goldie, R. Wokler, *The Cambridge History...*, op. cit., s. 648.

²⁹ K. Biskupski, *Założenia ustrojowe współczesnej Francji, ze szczególnym uwzględnieniem urzędu Prezydenta Republiki*, Toruń 1963, s. 15.

³⁰ P. Bastid, *Le gouvernement d'assemblée*, op. cit., s. 308.

³¹ M.J.C. Vile, *Constitutionalism...*, op. cit., rozdział 7.

³² Tekst w języku francuskim na stronach internetowych <http://www.textes.justice.gouv.fr/index.php?rubrique=10086&ssrubrique=10087&article=10116>, w języku angielskim: <http://www.hrcr.org/docs/frenchdec.html>.

których granice powinny być jasno określone przez prawo³³. Projekt żyrondistowski odrzucał także wszelkie elementy teorii równowagi, widoczne chociażby w pismach Sieyès'a i pracach Konstytuanty. Według założenia Condorceta przewodnią myślą nowej ustawy zasadniczej powinna być jedność założeń i działania pomiędzy legislatywą, egzekutywą i ludem. Model „zbalansowanych władz” zakładał — zdaniem Condorceta — istnienie podziałów wewnątrz państwa, których być w Republice Francuskiej nie powinno³⁴.

Pozostaje ciekawą kwestią do dyskusji, czy autor projektu chciał rzeczywiście w sposób jak najbardziej szeroki zapewnić narodowi możliwość sprawowania władzy bezpośrednio? Odpowiedź na to pytanie nie jest prosta, tak jak nie jest — wbrew pozorom — łatwo odpowiedzieć na pytanie o rzeczywiste poglądy markiza de Condorcet. Czy rzeczywiście był aż tak postępowy jak wskazywałyby na to projekt, który wyszedł spod jego pióra? Z jednej strony jego wczesne opowiedzenie się za republiką, przeciwko niewolnictwu, a także za — umiarkowanym — udziałem kobiet w życiu publicznym sugerowałoby dalece liberalne poglądy i zerwanie z tradycyjnymi poglądami warstwy społecznej, z której się wywodził. Z drugiej — jeżeli przyjrzyć się jego głosowaniom w Konwencji sprawa nie jest aż tak jasna i stawia Condorceta w bardziej „drobnomieszczańsko-konserwatywnym świetle”³⁵. Warto odnotować tu tezę klasika anarchizmu P.A. Kropotkina, który polemizował z F.A. Aulardem³⁶. Uznając, że ten ostatni dokonał wybitnego porównania konstytucji żyrondistowskiej i jakobińskiej, nie dzielił jednak podziwu Aularda do koncepcji lokalnych organów władzy w konstytucji Condorceta (choć z drugiej strony uznawał to dzieło za względnie demokratyczne — zob. wyżej). Zamiast „poważnie organizować gminę” (czy raczej lokalną społeczność — przyp. aut.). Kropotkin uważał, że twórca projektu zamierzał ją zniszczyć tworząc struktury bardziej biurokratyczne niż ludowe³⁷.

10. Dokonując skromnego *résumé* niniejszego artykułu projekt żyrondistowski można scharakteryzować w poniższy sposób³⁸. Stał on niewątpliwie mocno na gruncie zasady jedności władzy. Zgodnie zresztą z dosyć podstawowym założeniem Condorceta, że władza ludu spoczywa w rękach organu przedstawicielskiego. Projekt odrzucał tym samym samą ideę podziału władzy, jako instytucję oczywiście sprzeczną z tezę władzy

³³ Odejście od idei delegacji „władz” i przyjęcie koncepcji wyznaczenia „funkcji” zaproponował M. Robespierre w 1791 r., M.J.C. Vile, *Constitutionalism...*, *op. cit.*, rozdział 7; tamże podane źródło — *Archives parlementaires*, 1st Series, Vol. 29, s. 326–327.

³⁴ M.J.C. Vile, *Constitutionalism...*, *op. cit.*, rozdział 7; tamże podane źródło — *Plan de constitution présenté à la Convention nationale, Oeuvres*, Paris, 1804, Vol. XVIII, s. 185 i 201. Notabene, Vile zwraca uwagę na podobieństwo pomiędzy projektem żyrondistowskim a konstytucją Pensylwanii z 1776 r.

³⁵ Na pytanie o poglądy Condorceta — Liberala czy konserwatysta (*Liberal or conservative*)? — próbują odpowiedzieć autorzy notatki biograficznej zamieszczonej na stronach internetowych <http://www.memo.fr/en/dossier.aspx?ID=402>.

³⁶ F.A. Aulard, o zdecydowanie lewicowych przekonaniach, w latach 1886–1922 kierował katedrą rewolucji francuskiej na Sorbonie.

³⁷ P.A. Kropotkin, *The Great...*, *op. cit.* Tamże odesłanie do cytowanej przez Kropotkina pozycji — F.A. Aulard, *L'histoire politique de la révolution française origines et développement, de la démocratie et de la république 1789–1804*, Paris 1901 (opisywane spostrzeżenia są w tomie II tego dzieła).

³⁸ Podsumowanie poniższe oparte jest w dużym stopniu na ustaleniach K. Biskupskiego, *Założenia...*, *op. cit.*, s. 15–16, z którymi autor niniejszego artykułu w szerokim zakresie się zgadza.

jednością, tudzież prowadzącą do potencjalnej konkurencji i walki pomiędzy legislatywą i egzekutywą. Zasady jedności władzy jednak konsekwentnie nie przeprowadzono, gdyż projekt Condorceta przewidywał istnienie Rady Wykonawczej, która choć silnie podporządkowana organowi przedstawicielskiemu, wybierana miała być bezpośrednio przez lud. Tym samym projekt konstytucji Condorceta można uznać za oparty na zasadach suwerenności narodu, jedności władzy i dominacji parlamentu, ale jednak ograniczony nieco w swym radykalizmie, nie prowadzący do wykształcenia formuły rządu zgromadzenia, lecz raczej *sui generis* systemu parlamentarno-komitetowego³⁹ (oczywiście, gdybyśmy chcieli trochę „na siłę” adaptować współczesne pojęcia prawnoustrojowe do czasów odległych o ponad 200 lat).

³⁹Należy zdawać sobie sprawę, że rozróżnienie między systemem rządów zgromadzenia a parlamentarno-komitetowym jest w polskiej nauce dyskusyjne. Wielu autorów uważa te pojęcia za tożsame. Autor niniejszego artykułu swoje zdanie na ten temat wyraził najpełniej w pozycji książkowej: P. Kierończyk, *Nadrzędność parlamentu — mit czy realna alternatywa ustrojowa. Analiza wybranych przykładów*, Gdańsk 2009, w szczególności w rozdziale I, uznając zasadniczo za słuszne oddzielanie pojęcia rządów zgromadzenia i systemu parlamentarno-komitetowego. W wielkim uproszczeniu — pojęcie „rządów zgromadzenia” powinno być zarezerwowane do sytuacji „skrajnych”, gdy parlament przejmuje „całą władzę” w swoje ręce i właściwie przestają istnieć inne organy centralne, naczelne państwa, gdyż ich funkcje przejmuje bezpośrednio parlament i jego wewnętrzne organy. W przypadku systemu parlamentarno-komitetowego mamy także do czynienia z zachowaniem nadrzędnej roli parlamentu w państwie (aparacie państwowym), ale jednak np. inne, podstawowe organy władzy nie są jednocześnie wewnętrznymi organami parlamentu, nie następuje zatem ich „instytucjonalny zanik”. Są one natomiast parlamentowi podporządkowane. Przyznać jednak należy, że przekonanie o tożsamości „rządów zgromadzenia” i „systemu parlamentarno-komitetowego” jest na tyle silne wśród przedstawicieli części polskiego prawa konstytucyjnego, że — wychodząc ze skądinąd z natury błędnych wnioskowań *argumentum ad numerum* i *argumentum ad traditio* — przyznać należy, iż nie ma większych szans na zmianę takiego stanu rzeczy.

Mikołaj Tarkowski
Gdańska Szkoła Wyższa

Historic-legal trend in the research activities of Izaak Lewin in the interwar period in Poland. Sketch to scientific biography

Abstract

The article is devoted to the academic activities of Izaak Lewin, the historian of state and law publishing his academic works in the inter-war period in Lvov. Short analysis of research activities includes tracing the main theses displayed in the works referring to history of state and legal institutions. The following elaborations were taken into consideration: *Rozwód wiedeński* (1931), *Udział Żydów w wyborach sejmowych w dawnej Polsce* (1932), *Kłątwa żydowska na Litwie w XVII i XVIII wieku* (1932), *Prawo rozwiązywania ciał ustawodawczych* (1933), *Palestra w Dawnej Polsce* (1936). The last position became the basis for doctoral proceeding completed in June 1936, the course of which was recreated in this article on the basis of source materials.

Keywords

doctoral proceeding of Izaak Lewin, the Jews in The Polish-Lithuanian Commonwealth, dissolving legislative bodies, conditional divorce, Jewish anathema

Nurt historycznoprawny w działalności badawczej Izaaka Lewina w latach dwudziestolecia międzywojennego w Polsce. Szkic do biografii naukowej

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest twórczości naukowej Izaaka Lewina, historyka państwa i prawa publikującego swe prace naukowe w okresie dwudziestolecia międzywojennego we Lwowie. Krótka analiza działalności badawczej obejmuje prześledzenie głównych tez zawartych w pracach odnoszących się do zagadnień dziejów instytucji państwowych i prawnych. Charakterystyką objęto następujące opracowania: *Rozwód wiedeński* (1931), *Udział Żydów w wyborach sejmowych w dawnej Polsce* (1932), *Kłątwa żydowska na Litwie w XVII i XVIII wieku* (1932), *Prawo rozwiązywania ciał ustawodawczych* (1933), *Palestra w Dawnej Polsce* (1936). Ostatnia z wymienionych pozycji stała się podstawą przewodu doktorskiego zakończonego w czerwcu 1936 roku, którego przebieg odtworzono w niniejszym artykule na podstawie materiałów źródłowych.

Słowa kluczowe

przewód doktorski Izaaka Lewina, Żydzi w Rzeczypospolitej Obojga Narodów, rozwiązywanie ciał ustawodawczych, rozwód warunkowy, kłątwa żydowska

Izaak Lewin was born on 14 January 1906 in Wieliczka¹. He came from rabbinical family and his father Aron was the rabbi of Jewish community in Rzeszów where his family finally settled down. Aron Lewin was active in both political and social area, holding one of the head positions in a religious party Agudat Israel (Unification of Israel) and in 1922 he was elected to Parliament, having a seat till 1935². Izaak Lewin's religious education had its origins in a family home. He passed his "matura" exam in a state II Gymnasium in Sambor. In December 1924 he started studying at Law Department of Jan Kazimierz University in Lvov. He studied Law between 1925-1928. He obtained the Master's Degree on 24 October 1928³.

Similarly to his father, Izaak Lewin was engaged in public activity. He lived in Łódź, where with the mandate of Agudat Israel party he was elected to the City Council, in which he had the councillor seat till 1939. After the outbreak of The Second World War he moved to Vilnius, from where, in 1940, gaining the agreement of Russian authorities, he went to Japan and then to New York. In the USA he was nominated a full professor at Yeshiva University where he worked until retirement⁴.

One of the most important moments in Izaak Lewin's career was obtaining PhD in Law at Stefan Batory University in Vilnius. The process of writing the doctoral thesis titled *Palestra w dawnej Polsce* was connected with Izaak Lewin's participating in a seminary conducted by professor Przemysław Dąbkowski from Kazimierz University in Lwów. The promoter of the doctoral thesis claimed in January 1935 that the doctoral student's achievements proved "[...] his great dilligency, hard work and talents. Professor Dąbkowski also mentioned that Izaak Lewin [...] is a great hope for future as a serious researcher worker"⁵. In September 1935 his doctoral dissertation went for reviews to the Director of Ancient Polish and Lithuanian Law Department — professor Stefan Ehrenkreutz and to the Director of History of Law Department in the West of Europe — professor Iwon Jaworski⁶. In the introduction to a review from 10 December 1935 both reviewers, being research workers of Law and Social Science Department of Stefan Batory University in Vilnius, mentioned a positive opinion of professor Przemysław Dąbkowski about the student. The dissertation reviewed consisted of the following chapters: *Skład palestry*; *Organizacja palestry*; *Czynności palestry*; *Odpowiedzialność dyscyplinarna palestry*; *Przepisy projektu Zamojskiego o palestrze*. Additionally, at the end, the study had an appendix of chronologically

¹Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas, Vilnius, Lietuva (LCVA), F. 175. 2 VIB. 93, *Świadectwo urodzin*. Rok akademicki 1935/1936. Doktoryzacja Izaaka Lewina, c. 2.

²W. Tyloch, *Słowo wstępne*, [w:] I. Lewin, *Przez pryzmat historii*, Warszawa 1994, p. 9.

³LCVA, F. 175. 2 VIB. 93, *Curriculum vitae*. Rok akademicki 1935/1936. Doktoryzacja Izaaka Lewina, c. 3.

⁴Izaak Lewin's works devoted to historical-legal subjects the following have to be mentioned: *The protection of Jewish religious rights by royal edicts in ancient Poland* — 1943, *Religious freedom: the right to practice shehitah (kosher Slaughtering)* — 1946; see: W. Tyloch, *op. cit.*, p. 10.

⁵Quote: LCVA, 175. 2 VIB. 93, Pismo Przemysława Dąbkowskiego z 29 I 1935 r. Rok akademicki 1935/1936. Doktoryzacja Izaaka Lewina, c. 6.

⁶LCVA, 175. 2 VIB. 93, Pismo dziekanatu WPiNS USB do Stefana Ehrenkreutza z 24 IX 1935 r. Rok akademicki 1935/1936. Doktoryzacja Izaaka Lewina, c. 8; zob. też: LCVA, 175. 2 VIB. 93, Pismo dziekanatu WPiNS USB do Iwo Jaworskiego z 24 IX 1935 r. Rok akademicki 1935/1936. Doktoryzacja Izaaka Lewina, c. 7.

organized most important constitutions (announced in *Volumina Legum*) dedicated to the past advocacy. Both professor Ehrenkreutz and professor Jaworski pointed out that Izaak Lewin demonstrated critical approach to the subject literature. Furthermore, he settled contentious scientific issues on in a skilful way on the basis of source materials. Appearance of some minor reservations towards the work reviewed were to contribute to “[...] to deepening the knowledge on the issue”. The review was generally very positive. The reviewers agreed that Lewin’s work was “[...] a very important step in the research on organization of the Bar in old Poland”⁷.

On further stages of his doctoral proceedings, Izaak Lewin passed doctoral exams on 4 June 1936. A basic subject at the exam was History of the old Polish law and an additional subject was the History in the West of Europe. The Committee consisting of professors: Jerzy Panejko (a chairman), Stefan Ehrenkreutz, Iwo Jaworski, Bolesław Wilanowski, on the basis of the answers given assumed that the candidate possessed proper theoretical preparation⁸. The defence of the PhD thesis took place on 5 June 1936. In the same year The Council of The Law and Social Science Department of Stefan Batory University in Vilnius adopted a resolution about granting Izaak Lewin with the title of the Doctor of Law⁹.

Izaak Lewin’s doctoral thesis was devoted to historical development of the institution of legal representation. One of the historical sources in which “*advocatus*” or “*patronus*” appeared was *Kronika* by Gal Anonim. The author of *Palestra w dawnej Polsce* did not settle the dispute if the activity of the first representatives was connected only with helping the party to speak better in front of a judge or if its activity was wider and entailed the representation of a person in a legal trial. On the other hand, he ordered the arguments and opinions which were presented about that subject by professors Józef Rafacz, Rafał Taubenschlag oraz Władysław Namysłowski. In the same dissertation Izaak Lewin underlined similarly important fact that after *Wiślicki Statute*, which is more or less from the mid XIV century, a number of acts standardizing various matters of Bar organization were established. However, the codification or writing down of the resolutions in the form of a private collection — totality of powers, duties, qualifications of the representatives of the defence was never completed. There were some attempts, though. The collection of Jan Sierakowski must be mentioned here. He displayed short contents of thirteen acts about advocacy published since *Wiślicki Statute*, after 1548. Independently of written law, the state of the bar in the initial centuries of its functioning was predominantly regulated by custom. Among important written sources Izaak Lewin mentioned the ordination of King Zygmunt August from 1559. It contained six paragraphs about the advocacy duties. Later, in the XVIII century there were attempts at codification and the author of the dissertation

⁷Quote: LCVA, 175. 2 VIB. 93, *Referat w sprawie przedłożonej przez magistra Izaaka Lewina pracy doktorskiej pt. „Palestra w dawnej Polsce”*. Referat z 10 XII 1935 r. Rok akademicki 1935/1936. Doktoryzacja Izaaka Lewina, c. 10.

⁸LCVA, 175. 2 VIB. 93, Protokół z 4 VI 1936 r. Rok akademicki 1935/1936. Doktoryzacja Izaaka Lewina, p. 16.

⁹LCVA, 175. 2 VIB. 93, Pismo rektora USB do dziekana WPiNS z 23 VII 1936 r. Rok akademicki 1935/1936. Doktoryzacja Izaaka Lewina, c. 23.

pointed at *Zbiór praw sądowych* created at the direction of Andrzej Zamoyski and above all at the fragment titled *O patronach spraw*¹⁰.

When looking for scientific evidence in favour of necessity to write a monograph he proved that the nineteenth century elaborations of advocacy were written in terms of “relationships” (Aleksander Kraushar, *O palestrze staropolskiej*). Also works or fragments devoted to the history of the bar in the books of Oswald Balzer (*Kancelarie i akta grodzkie w wieku XVIII*), Karol Dunin’s (*Dawne mazowieckie prawo*), Romuald Hube (*Prawo polskie w wieku XIII*) did not fully cover the topic. In Izaak Lewin’s opinion “more serious attempts in that area were” made by professor Przemysław Dąbkowski, professor Stanisław Kutrzeba, and professor Józef Rafacz. In Lewin’s view, a perfect completion of Józef Rafacz’s (*Zastępcy stron w dawnym procesie polskim*) was the article by Adam Vetulani entitled *Zastępstwo procesowe w Polsce przed statutami Kazimierza Wielkiego*. Approaching subject literature critically Izaak Lewin argued “Literature above mentioned did not exhaust the topic. Thus, synthetic approach to the bar in old Poland is the purpose of that dissertation, which above all aims at drawing conclusions directly from the sources about the legal state of the Polish bar, its body, division, qualifications, activities, powers, duties and disciplinary responsibility”¹¹.

The dissertation *Palestra w dawnej Polsce*, being the basis Izaak Lewin’s doctoral proceedings, was published in 1936 in Lvov. The next year, in one of Vilnius magazines, Juliusz Bardach started his academic career and presented the review of that dissertation. His opinion was generally positive. Juliusz Bardach noticed that the editorial layout of the work reviewed was very clear. The dissertation was of a synthetic character but did not overlook the most important elements characteristic for, on one hand, advocacy of The Crown Of The Polish Kingdom, and on the other, for The Grand Duchy of Lithuania. A critical remark made by the reviewer concerned the omission of some biographical positions devoted to the old Lithuanian-Russian bar, among others, work by Stefan Borysenko, published in 1927 in Kiev¹².

Academic achievements of Izaak Lewin in the interwar-period comprise many writings on historical-legal matters. As far as history of the Jews in Polish-Lithuanian Commonwealth is concerned, one’s attention should be attracted by work published in the brochure form from 1932 titled *Udział Żydów w wyborach sejmowych w dawnej Polsce*. Its author characterised the influence of the Jewish population on the course of the sessions in councils and General Sejm. First, he stressed that even though the chamber of deputies was of a state representation with a distinct predominance of the nobility, some unauthorised persons took part in the sessions, especially in the Sachsenspiegel times. Additionally, during the council sessions there was chaos, the MPs lacking political culture and devoid of any responsibility for the mandate executed were prone to different kinds of bribery. In such conditions influences of various social groups shaped, also that of the Jews population. They had their representation in the

¹⁰ LCVA, 175. 2 VIB. 93, I. Lewin, *Palestra w dawnej Polsce*, c. 32.

¹¹ Quote: LCVA, 175. 2 VIB. 93, I. Lewin, *Palestra w dawnej Polsce*, c. 33.

¹² J. Bardach, *Palestra w dawnej Polsce. Recenzja z pracy Izaaka Lewina. Palestra w dawnej Polsce. Praca przedstawiona Uniwersytetowi Stefana Batorego w Wilnie celem uzyskania stopnia doktora praw i przyjęta przez referentów: Prof. dr. Stefana Ehrenkreutza i Prof. dr. Iwonę Jaworskiego*, „Pamiętnik Historyczno-Prawny”, t. XIII, z. 1, Lwów 1936, p. 156.

form of kahals. Basic instrument of interfering on the results of votes in the council was care for taking the interests of the local Jews into account. The activities in that respect were connected with gaining the favours of MPs fulfilling concrete instructions during the general Sejm. Jewish municipalities noted in their pinkasy (type of a book depicting the activities of kahal) that they allocated particular sums of money and distributed gifts in order to secure — during the council session — accomplishing tasks delegated by them. The scale of that phenomenon was getting greater and creating the election funds by Jewish municipalities became a norm. As a result, there was a common conviction in the XVII century that “Who talks well about the Jewish, has been already bribed, and who talks badly about them — wants to be bribed”¹³. Reliability of Izaak Lewin’s arguments about functioning of state representation in The Polish-Lithuanian Commonwealth was due to the fact of referring to historical sources, mainly to municipal and county files and pinkasy.

In the thirties of XX century Izaak Lewin dealt with explaining one of the institutions of the Polish constitutional law, which was dissolution of legislature bodies before the end of the term of the office. That subject, in a dogmatic as well as comparative and historic approach, was explored in an elaboration published in Lvov in 1933 titled *Prawo rozwiązywania ciał ustawodawczych*. A proper analysis in Lewin’s work aimed to follow the projects of changes in the Polish constitution from March 1921 in the areas of dissolving the parliament and the senate before the end of the office. These projects eventually reached the form of the act accepted on 2 August 1926. On the basis of that legal act the president of The Republic of Poland gained the title to shorten, on request of the Council of Ministers, the term of the office of two parliamentary chambers¹⁴.

It must be stated, though, that Izaak Lewin did research on the constitutional regulations also in terms of a wide historical-legal approach. In the initial fragments of his work he analysed legal solutions in some countries. To do that he referred to the following French constitutions (for example, The Chart form June 1814) and Bavarian (1818), Baden (1818), Wuertemberg (1819), Saxon (1831), Hungarian (1848), Italian (1848), Prussian (1850), Austro-Hungarian (1867), Luxembourg (1868), Island (1874), Egyptian (1883) or Japanese (1889)¹⁵.

After analysing the afore-mentioned constitutional acts, the author of the publication formed two important opinions according to which the acts regulating the possibility of dissolving the parliament by the head of state could be divided into two groups. To the first group belonged these acts which “were supposed to facilitate that solution”, the second was connected with the acts with “the tendency to hinder the solution or even make it impossible”. In the first catalogue he enumerated the norms introduced by The Constitution of the Great Duchy of Baden and The Constitution of Japanese Empire, in the second — the rest of the constitutions¹⁶.

¹³ I. Lewin, *Udział Żydów w wyborach sejmowych w dawnej Polsce*, Warszawa 1932, p. 3–12.

¹⁴ *Idem*, *Prawo rozwiązywania ciał ustawodawczych*, Lwów 1933, p. 35–76.

¹⁵ *Ibidem*, p. 9.

¹⁶ *Ibidem*, p. 8.

Together with topics connected with the history of state Izaak Lewin dealt with the research on the development of the institution of the religious law. An example of analyses devoted to a conditioned divorce according to Judaism rules was work published in 1931 titled *Rozwód wiedeński*. Circumstances preceding the discussion on this topic referred to the marriage between Izak Abrahamowicz Wolficz and Szejwa Fajwisz in 1610 in Lvov. After getting married, the couple went to Vienna where they were planning to stay for the next few years. Legal and factual premises of a divorce conducted in that city were quite complicated. Soon after coming to Vienna Izak Abramowicz came down with a serious illness. Samuel Fajwisz got concerned about his daughter's legal situation. After her husband's death, wanting to obtain the right to get married again, she would have to carry out the expensive ceremony of *chalica*. To avoid the cost was possible only when signing a written contract (the so-called "*sztar-chalica*") in which her husband's brothers, while he was still alive, obliged to grant permission to carry out the ceremony of *chalica* only at the demand of the widow. Such a document was not signed due to the distance between Vienna and Lvov. Instead of that, the families decided to communicate in a different way. The solution turned out to be a divorce given to the couple by the rectors of Lvov Talmudic universities — Jozue Falk, Kohen and Chanoch Hendel. The rabbis emphasised that the conditional divorced was impossible. All divorces given resulted in a complete annulment of marriage. Both Talmud experts suggested a different solution. They presented a concept of making a contract, which, if a husband recovers, will oblige both sides to signing it, to contract a new marriage. Families agreed to the solution suggested. The contract included the most important condition, which was Izaak's Abrahamowicz recovery, but it also contained additional resolutions regulating the date of contracting a new marriage (30 days since the day of the condition being fulfilled) as well as the sum of compensation in case of one of the sides not fulfilling the terms of agreement. Then, Izak's Abrahamowicz condition improved greatly and he recovered completely. However, Szejwa's Fajwisz family did not intend to fulfil the commitments resulting from the contract signed. After many negotiations and attempts at reaching an agreement the families, between which the feeling of distrust was getting greater, failed to reach the settlement¹⁷.

Eventually, Izak's Abrahamowicz family gave rise to suspicion that he was not ill but got slightly poisoned so that he would be coaxed into a divorce. Some other accusations resulted in the case being finally settled by the rabbinic court in Jarosławiec. The rabbis gathered there claimed that "Vienna divorce" preserves its power and entails legal consequences. In reasoning of the judgement they referred to the fact that Szejwa Flajwisz's husband's illness was real and threatening to life. The tribunal also claimed that whoever wants to question the force of that divorce will be anathematised by the curse put in XII century by rabbi Jakub Tam. The sentence of the tribunal in Jarosławiec did not put stop to discussions about the case of "Vienna divorce". It even became the grounds for many later Talmudic discourses which were also mentioned in Izaak Lewin's book¹⁸.

¹⁷ *Idem, Rozwód wiedeński. Dzieje sporu o ważność rozvodu warunkowego wedle prawa żydowskiego w Polsce w XVII wieku*, Lwów 1931, p. 3–11.

¹⁸ *Ibidem*, p. 12–42.

The motif of anathema in Judaism appeared in Izaak's Lewin books several times. The subject was so interesting that the historian of law decided to write a separate book on it (*Kłątwa żydowska na Litwie w XVII i XVIII wieku*). The author of monograph published in Lvov in 1932 narrowed its geographical frames to the territory of Grand Duchy of Lithuania. Temporal caesura was delineated by him for the XVII and XVIII century. A significant fragment, explaining social and legal influence of the anathema on the life of Jewish municipalities in pre-partition period The Polish-Lithuanian Commonwealth was "The power of kahals, dominant opinion of rural assemblies (regional councils) and national assemblies («The Parliament of Four Lands» in The Crown and Lithuanian parliament) and ecclesiastical authorities were all based on the anathema, which was the main penal measure for refractory units"¹⁹. In this monograph Izaak Lewin stressed that the curse influenced not only the public sphere of life but was also present in private-legal relations, being the strengthening element helping to fulfil obligations resulting from agreements. Additionally, at court trials together with statements given under oath statements under threat of anathema were obtained. Sometimes it was also used as measure in executive proceedings. Izaak Lewin in an analogical compared the Jewish anathema with the institution of excommunication, which was researched on by professor Jan Wincenty Bandtkie and professor Przemysław Dąbkowski²⁰.

Izaak Lewin noticed that public-legal institutionalization of Jewish anathema took place in XVI century. Till that time it had only been observed in the spheres of sacral and religious relations. At the beginning of XVI century it began to be used at the clear commission of the king as enforcement measure enabling to collect taxes. Sanctioning of the Jewish anathema took place on the basis of three decrees from 1514 (29 September, 24 and 25 October) of King Zygmunt I²¹. When analysing the development of the institution of Jewish anathema over the centuries on the basis of source materials Izaak Lewin noticed the lowering level of its effectiveness. He wrote in reference to this: "a few decades later, at the beginning of the XVII century one can notice some weakening of its authority. Putting it into practice too frequently, to which substantial secular help might have contributed, resulted in partial liquidating of the sacral glory initially surrounding the anathema"²².

Izaak Lewin's academic achievements from the inter-war period including, inter alia, monographs analysed in a synthetic form in this article lead to conclusion that not only the doctoral dissertation but also a number of preceding publications reveal distinctively the historical-legal trend in the researcher's activity. It seems to be important considering the fact that after the end of The Second World War Izaak Lewin published mainly historical works and articles devoted to legal topics, especially to the ones connected with international public law.

¹⁹ Quote: *idem*, *Kłątwa żydowska na Litwie w XVII i XVIII wieku*, Lwów 1932, p. 3.

²⁰ *Ibidem*, p. 4.

²¹ *Ibidem*, p. 10–11.

²² Quote: *ibidem*, s. 15.

» Ekonomia

» Nauki
o zarządzaniu

**Aneta Dąbrowska¹, Magdalena Warmińska²,
Agnieszka Danielewicz², Tomasz Kozłowski³, Patrycja Kozłowska²**

¹ Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie,
² Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy, ³ Gdańska Szkoła Wyższa

Współpraca regionalna powiatów EGO w kierunku rozwoju turystyki

Streszczenie

Przedstawiona praca stanowi opis działań powiatów ełckiego, gołdapskiego i oleckiego na rzecz szeroko rozumianej turystyki, ze szczególnym uwzględnieniem badań prowadzonych w zakresie możliwości wykorzystania w turystyce produkcji ekologicznej i usług prozdrowotnych. Omówiono także formy współpracy powiatów EGO zmierzające do podjęcia wspólnych działań z innymi powiatami i miastami Polski północno-wschodniej.

Słowa kluczowe

turystyka, rozwój regionów, współpraca regionalna, klaster

The role of EGO district regional cooperation in tourism development

Abstract

The framework depicts a description of ełcki, gołdapski and olecki district tourism activities. The main attention is paid to possible usage of ecological production and health service. Moreover, there are talked over various forms of cooperation EGO districts to initiate common actions with other districts, cities and towns of northern-eastern Poland.

Keywords

tourism, district development, region cooperation, cluster

Charakterystyka powiatów EGO

Omawiany w niniejszej pracy obszar odnosi się do powiatów określanych w skrócie jako EGO, który to skrót jest zlepkiem pierwszych liter nazw miast powiatowych, tj. Ełku, Gołdapi i Olecka. Powiaty ełcki, gołdapski i olecki znajdują się w północno-wschodniej części województwa warmińsko-mazurskiego. Ich obszar od północy graniczy z Obwodem Kaliningradzkim, od wschodu i południa z powiatami suwalskim, augustowskim i grajewskim wchodzącymi w skład województwa podlaskiego, a od zachodu z powiatami węgorzewskim, giżyckimi i piskim (rys. 1). Obszar EGO z Obwodem Kaliningradzkim powiązany jest drogowym, dwustronnym przejściem granicznym w Gołdapi (Gołdap–Gusiew).

Tamtejsza ludność, jak i folderowe opracowania regionalne podają, iż w ujęciu geograficznym EGO obejmuje obszar Pojezierza Mazurskiego. A w rzeczywistości obszar EGO stanowi północno-wschodni kraniec Mazur. Innymi słowy jest najbardziej wysuniętą na wschód częścią województwa warmińsko-mazurskiego. Niemniej jednak tamtejszy krajobraz został ukształtowany podobnie, jak pozostała część Mazur, w trakcie licznych zlodowaceń czwartorzędowych na przestrzeni milionów lat, a głównie przez ostatnie — bałtyckie. Podobnie, jak dla całych Mazur, charakterystyczne dla tych powiatów są wyżynne, pagórkowate tereny z licznymi wzgórzami poprzecinanych dolinami rzek i jezior oraz licznymi dużymi kompleksami leśnymi i małymi zagajnikami, mokradłami i bagnami. Głównym elementem przyrodniczym Pojezierza Mazurskiego są skupiska naturalnych jezior i rzek. Często zapomnianym elementem geograficznym omawianego subregionu są wysokie wzgórza, które na tym terenie zaliczają się do najwyższych w Polsce północno-wschodniej. Zaliczyć do nich należy Szeską Górę (309 m n.p.m.) w powiecie oleckim oraz Piękną Górę (270 m n.p.m.) w powiecie gołdapskim¹. Owe wzgórza wchodzi w skład Mazur Garbatych wiodących z Ełku aż do granicy z Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej, o których to istnieniu wie niestety niewielu Polaków.

Warunki klimatyczne

Gro powiatów EGO stanowią obszary wiejskie, a udział użytków rolnych na tym terenie stanowi ok. 60%. Wszystkie gminy wiejskie Subregionu EGO mają status warunków niekorzystnego gospodarowania. Duże zróżnicowanie jakościowe gleb w poszczególnych gminach regionu, m.in. duża kwasowość, kamienistość, mała zasobność w składniki odżywcze, powoduje ich małe wykorzystanie rolnicze. Ograniczenie intensywnej produkcji rolnej sprzyja ochronie środowiska przyrodniczego. Zaletą gleb obszaru EGO jest ich stosunkowo duża czystość, wynikająca ze śladowej zawartości metali ciężkich. Długa i mroźna zima, krótkie lato, wiosna i jesień, „polski biegun zimna” to najkrótsza charakterystyka klimatyczna tego obszaru, która niestety z drugiej strony nie sprzyja ekstensywnemu rolnictwu. Na terenie gmin tworzących subregion EGO panują specyficzne warunki klimatyczne, które są charakterystyczne dla całego województwa. Warmińsko-mazurskie należy bowiem do najzimniejszych obszarów w Polsce, gdzie obserwuje się stałe ścieranie się mas powietrza atlantyckiego i kontynentalnego. Wpływa to na zróżnicowanie średnich temperatur i długości okresu wegetacji. Średni okres wegetacji na terenie EGO wynosi 185–195 dni i jest od 2 do 4 tygodni krótszy niż w południowo-zachodniej Polsce. Charakterystyczne cechy klimatu panującego na obszarze EGO to: długa i mroźna zima, trwająca średnio około 120 dni, krótkie lato (75–80 dni), najkrótszy w Polsce okres bezprzymrozkowy (pierwsze

¹ ZSROW Subregionu EGO. Opracowanie przygotowane w ramach projektu *Aktywizacja społeczności lokalnej oraz rozwój obszarów wiejskich na obszarach atrakcyjnych turystycznie w EGO (Ełk, Gołdap i Olecko)*. Projekt zrealizowany z wykorzystaniem środków Unii Europejskiej w ramach Sektorowego Programu Operacyjnego *Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich*, Działania 2.7. *Pilotażowy Program Leader+*, zrealizowany przez „Stowarzyszenie EGO Kraina Bociana” pod nadzorem FAPA — Fundacji Programów Pomocy dla Rolnictwa oraz Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, 2007.

wiosenne przymrozki pojawiają się o około 40 dni wcześniej niż na zachodzie i trwają o miesiąc dłużej), najdłuższy w kraju okres zalegania pokrywy śnieżnej wynoszący 70–100 dni (szczególnie w rejonie Gołdapi), krótkie i opóźnione pory przejściowe — wiosna i jesień oraz duża liczba dni mroźnych w roku (około 60). Roczne sumy opadów na analizowanym obszarze uzależnione są od rzeźby terenu, a co za tym idzie wzrastają wraz ze wzrostem wzniesienia nad poziomem morza². Jednak walorem tego regionu jest czyste środowisko naturalne, spokój, bogactwo flory i fauny oraz krajobraz. Na przykład gmina Gołdap z najczystszyim powietrzem w Polsce jest uzdrowiskiem, posiada też złoża wód mineralnych i borowiny. Co więcej również zalesienie subregionu należy do najwyższych w Polsce. Najważniejszymi kompleksami leśnymi są: Park Krajobrazowy Puszczy Rominckiej zwany „polską tajgą” oraz Park Krajobrazowy Puszczy Boreckiej będący częścią Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000. Puszcze tę cechuje bogactwo chronionych roślin i gatunków ptaków, a także stada żubrów i łosi. Kilkanaście rezerwatów przyrody, obszary chronionego krajobrazu, użytki ekologiczne uzupełniają formy ochrony przyrody. W efekcie ponad połowę powierzchni całkowitej EGO stanowi krajobraz chroniony, duża czystość gleb i powietrza Subregionu EGO mogą tworzyć naturalne warunki dla ekologicznej produkcji rolnej³.

Ludność

Na charakterystykę subregionu składa się też ludność zamieszkująca obszar omawianych powiatów, na którą według danych GUS składa się obecnie 159 642 osób. Z czego najwięcej stanowi ludność powiatu elckiego. W trzech miastach regionu, to jest w Elku, Olecku i Gołdapi mieszka łącznie 86 870 osób, a najwięcej w Elku (57 842 osoby)⁴. Natomiast tereny wiejskie Subregionu EGO zamieszkuje około 60 tysięcy osób. Społeczeństwo obszarów wiejskich jest „młode” — ok. 80% stanowią osoby w wieku przed i produkcyjnym. Niestety jeszcze w 2004 roku liczba zarejestrowanych bezrobotnych przekraczała ilość osób pracujących. Obecnie bezrobocie w powiecie elckim wynosi 25,7%, w gołdapskim 23,4%, a w oleckim 22,5%⁵.

W rolnictwie i leśnictwie pracowało ponad 35% osób w powiatach gołdapskim i oleckim, podczas gdy w powiecie elckim w tych działach pracowało niecałe 20%. Na obszarach wiejskich istniało ponad 9500 gospodarstw, w tym ok. 30% stanowiły gospodarstwa ponad 10 ha, a ok. 60% stanowiły gospodarstwa o powierzchni nieprzekraczającej 5 ha. Największą ilość podmiotów gospodarczych związanych z rolnictwem i leśnictwem miała gmina Dubieninki, które stanowiły ok. 1/3 ogółu podmiotów gospodarczych. Liderem w sektorze ochrony zdrowia i opieki społecznej była gmina Gołdap, gdzie ilość zarejestrowanych przedsiębiorstw stanowiła 12%. Ważne branże dla obszarów wiejskich Subregionu to turystyka, w tym agroturystyka, rolnictwo

² *Ibidem*, s. 42.

³ P. Terlecki, W. Mozolewski, W. Kowalski, *Analiza funkcjonowania i rozwoju klastra obejmującego rolnictwo specjalistyczne, usługi prozdrowotne oraz usługi turystyczne zgodnie z założeniami ZSRW Subregionu EGO*, ZOD Elk WSG, Bydgoszcz 2008.

⁴ GUS, Bank Danych Regionalnych, dane za rok 2010.

⁵ *Raporty Powiatowych Urzędów Pracy w Elku, Gołdapi i Olecku*, dane za luty 2011.

i leśnictwo, przemysł rolno-spożywczy⁶. Trudno jednak oszacować zatrudnienie w samej turystyce, gdyż pracownicy tej gałęzi gospodarki zaliczani są do usług w sektorowej analizie zatrudnienia. Co więcej dane owe nie obejmują pracujących w małych podmiotach.

Infrastruktura

Nieodzownym elementem rozwoju każdego regionu jest infrastruktura techniczna i okołoturystyczna. Bazę dla turystyki zdrowotnej winny stanowić szpitale i uzdrowiska. Wskaźniki opieki zdrowotnej oparte na liczbie placówek służby zdrowia, łóżkach szpitalnych i aptekach są dla obszarów wiejskich Subregionu i Subregionu EGO niższe niż w kraju i województwie. Bazę stanowi pięć szpitali, sanatorium oraz około 40 ZOZ-ów i gabinetów praktyk lekarskich. Na terenie obszarów wiejskich Subregionu mieszczą się 54 szkoły podstawowe i 26 gimnazjów. Niemniej małe znaczenie ma edukacja. Na terenie EGO funkcjonuje ponad 37 szkół ponadgimnazjalnych (licea ogólnokształcące, licea profilowane, technika, zasadnicze zawodowe) oraz szkoły policealne a także szkoły dla dorosłych. Ponadto na terenie funkcjonują szkoły wyższe o różnorodnych kierunkach i specjalnościach:

- Zamiejskowy Ośrodek Dydaktyczny w Ełku Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy;
- Filia Wyższej Szkoły Zarządzania i Finansów w Białymstoku;
- Wyższe Seminarium Duchowne w Ełku;
- Filia Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie;
- Wszechnica Mazurska w Olecku.

Obszar EGO ma dobrze rozbudowaną bazę sportowo-rekreacyjną, m.in. w oparciu o:

- Miejski Ośrodek Sportu i Rekreacji, Stację Wodną PTTK, Międzyszkolny Ośrodek Sportowy w Ełku;
- Centrum Sportowo-Rekreacyjne „Piękna Góra” — w powiecie gołdapskim;
- Stację Turystyczną PTTK, Stację Wodną PTTK, Miejski Ośrodek Sportu i Rekreacji — w powiecie oleckim.

Bazę tę uzupełniają wiele interesujących szlaków turystycznych: pieszych, wodnych, rowerowych, narciarskich oraz ścieżki przyrodnicze, ośrodki jazdy konnej, czy obiekty rekreacyjne m.in. przy gospodarstwach agroturystycznych. Oczywiście w Subregionie funkcjonuje szereg instytucji kulturalnych: kina, teatry, biblioteki powiatowe i gminne, ośrodki kultury, galerie oraz Ełckie Centrum Kultury.

Bardzo ważnym czynnikiem rozwoju omawianych powiatów jest system szlaków komunikacyjnych. Przez gminy EGO przebiegają dwie drogi krajowe — pierwsza z nich to droga nr 16 z Grudziądza przez Olsztyn do Augustowa, a druga to droga nr 65 prowadząca od północnej granicy powiatu gołdapskiego z Federacją Rosyjską przez Gołdap, Olecko, Ełk, Białystok, Bobrowniki do wschodniej granicy

⁶P. Terlecki, W. Mozolewski, W. Kowalski, *Analiza funkcjonowania i rozwoju klastra obejmującego rolnictwo specjalistyczne, usługi prozdrowotne oraz usługi turystyczne zgodnie z założeniami ZSRW Subregionu EGO*, ZOD Ełk WSG, Bydgoszcz 2008.

państwa. Na terenie EGO znajdują się też drogi wojewódzkie numer 652, 653, 655, 661. Niestety stan techniczny owej sieci drogowej pozostawia wiele do życzenia. Kondycja nawierzchni jest zła, drogi są kręte i wąskie. Znaczącą niedogodnością jest brak drogi ekspresowej łączącej Mazury z resztą kraju⁷. Również transport kolejowy, którego główną linię stanowi połączenie z Białegostoku przez Korsze do Olsztyna, wymaga usprawnień i modernizacji. Co prawda Przewozy Regionalne wprowadziły nowoczesne szynobusy, również na linii Ełk–Olecko, ale jak ma rozwijać się turystyka, gdy ostatni pociąg z Ełku do miasta wojewódzkiego odjeżdża po godzinie szesnastej. Zrozumiałym wydaje się być fakt nieefektywności ekonomicznej ze strony przewoźnika, który winien uzyskać wsparcie samorządów, bo nawet najlepiej przygotowana baza turystyczna i okóło turystyczna nie znajdzie popytu, jeśli nie będzie do niej zapewniony system komunikacyjny ułatwiający przyjazd turystów.

Historyczne uwarunkowania współpracy powiatów EGO w zakresie turystyki

Powiaty EGO stanowią swoisty subregion także pod względem historycznym. Historia tych ziem sięga początków naszej ery. Niestety nie zachowały się tradycje i obyczaje pruskich plemion Jaćwingów zamieszkujących ten obszar do XIII wieku. Pozostali oni jedynie w pamięci mieszkańców Starych Juch, którzy organizują Piknik Jaćwieski⁸. Wielka wojna z Zakonem, Wojna Trzynastoletnia, Potop Szwedzki, zarazy i epidemia dżumy spowodowały wiele tragedii w historii regionu.

W połowie XVI wieku powstały Prusy Książęce, które z początkiem XVIII wieku stały się częścią Królestwa Polskiego. Obszar ten w różnych formach, do zakończenia II wojny światowej, był częścią państwa niemieckiego, co przyniosło tym ziemiom znaczący rozwój cywilizacyjny. Dzisiaj obszar Subregionu EGO reprezentuje kulturę będącą połączeniem zwyczajów przybyłej ludności i miejscowych tradycji. W Subregionie funkcjonuje szereg zabytków: kościołów, cmentarzy, dworów i zespołów pałacowo-parkowych, domów i chat mazurskich, grodzisk i ruin. Funkcjonują również historyczne obiekty użyteczności publicznej, muzea oraz szereg obiektów charakterystycznych tylko dla historii tego regionu⁹.

Współczesne uwarunkowania współpracy powiatów EGO w zakresie turystyki

Na przestrzeni ostatnich lat region EGO obfituje w szereg imprez o znaczeniu lokalnym. Są to głównie imprezy sportowe i kulinarne, coraz częściej nabierające charakteru *eventów* stałych, tj. corocznie powtarzanych. Znaczenia nabierają też

⁷ *Zintegrowana Strategia Rozwoju Obszarów Wiejskich Subregionu EGO*, „Stowarzyszenie EGO Kraina Bociana” pod nadzorem FAPA — Fundacji Programów Pomocy dla Rolnictwa oraz Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, 2007.

⁸ M. Warmińska, A. Dąbrowska, *Kreowanie produktu turystycznego na obszarach wiejskich na przykładzie działań Stowarzyszenia Mieszkańców i Przyjaciół wsi zawady Elckie „Mukszy”*, Marka wiejskiego produktu turystycznego, monografia pod red. P. Palicha, AM w Gdyni, Gdynia 2009.

⁹ P. Terlecki, W. Mozolewski, W. Kowalski, *Analiza funkcjonowania i rozwoju klastra obejmującego rolnictwo specjalistyczne, usługi prozdrowotne oraz usługi turystyczne zgodnie z założeniami ZSRW Subregionu EGO*, ZOD Ełk WSG, Bydgoszcz 2008.

imprezy sięgające do tradycji, folkloru i artystycznej twórczości regionu. Duża w tym zasługa działających na tym terenie organizacji pozarządowych, których poziom działania jest zróżnicowany i rosnący w poszczególnych powiatach. Wiele organizacji działających w różnych sferach życia społeczno-gospodarczego działa na rzecz szerszego grona mieszkańców niż tylko ich członkowie. Ponadto realizowane są programy współpracy powiatów z organizacjami pozarządowymi obejmującymi konkretne zadania. Do głównych zaliczyć należy:

- Stowarzyszenie EGO „Kraina Bociana”;
- Lokalna Grupa Działania „Lider w EGO”;
- Platforma Współpracy EGO SA;
- „Turystyczna sieć współpracy — Klaster Suwalszczyzna-Mazury”.

Stowarzyszenie EGO „Kraina Bociana” — budowanie współpracy EGO

Tworzenie partnerstwa na obszarze EGO rozpoczęło się w 1996 roku, kiedy to miasto Ełk zaproponowało gminom tego obszaru wspólne działania na rzecz rozwoju subregionu. Wspólne działania miały się koncentrować na przedsięwzięciach promocyjno-kulturalnych. Ostatecznie, w dniu 15 kwietnia 1997 r. w Kalinowie, podpisano Porozumienie na rzecz Rozwoju Pojezierza Ełckiego „Kraina Bociana”. Członkami Porozumienia zostały: Miasto i Gmina Ełk, oraz gminy Kalinowo, Prostki, Stare Juchy, Wieliczki, Kowale Oleckie i Świętajno. Przyjęto wówczas, że partnerem wiodącym będzie miasto Ełk, do którego wszystkie Gminy — uczestniczki Porozumienia — miały wpłacać składki w wysokości 0,1 zł od mieszkańca¹⁰.

W 2002 r. narodził się pomysł zawiązania stowarzyszenia powiatów, miast i gmin obszaru trzech powiatów EGO. Zostało ono zarejestrowane jako stowarzyszenie osób prawnych — jednostek samorządu terytorialnego, dn. 10 marca 2004 r. pod nazwą Stowarzyszenie EGO „Kraina Bociana”¹¹. Jest ono dobrowolnym i samorządnym związkiem powiatów, miast i gmin z obszaru Ełk–Gołdap–Olecko.

Celem tego stowarzyszenia jest między innymi:

- wspieranie idei samorządności lokalnej i regionalnej oraz rozwoju jego członków;
- integracja i wspieranie środowisk lokalnych;
- wspieranie gospodarczego i kulturowego rozwoju jego członków;
- promowanie rozwoju małej i średniej przedsiębiorczości;
- wzmocnienie promocji subregionu Ełk–Gołdap–Olecko jako atrakcyjnego turystycznie w województwie, kraju i za granicą;
- wspomaganie działań na rzecz ochrony środowiska naturalnego i technologii energooszczędnych;
- wspieranie inicjatyw w zakresie edukacji, kultury, sportu i turystyki, ochrony zabytków i dziedzictwa historycznego Subregionu EGO, ochrony zdrowia, ochrony środowiska oraz rozwoju obszarów wiejskich.

¹⁰ LGD Lider w EGO, *Lokalna Strategia Rozwoju Subregionu EGO*, Olecko 2009.

¹¹ *Ibidem*, s. 5.

W latach 2004–2008 Stowarzyszenie realizowało między innymi następujące działania:

- przystąpienie do Pilotażowego Programu LEADER, którego celem jest pobudzenie aktywności środowisk lokalnych;
- działanie na rzecz przywrócenia połączeń kolejowych na trasie Ełk–Olecko–Gołdap, przy czym udało się przywrócić połączenia na trasie Ełk–Olecko;
- wydanie w 2005 r. Kalendarza Imprez Stałych Członków Stowarzyszenia;
- działania na rzecz uruchomienia w EGO punktu Telewizji Lokalnej Olsztyn;
- realizacja programu młodzieżowego „Pracownia Umiejętności”, w ramach którego dofinansowanie do swoich działań uzyskało 67 grup;
- działania na rzecz przebiegu „Via Baltica” przez obszar EGO, rozmowy w tej sprawie ciągle trwają;
- dofinansowanie konferencji „Na pograniczu kultur i narodów. Kultywowanie tradycji regionalnych”.

W kolejnych latach głównym sukcesem Stowarzyszenia było wprowadzenie cyklicznej imprezy Gwiazda Mazurska i stworzenie portalu www.egoturystyka.pl.

Gwiazda Mazurska jest trzydniowym maratonem rowerowym rozgrywanym na terenie EGO. Uwieńczeniem maratonu jest koncert w pobliżu mety. Natomiast portal www.egoturystyka.pl jest głównym rezultatem projektu realizowanego z Norweskiego Mechanizmu Finansowego w ramach priorytetu Polityka regionalna i działania transgeniczne. Liderem projektu był Powiat Olecki, a partnerami, powiaty ełcki i gołdapski, Rejon Guwiersk i Okręg Oziersk (z Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej), Rejon Sychów Miasta Lwowa (Ukraina) oraz Region Halland ze Szwecji. Sam portal ma za zadanie promocję walorów i atrakcji subregionu EGO. Założono, iż ów portal będzie wirtualnym przewodnikiem turystycznym i przyczyni się do promocji: zrównoważonego rozwoju, ochrony środowiska i jej zasobów, różnorodności biologicznej, zwyczajów, obyczajów w EGO oraz szlaków turystycznych tego regionu. Natomiast działania zaplanowane w ramach projektu całego projektu miałyby być stymulatorami podniesienia wiedzy społeczeństwa lokalnego i regionalnego oraz turystów na temat zasobów turystycznych regionu EGO.

Stowarzyszenie Lider w EGO

Jak już wcześniej wspomniano z inicjatywy gmin powiatu ełckiego i Starostwa Powiatowego została podjęta inicjatywa opracowania projektu Pilotażowego Programu LEADER+, Schemat I, a program miał być złożony przez Stowarzyszenie Powiatów, Miast i Gmin „Stowarzyszenie EGO Kraina Bociana”. W swojej pierwotnej wersji stwarzał on możliwość pozyskania funduszy zewnętrznych na działania z zakresu wspierania społeczności wiejskich oraz rozwoju obszarów wiejskich w celu:

- stymulowania lokalnych inicjatyw na rzecz rozwoju obszarów wiejskich,
- tworzenia zintegrowanych strategii rozwoju obszarów wiejskich,
- budowania partnerstw publiczno-prywatnych (lokalnych grup działania),
- realizacji działań na rzecz rozwoju i promocji regionu¹².

¹² *Ibidem*, s. 6.

Projekt w ramach SPO „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich”, Działania 2.7. „Pilotażowy Program Leader+” pt. „Aktywizacja społeczności lokalnej oraz rozwój obszarów wiejskich na obszarach atrakcyjnych turystycznie w EGO (Ełk, Gołdap, Olecko)” został przyjęty. Projekt był realizowany w części Subregionu EGO (powiat ełcki, gołdapski oraz olecki) na obszarach wiejskich w gminach: Prostki, Ełk, Stare Juchy, Kalinowo, Świętajno, Kowale Oleckie, Wieliczki, Olecko, Gołdap, Banie Mazurskie i Dubeninki.

Aby zrealizować założone cele w ramach Schematu I zostały podjęte i wykonane następujące działania:

- Działanie I: Promocja projektu przez okres realizacji projektu;
- Działanie II: Opracowanie analizy i diagnozy stanu gospodarki, analizy zasobów, lokalnych rynków towarów, usług, pracy i kapitału sytuacji demograficzno-zawodowej obszarów wiejskich w Subregionie EGO objętych projektem;
- Działanie III: Szkolenia dla liderów lokalnych reprezentujących samorządy, organizacje pozarządowe oraz przedsiębiorców z Subregionu EGO w zakresie opracowywania strategii, przygotowania koncepcji rozwoju obszarów wiejskich w Subregionie EGO i tworzenia partnerstw publiczno-prywatnych;
- Działanie IV: Opracowanie dokumentu Zintegrowanej Strategii Rozwoju Obszarów Wiejskich Subregionu EGO;
- Działanie V: Szkolenie dla Lokalnej Grupy Działania oraz utworzenie Partnerstwa na Rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich w Subregionie EGO.

Jednym z celów było utworzenie Stowarzyszenia Lokalna Grupa Działania „Lider w EGO”. Zebranie założycielskie odbyło się w Ełku 27 stycznia 2006 r. Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „Lider w EGO” zostało wpisane do Krajowego Rejestru Sądowego w dniu 13.03.2006 r. Już 25 sierpnia 2006 r. Stowarzyszenie złożyło wnioski do FAPA na realizację Schematu II. W ramach projektu przyjęto do realizacji działania podzielone na szkolenia i analizy oraz ekspertyzy:

1. Szkolenia:

- szkolenie 2-dniowe dla 25 uczestników — animatorów lokalnych z obszarów wiejskich w zakresie możliwości powstania, funkcjonowania i finansowania 3 klastrów na obszarach wiejskich zapisanych w ZSROW;
- warsztaty 2-dniowe dla 40 uczestników z obszarów wiejskich w zakresie pisania wniosków i projektów o finansowanie inwestycji i przedsięwzięć zapisanych w ZSROW;
- szkolenie i warsztaty 2-dniowe dla 30 gospodarstw agroturystycznych na temat możliwości pozyskiwania funduszy na rozwój agroturystyki i adaptację budynków;
- szkolenie 1-dniowe dla 25 rolników z zakresu współpracy i funkcjonowania klastra rolnictwa ekologicznego oraz możliwości jego rozwoju;
- szkolenie 2-dniowe dla 30 uczestników (gospodarstw agroturystycznych, grup producenckich) z zakresu kreowania i promocji wspólnych produktów oraz marki;

- 1-dniowe Forum współpracy dla 50 gospodarstw agroturystycznych z trzech powiatów w Subregionie EGO połączone z prezentacją gospodarstw oraz ich produktów;
- szkolenie 1-dniowe dla 25 uczestników z zakresu współpracy i funkcjonowania klastra specjalistycznych usług prozdrowotnych oraz możliwości jego rozwoju;
- szkolenie 1-dniowe dla 30 uczestników samorządów z EGO, jednostek organizacyjnych na temat możliwości wprowadzenia tematyki powstawania klastrów turystycznych i okołoturystycznych, żywności proekologicznej oraz usług prozdrowotnych do placówek kształcenia i stworzenia możliwości kształcenia w tym kierunku;
- szkolenia i Warsztaty 2-dniowe dla 30 uczestników z obszarów wiejskich w zakresie stworzenia spójnego systemu informacji w Subregionie EGO, wypracowanie wspólnych metod promocji regionu, marketing;
- szkolenie 2-dniowe „Ośrodki Kultury Tętniące Życiem” dla 40 animatorów kultury z terenów wiejskich w EGO dotyczące możliwości podejmowania inicjatyw przez społeczność lokalną na rzecz rozwoju obszarów wiejskich, wypracowanie scenariuszów imprez;
- szkolenie 3-dniowe dla 25 uczestników z powiatu elckiego dotyczące wprowadzenia systemu jakości HACCP;
- szkolenie 3-dniowe dla 25 uczestników z powiatu oleckiego dotyczące wprowadzenia systemu jakości HACCP;
- szkolenie 3-dniowe dla 25 uczestników z powiatu gołdapskiego dotyczące wprowadzenia systemu jakości HACCP;
- szkolenie 2-dniowe dla 40 mieszkańców obszarów wiejskich w EGO w zakresie możliwości rozwoju oraz finansowania działalności pozarolniczej;
- szkolenie 2-dniowe dla 40 organizacji pozarządowych z EGO w zakresie możliwości wsparcia inicjatyw podejmowanych przez organizacje pozarządowe w obszarów wiejskich, wypracowanie modelowych projektów współpracy w różnych dziedzinach rozwoju;
- szkolenie 1-dniowe dla 25 uczestników obszarów wiejskich z Subregionu EGO w zakresie rozwoju drobnej przedsiębiorczości w obsłudze ruchu turystycznego.

2. Analizy, ekspertyzy:

- aktualizacja audytu turystycznego Subregionu EGO ze szczególnym uwzględnieniem obszarów infrastruktury turystycznej i okołoturystycznej oraz przygotowanie i opracowanie szczegółowej koncepcji rozwoju i zagospodarowania szlaków turystycznych rowerowych, pieszych, konnych, wodnych w Subregionie EGO. Możliwości stworzenia i rozpowszechnienia turystyki konnej i narciarskiej;
- badanie i analiza możliwości prowadzenia działalności związanej z usługami prozdrowotnymi w warunkach środowiskowych Subregionu EGO oraz wybór dziedzin specjalizacji;
- badanie zapotrzebowania na produkty rolnictwa ekologicznego oraz analiza możliwości prowadzenia hodowli i upraw ekologicznych w Subregionie EGO;
- opracowanie znaku produktu regionalnego EGO dla 3 klastrów i przygotowanie dokumentacji;

- analiza funkcjonowania i rozwoju 3 klastrów: rolnictwa ekologicznego, specjalistycznych usług prozdrowotnych, usług turystycznych i okołoturystycznych oraz opracowanie szczegółowego planu operacyjnego wraz ze studium wykonalności rozwoju multiklastra w Subregionie EGO.

Projekt został w całości zrealizowany i rozliczony terminowo. Część szkoleń i analiz w ramach tego projektu została wykonana przez pracowników Zamiejscowego Ośrodka Dydaktycznego w Ełku Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy. Wyniki poniższych badań zaczerpnięto z Analizy funkcjonowania i rozwoju klastra obejmującego rolnictwo specjalistyczne, usługi prozdrowotne oraz usługi turystyczne zgodnie z założeniami ZSROW Subregionu.

Przeprowadzono dwa badania usług prozdrowotnych i produktów rolnictwa ekologicznego. W ramach badań dokonano:

- analizy strategii rozwoju regionu;
- przeglądu wiedzy na temat możliwości i warunków prawnych związanych z usługami i produkcją objętych badaniami;
- oceny wniosków z warsztatów w zakresie analizy otoczenia oraz elementów strategii w aspekcie tworzenia klastra;
- badań ankietowych wśród turystów, gospodarstw rolniczych, gospodarstw agroturystycznych, przedsiębiorstw przetwórczych, podmiotów świadczących usługi zdrowotne.

Łącznie rozesłano na terenie Subregionu EGO 1886 sztuk, sześciu rodzajów ankiet. Poniżej zaprezentowano w skrócie ich wyniki.

Podczas badania zapotrzebowania na rolnictwo ekologiczne oraz analizy możliwości prowadzenia hodowli i upraw ekologicznych w subregionie EGO rozesłano łącznie 1533 ankiety. Owe ankiety skierowano do turystów, gospodarstw rolnych, gospodarstw agroturystycznych oraz przedsiębiorstw przetwórczych. Uzyskane wyniki ujawniły dużą rozbieżność wiedzy na temat żywności ekologicznej. Zdecydowana większość respondentów wskazała na sposób jej produkcji jako najważniejszy element, identyfikując je z gospodarstwami ekologicznymi, produkcją bez użycia środków chemicznych potwierdzoną atestem. Jednocześnie znaczna część respondentów niestety wskazała żywność pseudoekologiczną jako ekologiczną. W zrealizowanych badaniach aż 1/3 respondentów zadeklarowała spożywanie żywności ekologicznej co najmniej 2–3 razy w tygodniu, co wydaje się być mało prawdopodobne. Zgłaszane przez turystów zapotrzebowanie, na produkty ekologiczne wynikało głównie z potrzeby zaspokojenia potrzeb wyższego rzędu, kontaktu z naturą, szczególnie w gospodarstwach agroturystycznych. Ankietowani respondenci w Subregionie nie wykazali się dużą znajomością regionalnego produktu ekologicznego lub regionalnego produktu żywności ekologicznej. Około połowa ankietowanych potwierdziła znajomość takiego produktu — łącznie wymieniono ok. 20 różnych produktów. Świadczy to o słabym występowaniu regionalnego żywnościowego produktu ekologicznego w świadomości ankietowanych lub o całkowitym braku jego znajomości. W rozpatrywanym regionie stwierdzono istnienie potencjału małych przedsiębiorstw przetwórczych, mogących sprzyjać rozwojowi żywności ekologicznej lub żywności z tzw. regionów czystych ekologicznie. Jednak firmy te nie wykazały zainteresowania produkcją tego typu wyrobów. W EGO

istnieją potencjalne chęci i możliwości hodowli oraz upraw ekologicznych, na co wskazuje 2/3 rolników w zwróconych ankietach. Główne, wymieniane w ankiecie, surowce i żywność ekologiczna to: warzywa (35%), zboża chlebne (32%), wyroby mleczarskie (31%), żywiec–mięso (27%), zioła przyprawowe oraz jaja (20%), miód, drób, kiszonki (po 10–14%). Wskazano, iż bazę do produkcji żywności ekologicznej może stanowić 195 gospodarstw ekologicznych w Subregionie wymienionych przez Ośrodek Doradztwa Rolniczego oraz 76 zidentyfikowane gospodarstw agroturystycznych. Analiza SWOT wskazała na szereg mocnych stron sprzyjających rozwojowi produkcji żywności ekologicznej. Jednak, jak wskazały przeprowadzone badania ankietowe, żywność ekologiczna jest droższa od tradycyjnej i wprowadzanie jej na rynek wymagałoby finansowego systemu wspierającego.

Z podjętych badań wysnuto następujące wnioski:

1. Rośnie zapotrzebowanie na zdrową ekologiczną żywność wśród turystów, a także wśród mieszkańców Subregionu EGO.
2. Duża czystość gleb i powietrza kwalifikują Subregion EGO do produkcji rolnej metodami ekologicznymi.
3. Istnieje małe zainteresowanie i potencjał firm przetwórczych produkcją wyrobów o charakterze ekologicznym.
4. 2/3 odpowiedzi właścicieli gospodarstw rolnych wskazało na istnienie możliwości prowadzenia hodowli lub upraw ekologicznych.
5. Realizacja strategii Subregionu EGO jako obszaru proekologicznego rolnictwa i przemysłu wymaga dużej determinacji władz regionu i organizacji okołobiznesowych szczególnie w zakresie wykształcenia i świadomości ekologicznej mieszkańców oraz rozbudowy infrastruktury przetwórczej.

Badania potwierdziły słuszność przyjętego kierunku rozwoju zgodnie z ZSRW Subregionu EGO. Zidentyfikowane potrzeby i warunki środowiskowe wskazują na celowość rozwoju ekologicznego w Subregionie. Wymaga to konsekwentnej współpracy władz i mieszkańców EGO.

Drugim rodzajem podjętych działań były badania i analiza możliwości działalności związanej z usługami prozdrowotnymi w warunkach środowiskowych EGO. W ramach tych badań rozesłano łącznie 353 ankiet, kierując je do turystów, gospodarstw agroturystycznych oraz podmiotów świadczących usługi zdrowotne. Podstawowym wnioskiem płynącym z ankietyzacji był fakt, iż oczekiwania turystów i właścicieli gospodarstw agroturystycznych pokrywają się, co do sensu udzielania usług prozdrowotnych na bazie agroturystyki. Aż 90% ankietowanych właścicieli gospodarstw agroturystycznych uważało pomysł wprowadzenia usług prozdrowotnych, do swojej oferty, za dobry lub bardzo dobry, zwiększający konkurencyjność i pozyskiwanie nowych klientów. Zdecydowana większość ankietowanych turystów uważała, że wakacje to dobry czas na zainteresowanie się stanem własnego zdrowia. Aż 2/3 badanych turystów z chęcią poświęciłoby na usługi prozdrowotne około godziny czasu. Wszyscy przebadani turyści zadeklarowali, że chcieliby korzystać z usług prozdrowotnych co najmniej kilkakrotnie w czasie pobytu, a 1/3 chciało mieć taką możliwość codziennie. Najwięcej rozbieżności wzbudzało miejsce świadczenia usług prozdrowotnych. Połowa ankietowanych turystów stwierdziła, że powinno to

być miejsce na terenie ich kwatery agroturystycznej. Natomiast połowa właścicieli gospodarstw agroturystycznych zaproponowała utworzenie gminnych gabinetów zdrowia, do których mogliby dowozić turystów. Pozostali chcieli udzielać informacji, ewentualnie wspierać logistycznie turystów. Z drugiej strony przychodnie i ośrodki zdrowia nie wykazały zainteresowania usługami prozdrowotnymi. Natomiast sami lekarze i masażyści widzieli w usługach prozdrowotnych świadczonych na bazie agroturystyki nową płaszczyznę rozwoju. Podsumowując badania ankietowe zespół stwierdził, że na terenie EGO istnieje wyraźny potencjał rozwoju usług prozdrowotnych na bazie agroturystyki, pokrywający się z oczekiwaniami turystów tego regionu. Zatem zaproponowano następujące podstawowe usługi prozdrowotne realizowane na bazie gospodarstwa agroturystycznego:

- apiterapię, aromaterapię, saunę — niewymagające kwalifikacji medycznych;
- masaż leczniczy, kinezyterapię, rehabilitację — udzielane przez wykwalifikowany personel medyczny.

W trakcie badań nad możliwością wprowadzenia usług prozdrowotnych do oferty turystycznej Subregionu EGO stwierdzono:

1. Zgodność turystów i właścicieli gospodarstw agroturystycznych, co do celowości łączenia usług prozdrowotnych z agroturystyką.
2. Wzrost potrzeb społeczeństwa w zakresie profilaktyki jak i rehabilitacji zdrowotnej.
3. Coraz większą świadomość społeczną, że zdrowie jest równoznaczne z naturą i agroturystyką.
4. Aż w 75% ankiet z gospodarstw agroturystycznych zadeklarowano chęć i potrzebę ściślejszej współpracy między sobą oraz z władzami lokalnymi, co stanowi dobrą podstawę do tworzenia struktur klastrowych.

Przeprowadzone badania potwierdziły celowość przyjętego kierunku rozwoju Subregionu EGO zgodnie z ZSRW. Ekostuktura i bogactwo natury oraz moda na zdrowy tryb życia kojarzony z agroturystyką, to doskonała baza dla rozwoju usług prozdrowotnych. Zgodność oczekiwań turystów i gospodarzy dotyczących potrzeb rozwoju tych usług i sprzeczność, jeżeli chodzi o drogę osiągnięcia celu, wymagają konkretnych działań władz i ciągłego potwierdzenia priorytetowych kierunków rozwoju Subregionu EGO¹³.

Ponadto przeprowadzono warsztaty zmierzające do wykorzystania analiz do budowy klastra na obszarach wiejskich Subregionu EGO. Tematy warsztatów obejmowały:

- możliwości współpracy w ramach potencjalnego multiklastra;
- ocenę strategiczną planowanego klastra na obszarach EGO metodą analizy SWOT;
- wstępne mapowanie klastra przy wykorzystaniu rombu przewagi konkurencyjnej Portera;
- ocena relacji z otoczeniem.

Zespół badawczy nawiązując do definicji klastrów określającej je jako „geograficzne skupiska firm i instytucji wzajemnie powiązanych w określonej

¹³ P. Terlecki, W. Mozolewski, W. Kowalski, *Analiza funkcjonowania i rozwoju klastra obejmującego rolnictwo specjalistyczne, usługi prozdrowotne oraz usługi turystyczne zgodnie z założeniami ZSRW Subregionu EGO*, ZOD Elk WSG, Bydgoszcz 2008.

dziedzinie, o wspólnych i uzupełniających się wzajemnie cechach” stwierdził, że teren północno-wschodni Polski, a w szczególności Subregion EGO spełnia wszelkie warunki do powstania klastra turystycznego. Decyduje o tym zarówno wysoka atrakcyjność turystyczna tego terenu, jak również takie czynniki, jak uznana marka turystyczna nawiązująca do walorów przyrodniczych Mazur oraz rosnące zainteresowanie mieszkańców podejmowaniem działań w sferze gospodarki turystycznej.

Jednocześnie w subregionie zdaniem badaczy winien funkcjonować klastr o charakterze tematycznym nawiązującym do walorów przyrodniczych. Turystyka, usługi prozdrowotne oraz produkty i hodowla ekologiczna są sobie bliskie, wiążą się z naturą i czystym środowiskiem Mazur, a szczególnie Subregionem EGO. Stwierdzono, że z uwagi na małą masę krytyczną i potencjał firm związanych z turystyką, usługami prozdrowotnymi i ekoproductami nie należy ich osłabiać tworząc trzy klastry. Natomiast zaproponowano współpracę i element synergii w ramach jednego klastra, który mógłby podnieść ich konkurencyjność¹⁴.

Po realizacji projektu pt. „Aktywizacja społeczności lokalnej oraz rozwój obszarów wiejskich na obszarach atrakcyjnych turystycznie w EGO (Ełk, Gołdap, Olecko)” w ramach SPO „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich”, Działania 2.7. „Pilotażowy Program Leader+”, rozpoczęto prace nad przygotowaniem Lokalnej Strategii Rozwoju Subregionu EGO, którą przyjęto w grudniu 2008 roku.

Stowarzyszenie LGD „Lider w EGO” podpisało umowę z Zarządem Województwa na realizację Lokalnej Strategii Rozwoju, co pozwoliło na wdrażanie LSR w zakresie:

- odnowy i rozwoju wsi;
- różnicowania działalności nierolniczej;
- tworzenia i rozwoju mikroprzedsiębiorstw;
- małych projektów.

Z uwagi na charakter regionu, jaki obejmuje LGD gro składanych wniosków związanych jest z szeroko rozumianym rozwojem turystyki.

Platforma współpracy — EGO SA

W ramach nawiązywanej już wcześniej współpracy w 2009 roku powstał projekt partnerski pięciu miast / gmin Polski północno-wschodniej „Platforma współpracy — EGO SA” współfinansowany ze środków Unii Europejskiej, Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz Budżetu Państwa w ramach Programu Operacyjnego Rozwój Polski Wschodniej. Za koordynację projektu Organizacją odpowiedzialną jest wnioskodawca — Gmina Miasto Ełk. Powołana została Grupa Zarządzająca, w skład której wchodzi po 3 przedstawiciele każdego z Partnerów inicjujących projekt (Gmina Miasto Ełk, Gmina Olecko, Gmina Gołdap, Gmina Miasto Augustów, Miasto Suwałki).

Obszar projektu „EGO SA” nazwany pierwszymi literami miast obejmuje część województwa warmińsko-mazurskiego: Miasto Ełk, Gminę Gołdap oraz Gminę Olecko, a także część województwa podlaskiego: Miasto Suwałki oraz Augustów.

¹⁴ *Ibidem*, s. 50.

Celem projektu jest stworzenie stałej i trwałej struktury współpracy w Polsce północno-wschodniej — Platformy Współpracy EGO SA. W ramach nawiązanego partnerstwa realizowane są działania na rzecz rozwoju społeczno-gospodarczego obszaru EGO SA, w szczególności w dziedzinie turystyki.

Założono, iż efektem finalnym projektu będzie:

- 1) analiza rynku i ruchu turystycznego Polski Północno-Wschodniej;
- 2) zbadanie potencjału turystycznego obszaru EGO SA i możliwości jego rozwoju;
- 3) opracowanie i wdrożenie produktów turystycznych na bazie zasobów przyrodniczych i kulturowych obszaru EGO SA oraz ich spójna promocja;
- 4) przygotowanie i promocja ofert inwestycyjnych obszaru EGO SA w szczególności z zakresu turystyki;
- 5) wdrożenie zintegrowanego systemu informacji turystycznej;
- 6) poszerzenie partnerstwa o lokalne uczelnie, partnerów społecznych, gospodarczych, publicznych z obszaru EGO SA działającymi na rzecz rozwoju gospodarczego, w tym turystyki;
- 7) budowa marki EGO SA.

Część w wymienionych powyżej działań została już realizowana, a pozostałe są w trakcie realizacji. Opracowane ekspertyzy i analizy przyczynią się do stworzenia i wdrożenia zintegrowanego systemu promocji, dystrybucji turystycznej i inwestycyjnej regionu, dzięki czemu istnieją szanse, że wzrośnie konkurencyjność regionu północno-wschodniej Polski.

W ramach projektu przeprowadzane są tematyczne seminaria i konferencje ogólnopolskie w zakresie rozwoju turystyki regionu EGO SA i możliwości wykorzystania potencjału turystycznego pięciu miast Polski północno-wschodniej. Przygotowane zostały również materiały promocyjne i informacyjne: billboardy, przewodniki turystyczne, ulotki, broszury a kampania promocyjna w środkach masowego przekazu obejmuje nie tylko media regionalne, ale również prasę i telewizję ogólnopolską. Powyższe działania powinny przyczynić się do wzrostu liczby turystów na obszarze EGO SA, rozwoju usług turystycznych i okołoturystycznych, powstania nowych produktów turystycznych, mobilności inwestycyjnej oraz lepszego wykorzystania istniejącej infrastruktury.

Obszar krainy należy do jednych z najciekawszych i najpiękniejszych terenów Polski. Położony jest na terenie Zielonych Płuc Polski, skupiającym unikatowe cechy środowiska przyrodniczego i kulturowego. Kraina leży na obszarze pojezierzy: mazurskiego (Miasto Ełk, Gmina Gołdap i Gmina Olecko) i suwalsko-augustowskiego (miasta Augustów i Suwałki). To właśnie unikatowe cechy środowiska przyrodniczego i kulturowego zadecydowały o ostatecznym brzmieniu hasła, pod którym promuje się 5 miast Polski północno-wschodniej, a mianowicie „Kraina Pięciu Miast — Kraina Pięciu Zmysłów”. Kraina Pięciu Miast to kraina pięciu różnorodnych historii, stylów i tradycji.

Turystyczna sieć współpracy — Klaster Suwalszczyzna-Mazury

Kontynuacją współpracy zapoczątkowanej w projekcie „Platforma współpracy EGO SA” jest projekt „Turystyczna sieć współpracy — Klaster Suwalszczyzna-

Mazury”, którego założeniem jest wzmocnienie branży turystycznej w sześciu powiatach: suwalskim, sejneńskim, augustowskim, gołdapskim, oleckim oraz ełckim.

Główne założenia projektu to:

- stworzenie sieci współpracy osób działających w branży turystycznej, samorządów, rękodzielników oraz uczelni wyższych na terenie objętym projektem;
- zinventaryzowanie lokalnych rękodzielników, opracowanie wzornictwa oraz organizacja skutecznej sieci sprzedaży oraz promocji regionalnych pamiątek;
- stworzenie nowoczesnej i atrakcyjnej formy zwiedzania EGO SA: *questy* — turystyczne nieoznakowane trasy z mapą, zagadkami i zadaniami dla turystów oraz gra internetowa, dzięki której turyści będą mieli możliwość zweryfikowania mapy świata wirtualnego ze światem rzeczywistym podczas wypoczynku;
- organizacja sześciu wizyt studyjnych na obszarze EGO SA oraz dwóch do Bałtowa w woj. świętokrzyskim, który w Polsce zapoczątkował turystykę w formie *questów*, w wyjazdach mogą uczestniczyć osoby zainteresowane udziałem w projekcie (cele wyjazdów studyjnych to integracja i nawiązanie współpracy wewnątrz obszaru EGO SA, a także poznanie dobrych praktyk w innych regionach Polski);
- organizacja spotkań doradczych dla osób zamierzających rozpocząć działalność gospodarczą w branży turystycznej (spotkania rozpoczęły się w styczniu 2011 roku, w każdej gminie sześciu powiatów);
- wspólna promocja regionu, m.in. folder, ulotki z *questami*, utworzenie internetowej platformy współpracy (informacje o regionie, baza turystyczna, system rezerwacji, możliwość nawiązania kontaktów pomiędzy osobami działającymi w branży turystycznej);
- opracowanie, przeprowadzenie oraz analiza badań marketingowych w turystyce.

Zakończenie

Jak wynika z powyższego opracowania Subregion EGO posiada doskonałe walory przyrodnicze dla rozwoju turystyki. Jednocześnie boryka się z dużym bezrobociem. Miejscowe władze i lokalne stowarzyszenia starają się podjąć działania zaradcze mające ułatwić rozwój turystyki w regionie, który w efekcie mógłby przyczynić się do zmniejszenia bezrobocia. Jak wynika z badań dobrym rozwiązaniem wydaje się być wprowadzenie do lokalnej oferty żywności ekologicznej i usług prozdrowotnych. Co więcej, prace rozpoczęto od aktywizacji tamtejszej społeczności. Obecnie stawia się głównie na promocję regionu, czemu ma służyć poszerzenie współpracy o inne miasta i powiaty Polski północno-wschodniej.

Bibliografia

1. GUS, Bank Danych Regionalnych, dane za rok 2010.
2. LGD Lider w EGO, *Lokalna Strategia Rozwoju Subregionu EGO*, Olecko, 2009.
3. Raporty Powiatowych Urzędów Pracy w Ełku, Gołdapi i Olecku, dane za luty 2011.
4. Terlecki P., Mozolewski W., Kowalski W., *Analiza funkcjonowania i rozwoju klastra obejmującego rolnictwo specjalistyczne, usługi prozdrowotne oraz usługi*

turystyczne zgodnie z założeniami ZSRW Subregionu EGO, ZOD Ełk WSG, Bydgoszcz 2008.

5. Warmińska M., Dąbrowska A., *Kreowanie produktu turystycznego na obszarach wiejskich na przykładzie działań Stowarzyszenia Mieszkańców i Przyjaciół wsi zawady Elckie „Mukszy”, Marka wiejskiego produktu turystycznego*, monografia pod red. P. Palicha, AM w Gdyni, Gdynia 2009.
6. *Zintegrowana Strategia Rozwoju Obszarów Wiejskich Subregionu EGO. Opracowanie przygotowane w ramach projektu Aktywizacja społeczności lokalnej oraz rozwój obszarów wiejskich na obszarach atrakcyjnych turystycznie w EGO (Ełk, Gołdap i Olecko)*, 2007.

**Tomasz Kozłowski¹, Jerzy Kozłowski²,
Patrycja Kozłowska³, Magdalena Warmińska³**

¹ Gdańska Szkoła Wyższa, ² Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy w Bydgoszczy,

³ Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy

Biznesplan jako instrument planowania w przedsiębiorstwie

Streszczenie

Planowanie jest jedną z podstawowych technik zarządzania, warunkiem prowadzenia udanego biznesu. Przygotowując biznesplan należy – opracować jego strategię; – oszacować koszty; – wziąć pod uwagę ewentualne zmiany; – opracować dokument biznesplanu; – ustalić cele służące formalizacji planu; – wziąć pod uwagę konflikt między strategią a dokumentem. Pierwsza część procesu planowania wymaga rzetelnej wiedzy o tym, co dzieje się w interesach. Cele przedsiębiorstwa muszą być jasno wyznaczone, należy też ocenić, do jakiego stopnia w chwili obecnej przedsiębiorstwo je realizuje. Przedsiębiorca, który odnosi sukcesy stworzy metody pozwalające na wyeliminowanie słabości, zrozumie, stworzy i wykorzysta mocne strony. Jest wiele pomysłów, których wprowadzenie w życie może poprawić sytuację firmy: udoskonalić pracę działu sprzedaży, przyczynić się do opracowania nowego produktu, tak zmienić obraz produktu, by przyciągnąć więcej konsumentów. Realizacja każdego pomysłu jest obciążona kosztami. Sztuka polega na zarządzaniu w taki sposób, aby nowy dochód był wyższy niż koszty poniesione na jego wypracowanie. Działanie zakończy się sukcesem, jeżeli zostało starannie zaplanowane. Następnym krokiem w przygotowaniu biznesplanu jest prognozowanie rezultatów planu. Szacuje się wielkość nowych przychodów, a następnie rozważa i ocenia koszty wszystkich działań niezbędnych do wytworzenia dodatkowego dochodu. Uzyskane wartości netto sugerują, w jakim stopniu nowe rozwiązania zakończą się sukcesem. Następny etap stanowi integralną część każdego planu. Jest to ustalenie prawdopodobnej wysokości Kapitałów, gdyż wdrożenie nowych pomysłów kosztuje. Wielkość kosztów bezpośrednich jest oczywista, natomiast koszty pośrednie trudniej jest jednoznacznie oszacować. Korzyści ze wzrostu uzyskuje się dopiero, gdy zmiany zaczynają przynosić rezultaty. Trzecia część strategii dotyczy metod zarządzania ryzykiem. Oprócz kłopotów wiążących się z dokładnym ustaleniem, do jakiego stopnia wprowadzane pomysły okażą się skuteczne pojawia się dodatkowy problem, jeżeli po wdrożeniu planu uzyskane rezultaty będą różne od oczekiwanych. Niezależnie od tego, ile będzie kosztowało wdrożenie planu, potrzebne będą dodatkowe środki na pokrycie nieprzewidzianych kosztów. Planista musi ocenić prawdopodobieństwo porażki i to, do jakiego stopnia plan może zawieść. Planista musi brać pod uwagę to, iż korzyści mogą napływać później niż przypuszczano, a ich wartość być mniejsza niż planowano lub że koszty będą wyższe niż prognozowano. Wymaga to rozpatrzenia, jaki wpływ uzyskane rezultaty odniosą na wszystkie obszary firmy.

Słowa kluczowe

planowanie, biznesplan, strategia, cele, prognozowanie, przedsiębiorstwo

Business plan as an instrument of intention

Abstract

Planning, as one of the main management technics, is the essential condition of successful economic activity. To make the proper businessplan it is necessary to: – work out its strategy; – estimate costs; – take into account possible changes; – work out the businessplan; – formalize the plan by arranging goals; – consider possible conflict between strategy and the plan. Planning needs wide knowledge about economic surrounding, targets of the enterprise should be clear. A successful entrepreneur creates methods which enable him to eliminate weaknesses and understand and use strengths. There are various ideas, which can improve the condition of the enterprise: work improvement of sale department, create and implement the new product, change the image of the product to make it more attractive. The art of management is to minimize costs and to increase profits. The next step is to forecast the results of the plan, to estimate new revenue and costs related with additional income. The methods of risk management are the third step of the strategy. If the final results would be different from expected ones there will be needed additional financial assets for unexpected costs. The planner have to estimate probability of failure and the reliance of the plan. Moreover he should forecast that benefits can appear later and their value can be lower than expected or the costs can be higher. So it should be considered how the potential results influence on the whole enterprise.

Keywords

planning, businessplan, strategy, aims, prognosis, enterprise

Istota biznesplanu

Biznes plan jest zestawem dokumentów (programów i analiz), w których na podstawie oceny sytuacji strategicznej przedsiębiorstwa zawarta jest prezentacja celów jednostki organizacyjnej i sposobów ich osiągnięcia, przy uwzględnieniu wszystkich istniejących uwarunkowań natury finansowej, rynkowej, marketingowej, organizacyjnej, kadrowej i technologicznej. Swoją działalnością obejmuje sytuację bieżącą, jak również okres od trzech do pięciu lat.

Przy przystąpieniu do pisania biznesplanu powinniśmy określić się na jaki okres chcemy go stworzyć. Okres trzech bądź pięciu lat jest bezpieczny. Błędem byłoby tworzenie biznesplanu na okres dziesięciu lat, z uwagi na to, iż nie jesteśmy w stanie sprawdzić, ani przewidzieć jak będzie funkcjonować rynek, jakie uwarunkowania w gospodarce będą występować oraz czy zastosowane przez nas technologie, czy instrumenty zarządzania w przedsiębiorstwie nie będą już przestarzałe.

Biznes plan jest planem zarządzających określającym ich zdolność do podejmowania skutecznych działań, zmierzających do trwałego usytuowania się na rynku, czyli finansowo efektywnego połączenia okazji rynkowych z możliwościami firmy. Zadaniem kadry kierowniczej jest stworzenie realnej wizji sukcesu rynkowego firmy.

Biznes plan służy właścicielom i kierownictwu firmy jako podstawowy dokument wspomagający zarządzanie wszystkimi przedsięwzięciami firmy. W działalności gospodarczej przedsiębiorstwa pomocny jest szczególnie w:

- konkretyzowaniu koncepcji działania;
- kontroli prawidłowego przebiegu realizacji przedsięwzięcia;
- ustalaniu metod i sposobów ich osiągnięcia przy uwzględnieniu wszystkich istniejących ograniczeń.

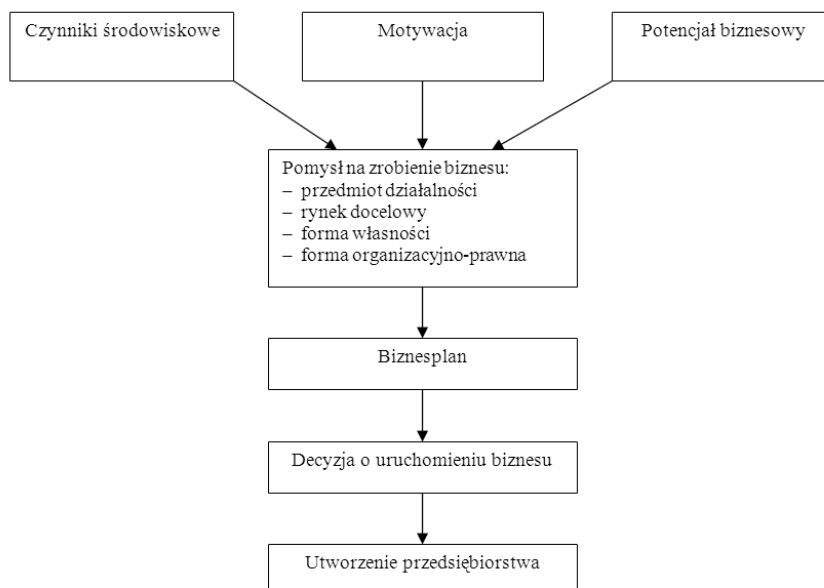
Obecnie biznesplan to pierwszy krok w biznesie. W trakcie funkcjonowania każdego przedsiębiorstwa są takie szczególne momenty, w których sporządzenie biznesplanu staje się koniecznością. Konieczność taka występuje:

- przed założeniem nowego przedsiębiorstwa;
- podczas łączenia przedsiębiorstw;
- w trakcie próby uzyskania zewnętrznych środków na finansowanie swojej działalności lub ryzykownych przedsięwzięć;
- w krytycznym okresie (np. zmiana form własności lub profilu działalności, wejście na nowe rynki, duże inwestycje, modernizacja).

Podczas zakładania działalności gospodarczej należy umiejętnie dobrać cele, prognozy i zasady budowy planu, aby nie poniósł klęski już przy samym tworzeniu. Przyczyną podstawową jest zbyt duży optymizm przy zakładaniu przedsiębiorstwa. Występuje za duża pewność siebie tworzących plan, nie przyjmując do wiadomości żadnej krytyki. Głównymi przyczynami złego przygotowania planu są też:

- niedostateczna ocena sytuacji na rynku;
- niewłaściwy dobór partnerów biznesowych;
- błędnie oszacowane koszty działalności;
- brak twórczego myślenia;
- niedobór kapitału;
- błędnie oszacowane nakłady inwestycyjne.

Procedurę przy uruchamianiu działalności gospodarczej z wykorzystaniem biznesplanu przedstawia rysunek 1.

Rys. 1. Operowanie biznesplanem w uruchamianiu działalności gospodarczej

Źródło: Z. Pawlak, *Biznesplan. Zastosowania i przykłady*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2003, s. 41.

Pierwszym elementem biznesplanu jest projekt przedsięwzięcia. Niejednokrotnie pomysł, który wydaje się idealny podczas dalszych prac może okazać się nieporozumieniem. Dlatego też, należy przed przystąpieniem do sporządzania planu dobrze przemyśleć wszystkie czynniki za i przeciw.

W dużej mierze przy zakładaniu przedsiębiorstwa odgrywają socjologiczne uwarunkowania człowieka. Osoba zakładająca przedsiębiorstwo, w pozytywnym słowa tego znaczeniu i nastawiona na sukces będzie posiadać łatwiejszą drogę, mając doświadczenie w biznesie, wykształcenie wyższe, tradycje rodzinne, twórcze myślenie, chęć zdobycia władzy, wysokich dochodów, czy też samorealizacji, chęć kierowania ludźmi i przedsiębiorstwem.

Spełniając zadanie uatrakcyjnienia danego przedsięwzięcia wobec zewnętrznych inwestorów, plan musi eksponować silne strony przedsiębiorstwa, ukazywać jego słabe strony (wraz z propozycjami środków zaradczych), przedstawiać stan bieżący i potrzeby oraz przyszłe perspektywy i zamierzenia, a jednocześnie realistycznie ukazywać trudności i sposoby ich pokonywania.

Dokument taki musi zawierać:

- potwierdzenie, że rezultaty związane z realizacją przedsięwzięcia, będą satysfakcjonować bank udzielający kredytu;
- uzasadnienie możliwości osiągnięcia celów założonych w biznes planie;
- plany przedsiębiorstwa.

Powyższe informacje powinny być tak przygotowane i przedstawione, aby spośród wielu przedstawionych propozycji bank wybrał właśnie plan przygotowany przez naszą firmę.

Biznesplan jest planem dla zarządu, przedsiębiorstwa i środkiem do osiągnięcia podjętych zamierzeń przez wdrożenie przyjętych założeń zgodnie z harmonogramem i ustalonymi terminami oraz ciągłą kontrolą osiąganych wyników. Sprzyja temu częste opracowywanie wielowariantowych planów, w celu uzyskania szerszych możliwości przystosowania się do przyszłych warunków, które w fazie przygotowania planu można przewidzieć tylko z pewnym stopniem prawdopodobieństwa.

Kontrola wykonania planu ma znaczenie zarówno dla inwestorów, którzy badają możliwości spłaty pożyczki, jak i wykonawców, którzy mając aktualne informacje finansowe mogą korygować swoją działalność na bieżąco, analizując osiągane finansowe wskaźniki efektywności. Praktyka wskazuje, że wśród bankrutujących przedsiębiorstw najwięcej jest takich, które nie prowadzą na bieżąco jednego z najważniejszych sprawozdań finansowych, a mianowicie rachunku przepływów pieniężnych (*cash flow*).

W istniejącym już przedsiębiorstwie, plan finansowy powinien zawierać prognozowany bilans, rachunek zysków i strat oraz wspomniany *cash flow* (przepływy środków pieniężnych).

Biznesplan jest często tworzony w celu uzyskania zewnętrznego wsparcia finansowego dla danego przedsięwzięcia. Zewnętrzni inwestorzy, banki, partnerzy biznesowi muszą być przekonani, że zaangażowanie się w to przedsięwzięcie będzie gwarantowało odpowiednią stopę zwrotu z inwestycji. Biznesplan ma to przekonanie umocnić. W praktyce dla instytucji finansujących (banków, funduszy

wspierania przedsiębiorczości) istnienie biznesplanu jest podstawowym warunkiem zainteresowania się projektem (ale wciąż nie zaangażowania się w projekt).

Pisemna forma biznesplanów jest istotna dla samych autorów i wykonawców planu. Plan jest instrukcją dla wykonawców: harmonogram działań wskazuje, jakie działania muszą być wykonane w danej kolejności.

Istotne jest również to, że sformalizowany plan zobowiązuje do podjęcia określonych działań — zapisane w planie zadania są dla wykonawców „zobowiązaniem przed samym sobą”. Działania, nawet uznawane za niezbędne, ale niezapisane, mogą być z różnych względów przesuwane na dalszy plan (podobnie jak prace, które powinniśmy wykonać, a których nie wpisaliśmy do naszego kalendarza).

Biznesplan jest zbiorem uporządkowanych celów wynikających z nich zadań oraz sposobów realizacji, sporządzonym w formie pisemnego dokumentu. Określa się więc w nim, co jest do zrobienia, w jaki sposób będzie to robione, przy użyciu jakich zasobów oraz ile to będzie kosztować. Biznesplan jest dla przedsiębiorcy tym, czym dla pilota samolotu jest mapa lotu¹.

Cele planowania w przedsiębiorstwie

Przygotowanie dokumentu biznesplanu jest ostatnim etapem procesu planowania. Zwykle bierze w nim udział kilka osób. Najważniejszą grupą, dla której dokument powstaje jest zarząd firmy. Plan jednoznacznie precyzuje wymagania stawiane członkom zarządu i pracownikom.

Dokument służy też do zdobywania funduszy — zwykle z banku lub od inwestora.

Głównym celem biznesplanu jest sformalizowanie nowych pomysłów. Jest też systemem „wczesnego ostrzegania”, gdy pojawia się groźba porażki. Jeśli wczesne obliczenia wykazują tendencje przeciwne od przewidywanych, zarząd może na nie zareagować. Dysponując jasnymi kryteriami oceny sukcesu, zarząd wie kiedy wprowadzić zmiany zwiększające szansę na sukces.

Następny cel planu jest równie istotny jak poprzednie. Należy przekonać osoby, które nie wierzą w biznesplan, że powinny zainwestować pieniądze w firmę.

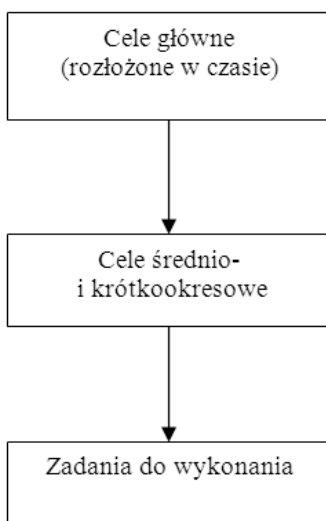
Przed sporządzeniem próbnej wersji dokumentu planu warto wziąć pod uwagę kilka cech motywujących czytelników biznesplanu. Są oni zainteresowani zarówno tym, na ile ich pieniądze są bezpieczne, jeśli plan nie zostanie zrealizowany, jak i ile mogą zarobić, jeśli się powiedzie. Dlatego plan musi być tak przygotowany, aby sprawdził się w każdej sytuacji.

Aby przekonać inwestora plan musi zawierać dane na temat prawdopodobnego zwrotu z inwestycji. Bank zażąda dowodu, że przedsiębiorstwo jest w stanie zwrócić pieniądze, nie narażając banku na podejmowanie ryzyka.

Porządek celów jest niezwykle istotny ze względu na użyteczność i czytelność biznesplanu. W biznesplanach zazwyczaj wymienia się i opisuje kilkadziesiąt różnych działań, które są niezbędne do wykonania, jednak służą realizacji tylko kilku

¹J.A. Timmons, L.E. Smollen, A.L.M. Dingee Jr., *New Venture Creation. Entrepreneurship in the 1990s, third edition*, IRWIN Homewood, 1990, s. 331–333.

celów głównych. Realizacja celów ma zapewnić powodzenie całego planowanego przedsięwzięcia, np. zaistnienie nowego przedsiębiorstwa, bądź umocnienie pozycji przedsiębiorstwa na rynku, poprawę jakości, opanowanie przez firmę nowego asortymentu itd. Mamy więc do czynienia z kolejnością celów. Stąd niezwykle ważne jest wspomniane wyżej ich uporządkowanie. Szczególne znaczenie ma to zarówno dla oceniających plan, np. pracowników banku, jak i samych autorów i wykonawców planu, ponieważ w nawarstwianiu się spraw często zapominamy o tym, co jest najważniejsze, a koncentrujemy się na tym, co najpilniejsze, najłatwiejsze lub po prostu na tym, na czym najlepiej się znamy i tylko w danej dziedzinie poświęcamy więcej czasu na wykonanie jednej z części planu, pomijając, bądź mniej uwagi kierujemy na inne części naszego projektu.

Rys. 2. Porządek celów

Źródło: opracowanie własne.

Cele główne pozwolą nam wyróżnić się spośród konkurentów w oczach nabywców firmy. To wyróżnienie nie oznacza (choć może), że oferujemy zupełnie wyjątkowy produkt lub usługę, raczej że robimy to w sposób inny, pod jakimś względem lepszy niż nasza konkurencja. Przy założeniu nowych przedsięwzięć cele główne dotyczą najczęściej osiągnięcia zakładanego udziału w rynku, określonego poziomu sprzedaży, zwrotu od zainwestowanego kapitału. W przypadku firm istniejących celem głównym może być np. realizacja przedsięwzięcia inwestycyjnego, odbudowa pozycji na rynku, opanowanie nowego rynku itd. (dobrze jest, gdy i w takiej sytuacji cele są uzupełnione takimi miernikami, jak udział w rynku, stopa zwrotu, poziom i dynamika sprzedaży itd.). Cele główne są najczęściej celami długookresowymi, czyli rozłożonymi w czasie zazwyczaj na okres pięcioletni wyznaczają one pewien horyzont czasowy dla tworzących biznesplan. Powinniśmy określić stanowczo nasze cele na najbliższy

rok, na okres dwuletni, na okres trzyletni, na okres czteroletni oraz pięcioletni i te cele konsekwentnie realizować. Należy jednak pamiętać, że nawet przy najlepszej sytuacji na rynku nigdy nie dojdziemy do horyzontu. Dla tworzących biznesplan oznacza to, że pomyślna realizacja celów długookresowych będzie stwarzać możliwość wyznaczania nowych ambitnych celów — nowych horyzontów.

Cele średnio- i krótkookresowe to chwilowe założenia i osiągnięcia w drodze do osiągnięcia celów długookresowych. Mają one nie tylko bliższy horyzont czasowy, ale i węższy zasięg — mogą dotyczyć wybranych dziedzin, jak np. zwrot kosztów zainwestowanych, utrzymanie płynności finansowej itd. Cele średnio- i krótkookresowe muszą być tak sformułowane, aby ich realizacja zazębiała się do osiągnięcia celów długookresowych.

Zadania pełnią rolę wykonawczą dla realizacji celów. Zadanie precyzyjnie określa, co ma być zrobione (definiuje pożądany stan końcowy) oraz w jakim czasie. Formułowanie celów bez późniejszego przełożenia ich na konkretne zadania nie ma większego sensu. Zadania mogą wyglądać tak:

- w ciągu miesiąca przygotować obiekt do rozpoczęcia działalności;
- w ciągu dwóch miesięcy opracować listę potencjalnych odbiorców naszych usług lub produktów;
- w ciągu sześciu miesięcy poszerzyć ofertę naszych usług lub produktów.

Świadomość oraz konieczność przestrzegania celów głównych oraz średnio- i krótkookresowych jest podstawą realności biznesplanu. Gospodarka rynkowa warunkuje prowadzenie dokumentacji planowej. W obecnych realiach rynku dokumentacja przedsiębiorstwa musi być prowadzona solidnie i czytelnie. Należy wszystkie postawione sobie cele w przedsiębiorstwie zaplanować i skrzętnie je realizować. Planowanie działalności ma swoje niewątpliwe zalety²:

- planowanie nie jest przeciwieństwem elastyczności — jest wrogiem kosztownego chaosu. Dzięki planowaniu można oszacować konsekwencje przyjęcia różnych strategii, różnych taktyk i sekwencji działań bez ponoszenia kosztów i ryzyka. W konsekwencji pracujemy mądrzej — określony efekt uzyskujemy przy niższych nakładach. Biznesplan może tu więc pełnić rolę nie tylko mapy, ale również symulatora lotu;
- planowanie sprzyja koncentracji na najważniejszych celach — wiąże się to właśnie z hierarchizacją celów w biznesplanach;
- wrażenie, że w trakcie tworzenia firmy lub przedsięwzięcia o wszystko zadbane i o wszystkim się pamięta, jest złudne. Planowanie daje większe prawdopodobieństwo, że nie zostanie pominięta żadna z ważnych czynności — wiąże się to ze staranną analizą przedsięwzięcia w trakcie sporządzania planu;
- planowanie zapobiega myśleniu życzeniowemu. Niejednokrotnie przedsiębiorcy świadomie unikają analizowania nieprzyjemnych bądź trudnych aspektów przyszłej działalności. Koncentrują się wyłącznie na przyszłych dochodach i zyskach. Tworząc biznesplan są jednak zmuszeni przeanalizować wszystkie koszty, jakie będą musieli ponieść. Zbyt optymistyczne założenia mogą zostać zweryfikowane przez oceniających biznesplan;

² *Ibidem*, s. 331–333.

- planowanie zwiększa motywację do osiągnięcia celów — plan jest nie tylko wiążącym dokumentem, ale i rodzajem zobowiązania do podjęcia określonych działań;
- planowanie z definicji wymusza orientację na przyszłość — wszelkiego rodzaju działania zamieszczone w planie służą osiągnięciu przyszłych celów. Dzięki temu zarówno autorzy planu, jak i wykonawcy „przyzwyczajają się” do myślenia w dłuższym horyzoncie czasu. Jest to szczególnie ważne, gdyż niezwykle często jesteśmy przytłoczeni sprawami bieżącymi (albo wręcz zaległymi) i nie myślimy o przyszłości;
- planowanie ogranicza strach przed przyszłością. Wiąże się to z koniecznością prognozowania — badania przyszłości na potrzeby biznesplanów. Badanie przyszłości i budowa scenariuszy postępowania zmieniają spojrzenie na przyszłość.

Jako jeden z pierwszych cechy dobrego planu przedstawił T. Kotarbiński. Według niego podziale rzetelnie i prawidłowo sporządzony plan powinien być³:

- celowy — wskazujący czynności prowadzące do celu;
- wykonalny — możliwy do zrealizowania, ale również przewidujący środki do wykonania działań dalekosiężnych;
- zgodny wewnętrznie — niesprzeczny;
- racjonalny — oparty na rzetelnej wiedzy;
- zupełny (kompletny) — uwzględniający wszystkie czynniki, od których zależy powodzenie zadania;
- dokładny — zależnie od tego, w jakim stopniu szczegółowość jest osiągalna, a w jakim potrzebna;
- giętki (plastyczny) — dopuszczający zmiany w trakcie realizacji lub uwzględniający alternatywy;
- operatywny — przejrzysty i czytelny, dostępny, zrozumiały.

Planowanie a prognozowanie

Podczas kiedy gospodarka rynkowa się rozwija częściej pojawiają się wątpliwości, dotyczące konieczności planowania. Planowanie nawet w samodzielnych przedsiębiorstwach jest konieczne, a nawet niezbędne.

Planowanie w przedsiębiorstwie (tzw. planowanie mikroekonomiczne) stwarza mechanizmy regulujące zachowania na rynku. Dla przedsiębiorstw jest ono jednym z czynników warunkujących rozwój czy przynajmniej utrzymanie się na rynku zbytu. Wymusza bowiem m.in.:

- dostosowanie podaży do wymagań rynku;
- reagowanie na potrzeby klienta;
- kreowanie potrzeb;
- skala zapotrzebowania rynkowego na produkty firmy.

Stosowanie nowoczesnych procedur planistycznych, dzięki którym można określić pozycję przedsiębiorstwa na rynku, czyli w całym systemie skomplikowanych sprzężeń i interakcji, jakie występują między wszystkimi podmiotami działającymi na rynku. Potwierdzeniem konieczności planowania na szczeblu firmy są badania

³ T. Kotarbiński, *Traktat o dobrej robocie*, Łódź 1965, s. 382–408.

wskazujące, że tylko te przedsiębiorstwa odnoszą sukcesy rynkowe, które planują swoją działalność.

Aktualne procedury planowania, zmuszają do skonkretyzowania koncepcji działania w zmieniających się warunkach oraz określenie sposobów osiągania celów, zmniejszają niepewność i ryzyko wynikające z przyszłych warunków działania.

W gospodarce rynkowej typowe zachowania w zarządzaniu i metody planowania muszą stosunkowo szybko zostać zamienione na procesy innowacyjne, wymagające nowych założeń strukturalnych.

Planowanie stosowane w praktyce zarządzania przedsiębiorstwem staje się czynnikiem kreującym jego rozwój, co jest szczególnie ważne w gospodarce rynkowej.

Znaczenia nabiera przygotowywanie przedsiębiorstw do samodzielnego projektowania swoich projektów, bądź planów, aby stało się to priorytetem polityki rozwoju przedsiębiorstwa.

Wszelkie analizy niezbędne do przygotowania strategii rozwoju przedsiębiorstwa można określić⁴:

- przez opracowanie wstępnych kierunków działań zmierzających do szybkiej poprawy bieżącej efektywności funkcjonowania przedsiębiorstwa;
- przez przygotowanie długoterminowej prognozy działania.

Wdrożenie zadania następuje dzięki ulepszeniu części technicznej, organizacyjnej i rozwinięciu działalności marketingowej. Warunkiem jego wykonania są natomiast:

- maksymalne wykorzystanie majątku produkcyjnego;
- zmniejszenie kosztów (oszczędności, redukcja personelu, zmiany technologiczne);
- powiększenie zasobów gotówkowych, udoskonalenie dotychczasowych produktów i wprowadzenie nowych;
- przeprowadzanie analiz rynkowych;
- polepszenie jakości (w tym wprowadzanie systemów zarządzania jakością w oparciu o normy serii ISO);
- modernizacja oraz zmiany organizacyjne prowadzące do poprawy efektywności zarządzania.

Opracowanie długoterminowej prognozy dla przedsiębiorstwa zawierać powinno przynajmniej:

- ocenę pojemności potencjalnej liczby nabywców rynków;
- ocenę potrzeb kadrowych;
- harmonogram i nakłady dla planowanych inwestycji;
- plany kosztów, dochodów, wskaźników i mierników aktywności finansowej.

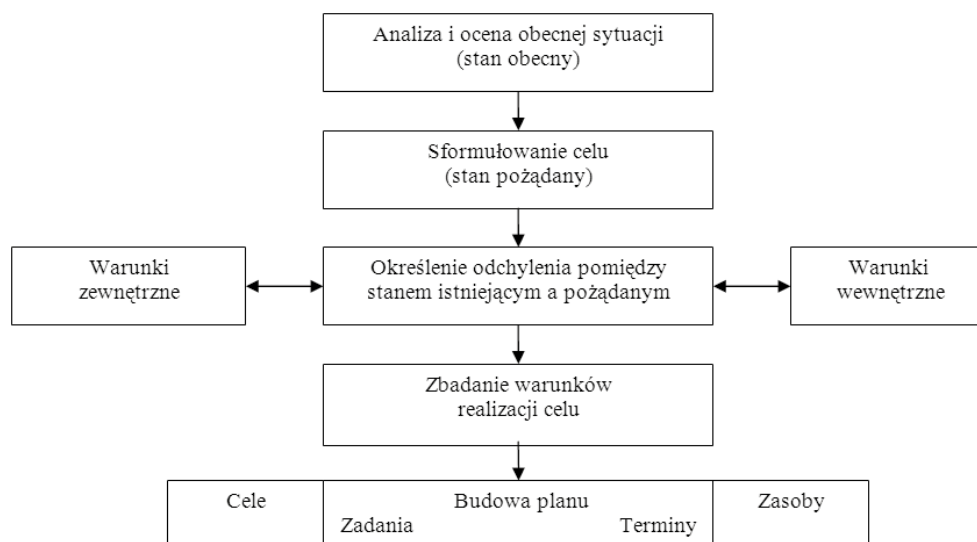
Istotą planowania jest nie tylko wyznaczenie sposobów, metod oraz środków osiągnięcia złożonych celów, ale przede wszystkim także określenie tych celów oraz określeniu ich realizacji. Planowanie wymusza procesy innowacyjne, umożliwia wybrać odpowiednie działania, które będą korzystne dla przedsiębiorstwa. Planowanie to zespół czynności posiadający charakter koncepcji, który stanowi podstawę do konkretnego funkcjonowania jednostki organizacyjnej.

⁴E. Filar, J. Skrzypek, *Biznesplan*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2001, s. 16.

Plan pełni pełen wachlarz bardzo ważnych priorytetowych funkcji⁵:

- umożliwia realizację najbardziej skomplikowanych i dalekosiężnych celów, zadań, programów, przedsięwzięć;
- jak mapa drogowa wytycza, ukierunkowuje działanie ludzi;
- wprowadza porządek do działania, ograniczając niebezpieczeństwo chaosu i jego złych skutków;
- pozwala dobrze przygotować się do realizacji określonych zadań;
- umożliwia racjonalizację wykorzystania czasu i zasobów, a więc ogranicza rozrzutność i marnotrawstwo;
- ułatwia realizację działania poprzez rozłożenie go na mniejsze elementy składowe (fazy i etapy);
- ułatwia podejmowanie ważnych i trudnych decyzji;
- ogranicza ryzyko błędów, a co za tym idzie — porażek i strat w działaniu człowieka;
- wyznacza kryteria oraz momenty kontroli i oceny ludzi zaangażowanych przy realizacji danego działania.

Przejrzysty układ planowania oraz jego przebieg wraz z procedurami przedstawiono na rysunku 3.

Rys. 3. Procedura planowania

Źródło: Z. Pawlak, *Biznesplan. Zastosowania i przykłady*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2003, s. 12.

Przestrzeganie procedury planowania pozwoli na stworzenie dobrego planu ze wszystkimi założeniami priorytetowymi, które wynikają z procedury planowania. Plan występuje w formie dokumentu. Możemy stosować go jako narzędzie do oceny wykonawców, stosować przy negocjacjach przy uruchamianiu przedsięwzięć inwestycyjnych, czy też pozyskiwaniu kapitału.

⁵ Z. Pawlak, *Biznesplan. Zastosowania i przykłady*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2003, s. 11.

Każda gospodarka posiada wiele rozmaitych planów, które razem tworzą system — system planowania. Pełny system planowania występuje wtedy, gdy:

- współistnieją plany o różnym zasięgu i o różnym stopniu szczegółowości opracowywane na różnych szczeblach;
- współistnieją plany o różnych horyzontach czasowych;
- realizowana jest zasada ciągłości planowania;
- istnieje tylko niewielki margines polityki gospodarczej państwa prowadzonej poza ramami planu⁶.

Procedury planowania w przedsiębiorstwie zależne są od systemu funkcjonowania gospodarki narodowej. Ciężko określić funkcjonowanie przedsiębiorstwa bez posiadania planu. Przedsiębiorstwa są w pełni samodzielne i posiadanie planu jest niezbędne dla ich rozwoju.

Zakres i treść planu jest wewnętrzną sprawą przedsiębiorstwa, także zależy głównie od woli zarządzających. Na ogół są to plany cząstkowe, które niekiedy nazywane są też programami. Mogą to być przykładowo plany cząstkowe:

- produkcji;
- inwestycji;
- zaopatrzenia materiałowo-technicznego;
- wynagrodzenia;
- zatrudnienia;
- kosztów;
- finansowy.

Możemy tworzyć plan w dwóch etapach długookresowym oraz krótkookresowym. Plan długookresowy jest naszym planem strategicznym. Jest skierowany na rozwój oraz perspektywy na przyszłość przedsiębiorstwa. Planowanie krótkookresowe jest skierowane na plany w najbliższym roku. Zarządzający przedsiębiorstwem określają podstawowe priorytety, które należy realizować na bieżąco.

Podczas opracowywania planów w przedsiębiorstwie należy uwzględnić poniższe elementy⁷:

- kształtowanie się popytu i podaży;
- umowy z dostawcami i odbiorcami;
- możliwości zaopatrzenia;
- informacje wynikające z planów i programów innych organów i jednostek;
- stosowane przez administrację centralną i samorządową narzędzia ekonomiczne (np. rozdzielnictwo, zamówienia itp.);
- uwarunkowania wewnętrzne (posiadany majątek i zdolność wytwórcza, wielkość i struktura zatrudnienia, ukształtowane normy i wskaźniki itp.);
- uwarunkowania zewnętrzne (możliwości zaopatrzenia, sytuacja na rynku pracy i na rynku zbytu, istniejące ceny, możliwości importowe i eksportowe, kursy walut);

⁶S. Kruszyński, *Polityka ekonomiczna i planowanie gospodarki narodowej*, WSE w Poznaniu, Poznań 1966, s. 80–81.

⁷L. Kupiec, T. Dębowski, *Biznesplan jako instrument zarządzania firmą*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku, Białystok 2003, s. 33.

- parametry ekonomiczne (podatki, oprocentowania, cła, formy kształtowania wynagrodzeń, spodziewany zysk i zasady jego podziału itp.).

Przy planowaniu w przedsiębiorstwie wyróżnia się poszczególne fazy oraz stosowaną w nich metodologię. Proces planowania w przedsiębiorstwie prezentuje tablica 1.

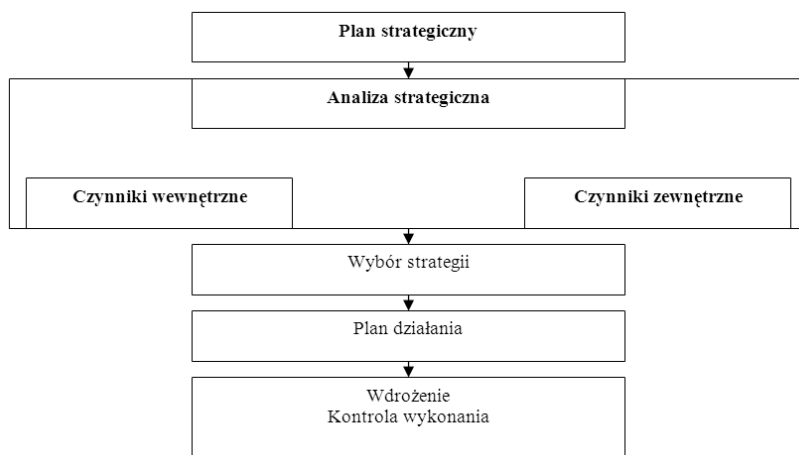
Tablica 1.

Fazy przygotowania i wdrożenia planu firmy

Nazwa fazy	Stosowana metodologia
Identyfikacja problemu, który wymaga podjęcia działania	Zasady identyfikacji
Diagnoza sytuacji (ocena pozycji strategicznej firmy)	Analiza strategiczna
Zaprojektowanie niezbędnych działań	Wybór strategii
Przygotowanie planu działania	Zasady konstrukcji planu działania firmy
Wdrożenie planu	Zasady wdrożenia planu
Kontrola wykonania	Obserwacja realizacji planu oraz wprowadzenie korekt

Źródło: E. Filar, J. Skrzypek, *Biznesplan*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2001, s. 21.

Przedstawione fazy odpowiadają strukturze biznesplanu przedsiębiorstwa. E. Filar i J. Skrzypek ujmują je w układzie struktury strategicznego planu firmy.

Rys. 4. Struktura strategicznego planu firmy

Źródło: E. Filar, J. Skrzypek, *op. cit.*, s. 22.

W obecnej gospodarce wolnorynkowej trudno jest prognozować na okres dziesięciu lat. Bezpieczną strefą czasową jest przedział od trzech do pięciu lat. W okresie pięcioletnim jesteśmy w stanie przewidzieć co może się wydarzyć i sporządzić prognozę jak przeciwdziałać, bądź jak szerzej rozwijać działalność gospodarczą. Pełnej prognozy nie jesteśmy w stanie sporządzić, ale priorytetowe części pozwolą

elastycznie oddziaływać na zmiany zachodzące w gospodarce. W. Sasin dzieli prognozę na ekonomiczną oraz rynkową gdzie ta pierwsza przedstawia⁸:

- początkowe ożywienie gospodarcze spowoduje stopniową poprawę w polityce proinwestycyjnej dla przedsiębiorstw;
- obniżenie stopy inflacji w kolejnych latach;
- obniżenie stopy procentowej kredytów inwestycyjnych na działalność gospodarczą;
- zmniejszenie stóp podatkowych w podatku dochodowym od osób prawnych i fizycznych;
- umocnienie polskiej złotówki w stosunku do euro i dolara;
- obniżenie stopy bezrobocia;
- wzrost kosztów surowców, energii elektrycznej i ciepłej, paliw, transportu kolejowego i samochodowego, wynagrodzeń pracowników i ubezpieczeń — co najmniej do stopy inflacji;
- poprawa koniunktury gospodarczej dla przedsiębiorstw inwestujących w produkcję, usługi i papiery wartościowe;
- rozwój rynku papierów wartościowych;
- dalsza prywatyzacja gospodarki;
- ożywienie w gospodarce dzięki wejściu Polski do Unii Europejskiej.

Prognoza rynkowa, natomiast obejmuje elementy podaży, popytu, cen oraz konkurencji. Elementy tej prognozy to:

- podaż globalna towarów i usług powinna być bogatsza jakościowo, czyli przedsiębiorstwa niedoświadczonym w marketingu trudno będzie wejść na rynek bądź się na nim utrzymać;
- popyt efektywny, na skutek zubożenia części społeczeństwa, będzie miał tendencję malejącą, a popyt globalny na towary i usługi powinien stopniowo rosnać;
- ceny rynkowe towarów i usług będą rosnać w skali globalnego rynku na poziomie stopy inflacji;
- ceny sprzedaży towarów i usług będą kształtować się w zależności od podaży i popytu oraz pod wpływem konkurencji;
- konkurencja będzie coraz większa i silniejsza, w szczególności na rynku konsumpcji dziecięcej i młodzieżowej;
- innowacyjność przy produkcji towarów z uwzględnieniem trendów w modzie.

Przykład ten przedstawia elementy, które możemy brać pod uwagę przy opracowywaniu biznesplanu, czyli warunków jakie panują w danym okresie na rynku. Kontrolować należy na bieżąco sytuację w gospodarce kraju, aby w razie zagrożeń reagować natychmiast na zmiany i przeciwdziałać tym zmianom dla dobra przedsiębiorstwa.

Prognozowanie służy kształtowaniu przyszłemu rozwojowi społeczno-gospodarczemu danego społeczeństwa, czyli przewidywania przyszłości oraz tworzenia prognoz.

A. Filasiewicz przyjmuje, iż prognozowaniem nazywamy „(...) oparte na podstawach naukowych przewidywanie przebiegu i stanu możliwych (prawdopodobnych)

⁸ W. Sasin, *Biznesplan. Poradnik praktyczny*, Agencja Wydawnicza INTERFART, Łódź 2003, s. 53–55.

przyszłych zdarzeń (rzeczy, faktów, zjawisk)”.⁹ Podstawowym przedmiotem prognozy jest przyszłość lub przeszłość, czyli odnosi się do faktów i zdarzeń. Przewidywanie pewnych zdarzeń w przyszłości jest trudne i umiejętność prognozowania poparta jest zazwyczaj wieloletnim doświadczeniem, ale niekiedy i szczęściem.

Prognozy finansowe stanowią zasadniczy element większości biznesplanów i są zazwyczaj punktem wyjścia do ich opracowania. Prognozy prezentują zamierzenia firmy w ujęciu wartościowym. Aby stworzyć prognozy niezbędne jest poczynienie pewnych założeń co do tego, co stanie się z firmą w przyszłości. Niezbędne jest także przeprowadzenie diagnozy aktualnej sytuacji finansowej przedsiębiorstwa.

Zwykle prognozy powinny obejmować następujące elementy:

- bilans;
- rachunek zysków i strat;
- sprawozdania z przepływów środków pieniężnych;
- sprawozdania dotyczące źródeł i sposobów pozyskania funduszy.

Prognoza wyniku bez towarzyszących jej prognoz przepływów środków pieniężnych oraz bilansu zwykle nie wystarcza, ponieważ daje jedynie częściowy obraz sytuacji przedsiębiorstwa. Po opracowaniu prognozy sprzedaży, należy zaplanować poziom produkcji, kosztów bezpośrednich oraz kosztów pośrednich.

Prognoza finansowa powinna być przygotowana w formie załącznika, natomiast kluczowe zagadnienia wymagające dodatkowych finansów powinny zostać umieszczone w samym planie. Inwestor powinien uzyskać informacje o przewidywanej wielkości zwrotów z inwestycji.

Prognozowane koszty mogą być oparte na kosztach historycznych, uzyskanych z danych memoriałowych, bądź rachunku zysków i strat.

Po opracowaniu prognoz należy przeprowadzić analizę, aby określić ilościowo rezultaty błędu. Należy przewidzieć co się stanie, jeśli trudniejsze do przewidzenia koszty wymkną się spod kontroli. Ocena powinna również uwzględnić, w jaki sposób koszty całkowite zwiększą się lub zmniejszą w zależności od różnego poziomu obrotów, jakie są marginesy bezpieczeństwa finansowego.

Dalszym etapem jest opracowanie prognozy wielkości kapitału obrotowego, czyli ilości środków pieniężnych niezbędnych na zakup dóbr i usług oraz do utrzymania odpowiedniego poziomu zapasów. Jeśli prognozy są wiarygodne można przygotować prognozę przepływów gotówkowych. Należy przeprowadzić analizę wrażliwości pozwalającą ocenić rezultaty błędnych założeń.

Prognozy wielkości środków finansowych powinny być opracowane dla każdego poziomu aktywności. Koszty finansowania powinny być uwzględnione w prognozach kosztów. Następnie należy wybrać odpowiedni rodzaj źródła finansowania. Wyróżniamy pięć podstawowych źródeł finansowania inwestycji:

- kapitał własny;
- kredyt kupiecki;
- pożyczki kredyty bankowe;
- leasing operacyjny;
- leasing finansowy.

⁹A. Filasiewicz, *Prognoza, program, plan*, nr 207, WP Omega, Warszawa 1977, s. 18.

Korzystanie z kapitału własnego przysparza udziałowcom więcej kosztów niż inne formy finansowania, ale za to jest on dostępny za darmo. Dostępność i koszt ponoszony przez akcjonariuszy jest różny dla poszczególnych przedsiębiorstw. Kapitał własny ma wpływ na to, kto sprawuje kontrolę nad przedsiębiorstwem. Kredyt kupiecki pochodzi od dostawców lub instytucji podatkowych, które pozwalają przedsiębiorstwu wejść w posiadanie dóbr lub zaciągnąć zobowiązania podatkowe przed dokonaniem płatności. Kredyty kupieckie są zwykle tanie, ale ich ilość i dostępność jest niemożliwa do precyzyjnego planowania.

Kredyty i pożyczki natomiast obciążone są kosztami odsetek. Koszty te mają różną wartość i są trudne do przewidzenia. Mogą jednak, w odpowiednich warunkach zostać utrzymane na stałym poziomie. Dostępność pożyczek jest ograniczona i jest to forma finansowania, z której można zrezygnować bez zgody zarządu.

Wybór źródła finansowania zależy od tego, jaki rodzaj kapitałów jest potrzebny w przedsiębiorstwie, a także od kosztów ponoszonych przez przedsiębiorstwo oraz udziałowców i dostępności kapitałów, dlatego jest to skomplikowana forma oceny. Można posłużyć się metodami rachunku ekonomicznego wyboru źródeł finansowania inwestycji.

Bibliografia

1. Filar E., Skrzypek J., *Biznesplan*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2001.
2. Filasiewicz A., *Prognoza, program, plan*, nr 207, WP Omega, Warszawa 1977.
3. Kotarbiński T., *Walory dobrego planu*, „Nauka Polska” nr 1, Warszawa 1961.
4. Kotarbiński T., *Traktat o dobrej robocie*, Łódź 1965.
5. Kruszyński S., *Polityka ekonomiczna i planowanie gospodarki narodowej*, WSE w Poznaniu, Poznań 1966.
6. Kupiec L., Dębowski T., *Biznesplan jako instrument zarządzania firmą*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku, Białystok 2003.
7. Kowalczyk L., *Biznes plan, czyli jak poznać kredytobiorcę*, Wydawnictwo Twigger, Warszawa 1996.
8. Nigel Cohen G., *Biznesplan doskonały, czyli jak zdobyć zaufanie inwestorów i kredytodawców*, Wydawnictwo Business Press, Warszawa 1998.
9. Pawlak Z., *Biznesplan. Zastosowania i przykłady*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2003.
10. Sasin W., *Biznesplan. Poradnik praktyczny*, Agencja Wydawnicza INTERFART, Łódź 2003.
11. Timmons J.A., Smollen L.E., Dingee Jr. A.L.M., *New Venture Creation. Entrepreneurship in the 1990s, third edition*, IRWIN Homewood, 1990.

Wioleta Mikołajczewska
Gdańska Szkoła Wyższa

Role of psychology in human resource management

Abstract

Where human resource management is present, psychological problems arise. This is why increasing focus is put on the use of psychological sciences and tools in management. The goal of this article is to present preliminary conclusions on the role of psychology in human resource management in organisations.

Keywords

management, management psychology, psychological tests, human resource management

Rola psychologii w zarządzaniu ludźmi

Streszczenie

Tam, gdzie mamy do czynienia z zarządzaniem ludźmi, pojawiają się problemy o podłożu psychologicznym. Dlatego coraz większe znaczenie zyskuje wykorzystanie nauk i narzędzi psychologicznych w zarządzaniu. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie wstępnych rozważań na temat roli psychologii w zarządzaniu zasobami ludzkimi w organizacji.

Słowa kluczowe

zarządzanie, psychologia zarządzania, testy psychologiczne, zarządzanie ludźmi

1. The concept of management psychology

An unambiguous definition of management psychology meets certain problems because of the interdisciplinary character of the notion. On one side management is defined as e.g. “a set of activities directed at the resources of an organisation and utilised with the goal of achieving the organisation’s goals in an effective and efficient manner”¹. On the other side of the spectrum exists psychology, or study of human behaviours. Management psychology will be a subdiscipline of the two.

One of the definitions of management psychology was coined by G. Bartkowiak, who claimed that it is one of the new applied disciplines, arising from social psychology, work psychology and other social sciences, especially from organisation sociology and organisation and management theory². G. Bartkowiak draws the attention to

¹R.W. Griffin, *Podstawy zarządzania organizacjami*, PWN, Warszawa 2004, p. 6.

²G. Bartkowiak, *Psychologia zarządzania*, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań 1997, p. 8–9.

lack of unanimousness in the scope of comprehending the subject and terminology found in subject literature. This is why varying terms can be found: “organisation psychology” (F. Shein), “organisation and management psychology” (Z. Ratajczak), “social psychology of organisation” (W. Katz and W.L. Kahn), and “management psychology” (A.J. DuBrin)³.

According to A. DuBrin, management psychology is the use of psychological concepts, approaches, techniques and methods in order to increase the work efficiency of the managing personnel and to boost the functioning of an organisation⁴. By broadening the definition, one may say — quoting J.F. Terelak — that management psychology refers to psychological and organisational mechanisms of human resource management that, besides financial aspect management, are of interest of management theory at large⁵.

In each of the areas of human resource management in an organisation, three aspects of psychology are being put into practice⁶:

- a) institutional aspect — taking into account entities and institutions that facilitate the delivery of personal functions with the use of psychological expertise;
- b) functional aspect — entailing a holistic approach towards supporting the delivery of job-related tasks with psychological assistance;
- c) instrumental aspect — using a variety of tools and methods supporting the improvement of delivering personal functions in an organisation.

Because management psychology forms part of organisation and management sciences, it is of great interest to students of economics, management and similar areas. The figure below presents the location of management psychology in the area of social sciences.

Fig. 1. Place of management psychology in social sciences

Source: G. Bartkowiak, *Psychologia zarządzania*, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań 1997, p. 10.

³ *Ibidem*, p. 9.

⁴ A.J. DuBrin, *Praktyczna psychologia zarządzania*, PWN, Warszawa 1979, p. 15.

⁵ M.J. Hatch za: J. Terelak, *Psychologia organizacji i zarządzania*, Difin, Warszawa 2005, p. 315.

⁶ S. Przytuła, *Psychologia zarządzania. Wybrane zagadnienia*, Wyd. UE we Wrocławiu, Wrocław 2008, p. 17–18.

All the disciplines presented in the above figure combine to make the system of social sciences describing behaviour. Work psychology concerns the study of and solving of practical problems related to human work and professional activity⁷. It is based on the theory of individual differences and provides valuable data required to manage any type of organisation. Social psychology is based on experimental methods and through theoretical concepts provides model forming the basis of management psychology. As a both theoretical and applied discipline, management psychology draws from organisational sociology and organisation and management theory⁸.

2. Development of management psychology

Beginnings of management psychology may be perceived in the beginnings of work psychology whose area of interest was primarily to adjust the worker to the workstation and the workstation to the worker⁹. The assumptions of classical work psychology models are presented in Table 1.

Table 1.

Classical models of work psychology

Model	Main assumptions
Adjusting the worker to the work	– Individual human as the subject for analysis – Motivation of a statistical worker is of mainly economic character – A person is a mere “addition” to the machine and their imperfections may be compensated through careful design of work tools and methods – A human being is a “manipulable” factor in production growth
Psychology of interpersonal relationships	– Salary is not a simple determinant of work efficiency and employee satisfaction – Large emphasis is put on interpersonal relationships within an organisation – In order to achieve harmony between an individual and their work it is necessary to adjust the person to their social surroundings – Important determinants of motivation for work are: work atmosphere, management methods, mutual connections within the organisation
Adjusting the work to the worker	– An individual is not capable of efficiently deliver the predefined tasks of the tools and the material side of the workplace do not take into account the requirements and limitations of human organism – When designing processes, procedures, organisational structures, environment, tools, and devices used during work, physiological and psychological laws need to be observed – It is not only basis for efficiency, effectiveness, and safety of work, but also of work satisfaction

Source: author's own work based on: A. Bańka, *Psychologia pracy* [in:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, vol. III, J. Strelau (ed.), Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2000, p. 285–286.

⁷ A. Bańka, *Psychologia pracy* [in:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, vol. III, J. Strelau (ed.), Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2000, p. 283.

⁸ G. Bartkowiak, *Psychologia...*, p. 11.

⁹ *Ibidem*, p. 11.

Further development of management psychology was shaped by modern organisation and social psychology theories which also influenced organisational models and the model of a human actor in these models. Humans acting in organisations mainly drive at understanding their surroundings and the options of influencing them. They want to be able to choose, make independent decisions and feel personal influence on their own work results. In their behaviour, individuals follow features of different value, perform tasks of varying difficulty and make choices according to their own preferences¹⁰.

Despite numerous connections with classical concepts, contemporary perception of organisations (from the institutional viewpoint) and the members thereof is different and subject literature refers to it as “systematic approach”. In the era of Taylorism, much attention was paid to the technical elements of an organisation, in the era of interpersonal relationships — to the participation of a human in organisations, and currently focus is put on the need of treating organisations in a complex way, taking into account subsystems like social and information systems, decision centres, and other. For these reasons, management issues are to be perceived from the technical, economic, organisational, sociological, and psychological viewpoints¹¹.

New perception of an individual in organisations stresses their subjective character. An individual, in order to develop as a human being, ought to perceive¹²:

- themselves as the source of their behaviour;
- their own goals as the subject of their intentions;
- the organisation as the Chance of their professional activity;
- the surrounding world as the chance to fulfil their possibilities.

A human being is an individual who wishes to fulfil their own goals in an organisation (in both professional and personal aspects) which at the same time need to arise from the individual’s willingness to fulfil the organisation’s goals. This way, the individual becomes the co-creator of the organisation and sharing and realising the goals of the organisation is the condition of fulfilling them. For this reason, there is large emphasis on the degree to which an individual identifies with the organisation and the manager who becomes a true leader¹³.

G. Bartkowiak notes that management psychology as a scientific subdiscipline requires certain modifications in order to fit it better to contemporary conditions, such as¹⁴:

- a) broadening the area of research by the issue of an individual’s identity within an organisation, which can play a major role in identifying and shaping the individual’s behaviour;
- b) the need to take into account the ethical problems within the area of interest and research of management psychology;

¹⁰ G. Bartkowiak, *Psychologia...*, p. 13.

¹¹ *Ibidem*, p. 14.

¹² K. Obuchowski, *Człowiek intencjonalny*, PWN, Warszawa 1993, p. 9–10.

¹³ G. Bartkowiak, *Psychologia w zarządzaniu. Nowe spojrzenie*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego, Poznań 2010, p. 17–18.

¹⁴ G. Bartkowiak, *Psychologia w zarządzaniu...*, p. 24–25.

- c) disposition towards searching for new concepts and theories which would serve to clarify broadly-understood human behaviour, the mechanisms thereof and conditioning and not to “fit” them to existing concepts;
- d) putting more emphasis on qualitative research which work equally to quantitative ones;
- e) avoiding generalisations in formulating research conclusions.

Management psychology is an interdisciplinary science, because it draws from economic and social sciences, allows a complex view on an individual in an organisation. This lets psychological research be used in management practice in a more informed and efficient manner.

3. The use of psychology in human resource management

Everywhere that human resource management is present, psychological problems arise. Organisation and management psychology encompasses a lot of problems, containing — to a smaller or larger degree — psychological elements, such as¹⁵:

- decision making;
- personnel selection;
- introduction at the workplace, development and training;
- employee evaluation;
- employee motivation;
- employee dismissal;
- employee efficiency;
- change management;
- creativity and innovation management;
- individual and group behaviour;
- group leadership and teamwork;
- leadership;
- crisis management;
- communication and interpersonal skills;
- conflict resolution and negotiations;
- stress, lobbying, burnout;
- organisational culture and multi-cultural character;
- organisation’s image and brand.

Management uses psychology and either ready-made theories or the theories are adjusted to knowledge in management practice in human cooperation. Of special importance is the knowledge of stress, conditioning, personality, groups, motivation, emotion, communication, or employee involvement. Psychological tests, different techniques of influencing others, methods of instilling behaviour in others, and other methods are employed.

¹⁵ K. Gurmińska, *Koncepcje psychologiczne w zarządzaniu*, „Nowoczesne Systemy Zarządzania”, vol. 7, Wojskowa Akademia Techniczna, Warszawa 2012, p. 203–204.

The most widespread psychological tool, used in management, are psychological tests, with the use of which such characteristics as intelligence, temperament, behaviours, preferences and interests may be analysed¹⁶. Not all tests, however, meet the standards of tests used in management. Carefully prepared and controlled tests possess certain characteristics. Above all, a good psychological test is standardised, objective, based on norms, reliable and precise¹⁷.

The basic characteristics of a psychological test therefore are¹⁸:

- standardisation — similarity or uniform character of conditions and procedures of employing the test (a standardised test has instructions and an answer key);
- objectivity — the results are calculated independently of individual judgements or prejudice;
- normalisation — the test results are interpreted based on norms (distribution of results within a large group of individuals similar to the tested person);
- reliability — the answers are coherent or stable within the test (too wide a discrepancy of results when re-testing a group signifies the test to be unreliable);
- accuracy — the conclusions drawn from test results or other research are proper;
- cultural adaptation — the tests “imported” from other countries of different traditions, language or religion are adjusted to the target country where they are to be reused.

Psychological tests vary based on the way they are structured, used, and the type of measured behaviour. Therefore, the following types can be identified:

- a) individual tests — designed to test individuals;
- b) group tests — designed to be used on large groups of people at the same time;
- c) time-constrained tests — with predefined time for their completion after which test subjects need to interrupt further progress;
- d) tests with no time limits — where no time limit is present;
- e) paper-and-pencil tests — where questions are printed and the answers are written down in special sheets;
- f) performance tests — assess individual abilities, such as typing or mechanical skills;
- g) computer-aided tests — designed to test large numbers of individuals, but creating conditions for testing individual people, where answers of the test subject determine the level of difficulty of individual questions;
- h) cognitive skill (intelligence) tests — commonly used in employee selection;
- i) interest tests — assessing the individual interests and preferences, used mainly in professional advisory institutions;
- j) talent tests — to measure specific talents, such as clergy or mechanical ones;
- k) motoric skill tests — to assess eye-hand coordination, sleight of hand, etc.
- l) personality tests — to assess personality and emotional characteristics;
- m) integrity tests — to predict and detect dishonest behaviour among personnel (paper-and-pencil type).

¹⁶ S. Przytuła, *Psychologia...*, p. 18.

¹⁷ D.P. Schultz, S.E. Schultz, *Psychologia a wyzwania dzisiejszej pracy*, PWN, Warszawa 2002, p. 127.

¹⁸ D.P. Schultz, S.E. Schultz, *Psychologia...*, p. 127–130; J. Brzeziński, *Co jest testem psychologicznym?*, [in:] *Nowoczesne metody doboru i oceny personelu*, T. Witkowski (ed.), Wyd. Profesjonalnej Szkoły Biznesu, Kraków 2000, p. 284–289.

Management involves a variety of psychological tests — see Table 2.

Table 2.

Selected psychological tests used in management

Name of the test	Use
WAIS-R intelligence test (Wechsler adult intelligence scale-revised)	– test of arithmetic problem solving, acquired knowledge, intellectual potential, emotional intelligence and social intelligence
PTS Strelau-Zawadzki temperament test	– measurement of such temperament characteristics as: liveliness, perseverance, sensoric sensitivity, emotional reactivity, durability, activity – test of stress resistance levels and the ability to adjust to new and changing situations
NEO-FFI personality test	– test of five property groups: neuroticism, extraversion, openness to experience, conscientiousness, and agreeableness (the big five theory)
Myers-Briggs test	– test of four property groups which tell whether a person is: extroverted or introverted, cognitive or intuitive, thinking or feeling, and perceiving or judging
PAPI test (personality and preference inventory)	– test of personality traits which may facilitate success in the workplace
WIS test (work importance study)	– assessing the person's preferred values and needs and the roles taken during their lifespan
Raven matrix test	– assessing the potential for quick learning, adaptation and easiness to cope with change
CISS test	– diagnosis of style of coping with difficult and stressing situations: SSZ — problem solving style SSE — emotion-oriented style SSU — stress situation avoidance style
MBI test (Maslach burnout inventory)	– diagnosis of professional burnout syndrome

Source: author's own work based on: S. Przytuła, *Psychologia zarządzania. Wybrane zagadnienia*, Wyd. UE we Wrocławiu, Wrocław 2008, p. 20–25; J. Strelau, *Temperament*, [in:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, vol. III, J. Strelau (ed.), GWP, Gdańsk 2000, p. 709; R. Kaczyńska-Maciejowska, *Na właściwym miejscu*, "Personel i Zarządzanie" vol. 4/2005, p. 40; D. Molek-Winiarska, *Badanie nie zabawa*, "Personel i Zarządzanie" vol. 4/2005, p. 31.

Tests are a useful tool in management practice. For this reason, they are becoming more widespread, especially in employee selection. When using tests, however, one needs to bear in mind certain dangers, such as improper test selection, unjust candidate rejection even if they possess desirable characteristics, or dishonest answers¹⁹. Special caution must be exercised if tests are conducted by people without background in psychology. Improper use of the tests and their improper interpretation

¹⁹ D.P. Schultz, S.E. Schultz, *Psychologia...*, p. 162.

may harm test subjects. Additionally, ethical problems connected with the use of tests arise, mostly related to breaches of privacy and intimacy of test subjects. One must not also forget that laws prohibit the use of psychological tests that discriminate against work candidates based on their sex, nationality, religion, or race. Psychological tests on the Polish job market are sponsored by the Polskie Towarzystwo Psychologiczne (Polish Psychological Society)

There are numerous possibilities of applying psychology to the practice of human resource management in organisations. It is most commonly used in the delivery of selected areas of personal functions (see Table 3).

Table 3.

The use of psychology in selected areas of personal function

Personal function area	Character of the applied psychological tools
Developing a candidate profile	– verification of psychological disposition of an employee with the use of intelligence, temperament, personality, professional potential, fast learning potential, coping with change, and work satisfaction tests
Recruitment	– searching for candidates for defined posts with the use of available sources and using certain forms – the use of psychologists and head-hunters – the use of multi-select tests that measure the overall factor of accordance of the candidate's profile with the workplace profiles
Selection	– a group of activities that lead to the selection of the most proper people with the use of specific techniques and tools – preparing specially designed psychological tests – conducting structured interviews – the use of assessment centres or graphology analysis
Work introduction	– introducing the employee into the work process and environment in order to provide satisfaction and problem-free functioning within the organisation – the use of monitoring and coaching as advisory practices – the use of cultural adaptation tests and the test measuring group roles
Work motivation	– calling upon non-material factors motivating to work, autoeolic motivation, related to the employee's values and needs – the use of positive and negative reinforcement that modify behaviours and attitudes – diagnosing employee needs and the way of satisfying them within their workplaces
Employee assessment	– developing qualification criteria encompassing the assessment of knowledge, skills, and experience needed to perform the work at a given workstation (assessment centre, knowledge tests) – developing behavioural criteria that allow to measure behaviours and attitudes of employees (specially adjusted behavioural scales) – developing personality criteria that verify personality traits which are crucial from the point of view of the requirements of the workstation (personality tests, e.g. Meyers-Mrighes)

Human resource development	– defining the development path of an employee and planning their professional development path – the use of e-learning and blended learning – assessing the efficiency of trainings (e.g. according to Kirkpatrick's model)
Dismissals	– analysis of the phenomenon of career moves and the reasons thereof – analysing coping with stress and coping in difficult situations (e.g. the CISS test) – diagnosis of professional burnout levels (e.g. with the use of the MBI test) – undertaking preventive actions and psychological intervention actions, such as outplacement or psychotherapy

Source: author's own work based on: G. Bartkowiak, *Psychologia w zarządzaniu. Nowe spojrzenie*, Wyd. UE, Poznań 2010, p. 25–27.

To summarise, psychology finds wide use in management practice. Managers who use psychology in managing human resources have larger chances of success. This does not, naturally means that the employees are to be overburdened with tests. Knowledge of determinants of human behaviour in an organisation, tools to motivate employees in non-material ways (calling upon individual needs of employees), sources of organisational stress, and ways of coping with them will definitely improve the managerial efficiency. Psychological knowledge is useful in making decisions when selecting employees. The use of psychological tools will result in the accepted candidates make better use of their skills and abilities with profits for themselves and the organisation as a whole. Therefore, contemporary human resource management ought to have an interdisciplinary character. Management ought to understand the processes within the organisation as well as those present in the psychics of the employee.

References

1. Bańka A., *Psychologia pracy*, [in:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, vol. III, J. Strelau (ed.), Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2000.
2. Bartkowiak G., *Psychologia zarządzania*, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań 1997.
3. Bartkowiak G., *Psychologia w zarządzaniu. Nowe spojrzenie*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego, Poznań 2010.
4. Brzeziński J., *Co jest testem psychologicznym?*, [in:] *Nowoczesne metody doboru i oceny personelu*, T. Witkowski (ed.), Wyd. Profesjonalnej Szkoły Biznesu, Kraków 2000.
5. DuBrin A.J., *Praktyczna psychologia zarządzania*, PWN, Warszawa 1979.
6. Griffin R.W., *Podstawy zarządzania organizacjami*, PWN, Warszawa 2004.
7. Gurmińska K., *Koncepcje psychologiczne w zarządzaniu*, „Nowoczesne Systemy Zarządzania” vol. 7, Wojskowa Akademia Techniczna, Warszawa 2012.
8. Kaczyńska-Maciejowska R., *Na właściwym miejscu*, „Personel i Zarządzanie” vol. 4/2005.

9. Molek-Winiarska D., Badanie nie zabawa, „Personel i Zarządzanie” vol. 4/2005.
10. Obuchowski K., *Człowiek intencjonalny*, PWN, Warszawa 1993.
11. Przytuła S., *Psychologia zarządzania. Wybrane zagadnienia*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2008.
12. Schultz D.P., Schultz S.E., *Psychologia a wyzwania dzisiejszej pracy*, PWN, Warszawa 2002.
13. Strelau J., *Temperament*, [in:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, vol. III, J. Strelau (ed.), Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2000.
14. Terelak J.F., *Psychologia organizacji i zarządzania*, Difin, Warszawa 2005.

Marcin Musiałek
Gdańska Szkoła Wyższa

Organizacja i zarządzanie jako płaszczyzna integracji obszarów funkcjonalnych

Streszczenie

Opracowanie nawiązuje z jednej strony do podstaw związanych z nauką zarządzania, a mianowicie systematyki pojęć leżących u podstaw dobrze funkcjonujących organizacji, takich jak: sprawność, skuteczność, korzystność, efektywność czy ekonomiczność. Z drugiej strony stara się ukazać, jak wymienione aspekty dobrego gospodarowania uzyskać w rzeczywistej złożoności funkcjonowania organizacji przemysłowych, dzięki zwróceniu uwagi na spojrzenie szkoły systemowej.

Słowa kluczowe

efektywność, współdziałanie, zarządzanie, system

Organisation and management as an integrating ground of functional areas

Abstract

This study on the one hand refers to basics related to management studies, namely the taxonomy of notions, which underline well functioning organisations, such as: proficiency, efficiency, profitableness, effectiveness or being economical. On the other hand it tries to show how to achieve said aspects of good management in real complexity of functioning of industrial organisations through pointing out the view of the systemic school.

Keywords

effectiveness, cooperation, management, system

Problem efektywności towarzyszy wszelkiemu ludzkiemu działaniu od zarania dziejów. Efektywność jest kluczowym elementem rozwoju człowieka służącym jego samorealizacji i przetrwaniu [1]. Nie zawsze jednak zdajemy sobie sprawę z tego, czym tak naprawdę ona jest. Często też sądzimy, że działamy efektywnie lub nawet rzeczywiście działamy efektywnie, ale działania te nie przynoszą końcowych oczekiwanych rezultatów. Ważne jest bowiem przy tym nie tylko zdefiniowanie samych pojęć związanych z efektywnością. Istotna staje się w tym przypadku ocena

efektywności funkcjonowania przedsiębiorstwa oparta na relacjach wartościowych — preferujących przejście od opisów do ocen wartościujących i wyjaśniających [2].

Wielu autorów używa pojęcia efektywność, nie zastanawiając się nad jego definicją, bądź używa zamiennie terminów efektywność, ekonomiczność czy skuteczność. Nie zdają sobie sprawy, że mogą mieć one różne znaczenie. Problem pogłębia fakt, iż słowo efektywność zostało zapożyczone z języka angielskiego (*effectiveness*), w którym oznacza skuteczność [3], a tłumaczone jest różnie (przykładem jest tu np. opracowanie *Zarządzanie logistyczne*, gdzie słowo *efficiency* tłumaczone jest jako sprawność, zaś *effectiveness* jako efektywność) [4].

Analizując kompleksowo funkcje poszczególnych obszarów działania przedsiębiorstwa (zaopatrzenie, produkcja i dystrybucja), nie sposób nie zauważyć potrzeby istnienia wzajemnie sprzężonych i uwarunkowanych rozwiązań systemowych ich dotyczących. Powinny one spowodować racjonalne funkcjonowanie, warunkujące osiąganie korzystnych efektów dla działania organizacji jako całości. Wyróżnić można przy tym, jak pisze J. Penc, efektywność organizacyjną traktowaną jako „zdolność przedsiębiorstwa do bieżącego i strategicznego przystosowania się do zmian w otoczeniu oraz produktywnego i oszczędnego wykorzystania posiadanych zasobów dla realizacji podjętej struktury celów” [5]. Przy czym już K. Adamecki zauważył, że „jedyny cel nauki organizacji stanowi osiągnięcie najwyższego skutku użytecznego przy jak najmniejszym nakładzie sił i środków” [6, 7]. I choć należy traktować to jako pewien skrót myślowy od reguły racjonalnego działania: osiągania maksymalnych efektów za pomocą dostępnych środków lub osiągania założonych efektów przy jak najmniejszym użyciu środków, to zasada ta powinna przyświecać wszystkim ludzkim przedsięwzięciom.

Zwrócić przy tym należy uwagę, że nieodłącznym atrybutem organizacji jest działanie zbiorowe, mające na celu osiągnięcie większych efektów, niż byłoby w stanie osiągnąć poszczególni współuczestnicy działający z osobna, czyli doprowadzenie do tego, by „suma organizacyjna była większa niż arytmetyczna suma jej elementów” [6]. Oznacza to osiągnięcie efektu synergii, który jest różnicą „pomiędzy łącznym efektem wielu elementów zbioru a sumą efektów jednostkowych, jakie osiągnęłyby te elementy działając w pojedynkę — bez wchodzenia we współdziałanie” [8].

Za T. Kotarbińskim [9, 10] wyróżnić więc należy kooperację pozytywną i kooperację negatywną, utożsamianą z „walką”. Menadżerowie powinni zatem uważać, by działania ludzi lub poszczególnych jednostek organizacyjnych, nastawione na ich osobiste sukcesy zawodowe (stosowane powszechnie jako źródło motywacji), nie przerodziły się w walkę pomiędzy poszczególnymi jednostkami i grupami jednostek tworzących organizację. Może bowiem powodować to osłabienie efektu kooperacji pozytywnej.

Na efekt synergii związany z pracą zbiorową zwrócił uwagę już A. Smith [11], pisząc o trzech okolicznościach umożliwiających jej wystąpienie: wzroście wydajności związanym ze specjalizacją, oszczędności czasu związanego ze zmianą wykonywanych czynności oraz możliwości zastosowania maszyn.

Można zatem stwierdzić, że efektywna działalność przedsiębiorstwa zależy od niezawodności i właściwego zaprojektowania systemu przepływu materiałów, od

niezawodnego funkcjonowania obrotu składowego (magazynowego), od niezawodnych systemów dystrybucji zaopatrzenia, od niezawodnych (a nakierowanych na elastyczność) systemów produkcyjnych, od niezawodnie funkcjonujących systemów przepływu informacji i wreszcie od wykreowania sprawnie funkcjonujących struktur organizacyjnych, charakteryzujących się skoordynowanym działaniem, opartym np. na formule 4W/4R (właściwy pracownik, we właściwym momencie, we właściwym miejscu, właściwie pobudzany) [12]. Jednym słowem zwrócić należy uwagę na koordynowanie różnego rodzaju przedsięwzięć.

Koordynacja dotyczy działań w czasie i przestrzeni oraz obejmuje związki między dostawcami, fazami działalności przedsiębiorstwa — produkcją i odbiorcami oraz procedury planowania, organizowania i kontroli działań. Powinny one znaleźć odzwierciedlenie w tworzonych zintegrowanych systemach organizacyjnych i informacyjnych. Tym, co traktować należy jako koncepcję efektywnościową przedsiębiorstwa jest przywoływana logistyka, która w sposób systemowy podchodzi do problematyki ekonomiki przedsiębiorstw, poprzez dostosowanie poziomu struktury zasobów oraz czynności [13]. Przy organizowaniu procesów w przedsiębiorstwie ważne jest, co podkreśla B. Z. Szałek [14], zwrócenie uwagi na:

- strumienie materiałowe, informacyjne, energii, ludzi i kapitału;
- zaopatrzenie, produkcję, dystrybucję, łącznie z rynkami zaopatrzenia i zbytu;
- nie tylko aspekt gwarantowania przepływu strumienia od źródła do ujścia, ale i aspekt harmonizowania źródeł strumieni i ujść.

W prakseologii funkcjonuje pojęcie ekonomiczności, które, w odniesieniu do nauk ekonomicznych, utożsamiać można z funkcjonującym w nich pojęciem efektywności. Przy czym, jak pisze T. Kotarbiński „przez ekonomiczność rozumiem oszczędność i wydajność” [9]. W biznesie realizowane jest to poprzez definiowane przez E. Nowaka i M. Walczaka [15, 16] działanie efektywne — osiąganie korzyści w działalności gospodarczej — polegających na uzyskiwaniu określonych efektów przy jak najmniejszym zużyciu środków wykorzystanych do tego lub osiąganie maksymalnych efektów przy wykorzystaniu określonych zasobów. U podłoża tej definicji, jak również rozważań T. Kotarbińskiego i większości zagadnień związanych z efektywnością, leży myśl fenomenologiczna. Jest ona typowa dla postawy zdroworozsądkowej [17].

J. Zieleniewski [6] zwraca uwagę na pojęcie sprawności działania, która objawia się poprzez jej atrybuty, jakimi są: skuteczność, korzystność i ekonomiczność. Skuteczne są przy tym działania prowadzące do realizacji zamierzonego celu (wyraża sprawność działania ocenianego pod względem zbliżania się do celu) [18]. Korzystność działań ma miejsce, gdy wyniki przewyższają nakłady poniesione w celu ich osiągnięcia. Przedsięwzięcia są ekonomiczne, gdy stosunek wyników do poniesionych kosztów jest większy od jedności.

Jak zauważył J. Duraj [19], efektywność gospodarowania to relacja efektów płynących z posiadania i wykorzystania wszystkich zasobów do nakładów poniesionych w wyniku ich posiadania i wykorzystania. Ponadto sam J. Zieleniewski zauważa, że efektywność jest jedną z właściwości systemu sprawnego działania [20].

Przy czym, jak uważają również B. Olzacka i R. Pałczyńska-Gościński [21], efektywność ekonomiczna jest formą sprawności gospodarowania (choć samego pomiaru

efektywności nie należy ograniczać, tak jak to robią autorzy jedynie do stosunku efektów do nakładów [21, 18], ale zwrócić również uwagę na nadwyżkę efektów nad nakładami). W przypadku korzystności dowiadujemy się, jak efektywne były nasze działania z punktu widzenia tego, o ile wyniki przewyższyły koszty, w przypadku zaś ekonomiczności, jaki był stosunek wyników do kosztów. W odniesieniu do korzystności mamy więc do czynienia z wielkościami bezwzględnymi, a ekonomiczności względnymi. Zaznaczyć przy tym należy, że niektórzy autorzy jako efektywność rozumieją jedynie „stosunek pomiędzy wartością poniesionych nakładów a wartością uzyskanych dzięki nim efektów” [22] (podobnie również definiuje efektywność ekonomiczną W. Janasz [23]), zaś sprawność odnoszą jedynie do pracy menedżera: „sprawność działania — stosunek nakładów do efektów pracy menedżera” [22].

Rozpatrując zagadnienia związane z efektywnością, nie można pominąć funkcjonującego w polskiej literaturze pojęcia produktywności [24, 25]. Szeroko rozumiana produktywność jest bowiem tożsama z nastawieniem na efektywność [25]. O tym, jak duża jest współzależność pomiędzy produktywnością i efektywnością, mówią choćby główne cele Ruchu Produktywności w Singapurze (wśród 10 w 3 z nich pojawia się pojęcie „efektywności”) [25]. Produktywność, będąca stosunkiem produkcji wytworzonej do wykorzystanych, zużytych zasobów wejściowych [25], jest więc, w powyższym znaczeniu, ekonomicznością produkcji (produktywność jest uznawana za wskaźnik efektywności) [24]. Z drugiej strony, jeśli za wynik końcowy uznać zysk i przyrost wartości przedsiębiorstwa, a za wejście współzależność wielkościorozmiarową kapitału — jego koszt (szerzej na ten temat w kolejnych podrozdziałach), ekonomiczność przedsięwzięcia będzie równoznaczna z produktywnością kapitału.

Można również wyróżnić następujące rodzaje efektywności [26, 27]:

- organizacyjną;
- finansową;
- ekonomiczną;
- technologiczną.

Efektywność organizacyjna określa stopień realizacji celów. Efektywność finansowa określona jest poprzez uzyskaną stopę zwrotu z zainwestowanego kapitału. Efektywność ekonomiczna wiąże się z efektami skali prowadzonej działalności gospodarczej. Korzyści te występują wówczas, gdy długookresowe koszty przeciętne spadają wraz ze wzrostem rozmiarów produkcji. Wielkość efektywności ekonomicznej zależy (jest iloczynem) od efektywności technicznej (oznaczającej zdolność firmy do wytworzenia maksymalnej produkcji przy danym poziomie nakładów) i alokacyjnej (oznaczającej, że przedsiębiorstwo wykorzystuje nakłady w optymalnej proporcji do kosztów nabycia). Efektywność technologiczna to ta, która oznacza sprawność działania przedsiębiorstwa poprzez przetworzenie nakładów w wyniki [26, 28, 29, 30].

W literaturze można wyróżnić dwie zasadnicze interpretacje pojęcia efektywności organizacji. Efektywność celową, charakterystyczną dla systemów sztucznych i efektywność systemową, charakterystyczną dla systemów naturalnych, których działanie jest zbliżone do działania systemów żywych [31]. Jeśli jednak za cel działań organizacji biznesowych uznamy wypracowywanie jak największego zysku i pomnażanie majątku, to podział ten staje się zbędny.

Wszelkie różnego typu przytoczone definicje i poglądy różnych autorów na temat efektywności zebrano w formie tabelarycznej (zob. tab. 1). Sam wynik pomiaru efektywności może być ujęty w wartościach bezwzględnych i względnych, stąd można wyróżnić [31]:

- poziom nadwyżki w przychody — koszty, określający poziom zyskowności lub deficytowości;
- relację przychody — koszty;
- poziom rentowności liczony jako zysk do poniesionych nakładów.

Tabela 1.

Pojęcia efektywności i terminów pokrewnych

Pojęcie	Autor	Pogląd
Efektywność	E. Nowak	osiąganie korzyści w działalności gospodarczej — polegających na uzyskiwaniu określonych efektów przy jak najmniejszym zużyciu środków wykorzystanych do tego lub osiągnięcie maksymalnych efektów przy wykorzystaniu określonych zasobów
	M. Walczak	osiąganie korzyści w działalności gospodarczej — polegających na uzyskiwaniu określonych efektów przy jak najmniejszym zużyciu środków wykorzystanych do tego lub osiągnięcie maksymalnych efektów przy wykorzystaniu określonych zasobów
	J. Duraj	relacja efektów płynących z posiadania i wykorzystania wszystkich zasobów do nakładów poniesionych w wyniku ich posiadania i wykorzystania
	J. Zieleniewski	jest jedną z właściwości systemu sprawnego działania
	B. Olzacka, R. Pałczyńska-Gościński	jest formą sprawności gospodarowania i stanowi stosunek efektów do nakładów
	W. Smid	to stosunek pomiędzy wartością poniesionych nakładów a wartością uzyskanych dzięki nim efektów
	W. Janasz	to stosunek pomiędzy wartością poniesionych nakładów a wartością uzyskanych dzięki nim efektów

Efektywność organizacyjna	J. Penc	„zdolność przedsiębiorstwa do bieżącego i strategicznego przystosowania się do zmian w otoczeniu oraz produktywnego i oszczędnego wykorzystania posiadanych zasobów dla realizacji podjętej struktury celów”
	K. Adamecki	„jedyny cel nauki organizacji stanowi osiągnięcie najwyższego skutku użytecznego przy jak najmniejszym nakładzie sił i środków”
	J. Jermański	doprowadzenie do tego, by „suma organizacyjna była większa niż arytmetyczna suma jej elementów”
	L. Krzyżanowski	osiągnięcie efektu synergii, który jest różnicą „pomiędzy łącznym efektem wielu elementów zbioru a sumą efektów jednostkowych, jakie osiągnęłyby te elementy działając w pojedynkę — bez wchodzenia we współdziałanie”
Ekonomiczność	T. Kotarbiński	„przez ekonomiczność rozumiem oszczędność i wydajność”
	J. Zieleniewski	przedsięwzięcia są ekonomiczne, gdy stosunek wyników do poniesionych kosztów jest większy od jedności
Sprawność	J. Zieleniewski	objawia się poprzez jej atrybuty, jakimi są: skuteczność, korzystność i ekonomiczność
	W. Smid	stosunek nakładów do efektów pracy menedżera
Skuteczność	J. Zieleniewski	stopień realizacji celu
	Z. Dowgiałło	wyraża sprawność działania ocenianego pod względem zbliżania się do celu
	H.-Ch. Pfohl	miarą skuteczności przedsiębiorstwa jest przede wszystkim stosunek wejścia do wyjścia
	H.-Ch. Pfohl	pojęcie skuteczności jest zbliżone do produktywności (stosunek wyjścia do wejścia), ale może się także odnosić do ekonomicznego wymiaru przedsiębiorstwa

Korzystność	J. Zieleniewski	ma miejsce, gdy wyniki przewyższają nakłady poniesione w celu ich osiągnięcia
-------------	-----------------	---

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. Penc, *Leksykon biznesu*, Agencja Wydawnicza Placet, Warszawa 1997, s. 100 [5]; K. Adamecki, *O istocie naukowej organizacji*, Koło Naukowej Organizacji Studentów Politechniki Warszawskiej, Warszawa 1938, s. 40 [7]; L. Krzyżanowski, *Podstawy nauk o organizacji i zarządzaniu*, PWN, Warszawa 1994 [8]; T. Kotarbiński, *Traktat o dobrej robocie*, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982, s. 379 [9]; E. Nowak, red., *Ocena efektywności przedsięwzięć gospodarczych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 1998, s. 13 [15]; M. Walczak, red., *Analiza finansowa w zarządzaniu przedsiębiorstwem*, Difin, Warszawa 2003, s. 197 [16]; J. Zieleniewski, *Organizacja zespołów ludzkich*, PWN, Warszawa 1978, s. 242–284 [6]; Z. Dowgiałło, red., *Słownik ekonomiczny dla przedsiębiorcy w warunkach rynku*, Wydawnictwo „ZNICZ”, Szczecin 1996, s. 203 [18]; J. Duraj, *Podstawy ekonomiki przedsiębiorstwa*, PWE, Warszawa 2000, s. 58 [19]; J. Zieleniewski, *Efektywność badań naukowych*, PWN, Warszawa 1966, s. 23 [20]; B. Olzacka, R. Pałczyńska-Gościński, *Leksykon zarządzania finansami*, ODDK, Gdańsk 1998, s. 86 [21]; W. Smid, *Leksykon menedżera*, Wydawnictwo Profesjonalnej Szkoły Biznesu, Kraków 2000, s. 93, 340 [22]; W. Janasz, *Podstawy ekonomiki przemysłu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997, s. 215 [23]; H. Ch. Pfohl, *Systemy logistyczne*, Biblioteka Logistyka, Poznań 1998, s. 42 [32]; H. Ch. Pfohl, *Zarządzanie logistyką*, Biblioteka Logistyka, Poznań 1998, s. 32 [33].

W przypadku analizy różnych podmiotów szczególnie przydatne są dwa ostatnie parametry. Są to bowiem mierniki względne, co umożliwia porównywanie podmiotów różniących się poziomem przychodów, kosztów, czy wielkością zaangażowanego kapitału. Jednym z podstawowych tradycyjnych mierników oceny efektywności działania, stosowanym przez prawie każde przedsiębiorstwo, jest stopień osiągniętej rentowności, odzwierciedla bowiem racjonalność jego działania [31]. Choć zaznaczyć należy, że jak widać z wzorów będących podstawą wyliczeń rentowność, jako stosunek wyników do aktywów, nie jest tym samym co efektywność, jako stosunek wyników do nakładów. Niemniej jednak zakładając, że kosztem osiągnięcia wyniku może być koszt kapitału, można założyć, że dość łatwo można przejść z tak rozumianych wskaźników rentowności na wskaźniki efektywności. Zaznaczyć należy jednocześnie, że podstawową nadrzędną definicję efektywnego działania jest osiąganie jak największych korzyści przy pomocy danych zasobów i osiągnięcia danego celu (korzyści) przy jak najmniejszym zaangażowaniu zasobów.

Bibliografia

1. Drucker P., *Menedżer skuteczny*, Biblioteka Nowoczesności, AE w Krakowie, Czytelnik, Kraków 1994.
2. Gabrusewicz W., *Rozwój przedsiębiorstw przemysłowych i jego ocena w gospodarce rynkowej*, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań 1992.
3. Błaszczński A., *Słownik pojęć ekonomicznych*, Szkoła Zarządzania Uniwersytetu Jagiellońskiego, Towarzystwo Handlowe „Atlant”, Kraków 1995.
4. Coyle J.J., Bardi E.J., Langrey Jr. C.J., *Zarządzanie logistyczne*, PWE, Warszawa 2002.

5. Penc J., *Leksykon biznesu*, Agencja Wydawnicza Placet, Warszawa 1997.
6. Zieleniewski J., *Organizacja zespołów ludzkich*, PWN, Warszawa 1978.
7. Adamecki K., *O istocie naukowej organizacji*, Koło Naukowej Organizacji Studentów Politechniki Warszawskiej, Warszawa 1938.
8. Krzyżanowski L., *Podstawy nauk o organizacji i zarządzaniu*, PWN, Warszawa 1994.
9. Kotarbiński T., *Traktat o dobrej robocie*, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982.
10. Kotarbiński T., *Abecadło praktyczności*, PWN, Warszawa 1972.
11. Smith A., *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, t. I, PWN, Warszawa 1954.
12. Szalek B.Z., Milewscy B. i D., *Problemy mikrologistyki*, PTE w Szczecinie, Szczecin 1994.
13. Blaik P., *Logistyka*, PWE, Warszawa 2001.
14. Szalek B.Z., *Logistyka. Wstęp do problematyki*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 1994.
15. Nowak E. red., *Ocena efektywności przedsięwzięć gospodarczych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 1998.
16. Walczak M. red., *Analiza finansowa w zarządzaniu przedsiębiorstwem*, Difin, Warszawa 2003.
17. Pacholski M., Słaboń A., *Słownik pojęć socjologicznych dla ekonomistów*, AE w Krakowie, Kraków 1994.
18. Dowgiałło Z. red., *Słownik ekonomiczny dla przedsiębiorcy w warunkach rynku*, Wydawnictwo „ZNICZ”, Szczecin 1996.
19. Duraj J., *Podstawy ekonomiki przedsiębiorstwa*, PWE, Warszawa 2000.
20. Zieleniewski J., *Efektywność badań naukowych*, PWN, Warszawa 1966.
21. Olzacka B., Pałczyńska-Gościński R., *Leksykon zarządzania finansami*, ODDK, Gdańsk 1998.
22. Smid W., *Leksykon menedżera*, Wydawnictwo Profesjonalnej Szkoły Biznesu, Kraków 2000.
23. Janasz W., *Podstawy ekonomiki przemysłu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997.
24. Kosieradzka A., Lis S., *Programowanie poprawy produktywności*, Instytut Organizacji i Zarządzania w Przemysle „ORGMASZ”, Warszawa 1998.
25. Lis S. red., *Vademecum produktywności*, Agencja Wydawnicza PLACET, Warszawa 1999.
26. Goławska-Witkowska G., Rzeczycka A., *Efektywność funkcjonowania wybranych elementów systemu bankowego w Polsce w okresie transformacji*, „Pieniądz i Wiek”, Kwartalnik Naukowy nr 4/2005.
27. Adamowicz T., *Analiza zmian efektywności „dużego” banku na podstawie modelu dekompozycji wskaźnikowej Davida Cole’a*, „Bank i Kredyt”, kwiecień 2002.
28. Capiga M., *Efektywność jako kryterium oceny banku*, Bank 2002, Nr 4.
29. Capiga M., *Ocena działalności placówki operacyjnej banku*, dylematy metodologiczne i praktyczne, Katowice 2003.

30. Mielnik M., Ławrynowicz M., *Badanie efektywności technicznej banków komercyjnych w Polsce metodą DEA*, „Bank i Kredyt”, maj 2002.
31. Bielski M., *Organizacje. Istota, struktury, procesy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1997.
32. Pfohl H.-Ch., *Systemy logistyczne*, Biblioteka Logistyka, ILiM, Poznań 2001.
33. Pfohl H.-Ch., *Zarządzanie logistyką*, Biblioteka Logistyka, ILiM, Poznań 1998.

Karolina Muzyczka
Wyższa Szkoła Bankowa w Gdyni

Transport motorem rozwoju regionalnego w Europie

Streszczenie

Unia Europejska podejmuje szereg wyzwań i działań dotyczących stworzenia konkurencyjnego i oszczędzającego zasoby systemu transportowego. Podniesienie wydajności systemu transportowego ma kluczowe znaczenie dla rozwoju wymiany handlowej pomiędzy państwami Unii Europejskiej oraz mobilności obywateli krajów Unii. Konieczność poprawy efektywności europejskiego systemu transportowego wynika ze wzrastającej globalnej konkurencji transportowej i handlowej, wzrostu cen ropy i utrzymującej się zależności systemów transportu ludzi i towarów od tego surowca, zmiany klimatu, dużej inwazyjności i istotnego zanieczyszczenia środowiska naturalnego przez transport, zwiększającego się zatłoczenia w transporcie drogowym, pogarszającej się dostępności transportowej w miastach i regionach. W celu stworzenia spójnego i efektywnego systemu transportowego, konieczne jest zmniejszenie dystansu pomiędzy starymi a nowymi członkami Unii Europejskiej w poziomie rozwoju infrastruktury transportowej i jakości środków transportu.

Słowa kluczowe

infrastruktura transportu, transport zrównoważony, Europejska Wspólnota Gospodarcza

Transport as a motor for regional development in Europe

Abstract

The European Union has taken a number of challenges and activities for the creation of a competitive and resource-saving transport system. Improving the transport system is vital for the development of trade between European Union countries and the mobility of EU citizens. The need to improve the efficiency of the European transport system is due to the increasing global competition, transport and trade, rising oil prices and continued dependence transport systems for people and goods from this raw material, climate change, high invasiveness and substantial environmental pollution by transport, increasing congestion in road transport, deteriorating transport accessibility in cities and regions. In order to create a coherent and efficient transport system, it is necessary to bridge the gap between old and new members of the European Union in the level of development of transport infrastructure and quality of transport.

Keywords

transport infrastructure, sustainable transport, the European Economic Community

Wstęp

Europejska Wspólnota Gospodarcza, już od powstania pod koniec lat pięćdziesiątych, musiała radzić sobie z problemem zróżnicowanego poziomu życia w państwach członkowskich. Rozbieżność PKB na jednego mieszkańca było odczuwalna, np. między Niemcami a Włochami, a stawały się tym bardziej wyraźna po porównaniu regionalnego PKB na jednego mieszkańca, np. regiony Badenia-Wirtembergia czy Ile de France były znacznie bogatsze niż Apulia czy Sycylia. Kwestia ta powracała przy każdym kolejnym rozszerzeniu Unii Europejskiej¹. Wśród państw, które przystępowały do Unii (Grecja, Hiszpania, Portugalia, Polska), znajdują się regiony, w których PKB na jednego mieszkańca jest ponad piętnastokrotnie niższy niż w regionach najbogatszych. Jednym z celów Unii Europejskiej jest zniwelowanie różnic poziomu życia w państwach członkowskich, w taki sposób, by nie następowały migracje mieszkańców z obszarów biedniejszych do dynamicznie rozwijających się. Jednym z priorytetów Unii Europejskiej stało się umożliwienie słabszym regionom wzrostu gospodarczego, kosztem innych regionów².

1. Wzrost i spójność infrastruktury transportu w Europie

Infrastrukturze transportowej wyznaczono kluczową rolę polegającą na pogodzeniu wzrostu gospodarczego ze społeczną spójnością. Usługi transportowe, jedynie pod pewnymi warunkami przyczyniają się do zwiększenia spójności społecznej. Wzrost gospodarki rynkowej jest oparty nie tylko na postępie technicznym i wynikającym z niego wzroście produktywności³.

Twórcy ekonomii politycznej: Adam Smith i David Ricardo, wykazali, iż międzynarodowy podział pracy odgrywa pierwszoplanową rolę. W świecie bez postępu technicznego zbliżenie do siebie stref produkcyjnych o różnych kosztach produkcji

¹ W preambule do Traktatu Rzymskiego z 1958 roku przyjęto następujący zapis: „Państwa członkowskie pragną wzmocnienia jedności swoich gospodarek i zabezpieczenia ich harmonijnego rozwoju poprzez redukowanie zróżnicowań istniejących między regionami oraz łagodzenie zacofania regionów mniej uprzywilejowanych”. Deklaracja ta zobowiązywała do podejmowania takich działań przez kraje członkowskie i przez wiele lat nie przekładała się na konkretne przedsięwzięcia na poziomie całej organizacji. Deklaracja ta zobowiązywała do podejmowania takich działań przez kraje członkowskie i przez wiele lat nie przekładała się na konkretne przedsięwzięcia na poziomie całej organizacji. Znacznie bardziej precyzyjny zapis został przyjęty w roku 1987 w Jednolitym Akcie Europejskim, którego artykuł 130A stwierdza: „W celu promowania ogólnego harmonijnego rozwoju Wspólnota powinna rozwinąć akcje prowadzące do wzmocnienia swojej ekonomicznej i społecznej spójności. W szczególności Wspólnota powinna działać na rzecz redukcji zróżnicowań między regionami i ograniczenia zacofania słabiej uprzywilejowanych regionów”. W artykule 130B stwierdzono, że osiągnięcie tych celów jest wspomagane działaniami podejmowanymi przez Fundusze Strukturalne (Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnej — Sekcja Orientacji, Europejski Fundusz Społeczny — czasem nazywany Europejskim Funduszem Socjalnym, Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego), Europejski Bank Inwestycyjny i inne istniejące instrumenty finansowe.

² Yves Crozet, Uniwersytet Lyon2, Dyrektor LET (Laboratorium Ekonomii Transportu), UMR CNRS nr 5593 (www.let.fr).

³ M. Bajanowski, *Wspólnotowa pomoc regionalna w sferze infrastruktury transportu i jej wpływ na spójność gospodarczą obszaru Unii Europejskiej*, Katedra Integracji Europejskiej im. J. Monneta, Zeszyty Naukowe, s. 85.

samo w sobie stanowi czynnik zbiorowej korzyści. Intuicję tych pionierów potwierdziły późniejsze prace współczesnych ekonomistów, uwieńczone słynnym twierdzeniem, nazywanym „teorem HOS” (Heckscher, Ohlin, Samuelson). Wolny przepływ towarów i usług jest odpowiednim substytutem dla niejednakowych czynników produkcyjnych dostępnych na danym obszarze. Każdego dnia tego doświadczamy, konsumując produkty (np. tropikalne czy ropę), które niemal w ogóle nie są produkowane w Europie, ale z których korzystamy dzięki międzynarodowemu podziałowi pracy. Infrastruktury transportowe odgrywają kluczową rolę umożliwiającą przepływ towarów i połączenie między poszczególnymi obszarami.

Z punktu widzenia producentów rozwój efektywnych środków transportu poszerza strefy zaopatrzenia, co pozwala na seryjną produkcję towarów, tzn. na obniżenie jednostkowych kosztów produkcji. Obniżka ta jest znacznie większa niż towarzyszący jej wzrost kosztów transportu, największe korzyści z tego systemu odnosi końcowy konsument. Żyje on w gospodarce urozmaiconej, w której między państwami europejskimi dominuje wymiana „małych różnic”.

Pierwszym zadaniem infrastruktury transportowych jest wpłynięcie na ukierunkowaną obniżkę kosztów i na ogólny wzrost gospodarczy, który jest z tym związany. Jednak ich rola nie ogranicza się tylko do tego. Zauważyć można konkretne warunki panujące na danym obszarze. Doświadczenie pokazuje, że ośrodki produkcji i konsumpcji mają tendencję lokowania się w pobliżu najbardziej efektywnych infrastruktury. Rozwój kolei żelaznej w XIX wieku, autostrad i lotnisk w XX wieku potwierdził tę diagnozę.

Infrastruktury transportowe mają znaczący wpływ na rozwój i na hierarchizację terytoriów. Regiony, do których jest dobry dostęp, lepiej sobie radzą niż obszary mniej dostępne. Chcąc skonsolidować jedność narodową, państwa już od dawna otaczały opieką budowę kanałów, kolei lub autostrad, by jak najlepiej służyły one danemu obszarowi. W 1977 r. wskazywał raport MacDougalla⁴, regiony peryferyjne i słabo rozwinięte muszą dysponować nowoczesnymi infrastrukturami transportowymi, które łączyłyby je z rynkami, zarówno w celu zdobycia zaopatrzenia, jak i zbycia towarów produkowanych lokalnie. Finansowanie infrastruktury transportowych stało się zatem jedną z głównych form solidarności wspólnotowej. W sytuacji gdy solidarność międzyludzka pozostała w gestii państw członkowskich (ubezpieczenie społeczne, pomoc dla najbiedniejszych), solidarność międzyregionalna stała się dźwignią wykorzystywaną przez Unię w celu wsparcia spójności społecznej poprzez konwergencję poziomu życia⁵. Państwa, jak Grecja, Hiszpania⁶ czy Portugalia otrzymywały fundusze europejskie [subwencje i pożyczki z Europejskiego Banku Inwestycyjnego (EBI)] na poprawę sieci drogowej i kolejowej. Podobnie jest dziś, choć w znacznie mniejszym zakresie, w przypadku dziesięciu nowych państw członkowskich, ale również państw kandydujących.

⁴ *Report of the Study Group on the Role of Public Finance in European Integration*, (Raport MacDougalla), Komisja Europejska, Bruksela 1977.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Pomoc europejska otrzymana przez Hiszpanię w latach następujących po jej przystąpieniu do Unii przez ponad 10 lat stanowiła 1% jej PKB.

Poprawa i budowa połączeń między sieciami transportowymi stanowią konkretną formę solidarności wspólnotowej. Dowodem na to są duże europejskie „korytarze” lub niedawny raport Van Mierta⁷, który proponuje Unii współfinansowanie ponad dwudziestu dużych projektów infrastrukturalnych, o charakterze transgranicznym, a więc międzynarodowym. Biorąc pod uwagę wcześniejsze rozumowanie, gospodarcza i społeczna kluczowa rola infrastruktur transportowych nakazuje wznowienie programów obejmujących duże projekty budowlane. Projekty zawarte w raporcie Van Mierta zasługują na szybkie wdrożenie. Skąd zatem wrażenie, że Unia i wiele państw członkowskich waha się przed rozpoczęciem ich realizacji? Infrastruktury transportowe nie stanowią panaceum? Oczekiwane efekty w postaci wzrostu i spójności nie koniecznie się pojawiają? Zaskoczyć nas mogą negatywne skutki, w szczególności związane z ochroną środowiska? Kwestii tych, nie wolno uznać za nieistotne. Wymagają one przeanalizowania, ponieważ to one w końcu naświetlą warunki sukcesu podwójnej misji infrastruktur transportowych.

Pierwsza wątpliwość jest natury technicznej i ekonomicznej. Czy natężenie ruchu pojazdów przewidywane przez projektodawców zostanie potwierdzone po rozpoczęciu realizacji projektu? Liczne przykłady z ostatnich lat pokazały, że przewidywania były zdecydowanie zbyt optymistyczne, np. Eurotunel, autostrada M1 na Węgrzech, szlak wodny Ren–Men–Dunaj to inwestycje, które nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. Stąd nieufność decydentów wobec ryzyka (rzeczywiste koszty budowy, dane liczbowe dotyczące natężenia ruchu pojazdów) i odkładanie ostatecznej decyzji, jak w przypadku nowego połączenia kolejowego pomiędzy Włochami a Francją.

Druga wątpliwość dot. środowiska. Rozbudowując infrastruktury, w szczególności portowe, lotnicze i drogowe, czyż nie będziemy zachęcać do niezrównoważonej mobilności przestrzennej? W sytuacji gdy newralgiczne terytoria przecina już autostrada i kolej, tamtejsi mieszkańcy niepokoją się na samą myśl o jakimkolwiek nowym projekcie, nawet jeśli chodzi tylko o rozbudowę.

Trzecia wątpliwość jest natury społecznej i lokalnej. Kto tak naprawdę korzysta z dobroczynnych skutków budowy nowej infrastruktury transportowej? Czy oczekiwane „efekty budujące” nie okażą się raczej „rujnującymi”? Czy nowa autostrada, której zadaniem było ułatwienie dostępu do peryferyjnego regionu nie przyspieszy przechodzenia miejsc pracy i części mieszkańców do obszarów lepiej rozwiniętych? Oczekiwana konwergencja poziomów życia dokona się wówczas głównie poprzez przepływ siły roboczej, oddalając nas od logiki solidarności.

Te wątpliwości są zrozumiałe. W sytuacji gdy populacja Europy wkracza w fazę jako takiej stabilności, w chwili gdy zasady zrównoważonego rozwoju stają się obowiązujące, infrastruktura transportowa nie może być już przedstawiana jako zagadnienie zdolne rozwiązać wszystkie problemy. Musi być oczywiste, że niektóre projekty, pomimo silnego lobowania przez pewne grupy, należy odrzucić lub opóźnić ich wdrażanie. Wątpliwości powinny być regułą, reakcją wobec optymistycznych

⁷ *Priorytetowe Projekty Transeuropejskiej Sieci Transportowej do 2020 r. — Raport Grupy Wysokiego Szczebla*, Komisja Europejska, Bruksela 2003; http://europa.eu.int/comm/ten/transport/revision/hlg_en.htm.

prognoz dotyczących natężenia ruchu pojazdów. Jednak nie należy wyciągać z tego wniosku, że Europa nie musi już finansować nowych infrastrukturalnych transportowych. One wciąż są konieczne ze względów gospodarczych i społecznych, ale należy je przeanalizować i programować, biorąc pod uwagę pewne warunki.

Na początek widać wyraźną różnicę pomiędzy krajami, w których poziom życia nadal jest niższy niż średnia europejska, a obszarami lepiej rozwiniętymi. Nie należy zabraniać Polsce czy Grecji, w imię ochrony środowiska, budowania efektywnych sieci autostrad. Przepływ osób i towarów jest silnym czynnikiem wzrostu gospodarczego. Choć należy unikać nadmiernych inwestycji w infrastruktury dla ruchu o słabym natężeniu, nie wolno wykluczać tego typu inwestycji ani w nowych, ani w starych państwach członkowskich.

Rozwój partnerstwa publiczno-prywatnego (PPP)⁸ jest obecnie skutecznym sposobem przesiewu i oddzielenia dobrych projektów infrastrukturalnych od złych. Dzięki tej metodzie można lepiej zidentyfikować ryzyko i rozdzielić je pomiędzy poszczególnymi aktorami publicznymi. Społeczności muszą bardzo wyraźnie wypowiedzieć się na temat ryzyka dot. natężenia ruchu. Konieczne przedstawienie sprawy dotyczącej wpływu inwestycji na wzrost gospodarczy i spójność społeczną. Nie obiecywać ogólnej poprawy, logiczniej jest pokazać, jakie będą efekty polaryzacji wynikłe ze stworzenia nowej infrastruktury.

Pozytywny i negatywny wpływ dodatkowego ruchu pojazdów nie będzie rozdzielony w sposób równomierny. Nie w sposób ogólny odwoływać się do „efektów budujących” lecz lepiej jest skorzystać z modeli symulujących interakcję między transportem a lokalizacją w celu unaocznienia korzyści i strat. Procedura ta może doprowadzić do bardziej lub mniej jawnych targów, które, choć może nie są najbardziej ekscytującymi formami demokracji, stanowią etap, przez który trzeba nieodzownie przejść. Kwestia wpływu infrastrukturalnych transportowych na wzrost gospodarczy i spójność społeczną jawi się nam dziś w nowym świetle.

Choć podstawowe mechanizmy są takie same (redukcja kosztów produkcji, zwiększenie stref zaopatrzenia i polaryzacja), złożony charakter skutków ich budowy zasługuje na bardziej precyzyjne wyjaśnienie. Efektywna sieć infrastruktury transportowej jest niezbędna do dobrego funkcjonowania społeczeństwa i gospodarki. Umożliwia swobodny przepływ towarów, usług i osób oraz ułatwia komunikację wewnątrz- i międzyregionalną. Zapewnia także mobilność związaną z pracą, studiami i rozrywką⁹. W sytuacji tej, inwestowanie w sektor transportu od dawna stanowi priorytet polityk strukturalnych i spójności Unii. W przypadku tym, że środki transportu mają duży wpływ na zdrowie i środowisko, w szczególności na zmiany klimatyczne, zanieczyszczenie powietrza, hałas, zajmowanie gruntów i przyczyniają się do zakłóceń równowagi naturalnych siedlisk.

⁸ PPP to program dzielenia ryzyka między organizacją państwową a prywatną celem przeprowadzenia projektu infrastrukturalnego lub też celem dostarczenia usług społeczności. Komisja Europejska chce, by PPP odgrywało znaczącą rolę w tworzeniu sieci TEN-T, a także w innowacji oraz R&D. UE chciałaby pobudzić PPP poprzez Fundusze Strukturalne, EIB oraz TEN-T.

⁹ M. Wegener, H. Eskelinen, F. Fürst, C. Schurmann, K. Spiekermann, *Indicators of Geographical Position. Final Report of the Working Group "Geographical Position" of the Study Programme on European Spatial Planning*, IRPUD, Dortmund 2000.

Sektor ten jest potężnym konsumentem paliw kopalnych oraz energii z innych nieodnawialnych źródeł. Poza tym wypadki drogowe są ciągle jedną z głównych przyczyn zgonów. Oprócz strat gospodarczych, które te problemy za sobą niosą, pojawia się również podstawowa kwestia, związana z trwałością tego sektora. Tendencje w rozwoju transportu pokazują, że w przyzwyczajeniach i polityce transportowej zadomowiło się „przyzwolenie”. Rozwój transportu będzie jednak postępował nadal. Jeśli chodzi o transport osób, decydującym czynnikiem jest zakres użytkowania samochodu. Poziom zmotoryzowania w większości państw Unii Europejskiej stabilizuje się, upłynie jeszcze dużo czasu, zanim do tego dojdzie także w nowych państwach członkowskich. Do 2010 r. liczba pojazdów w rozszerzonej Unii znacznie się zwiększył. Jeśli chodzi o transport towarów, wzrost i charakterystyczne cechy nowoczesnej gospodarki (np. system „just in time”) zwiększają natężenie ruchu. Do 2010 r. sam ruch samochodów ciężarowych zwiększył się o 50% w stosunku do poziomu z 1998 r.¹⁰ Poziom wzrostu jest wyższy w przypadku transportu drogowego i powietrznego, brak równowagi pomiędzy poszczególnymi gałęziami transportu będzie się pogłębiał. Konsekwencją będzie zwiększenie konsumpcji paliw, szkodliwego hałasu i zwiększenia obszaru gruntów przeznaczonych na infrastrukturę transportową.

Sytuacja ta nie dotyczy jedynie Unii Europejskiej. Podobnie jest niemal, że wszystkimi rozwiniętymi gospodarkami. Działania te podejmowane w celu zminimalizowania negatywnych skutków wzrostu natężenia transportu są coraz liczniejsze, nie sposób równocześnie sprostać wymogom dotyczącym zrównoważonej ochrony środowiska i zwiększonym potrzebom transportu bez zmiany przyzwyczajień i reorientacji polityk. W przypadku każdej pomocy unijnej przyznawanej w ramach polityki spójności należy brać pod uwagę zasadę trwałości środowiska.

Rozwój regionalizacji transportu kreuje nowoczesny system publicznego transportu pasażerskiego o zasięgu regionalnym. System ten, to jeden z czynników kształtujących konkurencyjność regionu. Regionalizacja posiadać powinna charakter systemowy, który kompleksowo rozwiązują problemy publicznego transportu pasażerskiego w regionie. Powyższe proponowane rozwiązania w ramach regionalizacji, muszą obejmować analizę całości problemów transportu, z jednoczesnym uwzględnieniem specyfiki i zróżnicowania społeczno-gospodarczego poszczególnych regionów. Usługi transportowe o zasięgu regionalnym muszą poziomem swej atrakcyjności tworzyć podstawy konkurencyjności regionu i sprzyjać jego rozwojowi.

W związku, z powyższym, można wyróżnić trzy grupy działań, dotyczących z jednej strony usług transportowych będących usługami publicznymi, z drugiej, usług niemających takiego statusu. Regionalizacja transportu, obejmuje działania związane z kreowaniem systemu pasażerskich usług transportowych o zasięgu regionalnym, infrastrukturę techniczną, wykorzystywaną w publicznym transporcie regionalnym oraz organizację przewozów regionalnych, obsługiwanych przez publiczny transport zbiorowy. Wyodrębnienie w każdej z kategorii usług określonej ich struktury rodzajowej i ustalenie opłat za te usługi i przyjęcie rozwiązań w zakresie finansowania usług

¹⁰ ESDP. *European Spatial Development Perspective. Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union*, Office for Official Publications of the European Communities, European Commission, Luxembourg 1999.

przewozowych o zasięgu regionalnym uzyskuje się cel nowoczesnego kształtu strefy usług w systemie pasażerskich przewozów regionalnych. W związku z powyższym, należy odstąpić z gałęziowego charakteru usług publicznych w transporcie regionalnym na rzecz usług publicznych (transport samochodowy oraz kolejowy) zaspokajających potrzeby obywateli określonych grup społeczności lokalnych w regionie. Zastosować praktyczne rozwiązań regionalizacji pasażerskiego transportu publicznego obejmujących m. in.: polepszenie jakości funkcjonowania regionalnego transportu publicznego, zredukowanie czasu podróży w relacjach o zasięgu regionalnym, poprawę bezpieczeństwa ruchu, poprawę dostępności różnych terenów regionu skutkującą zwiększeniem jego atrakcyjności dla przedsięwzięć biznesowych, turystycznych i bytowych. Działania te, przyczynią się do podwyższenia konkurencyjności gospodarki regionalnej. Optymalnie ukształtowana przestrzeń, nowoczesna technicznie oraz racjonalnie eksploatowana sieć dróg transportu regionalnego umożliwi w przyszłości wykorzystanie w przewozach pasażerskich nowych technologii.

Polskie rozwiązania organizacyjno-zarządcze, związane z regionalizacją transportu, powinny być zgodne z obserwowanymi w praktyce tendencjami w Unii Europejskiej. Uwzględnić przedsięwzięcia liberalizujące rynek pasażerski przewozów regionalnych, obsługiwanych przez transport zbiorowy oraz sprzyjać integracji przewozów. Działania liberalizujące rynek i integrujące przewozy nie wykluczają się wzajemnie¹¹. Umocnienie regulowanego systemu przewozów, przy jednoczesnym zróżnicowaniu zakresu regulacji, segmentacja rynku na dwa zasadnicze elementy, tzn.: przewozy wykonywane w ramach służby publicznej i pozostałe usługi transportowe, wyznaczają przyszłe kierunki rozwoju systemu organizacji usług pasażerskiego transportu regionalnego¹².

2. Koncepcja zrównoważonego transportu w Europie.

Zrównoważony transport jednym z priorytetów polityki europejskiej. Wspieranie gałęzi transportu przyjaznych dla środowiska jest jednym z czterech filarów wspólnotowej strategii zrównoważonego rozwoju. Jednym z głównych celów polityki europejskiej będzie docelowo oddzielenie wzrostu sektora transportu od wzrostu gospodarczego, np. modernizowany kanał nieopodal Coevorden (Niderlandy). Potwierdzając istotę zrównoważonego rozwoju zapisanego w traktatach jako fundamentalny cel Unii, w maju 2001 r. Rada Europejska w Göteborgu określiła trwałość środowiska jako nowy wymiar strategii lizbońskiej na rzecz konkurencyjności i zatrudnienia. Wezwała ona do prowadzenia polityki zrównoważonego transportu, która walczyłaby ze wzrostem ruchu na drogach, z poziomem natężenia ruchu, z hałasem i zanieczyszczeniem, zachęcając do korzystania ze środków transportu przyjaznych dla środowiska, do wliczenia w cenę kosztów społecznych i środowiskowych.

¹¹ R. Janecki., *Publiczny regionalny transport pasażerski jako czynnik konkurencyjności regionów*, materiały konferencji naukowej: „Transport Polski w europejskiej przestrzeni gospodarczej”, Akademia Ekonomiczna w Katowicach, Katowice 2004.

¹² B. Građ, *Regionalny transport publiczny czynnikiem kształtowania regionalnego systemu innowacyjnego*; www.problemykolejnictwa.pl/images/PDF/142_6.pdf.

W tej sytuacji zrównoważony transport stał się jednym z czterech filarów wspólnotowej strategii zrównoważonego rozwoju. Jednym z kluczowych celów europejskiej polityki transportowej będzie docelowo oddzielenie wzrostu sektora transportu od wzrostu gospodarczego. Rozwój systemu zrównoważonego transportu wymaga inwestowania w nową infrastrukturę, ale także dokonywania inwestycji w już istniejącą, aby stała się ona bardziej efektywna i przyjazna dla środowiska. Zrównoważony transport potrzebuje zaangażowania różnych polityk, w tym przyjęcia instrumentów prawnych, np. uświadomienie użytkownikom środków transportu, jakie są rzeczywiste koszty, biorące pod uwagę negatywne skutki, w szczególności efekt cieplarniany. Dotyka on dziedzin ściśle związanych z polityką regionalną, np. zarządzanie rozwojem obszarów miejskich).

Polityka regionalna ukierunkowana na spójność gospodarczą i społeczną powinna brać pod uwagę trwałość środowiskową nowo finansowanych infrastruktur. W szczególności tych, które mogą zainicjować zmiany środka transportu¹³. Wspierać działania mające na celu polepszenie istniejącej infrastruktury transportowej, takiej jak „inteligentne systemy transportowe”¹⁴, współdziałanie i intermodalność, kłaść nacisk na zrównoważony transport miejski, rozwijać infrastruktury głównie tam, gdzie istnieją plany, środki lub odpowiednie warunki, by stymulować wzrost gospodarczy. Trzeba równocześnie pamiętać, że wdrożenie systemu transportu przy zachowaniu trwałości środowiska jest długim procesem. W Białej Księdze transportu¹⁵ Komisja Europejska wyznaczyła sobie 30-letnią perspektywę. Jednak pierwsze działania zmierzające do osiągnięcia tych celów powinny być natychmiast przeprowadzone. Komisja nalegała na konieczność podjęcia bardziej stanowczych inicjatyw politycznych mających na celu ograniczenie negatywnych skutków wzrostu sektora transportu.

Proponuje trzy serie działań: a) zachęcać do rezygnowania z transportu drogowego na rzecz środków transportu, których wpływ na środowisko jest mniej szkodliwy; b) wdrażać infrastruktury wpływające na obniżenie zapotrzebowania na transport i dążyć do takiej sytuacji, w której cena ponoszona przez użytkownika uwzględnia wszystkie koszty społeczne; c) wspierać działania prowadzące do poprawy środowiska miejskiego i zagospodarowania terenu. Wytyczne przyjęte przez Komisję zgodnie z ogólnymi postanowieniami dla Funduszy Strukturalnych na lata 2000–2006¹⁶ zalecają, by państwa członkowskie włączyły projekty transportowe współfinansowane przez Unię Europejską do odpowiednich strategii, ukierunkowanych na zrównoważone systemy transportu. Jedną z czterech priorytetowych rekomendacji Komisji w 1999 r. w dziedzinie transportu na aktualny okres programowania, dotyczy systemów zrównoważonych. Polegają one na jednoczesnym poszukiwaniu możliwości zmniejszenia negatywnych skutków transportu i zachęcaniu do korzystania ze środków transportu bardziej przyjaznych dla środowiska.

¹³ M. Wegener, H. Eskelinen, F. Fürst, C. Schurmann, K. Spiekermann...

¹⁴ Wyrażenie „inteligentne systemy transportowe” określa szeroką gamę technik wykorzystywanych w sektorze transportu, by sieci stały się pewniejsze, bardziej efektywne, niezawodne i ekologiczne bez konieczności materialnej zmiany istniejącej infrastruktury.

¹⁵ European transport policy for 2010: “time to decide”, COM(2001) 370.

¹⁶ Art. 10 ust. 3 rozporządzenia Rady (WE) nr 1260/1999.

Programy rozwoju regionalnego powinny przede wszystkim przestrzegać zobowiązania Unii Europejskiej do redukcji emisji gazów potęgujących efekt cieplarniany, co wymaga podjęcia szczególnych wysiłków w dziedzinie transportu drogowego i lotniczego. Dążenie do osiągnięcia tych celów leży jednak wyłącznie w kompetencji państw członkowskich. Zrewidowane w 2003 r. wytyczne zawierają fundamentalne zasady strategii zrównoważonego rozwoju przyjętej przez Radę Europejską w Göteborgu, a Komisja zaproponowała, by te wytyczne w jak największym zakresie uwzględniać podczas śródkresowej ewaluacji programów. Jednak wdrożenie tych zrewidowanych wytycznych i zaproponowanych działań priorytetowych wymaga terminów, które przekraczają aktualny określony programowania, jeśli chcemy, by miały one stosunkowo duży wpływ na osiągnięcie celów göteborgskich. Według dostępnych danych w programach regionów objętych Celem 1 można zaobserwować, że sektor drogowy nadal pochłania ponad połowę środków inwestycyjnych przewidzianych na infrastrukturę transportową. W regionach objętych Celem 2 sektor ten również pozostaje największy pod względem finansowym, ale w nieco mniejszych proporcjach (42%). Jeśli chodzi o środki transportu uznawane za mniej szkodliwe dla zrównoważonego rozwoju, pochłaniają one około 40% środków przeznaczonych na Cel 1, wobec 57% środków na Cel 2. Liczby te wskazują, że w regionach objętych Celem 2 przeważają inwestycje prowadzone w sektorach innych niż transport drogowy czy lotniczy. W regionach Celu 1 te dwa sektory reprezentują razem 40% wszystkich środków, czyli bez wymaganej równowagi. Jeśli chodzi o rozwój inteligentnych systemów transportu, które pomagają efektywnie zarządzać ruchem pojazdów, planowane.

Podsumowanie

Programy infrastrukturalne obecnego okresu programowania odzwierciedlają ciągłość obserwowanej od dziesięciu lat tendencji w podziale środków transportu. Inwestycje infrastrukturalne skupiły się głównie na sektorze drogowym. Pomimo przewagi inwestycji drogowych, które są niezaprzeczalnie konieczne dla poprawienia dostępności regionów najsłabiej rozwiniętych, przykłady dobrych praktyk zawarte w programach na lata 2000–2006 dotyczących gałęzi transportu przyjaznych dla środowiska są liczne, w szczególności w dziedzinie publicznych środków transportu. Analiza ta dot. programowania na jego aktualnym etapie. W miarę włączania do programów strategii określonej w Göteborgu mogą pojawić się pewne zmiany dostosowawcze. W państwach spójności¹⁷ wyżej opisany scenariusz też będzie z pewnością inny z powodu znacznych inwestycji dokonywanych w sektorze kolejowym i portowym dzięki finansowemu wsparciu Funduszu Spójności. Fakt, iż niezależnie od wyników osiągniętych pod koniec aktualnego okresu programowania fundusze europejskie muszą się skupić na strategicznych celach polityki UE, aby wspierać równowagę, będącą jednym z nierozłącznych elementów wspólnotowej wartości dodanej.

¹⁷ 13 państw: Grecja, Hiszpania, Portugalia i od maja 2004 r. Republika Czeska, Estonia, Cypr, Litwa, Łotwa, Węgry, Malta, Polska, Słowacja i Słowenia.

Właśnie takie podejście powinno pomóc w określeniu przyszłych kierunków działania. Inwestycje sięgają 114 milionów euro. Problemy z dostępnością, spowodowane oddaleniem większości regionów Celu 1, oraz przystąpienie do Unii nowych państw członkowskich, są źródłem tej silnej tendencji inwestowania w rozwój sieci dróg bezpośrednio odpowiedzialnych za emisję gazów cieplarnianych. Przystąpienie do Unii dziesięciu nowych państw nie było czynnikiem decydującym, ale przyczyniło się do powstania obecnej sytuacji. W przeszłości kolej w tych państwach była faworyzowana w stosunku do transportu kołowego, wraz z nastaniem gospodarki rynkowej tendencja ta się odwróciła.

Transport towarów bardzo szybko przeniósł się z kolei na drogi. Konieczność zwiększenia możliwości przemieszczania się niezbędnego do zaspokojenia nowych potrzeb narzucanych przez zmianę sytuacji gospodarczej znacznie zwiększyła zapotrzebowanie na transport kołowy, co doprowadziło do wzrostu liczby prywatnych środków transportu. Propozycje reformy polityki spójności po 2007 r., pod względem rozporządzeń i strategicznych wytycznych, zakładają, że warunkiem wzrostu i zwiększenia zatrudnienia jest zapewnienie przedsiębiorstwom dostępu do odpowiedniej infrastruktury transportowej.

Nowoczesne infrastruktury, uwzględniające kwestie trwałości ochrony środowiska, stanowią ważny czynnik wpływający na atrakcyjność regionu. Podlega to pewnym zasadom.

Po pierwsze, chodzi o zastosowanie obiektywnych kryteriów w celu określenia poziomu i charakteru inwestycji infrastrukturalnych, np. ich potencjalne skutki powinny być mierzone w zależności od poziomu rozwoju, rodzaju działalności gospodarczej, gęstości infrastruktury lub natężenia ruchu w danym regionie. Podobnie jeśli chcemy określić skutki społeczne, należałoby dokonać oceny wpływu projektu na środowisko.

Po drugie, zgodnie z treścią białej księgi, trzeba jak najlepiej przestrzegać zasady trwałości środowiska. Głównym celem powinno być ograniczenie w Europie transportu kołowego na rzecz rozwoju innych gałęzi transportu oraz transportu łączonego.

Po trzecie, regiony konwergencji powinny być objęte szczególną troską. Modernizacja ich sieci kolejowej powinna odbywać się na podstawie opracowanego planu priorytetowych odcinków, tak aby zapewnić ich współdziałanie w ramach ERTMS (*European Rail Traffic Management System*, Europejski System Zarządzania Ruchem Kolejowym)¹⁸.

Po czwarte, inwestycjom infrastrukturalnym w sektorze transportu powinno towarzyszyć odpowiednie zarządzanie ruchem, ze szczególnym naciskiem na bezpieczeństwo, zgodnie z normami krajowymi i unijnymi. Strategie krajowe i regionalne powinny uwzględniać konieczność dążenia do bardziej zrównoważonego i bardziej ekologicznego rozdziału środków transportu, który by godził potrzeby

¹⁸ Finansowanie ERTMS — narzędzie służące ustanowieniu zintegrowanego oraz inteligentnego systemu kolejowego w Europie. Pozwala zmniejszać koszty transportu, poprawić punktualność i bezpieczeństwo, tym samym zwiększając konkurencyjność Europejskiego systemu kolejowego. Kolejność priorytetów ERTMS jest następująca: korytarze transportu towarowego, korytarze kolei dużych prędkości, projekty priorytetowe TEN, pozostałe elementy sieci TEN, inne linie kolejowe. Obecnie TEN-T finansuje sześć korytarzy transportu towarowego.

gospodarcze i środowiskowe. Strategie te powinny również zawierać inteligentne systemy transportowe i platformy multimodalne, a w szczególności wprowadzać technologie ERTMS i SESAME (Program modernizacji zarządzania ruchem lotniczym).

Intermodalność, interoperacyjność to dwa główne czynniki zrównoważonego transportu. Biała księga europejskiej polityki transportu wytyczyła drogę do zrównoważenia gałęzi transportu na korzyść tych, które są najbardziej przyjazne dla środowiska. Potrzeba przemieszczania się rośnie w Unii znacznie szybciej niż możliwości infrastrukturalne. Częstym skutkiem tego jest duże natężenie ruchu na głównych arteriach drogowych i kolejowych, w miastach i w powietrzu. Połączenia z regionami peryferyjnymi pozostają niewystarczające.

Drugim negatywnym skutkiem, będzie wzrost ruchu kołowego zamiast środków transportu bardziej przyjaznych dla środowiska, takich jak kolej lub krótkodystansowy transport morski. W związku z tym, jak skutecznie zaspokoić potrzeby w zakresie przemieszczania się, ograniczając równocześnie niedogodności związane z transportem?

Wobec tego dylematu Biała księga europejskiej polityki transportu (2001) określiła drogę, w perspektywie do 2010 roku, prowadzącą do zrównoważenia gałęzi transportu z korzyścią dla tych najbardziej przyjaznych dla środowiska. Cel ten stanowi najbardziej widoczny wkład, jaki Komisja może wnieść w zrównoważony rozwój, w wywiązanie się z Protokołu z Kioto i w bezpieczeństwo zaopatrzenia energetycznego Unii. Wiąże się to ze znaczną redukcją zużycia paliw kopalnych, co doprowadzi również do zmniejszenia emisji CO₂, za które w 28% odpowiedzialny jest transport. Wśród alternatyw konkurencyjnych dla transportu drogowego pierwszoplanową rolę odgrywa intermodalność.

Czas odosobnionych rozwiązań już minął. Podjąć należy czynności, aby rozwinąć te gałęzie transportu, które oferują potencjalnie duże możliwości w efektywnie zarządzanej sieci, gdzie wszystkie usługi się uzupełniają. Fakt ten, jest podstawowym warunkiem, aby rozwiązać problem z natężeniem ruchu i zanieczyszczeniem oraz by zapewnić lepszy stosunek kosztów do efektywności w wykorzystywaniu źródeł energii. Osiągnięcie tych celów wiąże się z promocją kolei, krótkodystansowego transportu morskiego i żeglugi śródlądowej. Ku temu są ważne powody, np. przy odległości 1 km — 1 kg ropy pozwala przemieścić 50 ton transportem kołowym, 90 ton koleją, a 127 ton drogą wodną. Sukces polityki intermodalności zakłada, że na samym początku zostaną podjęte wysiłki w celu zapewnienia technicznej harmonizacji i „współdziałania” systemów.

Według unijnego programu Marco Polo¹⁹ jest doprowadzenie, aby intermodalność była konkurencyjną i ekonomicznie uzasadnioną rzeczywistością. Trzynaście najlepszych działań z pierwszego cyklu programów zamierza przesunąć 13,6 miliarda t/km ładunku przewożonego zatłoczonymi drogami na inne środki transportu, np. o zapewnienie przewozu towarów pomiędzy portem w Genui a portem w Barcelonie w czasie 13 godzin dzięki użyciu szybkich statków. Usługa ta pomogłaby przewoźnikom zrezygnować z korzystania z najbardziej zatłoczonych autostrad w Europie i to za konkurencyjną cenę. W lipcu 2004 r. Komisja Europejska w drugim pakiecie Marco Polo na lata 2007–2013 dysponującym budżetem w wysokości 740 milionów euro

¹⁹ Marco Polo powstał w 2003 r., z budżetem 102 mln euro.

program Marco Polo II²⁰, który będzie obejmował kraje sąsiadujące z UE, proponuje nowe rodzaje działań — „autostrady morskie” oraz działania zmierzające do redukcji natężenia ruchu. Komisja szacuje, że każde zainwestowane euro będzie generować co najmniej 6 euro w korzyściach środowiskowych i społecznych. Intermodalności musi towarzyszyć rozwój technologiczny zapewniający większą przepustowość sieci, ułatwiający mobilność i podnoszący poziom bezpieczeństwa we wszystkich gałęziach transportu.

Działania te są niezbędne, by zapewnić techniczną intermodalność systemów transportu, w szczególności w zakresie teleinformatyki, opłat drogowych, zarządzania ruchem lotniczym i różnymi sieciami kolejowymi. Po latach badań przeszliśmy do fazy wdrożenia. Sytuacja ta, stwarza Komisji możliwość zrealizować trzy najbardziej ambitne projekty przemysłowe: system radionawigacji satelitarnej Galileo, europejski system zarządzania ruchem kolejowym (ERTMS) i projekt techniczny SESAME, który będzie operacyjnym instrumentem wsparcia przepisów prawnych dotyczących Jednolitej Europejskiej Przestrzeni Powietrznej.

Bibliografia

1. Bajanowski M., *Wspólnotowa pomoc regionalna w sferze infrastruktury transportu i jej wpływ na spójność gospodarczą obszaru Unii Europejskiej*, Katedra Integracji Europejskiej im. J. Monneta, Zeszyty Naukowe, s. 85.
2. Crozet Y, Uniwersytet Lyon2, Dyrektor LET (Laboratorium Ekonomii Transportu), UMR CNRS nr 5593).
3. *ESDP. European Spatial Development Perspective. Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union*, Office for Official Publications of the European Communities, European Commission, Luxembourg 1999.
4. Janecki R., *Publiczny regionalny transport pasażerski jako czynnik konkurencyjności regionów*, materiały konferencji naukowej: „Transport Polski w europejskiej przestrzeni gospodarczej”, Akademia Ekonomiczna w Katowicach, Katowice 2004.
5. *Priorytetowe Projekty Transeuropejskiej Sieci Transportowej do 2020 r. — Raport Grupy Wysokiego Szczebla*, Komisja Europejska, Bruksela 2003; http://europa.eu.int/comm/ten/transport/revision/hlg_en.htm.
6. *Report of the Study Group on the Role of Public Finance in European Integration* (Raport MacDougalla), Komisja Europejska, Bruksela 1977.

²⁰ Projekt Marco Polo II, przeznaczony na lata 2007–2013, to instrument pomocy finansowej wspierający konkurencyjność transportu kombinowanego. Celem ogólnym tego programu jest redukcja kongestii ruchu drogowego oraz zmniejszenie niekorzystnego wpływu na środowisko całego systemu transportowego. Marco Polo II wspiera wyłącznie projekty, które leżą na trasach międzynarodowych. Program ten wspiera pięć typów projektów: zakładające transport intermodalny, drogi śródlądowe i morskie; projekty wprowadzające zmiany do sposobu, w jaki prowadzony jest poza drogowy transport towarów; działania zwiększające wiedzę w sektorze logistycznym, a także wspierające procedury kooperacji na rynku przewozu towarów; działania zmniejszające kongestię ruchu: modyfikacja istniejącej infrastruktury, integrowanie transportu z produkcją; działania związane z autostradami oraz z transportem morskim.

7. Wegener M., Eskelinen H., Fürst F., Schurmann C., Spiekermann K., *Indicators of Geographical Position. Final Report of the Working Group "Geographical Position" of the Study Programme on European Spatial Planning*, IRPUD, Dortmund 2000.

Ewa Polak¹, Waldemar Polak²

¹ Uniwersytet Gdański, ² Gdańska Szkoła Wyższa

Przyczyny wycofania kapitału zagranicznego z realizacji inwestycji bezpośrednich w Polsce

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest analiza przyczyn wycofania się inwestorów zagranicznych, zainteresowanych inwestycjami w Polsce. Analizą objęto następujące przedsiębiorstwa: Amoco — USA, Roca — Hiszpania, Pelzer — Niemcy, Konvolutfabrikken DANMARK A/S — Dania, NCC — Szwecja. Dominują przyczyny leżące po stronie polskiej i ich splot prowadził z reguły do utraty wiarygodności przez polskiego partnera. Druga grupa przyczyn jest związana z błędami inwestorów zagranicznych.

Słowa kluczowe

kapitał zagraniczny, bezpośrednie inwestycje zagraniczne (BIZ), bariery w realizacji BIZ

The causes to retreat of capital investment to the implementation of direct investments in Poland

Abstract

The objective of the paper is to analyze the reasons for withdrawals of foreign investors, formerly interested in direct investing in Poland. The analysis comprises the following companies: Amoco — USA, Roca — Spain, Pelzer — Germany, Konvolutfabrikken DANMARK A/S — Denmark and NCC — Sweden. The two basic groups of reasons for withdrawals of foreign investments from Poland can be distinguished. Predominating are the ones on Polish side and as a rule their coincidence led to the loss of reliability by Polish partners. The second group of such causes is connected with the mistakes made by foreign investors.

Keywords

foreign capital, foreign direct investment (FDI), barriers of FDI

Wprowadzenie

Zagraniczne inwestycje bezpośrednie stanowią jeden z najważniejszych czynników przyspieszających transformację polskiej gospodarki. W ostatnich latach ponad 60% tych inwestycji było kierowanych do przemysłu, przyspieszając procesy modernizacyjne, wpływając na poprawę kwalifikacji kadry menedżerskiej, podnoszenie

poziomu wiedzy pracowników, wprowadzanie nowych produktów i lepsze powiązanie przedsiębiorstw z rynkami międzynarodowymi¹.

Celem niniejszego artykułu jest analiza przyczyn wycofania się inwestorów zagranicznych, zainteresowanych inwestycjami w Polsce. Analizą objęto następujące przedsiębiorstwa: Amoco — USA, Roca — Hiszpania, Pelzer — Niemcy, Konvolutfabrikken DANMARK A/S — Dania, NCC — Szwecja.

AMOCO to jedna z największych, ponadnarodowych korporacji przemysłu wydobywczego, petrochemicznego i energetycznego na świecie. Działa w 25 krajach, poszukując złóż ropy naftowej i gazu, dostarczając klientom produkty naftowe najwyższej jakości. Firma wycofała się z realizowania projektu budowy w Polsce 150 stacji benzynowych.

Spółka ROCA z siedzibą w Barcelonie ma za sobą przeszło 80 lat działalności, wytwarzając produkty niezbędne do wyposażenia łazienek i do utrzymania właściwej temperatury w pomieszczeniach. Z punktu widzenia wartości sprzedaży, zarówno na rynku hiszpańskim, jak i na rynkach międzynarodowych najważniejszym produktem przedsiębiorstwa są wyroby sanitarne. Firma ta była zainteresowana przejęciem Zakładów Wyrobów Sanitarnych „Wrocław”.

Przedsiębiorstwo PELZER powstało w końcu lat sześćdziesiątych i specjalizuje się w dostawie gotowych materiałów wykończeniowych do samochodów. Podstawowym produktem zakładów są wykładziny samochodowe. Firma wycofała się z kupna fabryki dywanów w Łodzi.

Funkcjonująca od 1989 r. firma KONVOLUTFABRIKKEN zajmuje się wytwarzaniem kopert. Jest jednym z największych i najnowocześniejszych przedsiębiorstw branży papierniczej w Danii. Spółka zamierzała zainwestować w unowocześnienie Krakowskich Zakładów Wyrobów papierniczych. Pomimo kilkuletnich negocjacji do planowanej inwestycji nie doszło.

Grupa NCC AB jest jednym z największych na świecie koncernów budowlanych, zaangażowanym zarówno w budownictwo przemysłowe, jak i mieszkaniowe. Zajmuje się także eksploatacją kopalni skał budowlanych oraz wytwarzaniem i dystrybucją materiałów budowlanych. W Polsce firma była zainteresowana wybudowaniem terminalu przeładunku kruszywa w Porcie Gdańskim.

Firmę duńską wybrano z myślą o uzyskaniu bardziej precyzyjnej informacji o niedogodnościach procedury wprowadzania zagranicznego inwestora strategicznego do przedsiębiorstwa prywatyzowanego metodą likwidacji. Zebrane informacje pokazały, że ścieżka likwidacyjna utrudnia proces inwestycji nawet wtedy, gdy nie występuje konflikt między organem założycielskim a prywatyzowanym zakładem, jak to miało miejsce w przypadku firmy ROCA. Przedstawienie zamierzeń koncernu NCC umożliwiło z kolei poznanie wpływu lokalnej sytuacji politycznej na podjęte negatywne decyzje.

Obok wspomnianych wyżej zastrzeżeń do likwidacji ścieżki prywatyzacyjnej i do nadmiernego wpływu lokalnej sytuacji politycznej na działalność przedsiębiorstw państwowych inwestorzy zwracali uwagę na błędy popełnione przez polskich

¹S. Estrin, *Foreign Direct Investment In Central and Eastern Europe: multinationals In transition*, London 1997, s. 45; *Status of Foreign Direct Investment in Poland*, PAIiIZ, Warszawa 2012.

negocjatorów, takie jak: zatajenie konieczności przejścia zobowiązań finansowych czy statusu prawnego nieruchomości, gra na zwłokę i lekceważące, wynikające z uwarunkowań kulturowych, podejście do czasu. Miała miejsce również eskalacja żądań wobec inwestora. Wpływ na zaniechanie planowanych inwestycji miała również pogarszająca się pozycja polskiego partnera, nadmierne forsowanie własnych interesów załogi i dyrekcji prywatyzowanych zakładów, zbyt wysokie koszty ubezpieczeń społecznych i zbyt wysokie podatki, a także niekorzystny sposób rozliczania strat z lat ubiegłych. Inwestorzy sygnalizowali też częste wydłużanie obowiązujących terminów przy wydawaniu zezwoleń na zakup nieruchomości przez obcokrajowców.

Przyczyn wycofania się inwestorów należy również upatrywać w popełnionych przez nich błędach, mających swoje źródła w niewłaściwym rozpoznaniu rynku i trendów panujących w branży czy niedoszacowaniu kosztów inwestycji. Powodem rezygnacji była też zmiana strategii, co miało miejsce w opisywanym przypadku inwestycji AMOCO. Najczęściej dominowały jednak przyczyny leżące po stronie polskiej, a ich splot prowadził do utraty wiarygodności przez polskiego partnera.

Analiza pięciu ww. przypadków została przygotowana w oparciu o połączenie badań źródłowych, które były przeprowadzone w formie wywiadów i badań wtórnych, w oparciu o publikacje dotyczące przyczyn niepowodzeń w realizacji inwestycji zagranicznych w Polsce. Podczas przygotowywania studiów poszczególnych przypadków planowano przeprowadzenie dwóch wywiadów: pierwszego z przedstawicielami inwestora zagranicznego i drugiego z przedstawicielami firmy polskiej lub polskiego partnera, który pełnił zasadniczą rolę przy sprzedaży przedsiębiorstwa. W części przypadków niezbędne okazało się przeprowadzenie dodatkowego, trzeciego wywiadu z reprezentantem właściciela — przedstawicielem Urzędu Wojewódzkiego².

Wywiady z przedstawicielami inwestorów zagranicznych zostały przeprowadzone w oparciu o scenariusz wywiadu, który zawiera 57 pytań pogrupowanych w następujące zakresy tematyczne:

- 1) informacje o firmie i jej otoczeniu gospodarczym;
- 2) strategia rozwoju firmy i rola inwestycji zagranicznych w strategii rozwojowej;
- 3) motywy zainteresowania Europą Środkową i Polską:
 - nawiązanie kontaktów ze stroną polską,
 - negocjacje inwestycyjne,
 - przesilenie w negocjacjach i przyczyny wycofania się z inwestycji;
- 4) ocena warunków środowiska gospodarczego Polski przez inwestora zagranicznego:
 - regulacje prawno-gospodarcze,
 - infrastruktura techniczna,
 - infrastruktura instytucjonalna,
 - rynek pracy,
 - stan kultury gospodarczej;
- 5) perspektywy realizacji bezpośrednich inwestycji zagranicznych w przyszłości.

Scenariusz wywiadu z przedstawicielem strony polskiej zawierał 42 pytania, pogrupowane w następujące zakresy tematyczne:

²Badania przeprowadzone przez Centrum Badań Marketingowych INDICATOR na zlecenie PAIiZ, Warszawa 2010.

- 1) strategia rozwojowa polskiego partnera i rola inwestycji zagranicznych w tej strategii;
- 2) oczekiwania strony polskiej;
- 3) ekonomiczne i środowiskowe uwarunkowania realizacji inwestycji;
- 4) poszukiwanie inwestora zagranicznego;
- 5) przebieg negocjacji;
- 6) przyczyny impulsu negocjacyjnego;
- 7) strategia na przyszłość.

W ramach badania przygotowani zestaw rekomendacji zmierzających do ograniczenia przyczyn niepowodzeń w realizacji bezpośrednich inwestycji zagranicznych.

1. Zasadnicze motywy zainteresowania Polską jako miejscem bezpośrednich inwestycji

Inwestorzy zagraniczni, rozważając możliwość bezpośrednich inwestycji, mają do wyboru inwestycję od podstaw w nowe projekty (*green field investment*) lub udział w prywatyzacji funkcjonującego przedsiębiorstwa państwowego. Przedstawiona analiza przypadków obejmuje planowane inwestycje prywatyzacyjne (3 przypadki) i inwestycje od podstaw (2 przypadki). Przedmiotem zainteresowania były z reguły przedsiębiorstwa krajowe reprezentujące zbliżone branże. W przypadku inwestycji ROCA był to przemysł urządzeń sanitarnych (ZWS „Wrocław”), w przypadku Pelzera — produkcja dywanów i wykładzin (Dywilan — Łódź), w przypadku Konvolutfabrikken Danmark — przemysł papierniczy (KZWP — Kraków). Nieco inaczej wyglądał przypadek szwedzkiego koncernu NCC, gdzie obiektem zainteresowania były tereny morskiego portu Gdańsk, a zamierzone inwestycje miały przybrać postać terminalu przeładunku materiałów budowlanych. Ostatnie z opisanych zamierzeń inwestycyjnych (AMOCO) były zaplanowane bez udziału polskiego partnera, a przedmiotem zainteresowania była budowa sieci stacji paliwowych na gruntach komunalnych i prywatnych.

Jednym z najistotniejszych problemów, pojawiających się przy rozpatrywaniu przyczyn niepowodzeń w realizacji bezpośrednich inwestycji zagranicznych w Polsce, jest zbadanie początkowych motywów, którymi kierowali się inwestorzy zagraniczni przy podejmowaniu decyzji o inwestowaniu w Polsce. Badania uwzględniające opinie ponad 800 inwestorów zagranicznych, przeprowadzone przez Centrum Badań marketingowych INDICATOR wskazują, że czynnikami decydującymi o podjęciu działalności w Polsce są:

- koszt siły roboczej (60,8% wskazań);
- wielkość polskiego rynku (49,1%);
- perspektywy wzrostu gospodarczego w Polsce (48,7%);
- podaż siły roboczej (44,4%);
- możliwość redukcji kosztów produkcji (37,2%).

Do zasadniczych motywów inwestowania w Polsce zaliczyć można najczęściej chęć wejścia na rynek lub ugruntowania swojej pozycji rynkowej. Przyczyny te odgrywają istotną rolę zarówno w przypadku koncernu NCC ze Szwecji, który chciał wejść na dynamicznie rozwijający się rynek budowlany, Amoco, które zamierzało być

jednym z głównych operatorów stacji benzynowych w Polsce, Konvolutfabrikkenz Danii, która z pomocą inwestycji w Polsce chciała uzyskać wiodącą pozycję na polskim rynku wyrobów papierniczych oraz firmy Roca z Hiszpanii, która dzięki przejęciu zakładów we Wrocławiu zamierzała wejść na polski rynek produkcji wyrobów sanitarnych.

W połączeniu z motywem rynkowym współlistnieje motyw „miękkiego wejścia na rynek”, poprzez przejęcie lokalnego przedsiębiorstwa. Źródła wspomnianego motywu tkwią w tym, że zdobywanie rynku od podstaw jest bardzo trudne, a co najważniejsze, długotrwałe³. Patrząc na zdobywanie rynku w kategoriach utraconych korzyści, wielokrotnie lepszym rozwiązaniem jest zakup miejscowej firmy, która posiada dość istotny potencjał rynkowy, przy założeniu, że znajduje się w fazie szybkiego wzrostu. Tylko wtedy nabycia firm mają sens. Nabycie firm miejscowych jest szczególnie opłacalne, jeżeli wartość rynkowa przedsiębiorstwa jest stosunkowo niska, a perspektywy wzrostu rynku bardzo dobre. Motyw miękkiego wejścia był obecny aż w czterech z pięciu rozpatrywanych próbach realizacji inwestycji zagranicznych. Motyw pójścia na skróty jest szczególnie interesujący w warunkach Polski — dużego pod względem demograficznym rynku, o korzystnym położeniu geograficznym, o szybkim rozwoju ekonomicznym. Realizacja omawianego motywu wymaga przedstawienia atrakcyjnej oferty sprzedaży przedsiębiorstwa przez stronę polską.

Ważnym motywem inwestowania w kraju jest umiejscowienie Polski w długofalowych planach strategicznych, zwłaszcza korporacji ponadnarodowych i firm o zasięgu międzynarodowym. Należy podkreślić, iż polityka gospodarcza wielkich korporacji jest ściśle powiązana z polityką rządów.

Istotnym motywem inwestowania w Polsce jest możliwość osiągnięcia wysokiej efektywności realizowanych przedsięwzięć inwestycyjnych. Na efektywność tą wpływa fakt, iż krajowi konsumenci akceptują ceny porównywalne z zagranicznymi, ale polscy pracownicy godzą się pracować za dużo niższe wynagrodzenia, niż w przodujących krajach Unii. Można oczekiwać, że różnica w wysokości zarobków będzie się zmniejszała, ale będzie to proces niezmiernie powolny. Motyw ten w połączeniu z motywem rynkowym i korzystnym położeniem logistycznym Polski był podkreślany przez większość badanych firm⁴.

Specyficznym motywem inwestowania w Polsce, który wystąpił w dwóch badanych przypadkach (Grupa Pelzer i Koncern NCC) było powielenie w Polsce funkcjonujących za granicą więzów kooperacyjnych. Dotyczyło to w szczególności Grupy Pelzer, która chciała przenieść na Polskę swoje więzy kooperacyjne z największymi koncernami samochodowymi, takimi jak: General Motors Europe, Ford czy Daewoo. Koncern NCC chciał, zaczynając od dostaw kruszywa i materiałów budowlanych, wytworzyć wzór obsługi rynku budowlanego podobny do funkcjonującego w Szwecji. Istotnym motywem inwestowania w Polsce była, podkreślona przez wszystkie firmy, duża łatwość współpracy z polskimi pracownikami.

³ Najpierw przez kontakty handlowe, potem przez budowę własnej sieci dystrybucji, następnie przez inwestycję od podstaw po przekroczeniu krytycznej masy importu.

⁴ Typowym przykładem tego sposobu myślenia jest postępowanie szwedzkiego koncernu NCC czy Grupy Pelzer.

Do innych istotnych motywów inwestowania w Polsce zaliczyć można⁵:

- chęć wejścia na nowy rynek przy dużych barierach celnych i pozataryfowych;
- przekroczenie krytycznej masy importu i wzrost sprzedaży na danym rynku;
- reakcja na konkurencję;
- presja ekonomiczna na wycofanie produkcji z niektórych terenów;
- nadmierny i niezaspokojony popyt;
- ograniczenie kosztów funkcjonowania firmy macierzystej;
- chęć utrwalania korzystnej tendencji wzrostu wartości giełdowej spółki — inwestycja jako promocja wzrostu;
- rozszerzenie asortymentu produkcji o nowe marki i produkty;
- wzrost kosztów poddostawców rzutuujący na konieczność podwyżek cen końcowych;
- rekonstrukcja finansowa firmy;
- szybki wzrost eksportu, duże kontrakty;
- wygrywanie przetargów publicznych.

Reasumując, należy stwierdzić, iż zasadnicze motywy inwestowania w Polsce wiążą się z możliwością wykorzystania rosnącego potencjału polskiego rynku, pojawiającymi się okazjami miękkiego wejścia na ten rynek oraz wysoką efektywnością realizowanych w Polsce inwestycji.

2. Główne przyczyny wycofania się inwestorów zagranicznych z Polski

Prezentowana analiza przypadków opracowana została przede wszystkim z myślą o ustaleniu przyczyn wycofania się inwestorów zagranicznych z bezpośrednich inwestycji na terenie Polski. W większości analizowanych zamierzeń inwestycyjnych trudno byłoby wyodrębnić jedną dominującą przyczynę. Decyzje były podejmowane pod wpływem wielu czynników, których splot zadecydował o zarzuceniu projektów. Warto zaznaczyć, że opisywane przypadki dotyczą inwestorów, którzy planując działalność gospodarczą w naszym kraju byli, przynajmniej we wstępnej fazie, przekonani o jej opłacalności. Przed podjęciem decyzji zebrali informacje o regulacjach prawnych mających wpływ na prowadzenie firmy i o warunkach inwestowania, dochodząc do wniosku, że można w ich ramach prowadzić efektywne przedsiębiorstwo. Dlatego we wszystkich analizowanych przypadkach, jak podkreślali przedstawiciele inwestorów, regulacje prawne miały drugorzędne znaczenie dla podjęcia negatywnych decyzji.

Przedstawienie w opracowaniu oceny wynikającej z charakteru pracy i uwzględnienia opinii tylko tych przedsiębiorców, którzy rozpoczęli negocjacje i prowadzili je przez co najmniej kilkanaście miesięcy, a czasami przez kilka lat. Były to więc osoby i firmy, mimo zastrzeżeń do systemu prawnego, przekonane o dużych szansach, jakie dawało zaangażowanie w Polsce. Inwestorzy, którzy uznali obowiązujące w Polsce prawo za wyjątkowo niekorzystne, zrezygnowali z planów inwestycyjnych przed podjęciem negocjacji. Warto jednak zaznaczyć, że zastrzeżenia zgłaszane

⁵E. Polak, W. Polak, *Atrakcyjność Polski jako miejsca lokowania zagranicznych inwestycji bezpośrednich na tle innych krajów Europy Środkowo-Wschodniej*, [w:] *Gospodarka Polski w okresie transformacji*, Gdańsk 2000, s. 191–196; W. Polak, *Rola kapitału zagranicznego w procesie prywatyzacji przedsiębiorstw w Polsce*, [w:] *Skutki restrukturyzacji i prywatyzacji przedsiębiorstw w Polsce*, Sopot 1999, s. 108; zob. także: *Polska sprzyja zagranicznym inwestycjom*, PAIiZ, Warszawa 2011, s. 89–95.

w opracowaniu, pomimo że nie miały decydującego znaczenia w analizowanych przypadkach, mogły mieć takie znaczenie dla inwestorów, którzy zrezygnowali na etapie prowadzenia wstępnego rozpoznania. Dlatego uwagi kierowane przez inwestorów pod adresem środowiska gospodarczego, a zwłaszcza pod adresem regulacji prawnych powinny zostać uwzględnione w pracach ustawodawczych.

Najczęstszą przyczyną wycofania się inwestora zagranicznego było stosowanie przez polską stronę nierzetelnych technik negocjacyjnych, brak elastyczności, włączenie w proces negocjacji zbyt wielu ośrodków decyzyjnych i wynikająca stąd uciążliwość i długotrwałość procesów prywatyzacyjnych. Duże znaczenie miała także pogarszająca się w miarę przeciągania procesu prywatyzacji, sytuacja polskiej firmy, której udział w rynku zmniejszał się, a często spadała także wielkość produkcji i wartość sprzedaży. Część przyczyn leżała również po stronie firmy zagranicznej, która źle oszacowała koszty inwestycji lub niewłaściwie oceniła polski rynek.

Reasumując należy stwierdzić, iż uzyskane wyniki wskazują, że do zasadniczych przyczyn rezygnacji z realizacji bezpośrednich inwestycji w Polsce można zaliczyć⁶:

- uciążliwość i długotrwałość procedur prywatyzacyjnych;
- nierzetelność w prowadzeniu negocjacji;
- pogarszająca się pozycja polskiego partnera;
- niewłaściwe rozpoznanie rynkowe i ekonomiczne przez inwestora zagranicznego;
- niedoszacowanie kosztów inwestycji;
- forsowanie własnych inwestorów przez załogi i dyrekcję prywatyzowanych zakładów pracy;
- zmiana strategii lub taktyki operacyjnej przez inwestora;
- uwikłania polityczne.

Podstawowe przyczyny niepowodzeń w realizacji bezpośrednich inwestycji zagranicznych zostały przedstawione — naszym zdaniem — w kolejności wynikającej z ich ważności.

2.1. Długotrwałość i uciążliwość procedur prywatyzacyjnych

W dwóch analizowanych przypadkach źródłem najbardziej istotnych problemów, które spowodowały wycofanie się inwestorów zagranicznych było funkcjonowanie procedur związanych z likwidacyjną ścieżką prywatyzacyjną. Zdaniem inwestorów hiszpańskich proces prywatyzacji likwidacyjnej jest niezrozumiały dla przedsiębiorców zachodnich. Teoretycznie zasadnicza część negocjacji dotyczących wniesienia mienia likwidacyjnego przedsiębiorstwa państwowego do spółki z udziałem kapitału zagranicznego powinna być prowadzona z pełniącym funkcje właścicielskie organem założycielskim (w przedstawianych przypadkach był nim Urząd Wojewódzki). W praktyce inwestor zagraniczny rozpoczyna rozmowy z kierownikiem interesującego go przedsiębiorstwa, a dopiero później dowiaduje się, że zasadnicze decyzje są podejmowane przez wojewodę. Tymczasem, w ocenie polskich przedsiębiorców, właściwe organy Urzędu Wojewódzkiego nie są odpowiednio przygotowane merytorycznie do prowadzenia negocjacji. Wydziały Rozwoju Gospodarczego dysponują tylko kilkoma

⁶T. Housh, *Polska w oczach inwestorów*, „Nowe Życie Gospodarcze” 2010, nr 7.

specjalistami i trudno wymagać, aby specjaliści ci znali specyfikę przedsiębiorstw wszystkich branż, dla których Urząd Wojewódzki jest organem założycielskim. Nawet przy życzliwym nastawieniu dla inwestorów, co przyznają np. przedstawiciele firmy ROCA, urzędnicy wojewody mieli problemy z właściwą oceną oferty.

Urząd Wojewódzki ma także inne preferencje przy ocenie oferty inwestora zagranicznego. Zwraca uwagę na elementy, które mają znaczenie dla rozwoju całego województwa, pomijając czasami czynniki istotne dla prywatnej firmy. Odmienne kryteria oceny w połączeniu z brakiem znajomości branż prowadzą do powstania sprzeczności interesów. Rysujący się konflikt jest obserwowany z dużym zdziwieniem przez przedsiębiorców zagranicznych.

Funkcjonująca praktyka prywatyzacyjna jest powodem wycofania się inwestorów, także z tych przypadkach, gdzie nie ma konfliktu między wojewodą a prywatyzowanym przedsiębiorstwem. W przedstawionym w raporcie przypadku zaniechanej inwestycji duńskiej w Krakowie zakład współdziałał z Urzędem Wojewódzkim, starając się przesuwać trudne elementy negocjacji na przedstawiciela administracji państwowej. W jednym i drugim przypadku inwestor spotykał się z funkcjonowaniem kilku ośrodków włączonych w proces negocjacyjny, co miało kluczowe znaczenie dla podjęcia negatywnej decyzji. Negocjacje związane z procedurą prywatyzacyjną trwały w obydwu przypadkach ponad rok i ciągle znajdowały się we wstępnej fazie. Ustalenia z jednym z polskich negocjatorów były obiektem kolejnych negocjacji. W takiej sytuacji, nawet najbardziej zdeterminowani inwestorzy rezygnowali, uznając procedurę, z jaką zetknęli się w analizowanych przypadkach, za stratę czasu.

Procedury prywatyzacji likwidacyjnej mogą stanowić przyczynę rezygnacji z realizacji inwestycji zagranicznych w Polsce. Zebrany materiał pokazuje, że obecne rozwiązania prawne mogą prowadzić, i w praktyce prowadzą, do rozmycia funkcji właścicielskiej, chociaż prawo jednoznacznie stwierdza, że funkcje te pełni organ założycielski. Inwestorzy są przyzwyczajeni do negocjowania warunków kontraktu z właścicielem. Tymczasem w polskich warunkach ustalenia trzeba robić nie tylko z właścicielem, ale także z kierownictwem firmy, które często ma odmienne oczekiwania i własne preferencje. Sytuację utrudnia dodatkowo to, że część ustaleń trzeba dyskutować z przedstawicielami pracobiorców.

2.2. Nierzetelne negocjacje

Zatajenie konieczności przyjęcia zobowiązań finansowych

Praktyka prywatyzacyjnej ścieżki likwidacyjnej sprzyja stosowaniu nierzetelnych metod negocjacji. Polskie przedsiębiorstwa, przystępując do rozmów z inwestorem zagranicznym znajdują się z reguły w trudnej sytuacji finansowej, są często zadłużone i prowadzą postępowania ugodowe z wierzycielami. Z reguły partner zagraniczny zna realną sytuację finansową dzięki przeprowadzonym analizom. Jednak nie zawsze zdaje sobie sprawę z tego, że strona polska oczekuje przejęcia tych zobowiązań. Ujawnienie tego faktu na kolejnym etapie negocjacji stanowi dodatkowy argument przemawiający za rezygnacją z inwestycji. Tak było w przypadku rozmów pomiędzy Konvolutfabrikken z Danii a Krakowskimi Zakładami Wyróbów Papierniczych.

Zatajenie prawdziwej sytuacji prawnej

Krajowe firmy zaczynają negocjacje, mając często nieuregulowane tytuły prawne do nieruchomości, w których prowadzą działalność. Zdają sobie jednocześnie sprawę, że fakt ten zostanie ujawniony w trakcie ustalania wartości aportu wnoszonej przez polskiego partnera do wspólnego przedsięwzięcia. Nie chcąc zniechęcać potencjalnego partnera, ukrywają brak tytułu własności do nieruchomości i przeciągają negocjacje, licząc, że w tym czasie uda się wspomniany tytuł uzyskać. Taka taktyka jest całkowicie niezrozumiała dla inwestora zagranicznego, który nie wiedząc, jakie są prawdziwe powody, odbiera przedłużające się rozmowy jako lekceważenie swojej oferty i nieznaną podstawowych zasad biznesu. Stosowanie tej taktyki było wyjątkowo niekorzystnie oceniane przez wspomnianą powyżej duńską firmę.

Gra na zwłokę

Gra na zwłokę była prowadzona nie tylko z myślą o oczekiwaniu na rozwiązanie problemów prawnych. Strona polska stosuje również taką taktykę w skrajnie przeciwnych przypadkach, starając się właśnie zniechęcić inwestora wtedy, gdy uzna, że jego oferta jest niekorzystna. Działania takie były szczególnie widoczne w analizowanej inwestycji ROCA, gdzie polski partner wyżej ocenił ofertę konkurencyjnej firmy Sphinx. Pomimo że decydujący głos o wyborze ROCA miał organ założycielski, prywatyzowany zakład, grając na zwłokę, doprowadził do rezygnacji firmy wybranej przez Urząd Wojewódzki.

Odwlekanie decyzji może również wynikać z braku zainteresowania inwestycją ze strony urzędników i bezwładem administracyjnym. Inwestorzy zagraniczni odbierają ustawiczne żądania nowych informacji na temat spraw poprzednio wielokrotnie omawianych, jako grę na zwłokę. Domaganie się nowych uzgodnień o sprawach, które poprzednio zostały ustalone, było jednym z ostatecznych powodów wycofania się hiszpańskiej firmy ROCA. Taktyka ta była również stosowana wobec skandynawskiego koncernu NCC. Inwestorzy, którzy wcześniej odpowiedzieli na pytania, od których uzależnione miało być wydanie decyzji administracyjnej, zamiast decyzji — otrzymują kolejną listę pytań.

Eskalacja żądań wobec inwestora

Według oceny inwestorów zagranicznych, szczególnie dokuczliwa była przyjmowana przez stronę polską taktyka eskalacji żądań w trakcie negocjacji. Typowym przykładem może być postępowanie Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie i Krakowskich Zakładów Papierniczych. Inwestor duński zamierzał zatrudnić tylko połowę załogi w nowej spółce. KZWP wynegocjowały zatrudnienie 75%. Okazało się jednak, że takie ustalenia są niezadowolające dla Urzędu Wojewódzkiego, który zażądał zatrudnienia jeszcze większej liczby obecnych pracowników. Przeprowadzone wywiady z przedstawicielami strony polskiej potwierdziły stosowanie tej taktyki.

Z eskalacją żądań spotkała się również ROCA we Wrocławiu. Pomimo ustalenia poziomu wynagrodzeń i sposobu ich rewaloryzacji wobec inflacji, związki zawodowe zażądały wyższych poborów w porównaniu z ustaleniami zawartymi w przyjętym pakiecie socjalnym. Warto zaznaczyć, iż w ocenie strony polskiej dodatkowe żądania pracowników zostały nadmiernie uwypuklone przez przedstawicieli firm hiszpańskich.

2.3. Pogarszająca się pozycja polskiego partnera

Sposób negocjowania wspólnych przedsięwzięć nadmiernie wydłuża procedurę tworzenia nowych podmiotów z udziałem kapitału zagranicznego. Inwestorzy zwracają uwagę, że w trakcie tego procesu kierownictwo firm partnerskich jest zajęte głównie rozmowami z potencjalnymi inwestorami i przestaje się interesować zarządzaniem przedsiębiorstwa. Często o spadku pozycji polskiego partnera decydują bariery, które mogą być usunięte tylko poprzez restrukturyzację firmy (wzmocnienie działów sprzedaży i marketingu, redukcję kosztów, np. poprzez redukcję zatrudnienia) czy też poprzez podjęcie decyzji inwestycyjnych. Dyrekcje polskich przedsiębiorstw znajdujących się w trakcie negocjacji unikają podejmowania takich strategicznych decyzji, przesuwając ich ciężar na inwestora zagranicznego. Tymczasem inwestor obserwuje spadek udziału w rynku, spadek sprzedaży, postępującą lukę technologiczną i narastające zadłużenie. W takiej sytuacji, biorąc pod uwagę działanie pozostałych niekorzystnych czynników, wycofuje się natychmiast albo podejmuje starania o zmianę ceny przedsiębiorstwa.

Decyzję o wycofaniu się z inwestowania w Polsce po poznaniu malejącej wartości sprzedaży, narastającego zadłużenia i przepaści technologicznej dzielącej partnera od rozwiązań światowych podjął Pelzer. Nieco inaczej na spadek pozycji rynkowej zareagowała ROCA. Podjęto negocjacje zmierzające do obniżenia wyceny fabryki wrocławskiej, co jednak zakończyło się niepowodzeniem. Zdaniem strony polskiej trudno było zmieniać wycenę, gdyż ustalona kwota uległa już obniżeniu w wyniku działania inflacji. Brak akceptacji obniżonej wartości zakładu był jednym z argumentów przemawiających za wycofaniem się z planowanego projektu. Także Konvolutfabrikken Danmark obserwowała zmniejszający się udział w rynku zakładów krakowskich, z pięćdziesięciu do kilkunastu procent w ciągu ostatnich 5 lat. Pogarszająca się sytuacja partnera nie wywołała takiej reakcji, jak we wspomnianym wcześniej przypadku Polzera, ale była jednym z czynników, które wpłynęły na zaniechanie inwestycji.

2.4. Niewłaściwe rozpoznanie rynkowe i ekonomiczne przez inwestora zagranicznego

Jedną z istotnych przyczyn wycofania się inwestorów zagranicznych z prowadzenia bezpośrednich inwestycji w Polsce był błąd oceny. Błąd ten wystąpił w czystej formie w przypadku realizacji nieudanej inwestycji przez Grupę Pelzer. Pelzer chciał nabyć fabrykę dywanów po to, aby rozpocząć produkcję wykładzin samochodowych. W praktyce firma Pelzer nie знаła się na rynku dywanów i nie rozumiała specyficznych tendencji na nim panujących (duże zmiany w wielkości popytu i szybki wzrost wydajności). W efekcie, kiedy wreszcie zdobyto potrzebne informacje rynkowe okazało się, że transakcja nabycia Dywilanu jest dla Pelzera nieopłacalna. Dlatego też Pelzer uciekał przed nieuchronnymi, w jego mniemaniu, stratami. Zasadniczą przyczyną popełnienia przez inwestorów zagranicznych błędów oceny jest niedostatek posiadanych przez nich informacji rynkowych i finansowych. W dużym stopniu odpowiedzialne są za to angażowane przez inwestorów zagranicznych firmy consultingowe, jak też i pracownicy inwestora zagranicznego.

Podobna sytuacja miała miejsce w odniesieniu do inwestycji Amoco. Nadmiernie optymistyczna ocena perspektyw rozwojowych na rynku Europy Wschodniej i rynku rosyjskiego spowodowała, że zbyt duże nadzieje wiązało z szybkim zwrotem zainwestowanego kapitału, który z kolei miał być wykorzystywany na dalsze inwestycje. Brak dopływu kapitału uniemożliwiał rozwój w tempie gwarantującym wysunięcie się na czołową pozycję na rynku środkowoeuropejskim. Ograniczonego udziału w rynku firma nie chciała zaakceptować.

Na decyzję inwestorów pośredni wpływ miały również zmiany zachodzące na bardzo odległych rynkach, a wpływające na pozycję polskiego partnera. Jest to szczególnie istotne w przypadkach, w których rynek był słabo zdywersyfikowany. Firmy państwowe mają często problemy z szybkim reagowaniem na niekorzystne zmiany rynkowe i z poszukiwaniem nowych możliwości zbytu swoich towarów. Sytuacja taka miała miejsce w analizowanej inwestycji Pelzera. Polski partner, po załamaniu się rynków zbytu w Europie Zachodniej i w krajach arabskich, nie potrafił wprowadzić nowych, tańszych metod produkcji i znaleźć nowych odbiorców. Jednocześnie Pelzer zbyt słabo znał rynek, aby zdawać sobie sprawę z rzeczywistych zagrożeń dla funkcjonowania łódzkiego przedsiębiorstwa. Z chwilą kiedy uzyskał pełny obraz rynku, jedyną możliwą decyzją było wycofanie się z inwestycji.

2.5. Niedoszacowanie kosztów inwestycji

Inwestorzy zagraniczni nie zawsze potrafią właściwie wycenić koszty nowych projektów. W Polsce bardzo szybko zmieniają się koszty prowadzenia działalności, a zmiany te często nie są uwzględniane w planach inwestycyjnych. Analizowane przypadki mogą sugerować, że inwestorzy posługują się kosztami nowych inwestycji w pozazachodnich krajach rozwijających się do oszacowania nowych projektów w Europie Środkowej. Taka metodologia prowadzi do błędów. Niedoszacowanie kosztów inwestycji powoduje utratę zaufania do zamierzeń inwestora i staje się jedną z przyczyn konfliktów⁷. Sytuacja taka miała miejsce w przypadku hiszpańskiej firmy ROCA. Podanie o połowę niższych kosztów planowanej inwestycji w stosunku do szacunków ekspertów skłoniło polskiego partnera do negatywnej oceny zamierzeń spółki z Barcelony. Z niedoszacowaniem kosztów inwestycji mieliśmy do czynienia także w przypadku Konvolutfabrikken Danmark. W tym wypadku błąd polegał nie na złej ocenie kosztów inwestycji, ale na przyjęciu błędnego założenia, że produkcja w Polsce będzie wymagała stosunkowo małych zmian technologicznych. Niedoszacowanie kosztów inwestycji nie miało w żadnym z analizowanych przypadków decydującego wpływu na podjęcie decyzji o wycofaniu się z Polski. Powodowało jednak podejrzenia co do realności przedsięwzięcia i nie mogło służyć wiarygodności oferty.

2.6. Forsowanie własnych inwestorów przez załogi i dyrekcje prywatyzowanych zakładów

Jedną z istotnych przyczyn niepowodzeń w realizacji bezpośrednich inwestycji zagranicznych jest faktyczne sprawowanie funkcji właścicielskich przez załogą i dyrekcję prywatyzowanej fabryki. Brak możliwości pełnego realizowania funkcji

⁷Poland Country Economic Memorandum, The World Bank 2011.

właścicielskich przez Urzędy Wojewódzkie powoduje, że transakcje nabycia firm miejscowych przez inwestorów zagranicznych przypominają raczej przetarg socjalny niż negocjacje dotyczące finansowych warunków transakcji. W przetargu tym bardzo silną rolę odgrywają potencjalne przyszłe korzyści dla istniejących dyrekcji. Presja ze strony miejscowych załóg i dyrekcji miała najczęściej na celu:

- zagwarantowanie stabilizacji zatrudnienia (np. Dywilan);
- niedopuszczenie do zrealizowania transakcji, omówione wcześniej preferencje załogi dla innego inwestora (Zakłady Wyrobów Sanitarnych „Wrocław”);
- forsowanie utrzymania jak największej liczby pracowników i sprzedaż całego zakładu (Krakowskie Zakłady Wyrobów Papierniczych);
- zagwarantowanie korzyści dla istniejącej dyrekcji („Wrocław”).

Narastające żądania załóg i dyrekcji zakładów utrudniały dokonanie rzetelnej kalkulacji opłacalności transakcji przez inwestora zagranicznego i zniechęcały go do negocjacji.

2.7. Zmiana strategii lub praktyki operacyjnej

Zmiana strategii była deklarowanym motywem wycofania się z realizacji inwestycji tylko w jednym przypadku — Amoco. Również szczegółowe uzasadnienie zmiany strategii było mało przekonujące. Można nawet podejrzewać, iż jest to tylko oficjalne stanowisko. Jeżeli duża firma dokonuje wstępnych inwestycji, ponosi duże nakłady, a następnie rezygnuje tylko dlatego, że nie jest ona w stanie osiągnąć określonej skali, to świadczy to albo o małej konsekwencji, albo o nieskutecznym planowaniu.

Najczęściej jednak występowała sytuacja przeciwna. Firmy wycofywały się z realizacji inwestycji w Polsce nie ze względu na zmianę strategii, ale ze względu na konieczność usprawnienia praktyki operacyjnej (Pelzer, Roca, NCC). Oznaczało to w praktyce odsunięcie inwestycji w czasie, ale nie definitywne wyłączenie Polski ze strategii rozwojowej firmy. Zmiana praktyki operacyjnej polegała na tym, że potencjalny inwestor rozważa np. podjęcie w Polsce inwestycji od podstaw, zamiast wykupu prywatyzowanego przedsiębiorstwa, lub poznaje możliwości inwestowania w specjalnych strefach ekonomicznych, co eliminuje większość problemów np. z wysokością podatku dochodowego, odpisami strat z lat ubiegłych, pozwoleniami budowlanymi.

Podsumowanie

Zaprezentowane powyżej czynniki pozwalają wyodrębnić dwie zasadnicze grupy przyczyn rezygnowania z realizacji bezpośrednich inwestycji zagranicznych w Polsce. Dominują przyczyny leżące po stronie polskiej i ich splot prowadził z reguły do utraty wiarygodności przez polskiego partnera. Widać również, jak duże szkody mogą wynikać z aktualnej praktyki prywatyzowania przedsiębiorstw państwowych poprzez likwidację. Kilka ośrodków negocjacyjnych, sprzeczne oczekiwania i sprzeczne ustalenia pomiędzy inwestorami, a włączonymi w proces negocjacji instytucjami polskimi, prowadzą do braku rozeznania, kto w rzeczywistości podejmuje obowiązujące decyzje i do przekonania, że żadna ze stron nie może zagwarantować respektowania przyjętych ustaleń. Koszty związane z czasem straconym na przeciągające się

w nieskończoność rozmowy zaczynają przeważać nad oczekiwanymi efektami z inwestycji. Sytuację pogarsza fakt, że obiekt negocjacji traci wartość, a strona polska nie bierze pod uwagę możliwości zmiany wyceny.

Druga grupa przyczyn związana jest z błędami inwestorów zagranicznych. Firmy nie zawsze zdają sobie sprawę z realiów polskiego rynku, z szybko zachodzących zmian i powiększającej się konkurencji.

Warunki operowania w Polsce okazują się bardziej skomplikowane niż przyjęto we wstępnych założeniach. Nie zawsze też właściwie oceniono sytuację finansową partnera. Odkrycie realnej sytuacji, często już w okresie finalizowania umowy lub nawet po wstępnym okresie prowadzenia operacji na terenie kraju skłania do wycofania się.

Bibliografia

1. Centrum Badań Marketingowych INDICATOR, Warszawa 2010.
2. Estrin S., *Foreign Direct Investment In Central and Eastern Europe: multinationals In transition*, London 1997.
3. Housh T., *Polska w oczach inwestorów*, „Nowe Życie Gospodarcze” 2010, nr 7.
4. Polak E., Polak W., *Atrakcyjność Polski jako miejsca lokowania zagranicznych inwestycji bezpośrednich na tle innych krajów Europy Środkowo-Wschodniej*, [w:] *Gospodarka Polski w okresie transformacji*, Gdańsk 2000.
5. Polak W., *Rola kapitału zagranicznego w procesie prywatyzacji przedsiębiorstw w Polsce*, [w:] *Skutki restrukturyzacji i prywatyzacji przedsiębiorstw w Polsce*, Sopot 1999.
6. Poland Country Economic Memorandum, The World Bank 2011.
7. *Polska sprzyja zagranicznym inwestycjom*, PAIiIZ, Warszawa 2011.
8. *Status of Foreign Direct Investment in Poland*, PAIiIZ, Warszawa 2012.

Waldemar Polak
Gdańska Szkoła Wyższa

Zasadnicze efekty globalizacji

Streszczenie

Globalizacja stanowi zarówno olbrzymią szansę, jak i wyzwanie oraz zagrożenie dla współczesnego świata. Konsekwencje globalizacji dla poszczególnych jej uczestników zależą od ich postawy i siły przetargowej na rynku. Ogromna kumulacja kapitału i bogactwa pozwoliła najsilniejszym na dyktowanie „reguł gry” i tym samym na znaczące ograniczenie prawdziwej konkurencji. Współczesna globalizacja ma więc charakter asymetryczny, biorąc pod uwagę nie tylko zakres jej oddziaływań na poszczególne dziedziny życia, ale i jednokierunkowość narzucanych reguł — ze sfery ekonomicznej do politycznej, społecznej i kulturowej, z państw wysoko rozwiniętych do pozostałych, od globalnych i regionalnych niepaństwowych podmiotów gospodarczych do państw oraz ze względu na zróżnicowany poziom możliwości, niezależności i nierównomierność ponoszonych kosztów i uzyskiwanych korzyści przez jej uczestników. We współczesnym świecie tracą zarówno państwa (a zwłaszcza społeczeństwo), które zamykają się na globalne wpływy, jak i te, które całkowicie bezkrytycznie przyswajają wszystkie zdobycze globalizacji i ulegają naciskom sił globalnych.

Słowa kluczowe

globalizacja, koszty i korzyści globalizacji, mierniki globalizacji

Fundamental effects of globalization

Abstract

Globalization is both a great opportunity and a challenge and threat to the modern world. The consequences of globalization for the participants of this process depend on their attitude and bargaining power on the market. Enormous accumulation of capital and wealth allowed the most powerful players to dictate “the rules of the game” and to reduce the real competition. That is why contemporary globalization is asymmetric, taking into account not only the dimension of its influences on all areas of life but also one source of imposed rules – from the economic sphere to political, cultural and social, from developed countries to the rest of the world, from global and regional non-governmental economic institutions to states as well as due to varied level of capabilities, independency, and inequality in distribution of costs and benefits by its participants. In today’s world the states and societies which remain hermetic and reject globalization lose a lot. However, uncritical absorption of all what globalization brings and subordination to the global powers also lead to negative consequences.

Keywords

globalization, benefits and costs of globalization, measures of globalization

1. Istota globalizacji

Istotę globalizacji sprowadzić można do wzrostu zasięgu, zakresu, wielości i intensywności wzajemnych wpływów, oddziaływań i współzależności w wymiarze przekraczającym granice państw, regionów i kontynentów. Jest kojarzona z usuwaniem granic, liberalizacją przepływów, dyfuzją obcych wpływów i deterytorializacją coraz większej liczby zjawisk i procesów. Motorem napędzającym zachodzące współcześnie procesy jest postęp naukowo-techniczny, zwłaszcza w zakresie środków transportu i komunikacji oraz promowane rozwiązania i wartości w sferze gospodarczej (liberalizm, prywatyzacja, deregulacja, mobilność, konkurencja).

Globalizacja najszybciej zachodzi w sferze ekonomicznej, czego następstwem jest stopniowa integracja, standaryzacja a nawet unifikacja gospodarki światowej. Dominacja ekonomii spowodowała podporządkowanie jej innych dziedzin życia. Nierównomierność zachodzących procesów rodzi napięcia pomiędzy sferą gospodarczą (o globalnym zasięgu i powiązaniach), sferą polityczną, w której próbuje się zachować *status quo* (w dalszym ciągu głównym regulatorem jest tu państwo, a nie *global governance*), sferą społeczną, która ma głównie odniesienia lokalne, a globalizacja przyczynia się bardziej do dezintegracji niż integracji w wymiarze relacji międzyludzkich oraz sferą kulturową, gdzie globalizacji i unifikacji towarzyszy proces przeciwny — dywersyfikacja.

Rys. 1. Istota procesów globalizacji

Źródło: opracowanie własne.

Tak rozumiana globalizacja jest w znacznym stopniu procesem obiektywnym, trudno sterowalnym, wynikającym z zachodzących przemian cywilizacyjnych. Jednak w jej ramy może być włożona różna treść. Globalizować można zarówno postęp techniczny, prawa człowieka, jak i biedę, bezrobocie, terroryzm. Podstawowym regulatorem, nie tylko w gospodarce, jest konkurencja, która współcześnie przestała być konkurencją w ścisłym tego słowa znaczeniu, bowiem pozycja państw, podmiotów

gospodarczych i grup społecznych zależy coraz bardziej od mniej lub więcej przyjaznych dla nich zasad globalnego lub państwowego porządku. Konsekwencje globalizacji dla poszczególnych jej uczestników zależą od ich siły i pozycji przetargowej na rynku. Ogromna kumulacja kapitału i bogactwa pozwoliła najsilniejszym na narzucenie reguł gry pozostałym i tym samym na znaczące ograniczenie prawdziwej konkurencji. Współczesna globalizacja ma więc charakter asymetryczny, biorąc pod uwagę nie tylko poszczególne dziedziny życia, ale i zróżnicowany poziom możliwości i niezależności oraz nierównomierność ponoszonych kosztów i uzyskiwanych korzyści przez jej uczestników.

2. Konsekwencje globalizacji

2.1. Korzyści wynikające z globalizacji

Globalizacja stanowi wielkie wyzwanie dla państw, społeczeństw i pojedynczych ludzi, zawiera niespotykane dotychczas szanse i zagrożenia, i jest kojarzona zarówno z korzyściami, jak i kosztami. Otwiera nowe możliwości i przedstawia szeroką ofertę zarówno w zakresie dróg rozwoju państw, jak i sposobów życia oraz samoregulacji jednostek. Najbardziej wymierne potencjalne ekonomiczne korzyści dla państw, wynikające z globalizacji, to: dopływ kapitału zagranicznego, dostęp do informacji, nowoczesnych technologii, powiększenie rynków zbytu, rozszerzenie rynkowej oferty produktów, zwiększenie presji na modernizację i wzrost efektywności działalności gospodarczej, ożywienie inwestycyjne, nowe miejsca pracy, pobudzenie eksportu, udział w międzynarodowym podziale pracy, wzrost gospodarczy, podniesienie poziomu życia, awans cywilizacyjny. Globalizacja wyzwala konkurencję i kruszy wiele strukturalnych barier rozwoju krajów słabo rozwiniętych (np. barierę popytu, barierę inwestycyjną, barierę dostępu do technologii)¹. Może być sposobem przerywania zakłętą kręgu ubóstwa, w którym uwiecznionych jest większość państw świata. Entuzjaści globalizacji podkreślają, że stała się ona główną siłą napędzającą przemiany społeczne, polityczne i ekonomiczne, które kształtują nowy porządek świata². Globalizacja spowodowała też zasadnicze zwiększenie tempa zachodzących przemian³.

Praktyka potwierdza, że globalizacja ze względu na swoją złożoność stanowi w dużym stopniu proces żywiołowy, którego skutki trudno jest jednoznacznie określić. Na globalizacji tracą państwa bezkrytycznie godzące się na zalecaną „terapię szokową” (np. w przeszłości Rosja, Ameryka Łacińska), która powoduje gwałtowne zubożenie społeczeństw. Z upływem czasu jej efektem może być wzrost gospodarczy, któremu towarzyszy polaryzacja ekonomiczna ludności. Korzyści z globalizacji odnoszą państwa, które selektywnie adaptują jej reguły i nie rezygnują z interwencjonizmu państwowego. Nikt jednak nie przewidywał wcześniej, że na globalizacji, oprócz jej architektów — USA i niektórych państw europejskich — zyskają najwięcej państwa

¹ W. Szymański, *Czy globalizacja musi być irracjonalna?*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2007, s. 85; W. Polak, *Procesy globalizacji — nowe wyzwania dla menedżerów*, „Pieniądze i Więzy” 2011, nr 2(11), s. 70–71.

² A. Gwiazda, *Kontrowersje wokół globalizacji*, „Wspólnoty Europejskie” 2006, nr 7/8 (176/177).

³ W przeszłości na podwojenie PKB *per capita* USA potrzebowały 47 lat, Japonia — 33 lata, a Chiny osiągnęły to w ciągu ostatnich 7 lat.

niedemokratyczne, takie jak Chiny i ich państwowe przedsiębiorstwa oraz inne kraje, które swoją konkurencyjną przewagę też budują na ograniczaniu praw człowieka, w tym zwłaszcza praw pracowniczych, niskich standardach społecznych i rosnącej restrykcyjności prawa. W związku z tym ze wzrostem gospodarczym nie idzie wzrost poziomu życia większości społeczeństwa. Uważa się, że państwowo-kapitalistyczny i autorytarny model chiński jest najlepiej dostosowany do obecnych mechanizmów globalizacji. Pojawia się w związku z tym pytanie, czy świat będzie naśladował antydemokratyczny i antypracowniczy system chiński w imię pokonania konkurencji⁴. Jeszcze dwieście lat temu dominującą potęgą ekonomiczną na świecie była Azja, która w ostatnich latach wydaje się odzyskiwać swoją pozycję.

Prawdopodobnie w niedalekiej przyszłości Zachód będzie w coraz mniejszym stopniu odgrywać rolę centrum procesów globalizacji. Rośnie liczba wschodzących gospodarek, które nie chcą już pełnić funkcji posłusznych podwykonawców pracujących na potrzeby Zachodu i stają się groźnymi konkurentami. Ekspertci przewidują, że do 2050 r. Chiny prześcigną USA i przejmą połowę produkcji światowej⁵. Być może obok liberalnego modelu pojawiają się inne wzorce rozwoju — rosyjski, chiński, a nawet islamski, łączący efektywność gospodarczą i religię⁶. Może świat przypomni też sobie o bardziej prospołecznym i jednocześnie efektywnym modelu skandynawskim.

Rzeczywiste korzyści, które może uzyskać państwo uczestniczące w globalnym systemie, zależą więc od jego pozycji i siły międzynarodowej, od umiejętności wykorzystania szans, które niesie globalizacja oraz zdolności selektywnego przyswajania jej zdobyczy i kontrolowania mechanizmów nią zarządzających. Ważne jest również przy tym, aby korzyści odnoszone przez państwo spływały na całe społeczeństwo, bo jedną z konsekwencji globalizacji może też być bogacące się państwo z kurczącym się majątkiem narodowym i ubożającą większością obywateli.

Pozytywne konsekwencje globalizacji dla sfery polityki to przede wszystkim: upowszechnianie instytucji i procedur demokratycznych, stopniowa uniwersalizacja praw człowieka, ujednolicenie zasad współpracy międzynarodowej i pokojowego rozstrzygania sporów, rosnąca formalizacja i instytucjonalizacja stosunków międzynarodowych, dążenie do regionalnej integracji, wzmocnienie i upodmiotowienie społeczności subpaństwowych, większy dostęp do różnych źródeł informacji, większe możliwości nagłaśniania własnych problemów i interesów, wywieranie wpływu na władzę i samoorganizowania się dzięki nowoczesnym środkom komunikacji oraz rozproszenie władzy. Należy przy tym podkreślić, iż w sferze politycznej świat globalizuje się o wiele wolniej niż w gospodarce.

W sferze kulturowej głównymi korzyściami wynikającymi z procesów globalizacji są: zwiększający się dostęp do zróżnicowanej oferty kulturowej, rosnąca wymiana międzykulturowa i otwartość na odmienność kulturową, zacieranie się granic między tym co krajowe i zagraniczne, konwergencja kulturowa i kształtowanie się ponadkulturowego kanonu symbolicznego uniwersum, gdzie elementy wspólne współistnieją obok zróżnicowania. Globalizacja sprzyja też narastaniu poczucia własnej

⁴ W. Szymański, *Czy globalizacja...*, s. 193.

⁵ T.T. Kaczmarek, *Globalistyka. Przyszłość globalnej gospodarki*, Difin, Warszawa 2007, s. 9.

⁶ E. Lechypre, „*L'Expansion*”, czerwiec 2006, za: „Forum” 2006, nr 32/33.

odrębności oraz potrzebie określania własnej tożsamości. Daje ona społecznościom subpaństwowym narzędzia służące wzmocnieniu ich pozycji oraz społecznej mobilizacji wokół własnej kultury. Wymienione procesy sprzyjają rosnącej kompetencji do komunikacji międzykulturowej oraz łagodzeniu konfliktów i lepszemu porozumiewaniu się przedstawicieli różnych kultur. Sprzyjają kształtowaniu globalnej solidarności, świadomości wspólnoty losów i problemów.

Globalizacja stwarza też szereg możliwości w sferze społecznej, dając społeczeństwu szerszą ofertę zarówno w sferze materialnej, jak i duchowej. Współczesny człowiek ma większy dostęp do informacji, może być bardziej mobilny przestrzennie i społecznie, może cieszyć się rosnącą wolnością wyboru i w sposób indywidualny oraz niepowtarzalny kształtować własne życie. Nowoczesne środki komunikacji spowodowały, że kontakty społeczne przestały być uwarunkowane przestrzennie.

2.2. Zagrożenia wynikające z procesów globalizacji

Globalizacja jednak jak już wspomniano wcześniej, nie prowadzi wszystkich w tym samym kierunku, ma swoich beneficjentów i ofiary. Korzyściom z niej wynikającym towarzyszą koszty i zagrożenia:

1) w sferze ekonomicznej:

- rosnąca rola pozapaństwowych, niewybieralnych i niedemokratycznych ośrodków władzy gospodarczej;
- koncentracja władzy wynikająca z dominacji jednego hipermocarstwa i coraz większej koncentracji bogactwa;
- groźba niestabilności ekonomicznej w skali krajowej i międzynarodowej wynikająca z potęgi i rosnącej autonomii kapitału międzynarodowego;
- oddzielenie świata finansów od realnej gospodarki;
- wzrost dystansu między poszczególnymi segmentami rynku pracy;
- ekonomiczna polaryzacja społeczności międzynarodowej;
- uznanie rynku jako jedyne go sposobu selekcji ludzi;
- niekontrolowana prywatyzacja sektora i przestrzeni publicznej;
- prywatyzacja problemów społecznych;
- proces uspołecznienia kosztów prywatnej działalności gospodarczej;
- koncentracja, trwałość i izolacja ubóstwa oraz konflikty z tym związane;
- dla państw przyjmujących kapitał zagraniczny: możliwość odpływu części zysków z działalności gospodarczej, niszczenia rodzimego przemysłu i sieci handlowych, unikania płacenia podatków przez zagranicznych inwestorów (np. przez zawyżanie kosztów działalności lub przenoszenie obowiązków podatkowych), obciążania bilansu płatniczego, wzrost bezrobocia, obciążenia budżetu państwa z powodu preferencyjnego traktowania zagranicznych firm, uzależniania sfery gospodarczej i politycznej od kapitału ponadnarodowego.

Negatywne konsekwencje ekonomicznej globalizacji ujawniają się zwłaszcza w warunkach kryzysu gospodarczego, czego przykładem jest pogarszająca się sytuacja ekonomiczna w większości regionów świata. Sprawdzają się zaczęły prognozy „malkontentów” kontestujących zasady globalnego ładu. Dzięki globalnej wolności gospodarczej i przychylniej dla kapitału polityce państw, nastąpiła

olbrzymia koncentracja bogactwa. Kapitał nie był w stanie jego zagospodarować. Finansiści zaczęli tworzyć coraz bardziej skomplikowane instrumenty finansowe, by pomnażać pieniądze. Im większe było ryzyko, tym większy zysk z nim związany. Powstała zatrudniająca miliony ludzi branża, która niczego nie wytwarza, ale kreuje alternatywny nierealny świat inwestycyjny. W efekcie poszukiwania korzystnych lokat dla rosnących zakumulowanych zasobów finansowych i nasilania się spekulacyjnych operacji sztucznie „nakręcono” popyt. Nastąpił wzrost cen (m.in. nieruchomości, surowców, złota)⁷ i zawyżeniu uległy kursy giełdowe. Pojawiło się fikcyjne, sztucznie wykreowane bogactwo i wartości, które istniały tylko w wirtualnym świecie. Niskie stopy procentowe, kampanie zachęcające do korzystania z kredytów i dążenia banków do pomnożenia zysków za wszelką cenę spowodowały gwałtowny wzrost ilości i wartości ryzykownych kredytów (subprime). Prosperita wielu rynków i dużych firm nie wynikała z ich rzeczywistej kondycji, ale była konsekwencją rosnącej bańki spekulacyjnej.

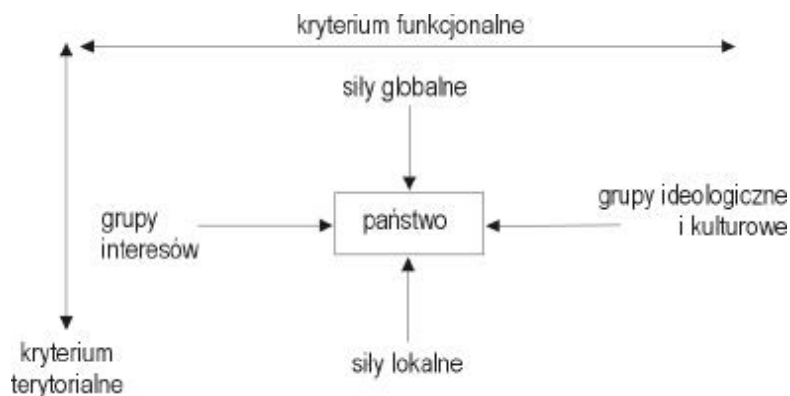
Wobec potęgi kapitału i innych ponadnarodowych podmiotów gospodarczych, państwom coraz trudniej bronić się przed atakami spekulacyjnymi, skutkami sztucznego zawyżania ceny, różnych aktywów (kursów walut, gruntów, nieruchomości), opinii i ekspertyz na specjalne zamówienie oraz oszustw finansowych. Sytuacja gospodarcza, państw i poszczególnych ludzi, została uzależniona od działań i decyzji, na które nie mają oni wpływu. Na skutek mało stabilnych uwarunkowań kondycji ekonomicznej krajów, przedsiębiorstw i społeczeństw, podlegają one zwielokrotnionemu ryzyku. Przykładem może być Islandia, która z najbogatszej gospodarki świata „z dnia na dzień” stała się bankrutującym krajem. Doświadczyło też tego wiele spółek giełdowych w warunkach kryzysu gospodarczego.

2) w sferze politycznej:

- spadek znaczenia międzynarodowych organizacji politycznych;
- centralizacja podejmowanych decyzji prowadząca do unilatoryzmu;
- dominacja ekonomii nad polityką, ekonomizacja polityki;
- obniżenie poziomu demokracji w skali międzynarodowej;
- osłabienie struktur państwowych i ograniczenie funkcji sprawowanych przez państwo;
- erozja suwerenności państwowej, prymat zobowiązań i interesów międzynarodowych przed zobowiązaniami wobec społeczeństwa, mniejsze możliwości rządów, mniejsza skuteczność i czytelność polityki;
- urynkowanie demokracji i oligarchizacji władzy;
- rozczarowanie i utrata zaufania do instytucji państwowych i mechanizmów demokratycznych;
- presja na ograniczenie praw pracowniczych, ekonomicznych i społecznych;
- erozja społeczeństwa obywatelskiego;
- groźba wzrostu popularności partii populistycznych i autorytarnych rządów jako sposobu rozwiązania pojawiających się problemów (niezadowolenie, konflikty społeczne, rosnące roszczenia kapitału);
- globalizacja problemów, zagrożeń i patologii społecznych.

⁷ „Forum” 2008, nr 27, s. 4.

Globalizacja stanowi największe wyzwanie dla państwa, które zmuszone jest się poddać podwójnemu samoograniczeniu; ze względu na oddziaływania z jednej strony sił ponadnarodowych, a z drugiej — społeczności subpaństwowych wzmocnionych dzięki procesom globalizacji.

Rys. 2. Siły oddziałujące dezintegrująco na państwo

Źródło: E. Polak, *Integracja i dezintegracja jako współzależne procesy współczesnych przemian cywilizacyjnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2001, s. 128.

Tabela 1.

Konsekwencje globalizacji gospodarczej

Kon-sek-wencje	Korzyści	Koszty
Dla państwa	– możliwość pokonania barier rozwojowych, – napływ kapitału, – dostęp do informacji i nowych technologii, – wzrost zdolności eksportowych, – udział w międzynarodowym podziale pracy, – mniejsze potrzeby importowe, – rozszerzenie rynkowej oferty produktów, – nowe miejsca pracy, – zwiększenie presji na modernizację i wzrost efektywności, – ożywienie inwestycyjne, – zmiana struktury produkcji i eksportu, – powiększenie rynków zbytu, – upowszechnienie procedur i instytucji demokratycznych.	– ograniczenie gospodarczej i politycznej suwerenności, – uzależnienie się od międzynarodowych uwarunkowań, – zmniejszenie majątku narodowego – wypływ zysków za granicę, – ujemne saldo bilansu płatniczego, – mniejsza stabilność gospodarcza, – podporządkowanie polityki siłom gospodarczym, – oligarchizacja władzy, urynkowienie demokracji, – korupcja polityczna, – ograniczenie i zubożenie sektora publicznego, – większe zagrożenie recesją gospodarczą, – redystrybucja dochodów „w górę”, – obciążenie budżetu państwa przywilejami dla kapitału, – utrudnienie miejscowym przedsiębiorstwom dostępu do miejscowego kapitału, – wydrążenie gospodarki z lokalnych zasobów, – niszczenie lokalnej gospodarki, – uspołecznienie kosztów prywatnej działalności gospodarczej.
Dla społeczeństwa	– wzrost znaczenia wykształcenia, – szersza oferta na rynku pracy, – większy dostęp do informacji, – szersza oferta konsumpcyjna, – wzrost mobilności społecznej i przestrzennej, – podniesienie umiejętności technicznych, produkcyjnych i organizacyjno-zarządzających, – wprowadzenie wyższych standardów pracy i standardów społecznych, – szansa na podniesienie poziomu życia i awansu cywilizacyjnego, – wzmocnienie społeczności subpaństwowych.	– polaryzacja społeczno-ekonomiczna, – wzrost bezrobocia, – rosnąca grupa biednych-pracujących, – presja na ograniczenie praw pracowniczych, ekonomicznych i społecznych, – prywatyzacja problemów społecznych, – dezintegracja społeczna, – komercjalizacja stosunków społecznych, – erozja społeczeństwa obywatelskiego i tradycyjnych wspólnot, – indywidualizacja i niestabilność sytuacji życiowych, – kryzys tożsamości, – prymat konsumenta nad pracownikiem i obywatelem, – ukształtowanie się rozłącznych społeczności różnych możliwości i prędkości, – zagrożenie konfliktami społecznymi.

Korzyści	
Korporacji	– prymat globalnych interesów kapitału przed interesem państw i społeczeństw, – uwolnienie się od ograniczeń narzuconych przez państwo, rosnąca wolność prowadzenia działalności gospodarczej, – stworzenie regulacji prawnomiędzynarodowych i mechanizmów narzucania krajom peryferyjnym ujednoliconych rozwiązań korzystnych dla bogatych państw i kapitału, – ukształtowanie się sieci władzy (z globalnymi i regionalnymi organizacjami gospodarczymi, instytucjami eksperckimi, doradczymi, konsultingowymi, ratingowymi, finansowymi, naukowymi i mediami) promującymi korzystne dla kapitału rozwiązania i standardy, – pobudzenie walki konkurencyjnej między państwami o przyciągnięcie kapitału i jak najwyższe oceny ze strony międzynarodowych gremiów, – uzależnienie gospodarcze krajów Trzeciego Świata i możliwość stosowania wobec nich odmiennych od krajów rozwiniętych standardów, – dostęp do globalnych zasobów surowcowych, kapitałowych, produkcyjnych, pracowniczych oraz rynków zbytu, – koncentracja bogactwa i wpływów, – możliwość wywierania nacisku na władze państwowe i ich politykę, – dostęp do przywilejów ze strony państwa, – możliwość prywatyzacji i maksymalizacji korzyści i stopniowe uspołecznianie kosztów prowadzonej działalności, – ukształtowanie się warunków sprzyjających unikaniu zobowiązań i odpowiedzialności wobec państwa. lokalnego środowiska i pracowników, – rosnąca mobilność przestrzenna i sektorowa kapitału, – możliwość monopolizacji poszczególnych sektorów gospodarczych, – minimalizacja ryzyka związanego z prowadzoną działalnością, – uniezależnienie się od lokalnych czynników produkcji i lokalnego popytu, – możliwość spekulowania na różnicach kosztów, cen, płac, podatków, stóp procentowych i kursów walutowych, – zmonopolizowanie w rękach kapitału myśli naukowo-technicznej — głównego czynnika rozwoju, – dążenie do zmonopolizowania świata idei, kultury, – stworzenie warunków do bogacenia się bez prowadzenia tradycyjnej działalności gospodarczej (spekulacje walutowe, wykorzystywanie niematerialnych aktywów firmy).

Źródło: opracowanie własne.

3) w sferze społeczno-kulturowej:

- homogenizacja kulturowa zubożająca różnorodność kulturową jako skutek dominacji skomercjalizowanej kultury konsumpcyjnej;
- ekspansja amerykańskiej kultury popularnej;
- deterytorializacja kultury i oderwania jej od lokalnego kontekstu;
- hybrydyzacja kulturowa;
- erozja tradycyjnych wspólnot;
- komercjalizacja stosunków społecznych;
- brak zakotwiczenia we wspólnocie kulturowej, terytorialnej i zawodowej;

- niepewność co do własnej pozycji, tożsamości;
- indywidualizacja i niestabilność położenia życiowych i stylów życia;
- poczucie coraz mniejszej kontroli nad własnym życiem, niepewność przyszłości;
- poczucie ulotności, zmienności i fragmentacji wartości, sytuacji życiowych, doświadczeń, postaw, więzi społecznych;
- dezintegracja społeczna;
- prymat konsumenta, inwestora nad pracownikiem i obywatelem;
- ukształtowanie się rozłącznych światów różnych możliwości i prędkości;
- zmiana kryteriów stratyfikacji społecznej.

3. Zróżnicowany charakter globalizacji

Paradoksalnie globalizacja może wywołać różne, przeciwstawne wręcz konsekwencje, które w dodatku nawzajem się napędzają i wzmacniają. Dużym uproszczeniem byłoby więc traktowanie jej jako prostej unifikacji świata pod dyktando Zachodu.

Efektem procesów globalizacji jest bowiem zarówno:

- homogenizacja, jak i heterogenizacja;
- integracja i dezintegracja (fragmentacja);
- osłabienie i wzmocnienie poczucia własnej odrębności i tożsamości lokalnej (glokalizacja i grobalizacja)⁸;
- wzrost biedy i wzrost bogactwa;
- koncentracja władzy, jak również jej rozproszenie;
- relatywizm, otwartość, jak i nasilenie trybalizmów, fundamentalizmów, fanatyzmów;
- rozpowszechnienie demokracji i osłabienie jej mechanizmów;
- uniwersalizacja a nawet powierzchowna unifikacja, jak i dywersyfikacja kulturowo-cywilizacyjna (fraglizacja)⁹.

Zarówno zwolennicy, jak i przeciwnicy globalizacji w większości przychylają się do opinii, że nie jest ona obecnie, przy istniejącym poziomie zaawansowania, kwestią wyboru. Coraz aktywniejsza i lepiej zorganizowana społeczność międzynarodowa oraz państwa toczą dyskusję nad dalszymi kierunkami jej rozwoju oraz nad możliwościami zainstalowania filtrów w postaci prawnych uregulowań ograniczających destrukcyjne oddziaływanie procesów i sił globalnych, pozwalających jednocześnie korzystać z zalet globalizacji wszystkim państwom na równych prawach. J. Stiglitz pisze: „Chociaż globalizację wykorzystano do forsowania szczególnego zbioru wartości, to wcale tak być nie musi. Globalizacja nie musi niszczyć środowiska, zwiększać nierówności, likwidować różnorodności kulturowej i służyć interesom korporacji kosztem dobrobytu zwykłych obywateli. Wbrew narzuconym opiniom nie istnieje jedna jedyna forma kapitalizmu (liberalnego), nie ma też tylko jednego »właściwego« sposobu prowadzenia

⁸Glokalizacja — wzmocnienie społeczności lokalnych lub rozpowszechnienie lokalnej kultury pod wpływem procesów globalizacji, globalizacja — wypieranie lokalnej kultury przez globalne siły. G. Ritzer, *Globalizacja niczego*, Warszawa 2007.

⁹E. Polak, *Globalizations processes against the democratic system*, „The International Affairs Review” 2005, nr 1(152), s. 19.

gospodarki, czego najlepszym przykładem są kraje skandynawskie”¹⁰. Autor twierdzi wręcz, że rozwój globalizacji nie jest czymś nieuniknionym i trwałym, bowiem przez odpowiednie regulacje prawnomiędzynarodowe i protekcyjnistyczną politykę państwa można wyhamować jej tempo i skierować ją na bardziej pożądane dla większości tory. Podobne stanowisko prezentuje U. Beck, który pisze: „(...) globalizacja to żadne fatum, na globalizację można wpływać opierając się na nowych podstawach i przepajając je nowym życiem”¹¹. Aby tego dokonać należałoby zmobilizować opinię publiczną i wywrzeć skuteczny nacisk na architektów obecnego ładu globalnego, co w istniejących warunkach wydaje się jednak na razie nierealnym, idealistycznym postulatem.

Bibliografia

1. Beck U., *Władza i przeciwwładza w epoce globalnej*, Scholar, Warszawa 2005.
2. Gwiazda A., *Kontrowersje wokół globalizacji*, „Wspólnoty Europejskie” 2006, nr 7/8 (176/177).
3. Kaczmarek T.T., *Globalistyka. Przyszłość globalnej gospodarki*, Difin, Warszawa 2007.
4. Lechypre E., „*L'Expansion*”, czerwiec 2006, za: „Forum” 2006, nr 32/33.
5. Maddison A., *The World Economy. Historical Statistics*, Development Centre, OECD, Paris 2003.
6. Polak E., *Globalizations processes against the democratic system*, „The International Affairs Review” 2005, nr 1(152).
7. Polak E., *Integracja i dezintegracja jako współzależne procesy współczesnych przemian cywilizacyjnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2001.
8. Polak W., *Procesy globalizacji — nowe wyzwania dla menedżerów*, „Pieniądze i Więź” 2011, nr 2(11).
9. Ritzer G., *Globalizacja niczego*, Warszawa 2007.
10. Stiglitz J.E., *Wizja sprawiedliwej globalizacji. Propozycje usprawnień*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
11. Szymański W., *Czy globalizacja musi być irracjonalna?*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2007.

¹⁰ J.E. Stiglitz, *Wizja sprawiedliwej globalizacji. Propozycje usprawnień*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 12.

¹¹ U. Beck, *Władza i przewładza w epoce globalnej*, Scholar, Warszawa 2005, s. 13.

Aleksander Rezmer
Gdańska Szkoła Wyższa

Relocation of a production unit

Abstract

The need for relocation of a factory occurs naturally in the life cycle of every growing manufacturer. It is a difficult and complex process. Its implementation requires a lot of expertise and accuracy in planning. The aim of this article is to present a sequence of operations which constitutes a sample relocation operation as well as to enlist the success factors of such an operation in order to familiarize this important issue.

Keywords

production relocation, production unit, relocation success factors

Przeniesienie zakładu produkcyjnego

Streszczenie

Potrzeba przeniesienia zakładu produkcyjnego pojawia się w naturalny sposób podczas cyklu życia każdego rozwijającego się przedsiębiorstwa produkcyjnego. Jest to przedsięwzięcie z rodzaju skomplikowanych i trudnych, którego przeprowadzenie wymaga wiedzy i umiejętności trafnego planowania. Celem artykułu jest zaprezentowanie kolejności operacji w procesie relokacji a także wskazanie czynników sukcesu takiego przedsięwzięcia, w celu poszerzenia ogólnej wiedzy o tym zagadnieniu.

Słowa kluczowe

przeniesienie produkcji, zakład produkcyjny, czynniki sukcesu relokacji

Introduction

The need for relocation of a factory occurs naturally in the life cycle of every growing manufacturer. It is a difficult and complex process. Its implementation requires a lot of expertise and accuracy in planning. Fortunately, managers and project engineers who are in charge of such operation can location can profit from the experiences and knowledge drawn from previous relocations. The aim of this article is to present a sequence of operations which constitutes a sample relocation operation in order to familiarize this important issue.

Reasons for relocation

Every growing company which manufactures goods sooner or later has to face the need for relocation. There are numerous reasons standing behind such action. First of all, if the premises occupied by the company become too small to expand production, especially if it is not possible to enlarge the factory. Secondly, companies are often forced to relocate because their facilities are located in the area where new roads or other public objects are going to be constructed. What is more, companies often relocate to concentrate their distributed production in one place. There are also economical reasons for relocation. If the manufacturer has its premises in the heart of the city it is profitable to move production and sell the land for a high price. Finally, companies relocate to gain access to necessary resources. According to J. Dunning¹ in his eclectic paradigm one of key factors in the internalization process is localization. A company is able to strengthen its competitive advantage by means of locating its premises close to the sources of raw materials, affordable workforce or other necessary resources. Taking into account how dynamically the world economy is transforming nowadays it becomes inevitable for corporations to relocate their business units in order to be close to what is necessary now and today.

An ideal relocation process ought to follow the concept *safety first*. If this basic requirement is fulfilled the investor has to decide if money or time is a more important factor. The attempt to minimize in parallel the period of relocation and its costs is likely to be a failure and the investor will never be fully satisfied. A much better strategy is to set the deadline and minimize costs or, if a factor of time is less important for a company, set the budget and try not to exceed it. Every organizational change means turbulence and a temporary fall of effectiveness. That is why majority of companies try to shorten the period of reorganization. However, there are some types of plants, such as sugar factories, which operate only a certain time in a year and throughout the rest of the time remain inactive. In such cases the cost of relocation is crucial as there is no need to hurry due to the inactivity period. Finally, the objective is also to limit negative influence of the relocation on the environment and local community in accord with the concept of sustainable development.

Stages of relocating a factory

The relocation of a factory is a process which can be divided into a few stages. The whole project is initiated when the idea is first mentioned and becomes considered by top managers. Sometimes companies are forced to relocate. In such cases top managers do not need to consider if to relocate or not but when and where. The final decision is preceded by strategic analysis of possible locations in which the best place for the premises ought to be selected.

Relocation of a production unit is always a complex venture. That is why in order to execute it appropriately it is necessary to divide it into separate stages.

¹ J. Dunning, *International Production and Multinational Enterprise*, Allen and Unwin, London 1981.

A German company MES² which specializes in such tasks have created a very useful methodology which can be applied to most relocation projects. It includes the following stages of relocation:

- Planning
- Preparations for disassembly
- Disassembly
- Cleaning / Disposal
- Packaging
- Transport
- Preparations for installation
- Intermediate storage
- Installation
- Final cleaning
- Start-up
- Start of production.

The strategic decision of relocating a factory should be preceded by different strategic analysis such as SWOT or PEST. Even if a company operates in a hypercompetitive environment full of turbulence, uncertainty and hostility and is forced to make rapid strategic moves, they ought to be deeply analyzed³.

The first step in planning concerns collection of all necessary permits. This process can be very time-consuming as bureaucratic procedures in some countries can last months. For example, according to the report Doing Business⁴ it takes more than 160 days to obtain a construction permit. Planning also includes designing the infrastructure with all installations as well as auxiliary systems, such as air-conditioning etc. It is also necessary to plan the production process at new premises. In order to do this, the flow of material and layout of machinery must be considered. Finally it is crucial to schedule the relocation period activities as well as technical inspections and personnel training.

After having accomplished the planning stage usually comes time for preparations of disassembly. If the project seems risky it is advisable not to forget about insurance policies. Selection of disassembly teams and tools for them is another crucial element of this stage. If the relocation is executed by outsourced partner it is necessary to provide ERWI (Equipment Relocation Work Instructions) which should contain precise information about disconnecting, disassembly, cleaning, loading, assembling, connecting and starting in a new place. ERWI should include the list of equipment with the serial numbers and graphic illustrations. Finally it should include the condition in which the new premises should be left in by the contractor after the relocation process⁵.

² *Production Relocation — Comprehensive Technical and Logistics Solutions Worldwide*, www.mes-engineering.com.

³ R. D'Aveni, *Hypercompetition: Managing the Dynamics of Strategic Maneuvering*, Free Press, New York 1994.

⁴ *Country tables*, www.doingbusiness.org.

⁵ M. Piłat, *Przepis na sukces przy przenoszeniu zakładu*, „Inżynieria & Utrzymanie Ruchu”, www.utrzymanieruchu.pl.

The choice of transportation company is another crucial stage. The selected contractor has to be reliable, have appropriate means of transport, containers and permits. If the process of transportation requires intermediate storage it is necessary to arrange intermediate storage facilities. Finally, packaging materials must be prepared. In order to fulfill environmental protection requirements disposal channels of different sorts of waste have to be arranged. According to the specialists from the company MES which specializes in constructing and relocating factories:

The quality of disassembly preparations decisively influences schedule effectiveness, occupational, fire and environmental safety and protection and represents the basis for controllability of the overall risk for the supplier and the customer.

If we look at the process of relocation from a broader perspective it becomes clear that proper disassembly preparations are crucial for the overall success of the project and must not be neglected. The mistakes made on this stage will surely complicate the operation or may even suspend the execution of the venture. One of the mistakes which is likely to be made is to relocate machinery which will be unnecessary in a new place or which is simply broken down.

The operation of disassembly ought to start with a proper labeling of system components so that they could be easily identified during reassembly. The moment before the machines are disassembled is perfect for comparison of foundation dimensions with dimension plans in order to identify the differences. Next stage involves cutting out the supplies such as power, water etc. All the things remaining in pipes ought to be drained. Later on electrical cables should be disconnected along with all electronic equipment. The next step is to disassembly of measurement technology such as thermal test equipment. All the controller programs ought to be backed up in case of data loss. Finally it is time for disassembly of mechanical components which ought to be executed along with cleaning process and the optical control in order to spot possible damages which couldn't have been visible before. After having accomplished that final part the area of disassembly should be cleaned and the unnecessary remains ought to be disposed of. Even though the operation of disassembly may seem the easiest part of the project it is crucial to remember that the mistakes made at this stage, for example improper labeling of components, may heavily affect next stages of the whole relocation process.

Providing appropriate packaging for the components means the selection between containers, crates, pallets or foil. The choice is determined not only by what we pack but also the means of transport and the distance. The more the components are exposed to damage the better packed should they be. The knowledge and experience of the transport company can be beneficial at this stage.

The machinery which arrives at a new place cannot be assembled straightaway. First of all foundations have to be prepared and well measured to check if they fit the equipment. Secondly it is crucial to provide all necessary elements for the operation such as power, cranes, tools, different containers, communication equipment as well as find and contact local suppliers of necessary things and if the project is executed overseas, interpreters. If the relocation process requires intermediate storage, such a facility ought to be constructed. Assuming that at this stage we possess all permits

it is time to prepare the supplies of the system such as water, air, power etc. It is also the time when the disposal of waste ought to be organized. If the relocated system is to be adapted to new conditions, the changes can be introduced just then. They may include preparation of new pipelines, cabling or even larger steel constructions.

If all the procedures mentioned above have been completed, the installation process can begin. Its first phase is usually structural steel installation. This process involves using heavy equipment and requires perfect coordination of work as though that kind of installation is executed in a sequence which usually cannot be changed. After that an electric control cabinet is prepared. This control panel becomes the electric heart of the site. Only after that all the components of the relocated factory can be fitted on its places and the pipelines as well as measurement instruments can be installed. The components ought to be carefully examined against any possible damages which could have occurred during the transportation so as not to install broken machinery. Finally, all the electric cables can be put and connected to the cabinet. Since then all other systems can be connected (water, air, exhaust ect.). Before filling them it is necessary to adjust and level all components.

The start-up of a factory may seem to be a simple procedure but in fact it consists of at least a few phases. First of all it is necessary to check if all safety equipment is on its place. Next every unit ought to be inspected and functional tests should be executed. It is important not to forget about things such as proper direction of rotation. Finally, pneumatic and hydraulic equipment can be set and/or adjusted and indicators ought to be tested in order to check if they issue correct signals and the exchange of signals is proper. In that moment the system can be started with production material and the optimization can be executed. It is also crucial to conduct different tests such as safety criteria tests. If the system is optimized and passed all safety tests as well as the final acceptance test the personnel intended to operate it can start the training in order to get ready for the production.

Keys to relocation project success

According to Reb Stivender⁶, who is an expert from a well-known company CH2M HILL, relocating a manufacturing facility can be extremely challenging. He suggests considering the following check list to help ensure the success of the project:

1. Verify all equipment information.
2. Decide if out-of-condition equipment should be repaired, upgraded and relocated vs. replaced.
3. Check with code officials at the receiving facility location.
4. Develop a detailed relocation project schedule.
5. Coordinate structural and utility designs.
6. Communicate with appropriate personnel and contractors throughout the entire project.

There are many other important issues which can contribute to the success of the relocation. One of them is taking photos from every side of the equipment before its

⁶R. Stivender, *A checklist for success*, "Plant Engineering", January 2009.

disassembly. This can help avoid much uncertainty and save time during reinstallation. Another important detail is paying attention not only to what is on the ground but also overhead. Some cranes or conveyors may not appear on the layouts but their presence must be noted. Finally, the chief engineer in charge of the project has to be selected carefully as this position requires a lot of expertise, experience, reliability and ability to work under pressure as well as creativity and flexibility in order to face unexpected difficulties.

Relocation of a factory is undoubtedly a project which is Specific, Measurable, Ambitious, Relevant and Time-bound, that is why can be subjected to all project management tools. The use of modern project management software facilitates preparing Gantt charts, allows the execution of Critical Path Method analysis and many more. Finally, the whole process can be based on a ready project management methodology such as PRINCE2 which ought to, if applied correctly, improve the performance.

Conclusion

The process of relocation is very complex and difficult, however, there are many similarities among different relocation projects which allow to create the general methodology of relocation, especially if this is supported by the knowledge of project management. Knowledge of standard sequence of relocation, its threats and success factors is necessary in planning any relocation project.

References

1. D'Aveni R., *Hypercompetition: Managing the Dynamics of Strategic Maneuvering*, Free Press, New York 1994.
2. *Country tables*, www.doingbusiness.org.
3. Dunning J., *International Production and Multinational Enterprise*, Allen and Unwin, London 1981.
4. Piłat M., *Przepis na sukces przy przenoszeniu zakładu*, „Inżynieria & Utrzymanie Ruchu”, www.utrzymanieruchu.pl.
5. *Production Relocation — Comprehensive Technical and Logistics Solutions Worldwide*, www.mes-engineering.com.
6. Stivender R., *A checklist for success*, “Plant Engineering”, January 2009.

- » Filozofia
- » Socjologia
- » Pedagogika

Витольд Ясвин

Институт психологии имени Л.С. Выготского
Российский Государственный гуманитарный университет, Москва

Образовательная среда: психологический комфорт и безопасность

Краткое изложение

В статье рассматриваются основные черты образовательной среды, которые обеспечивают психологический комфорт и безопасность всех участников образовательного процесса. Данная проблема рассматривается в контексте анализа научного наследия выдающихся педагогов и психологов, которые в своих трудах и практической деятельности обращались к проблеме образовательной среды.

Ключевые слова

образовательная среда, комфорт, безопасность, черты образовательной среды

Educational environment: psychological comfort and safety

Abstract

The article concerns main features of educational environment which provide psychological comfort and safety for all participants in the process of education. These issues are considered by means of an analysis of the most significant publications by outstanding psychologists and educators, whose works concerned the issues of educational environment.

Keywords

educational environment, comfort, safety, educational environment features

Środowisko edukacyjne: komfort psychiczny i bezpieczeństwo

Streszczenie

W artykule omówiono główne cechy środowiska edukacyjnego, zapewniające komfort psychiczny i bezpieczeństwo wszystkich uczestników procesu edukacyjnego. Jest to rozpatrywane w kontekście analizy dorobku naukowego wybitnych pedagogów i psychologów, którzy w swoich publikacjach nawiązywali do zagadnień środowiska edukacyjnego.

Słowa kluczowe

środowisko edukacyjne, komfort, bezpieczeństwo, cechy środowiska edukacyjnego

Для психологического и педагогического анализа комфорта, безопасности и развивающего потенциала образовательных сред в течение 15 лет нами успешно используется комплекс дескрипторов¹, разработанных на основе параметров, описывающих сложные системы.

Широта образовательной среды служит её *структурно-содержательной характеристикой*, показывающей какие субъекты, объекты, процессы и явления включены в данную среду.

Например, можно констатировать крайне низкий показатель широты образовательной среды в семье, придерживающейся каких-либо сектантских убеждений, ограничивающей социальные контакты ребенка, вплоть до запрета на посещение школы. С другой стороны максимально высокий показатель этого параметра среды может быть отмечен у молодого человека из обеспеченной семьи, который имеет возможность получать образование в учебных заведениях различных стран, много путешествовать: для него образовательная среда, по существу, весь мир.

Педагогическую значимость широты образовательной среды, понимал еще Ян Амос Коменский, который рассматривал высший уровень образования как «академию и путешествие». Джон Локк также готовил юного джентльмена к возможности получать как можно больше впечатлений во время будущих путешествий, ведь кругосветное плавание для молодого англичанина из высшего света в те времена было традиционным. Локк заботился о широте образовательной среды, также предписывая своим аристократическим воспитанникам наряду с традиционными науками заниматься ремесленным трудом: резьбой по дереву, огранкой минералов, живописью, садоводством и т.п. Януш Корчак расширял образовательную среду за счет участия воспитанников в детском суде и детском парламенте, сотрудничества с общегосударственной детской газетой и т.п. В образовательной же среде, спроектированной Жаном-Жаком Руссо, показатель широты, безусловно, низок, так как воспитанник должен до 15 лет жить в деревне, в изоляции от «разлагающего» общества под присмотром единственного воспитателя.

Можно предполагать относительно высокий показатель широты городской образовательной среды и относительно низкий — в сельском поселке; относительно высокий — в семье провинциальных актеров, где часто собирается местная творческая интеллигенция и относительно низкий — в педагогически запущенном столичном детском доме, где воспитанники находятся в условиях социальной депривации и т.д.

Интенсивность образовательной среды — *структурно-динамическая характеристика*, показывающая степень насыщенности среды условиями, влияниями и возможностями, а также концентрированность их проявления.

В качестве примера высоко интенсивной образовательной среды можно привести хорошо организованные курсы, когда их участники в марафонском режиме, скажем, по десять часов в день, работают с различными преподавателями,

¹ В.А. Ясвин, *Школа как развивающая среда*, Институт научной информации и мониторинга РАО, Москва 2010, 360 с.

использующими всевозможные формы и методы занятий: лекции и круглые столы, просмотр видеоматериалов и тренинги, деловые игры и защиты индивидуальных проектов. В рекламных текстах так и пишут: «интенсивные курсы иностранного языка».

Высокая интенсивность образовательной среды может быть также достигнута в летнем детском лагере за счет специфических условий взаимодействия педагогов со школьниками и уникальных условий среды обитания. В лагере дети проводят вместе с педагогами до 16 часов в день. За неделю время такого взаимодействия составляет уже 105–112 часов, а за смену (26 дней) — от 350 до 440 часов. Если учесть, что, согласно исследованиям, классный руководитель за неделю общается с детьми 10–12 часов, а за весь учебный год — 350–420 часов, то очевидно, что по интенсивности педагогического общения месяц летнего лагеря равен школьному учебному году. К тому же в условиях лагеря могут органично использоваться творческие, активные образовательные формы: конкурсы, викторины, спортивные состязания, походы, игры и т.д.

Яркие примеры низко интенсивной образовательной среды можно иногда наблюдать, когда педагог просто «пасет» детей, следя лишь за соблюдением режима. При этом практически не создается возможности для эффективного физического, интеллектуального и личностного развития воспитанников. Та же картина, может, безусловно, наблюдаться и в отдельных семьях, а также в школах, где господствует формальный подход к образовательному процессу.

Степень осознаваемости образовательной среды — показатель сознательной включенности в нее всех субъектов образовательного процесса.

Как отмечал Л.С. Выготский, влияние среды на развитие ребенка, будет измеряться среди других прочих влияний также и степенью понимания, осознания, осмысления того, что происходит в среде.

Высокую степень осознаваемости образовательной среды можно, например, наблюдать при подготовке школьной команды к региональной предметной олимпиаде. В такой среде, как педагоги, так и школьники хорошо мотивированы предстоящим испытанием, каждый осознает ответственность, как за собственную подготовленность, так и за уровень подготовки своих товарищей.

Повышению осознаваемости образовательной среды может служить наличие традиций и ритуалов, символики и атрибутики учебного заведения. Когда в начале учебного года на общей линейке поднимается школьный флаг, ученики охотно носят значок своего учебного заведения и с гордостью говорят окружающим: «Я учусь в гимназии имени Альберта Энштейна», можно определенно констатировать высокий уровень осознаваемости данной образовательной среды. Хорошо известны вековые традиции Оксфорда и Кембриджа, и также хорошо известна высокая осознаваемость такой образовательной среды, как их профессорами, так и выпускниками.

Обобщенность образовательной среды характеризует степень координации деятельности всех субъектов данной среды.

Высокая степень обобщенности образовательной среды какого-либо учебного заведения обеспечивается наличием четкой концепции его деятельности.

Причем, эта концепция должна находиться не в ящике директорского письменного стола, а постоянно обсуждаться как с педагогами, так и с учащимися на доступном для них уровне.

В так называемых, авторских школах, где вся учебно-воспитательная работа ведется на базе определенной теоретической и методической системы, где сами разработчики этой системы постоянно контролируют и корректируют образовательный процесс, периодически проводят методические занятия с учителями и т.п., можно однозначно констатировать высокий уровень обобщенности образовательной среды.

Эмоциональность образовательной среды характеризует соотношение в ней эмоционального и рационального компонентов.

Очевидно, что определенная образовательная среда может быть как эмоционально насыщенной, «яркой», так и эмоционально бедной, «сухой». Каждый из нас, вспоминая свои школьные годы, может назвать соответствующие примеры. Скажем, учитель сдержанно поздоровавшись с классом, привычно склонился над журналом, и выяснив «у кого на сегодня меньше всего оценок», вызывал этого учащегося к доске доказывать очередную теорему, задавал положенные вопросы, выставлял положенную оценку и, перейдя к доске, объяснял положенный материал — и так из урока в урок, из года в год. Образовательная среда на его уроках, безусловно, характеризуется низким показателем эмоциональности. У другого учителя занятия проходили совсем иначе: остроумные замечания, вызывающие улыбку; приветливый тон; «комиксы» художников-кариатуристов в качестве наглядного материала; глубокое огорчение на лице, если кто-то не выучил домашнее задание. Здесь речь уже идет о высоком показателе эмоциональности образовательной среды.

На показатель эмоциональности образовательной среды может накладываться отпечаток сам профиль учебного заведения. Если это военное училище или старинный колледж для юных джентльменов, то скорее можно предполагать большую степень рационализма и сдержанности, чем, допустим, в образовательной среде секции спортивного танца или молодежном летнем лагере.

Доминантность образовательной среды характеризует *значимость* данной локальной среды в системе ценностей субъектов образовательного процесса.

Доминантность описывает образовательную среду по критерию «значимое — незначимое». Это показатель иерархического положения данной среды по отношению к другим источникам влияния на личность: чем большую роль играет определенная образовательная среда в развитии человека, чем более высокое, «центральное» место она в этом смысле занимает, тем более она доминантна.

Например, сельская школа, часто являющаяся единственным «очагом культуры» в данной местности, будет иметь более высокий показатель доминантности, чем городская школа, учащиеся которой активно посещают различные внешкольные учреждения, клубы, в сильной степени подвержены

влиянию средств массовой информации, имеют широкие внешкольные социальные контакты.

Высокая доминантность семейной среды может отмечаться в религиозных семьях, где ребенок более ориентирован на восприятие религиозных, нежели светских ценностей. Для юного спортсмена, сильно мотивированного на достижение спортивных успехов, наиболее доминантной средой может оказаться среда его спортивной школы или «авторская» среда любимого тренера.

В принципе, почти каждый из выдающихся классиков педагогики, считал высокую степень доминантности образовательной среды необходимым условием ее успешного функционирования. Обычно этого предполагалось достигать средствами «информационной блокады», как у Коменского, физической изоляции, как у Локка, или совмещением того и другого, как у Руссо. К абсолютной доминантности школьной среды призывал и А.С. Макаренко.

Когерентность (согласованность) образовательной среды показывает степень согласованности влияния на личность данной локальной среды с влияниями других факторов среды обитания.

Когерентность характеризует образовательную среду по критерию «гармоничное — негармоничное». Когерентность показывает, является ли данная образовательная среда чем-то обособленным в среде обитания личности или она тесно с ней связана, высоко интегрирована в нее.

Повышению когерентности образовательной среды могут способствовать государственные образовательные стандарты; совместно вырабатываемые всеми образовательными учреждениями города образовательные концепции и программы; тесное сотрудничество учебных заведений с учреждениями культуры, средствами массовой информации, неформальными молодежными организациями, органами самоуправления и т.д.

Степень когерентности образовательных сред, спроектированных классиками педагогической мысли, приходится оценивать по-разному: к высоко когерентным можно отнести образовательные среды Корчака, Макаренко, Коменского; в то время как образовательную среду Руссо однозначно следует считать некогерентной, можно даже сказать «антикогерентной».

Можно констатировать относительно низкий уровень когерентности современной школьной образовательной среды в целом по отношению к сегодняшней, кардинально изменившейся, среде обитания.

Социальная активность образовательной среды служит показателем ее социально ориентированного созидательного потенциала и экспансии данной образовательной среды в среду обитания.

Образовательная среда в одних случаях может выступать исключительно в роли социального потребителя, эксплуатирующего в процессе своего функционирования те или иные гуманитарные или материальные ценности, ничего не отдавая обществу, в том числе и образованных на современном уровне новых его членов — тогда правомерно говорить о низкой степени ее социальной активности; в других случаях — она сама производит тот или иной социально значимый продукт, активно его распространяет, оказывая, таким

образом, влияние на среду обитания, то есть, демонстрирует высокую степень социальной активности. Таким социально значимым продуктом могут быть не только образованные люди, обязанные своим личностным развитием данной образовательной среде, но также собственно интеллектуальные и материальные ценности: общественные инициативы, компьютерные программы, методическая литература, радио- и телепередачи, художественные и литературные творческие произведения, сувениры, игрушки, наконец, овощи и фрукты, производимые в школе.

Однако, основной «продукт» образовательной среды — это социально активные люди, стремящиеся творчески изменять среду обитания в соответствии с теми ценностными ориентирами, которые они усвоили в своей образовательной среде. Практика показывает, что далеко не каждая образовательная среда оказывается способной «выпускать» такой социально активный «продукт».

Мобильность образовательной среды служит показателем ее способности к эволюционным изменениям, в контексте взаимоотношений со средой обитания.

О высокой степени мобильности образовательной среды можно говорить, когда учитель на своих уроках творчески использует новые методические разработки; проводит уроки в контексте определенных событий, происходящих в среде обитания; легко варьирует план урока в зависимости от конкретной обстановки, сложившейся в классе; знакомится с работами психологов и соответственно перестраивает характер своего педагогического общения с учениками и т. д.

Естественно, никакая образовательная среда не может устойчиво функционировать, не соотнося свою образовательную стратегию с изменениями условий в среде обитания. Речь идет о хорошо продуманной и спланированной адаптации к неизбежным общественным изменениям, такой перестройке образовательной среды, которая бы с одной стороны учитывала новый социальный заказ, а с другой — не приводила к деструктивным ситуациям в самой образовательной среде.

Высокая мобильность образовательной среды заключается в возможности обеспечить адекватность образования требованиям современного мира, который меняется быстро и глубоко и который нуждается не в том, чтобы образование адаптировалось к настоящему, а в том, чтобы оно предвосхищало будущее.

Структурированность образовательной среды выделяется как один из наиболее значимых параметров авторами, исследующими условия полноценного личностного развития в детском возрасте.

Структурированность среды включает в себя ясную формулировку целей и ожиданий, четкое определение границ приемлемого и неприемлемого, недвусмысленность обратной связи, понятность и обоснованность поощрений и взысканий. В структурированной среде ребенок хорошо усваивает связь между теми или иными своими действиями и их последствиями и у него складывается эффективная система саморегуляции поступков.

В слабо структурированной, диффузной среде ребенок пребывает в недоумении по поводу правильности и уместности своих действий, ибо

не получает от среды четких сигналов, позволяющих ему ориентироваться в них; те же сигналы, которые поступают, непоследовательны, противоречивы и слабо привязаны к тому, что ребенок делает; в результате многие его действия носят случайный, импульсивный, нецеленаправленный характер и у него не формируется механизм ответственности за них.

Устойчивость образовательной среды отражает ее стабильность во времени.

Если другие параметры дают характеристику образовательной среды на конкретный момент, «здесь и сейчас», иными словами, ее синхроническое описание, то параметр устойчивости позволяет осуществить диахроническое описание образовательной среды.

Многие европейские университеты, ведущие свою историю из средневековья, безусловно, доказали высокую устойчивость их образовательной среды. Также, например, можно считать высоко устойчивой образовательную среду детского летнего лагеря, который собственно функционирует всего три недели в году, но это происходит уже много лет, на основе стабильной организационной и воспитательной методики, педагогическим составом, ядро которого остается постоянным и т.д.

Низкая степень устойчивости образовательной среды констатируется, например, в школе, в которой происходят постоянные изменения педагогического состава — «текучка кадров» или часто меняются директора. О низкой устойчивости образовательной среды можно говорить и тогда, когда учебное заведение с давними и прочными традициями решительно меняет концепцию своей педагогической работы, подстраиваясь под «новые веяния».

Устойчивость образовательной среды может проявляться в экстремальных ситуациях, показывать ее способность «выстоять», не потеряв своей сущности в условиях «внешнего давления». В этих условиях одни учебные заведения практически отказываются от *своей* образовательной среды, полностью ориентируясь на новые требования, продиктованные политической конъюнктурой и часто абсурдные с психолого-педагогической точки зрения. В итоге речь уже не идет о реальном развитии личности учащихся. Более того, часто даже избегается постановка вопроса о сильнейшей стрессогенности «новой» образовательной среды. Однако ряд учебных заведений оказывается способным выдержать подобное давление и сохранить сложившуюся десятилетиями образовательную среду. И, как показывает опыт, это зависит не только от субъективной позиции администрации, а во многом от системной стабильности данной образовательной среды в целом.

Безопасность образовательной среды. Важность этого параметра не подлежит сомнению. Именно он выступает одним из ведущих при выборе родителями места обучения своего ребенка, и именно ощущение небезопасности часто является причиной негативного отношения учеников к школе.

Проблема безопасности включает в себя несколько аспектов. Во-первых, это безопасность во взаимоотношениях с другими учащимися, сверстниками и старшими, во-вторых, это безопасность в отношениях с учителями,

администрацией школы и другими носителями институциональной власти в образовательном учреждении, и, в-третьих, безопасность в отношениях с внешней средой обитания. Если последний аспект решается традиционным путем привлечения охранных служб, то два первых аспекта — опасность насилия со стороны сверстников и старших детей и опасность унижений и третирования со стороны педагогов — для самих учащихся намного более актуальны и повседневны, но не имеют готовых рецептов решения. Общий климат образовательного учреждения, макросредовые условия района его расположения обуславливают часто весьма существенный разброс по параметру безопасности образовательной среды.

Выделенные параметры образовательной среды, безусловно, оказываются в определенной степени связанными друг с другом, и в то же время, каждый из них может иметь свой низкий или высокий показатель, независимо от уровня показателей других параметров.

Первичные данные о состоянии образовательной среды могут быть получены на основе комплекта специальных экспертных таблиц² от различных экспертных групп школьного сообщества (администрации, педагогов, старшеклассников, родителей, а также выпускников). Обработка результатов проводится на основе стандартных статистических процедур.

²В.А. Ясвин, *Программно-диагностический комплекс для обеспечения процесса экспертно-проектного управления инновационным развитием образовательных учреждений*, В.А. Ясвин, С.Н. Рыбинская, С.А. Белова, С.Е. Дробнов, Свидетельство о государственной регистрации программы для ЭВМ № 2013619715. Дата государственной регистрации в Реестре программ для ЭВМ 14 октября 2013 г.

Adam Jan Karpiński
Университет Гданьски

Мир без мудрости

Перевод: Руслан Зюзин

Краткое изложение

Устранение мудрости из человеческого мышления западно-европейской культуры побуждает фашистские тенденции в общественной практике. Место мудрости заняла объективность «той стороны». По существу, является она неосхоластикой. Человек, следующий видению, теряется, например в потребительстве, либо в процедуре спасающегося мира финансов. Появляется возможность уничтожения человеческой культуры, как таковой. Это возможно, поскольку повесть об Антее — это только миф. Крах человека становится видимым. Его образом является новый египтианизм — мир так называемого «золотого миллиарда». Он может быть упразднен только социализмом, в котором частная собственность средств производства будет подчинена всеобщему благу. Видим также другой пейзаж. Создают его племенные общества, которые в новой духовности уничтожают добро и зло. Люди перестают стыдиться. Третья возможность — это войны — что уже вошло в практику. Их творцы создают «дешевое» «новое общество». Оно как «масса», все меньше и меньше припоминают человеческие существа вследствие технологических продовольственных перемен. Но оно будет способно создавать «гармоничный хаос». Статья призывает к изучению софиологии. Эта наука может предвратить потерю человеком своего человечества.

Ключевые слова

мудрость, западно-европейская культура, фашистские тенденции, «та сторона», неосхоластика, видение, потребительство, Антей, социализм, египтианизм, частная собственность средств производства, подчинение всеобщему благу, новая духовность племенных обществ, войны

A world without wisdom

Abstract

Removing the wisdom from human thought in Western culture inspires the fascist tendencies in its social practice. Objectivity has taken place of wisdom. In fact, it is Neo-Scholasticism. Man fasten of appearance loses itself in consumerism or procedurally in self-rescued finance world. Therefore appears a possibility of destruction of human culture in general. This is possible because the story of the Antaeus is just a myth. Demise of Man is already visible. Its image is a new egyptianism; so-called world of golden billion. It can only be abolished by socialism, in which private ownership of the means of will be assigned to the common good. The second landscape is seen also. It consists of tribal communities, which in a new spirituality do away with good and evil. People no longer will be ashamed. The third possibility — war — is already practicing. Their perpetrators create a new society. It as a mass, will less resemble a human being due to technological transformation of food. But it will be able to create a harmonious

chaos. The article urged to practice sofiology. This knowledge can in fact prevent from the loss of Man his humanity.

Keywords

wisdom, Western European culture, fascist tendencies, that side, neo-scholasticism, appearance, consumerism, Anateus, socialism, egyptianism, private means of production, assigning to the common good, new spirituality of tribal communities, wars

Świat bez mądrości

Streszczenie

Usuwanie mądrości z myślenia ludzkiego zachodnioeuropejskiej kultury wzbudza tendencje faszyzujące w praktyce społecznej. Miejsce mądrości zajęła obiektywność; w istocie jest ona neoscholastyką. Człowiek uczepliwszy się pozoru zatracą się, np. we konsumeryzmie lub w proceduralnie samozbawiającego się świata finansów. Pojawia się możliwość zniszczenia kultury ludzkiej w ogóle. Jest to możliwe, albowiem opowieść o Anteuszu jest tylko mitem. Upadek człowieka jest już widoczny. Jego obrazem jest nowy egipcjanizm; świat tzw. złotego miliarda. Może on być zniesiony tylko przez socjalizm, w którym prywatna własność środków produkcji zostanie przyporządkowana dobru wspólnemu. I widoczny jest drugi pejzaż. Tworzą go wspólnoty plemienne, które w nowej duchowości znoszą dobro i zło. Ludzie przestaną się wstydzić. Trzecią możliwość — wojny — już się praktykuje. Ich sprawcy tworzą nowe społeczeństwo. Ono, jako masa, coraz mniej będzie przypominać istoty ludzkie na skutek technologicznych przemian żywnościowych. Ale będzie ono zdolne tworzyć harmonijny chaos. W artykule namawia się do uprawiania sofologii. Ta nauka może bowiem zapobiec utracie przez człowieka swojego człowieczeństwa.

Słowa kluczowe

mądrość, zachodnioeuropejska kultura, tendencje faszyzujące, tamta strona, neoscholastyka, pozór, konsumeryzm, Anteusz, socjalizm, egipcjanizm, prywatna własność środków produkcji, przyporządkowanie dobru wspólnemu, nowa duchowość wspólnot plemiennych

В своей статье описываю возможный образ мира, который может возникнуть в ситуации, ежели и далее мудрость будет целенаправленно удаляться из человеческого мышления. Доминирующая одноразовая парадигма создания человеком знаний о мире и о себе ведет человечество в заблуждение.

Наука о мудрости, т.е. о добре, которое является добром и о зле, которое является злом, составляет основу критики реальности. Лишенное такого измерения становятся идеологией, украшающей «систему» «дворянской мудростью». Это знания, которые в ситуации возникновения угрозы принимают роль общечеловеческих ценностей и, будучи «единственными», уничтожают теоретические и физические скрытые опасности, в том числе разнообразие свободы человеческого творчества. Фашистские тенденции современного мира являются идеальным образом происходящего.

Именно поэтому определение целей истории, что являлось содержанием древней философии, признано в некотором смысле формой иррационализма,

даже в случае прикрытия маской рационализма¹. Если мудрость не нужна для видения «рая на земле», «воссоединения» человека с природой, то сложно надеяться, что произойдет то, чего произойти не должно. Отрицает он мудрость как «мечту», благую «надежду»; а прежде всего неутомимое «сопротивление тому, что существует». Ведь то, что существует, является какой-то дисгармонией, беспорядком, искривлением. Конечно же видим мы это только тогда, когда смотрим на подъем предметного будущего, онтологически обусловленного «той стороной».

А значит мудрость является отношением человека к самому себе, как действующего и конструирующего самого себя мудрее; мудрее создающего самого себя на ново. Есть она концептуальным будущим и возникающим из нее настоящим. То, что должно произойти — преобладает, решает о том, что есть и что было.

Человеческий быт является проектом и субъективизацией «той стороны», как необходимости и объективизацией субъективности, как создания состояния души. Это своеобразный шаг (А. Новицки) к обогащению мира сего — «с этой стороны». Одновременно это углубляющее понимание «той стороны». Обогащенное этими «оттуда» «несоответствие» становится «соответствием». Человеческий быт находится «с этой стороны». Он является наполнением никогда не наполненной полноты; наполненной, но только «с той стороны». Есть он бесконечным наполнением.

Счастье успокоения является только проявлением существа бытия. Его содержание показывает отсутствие чего-то. Но как отличить проявление счастья от его существа? Будут ли ошибочны видимые различия? Ошибки присущи людям. То «несоответствующее», «плохое» заменяется добром... и становится «злом». Бытие продолжается.

Каждая река ищет пристань. Находится она «по той стороне». Ее видение однако по «этой стороне». А значит пристань является собой; не будучи ни концом, ни началом, она также... плывет. Является мифом, легендой, «искривленной» объективностью, в некоторой мере отчужденной.

«Несоответствие», «искривление» должно проявиться, показать свои «несоответствие» и «искривление». И это нас беспокоит. Поэтому не достаточно стать перед зеркалом. Нужно научиться видеть то, что показывает зеркало; и то, что оно скрывает, а также то, каким образом это происходит. Течение приводит к отсутствию видения. Поэтому мудрость здесь торжествует.

Среди многих «несоответствий», «искривлений» в развитии и «падении» человека скрыты его «судьба», «предназначение»². Не видит он того, что

¹ См. Фукуяма, *Конец истории*, перевод Т. Беронь, Н. Вихровски, Зыск и Партнеры. Изд. Познань, 1996; А. Мотыцка, *Идеал рациональности. Эскизы о философском бездорожье науки*, ZNiO, Изд. Польской Академии Наук, Вроцлав 1986.

² М. Хайдеггер спрашивает: каким образом своего бытия суть тратится настолько, что вынуждена собирать свои распространения и выдумывать новое единство? Утеря в Себе и в мировой деятельности становится побегом от смерти. Этот побег от тщательно описывает заботу. Выбегающие решения по существу ведут быт к смерти. Такая решительность передает в исправленном повторении наследия возможности. Это движение воспринимается как

«укрыто», не знает способа «укрытия», поскольку он также укрыт³. Таким образом удаляемая мудрость преобразуется в немудрость, в глупость? Здесь найдется место для Э. Канта⁴ мудрость, открывающую глупо-мудрого мещанина, сегодняшнего Филистра⁵ — буржуа, создающего мир правды / обмана. Некоторые события стоит подчеркнуть.

1. Современная западно-европейская философия отказалась от мудрости. Место на троне заняла заменяющая с «той стороны» объективность. Одета она в рациональную одежду и идентифицируется с конкретной абстракцией «этой, здесь стороны». Уничтожение (*aufhebung*) того «там, с той стороны» и замещение его «этим, здесь и сейчас» — это снисхождение богов на Землю является неохолистическим догматизмом. Его преодолением может быть мудрость, которая в качестве критики может опровергнуть то, что является беспорядком и продолжать порядок в том, что называем «новым порядком», «новым открытием», «новой структурой». Течение бытия наполняется проэктами, абстракцией, признавая «ту сторону» в существующей здесь и сейчас абстракции-конкретизации, как упразднение, как окончательное испытание себя «заново».

2. Мудрость по сути своей углубляется в практику⁶. А значит отвечает за свое практическое использование, либо не использование, отказ или

соответствующая деятельность. В случайном повторении бывших возможностей существо возвращается «непосредственно», т.е. временно-экстатически к тому, что было перед этим. Вместе с передачей наследия «рождение» становится никогда не использованной возможностью; аж до смерти; втянутое в существование эти человеческие единицы углубление в «это то» принимаютищенным иллюзии образом; способ правды / вранья. См. М. Хайдеггер, Бытие и время, перевод Б. Баран, Изд. Научное PWN, Варшава 1994, стр. 546.

³ Поэтому Э. Кант составляет трансцендентальную формулу общественного права словами: «всякие действия, которые относятся к праву других людей, максима которых не соответствует праву гласности, является беззаконием». Э. Кант, *О согласии политики с моральностью на основании трансцендентального понятия общественного права*. (в:) тот же, *О вечном мире. Философское очертание*, перевод Ф. Пшибилак, вступление и редакция К. Бал, Издание Вроцлавского Университета, Вроцлав 1993, стр. 76.

⁴ Имя *Immanuel* — имя Бога, сына Божьего, а не какого-то мальчика и таким образом формулируется, является названием в еврейском языке. Кант имел имя Эммануэль, что на идише обозначает имя Бога Имману-ель, в переводе на польский язык обозначает данный Богом, от Бога и так следует его называть.

⁵ «Филистер под понятием материализма понимает обжорство, пьянство, похоть, плотскую нужду и надменность, жадность к деньгам, алчность, стремление к прибыли и фондовые махинации, в общем все грязные грехи, которым сам тайно воздаст должное. Зато под понятием идеализма понимает веру в добродетель, общую любовь к ближнему и в общем в «лучший мир», которыми он хвастается перед другими, сам однако верит в них максимально в моментах, когда переживает похмелье либо банкротство, приходящие после его обычных «материалистических» злоупотреблений. В такие моменты напеваю свою любимую песню: Чем же есть человек? — наполовину животным, наполовину ангелом». Ф. Энгельс, *Людвиг Фейербах и конец классической немецкой философии*, (в:) К. Маркс, Ф. Энгельс, собрание сочинений том 21, KiW, Варшава 1969, стр. 316–317.

⁶ Описано это в мифе о Антее. Был он сыном Посейдона и Геи, богини Земли. Жил на территории Северной Африки. Был великаном. Людей, которых встречал на своем пути, вызывал на бой. Победенных убивал, а из их черепов построил огромный алтарь в честь своего отца. Геракл

конформистическое позволение. Бытие человека как определенное «мастерство»; выполняющее «навык» включает смерть, как «не окончание», как переход через границу того, что есть и отдавание должного «тому, что с той стороны». Смерть может также быть конформистической изменой, переходом на «ту сторону».

Бытие человека является преодолением границы, отделяющей «эту» и «ту сторону». Это бытие «на границе». Утраченная абстракция — конкретика является пересечением границы, из-за которой видно, что то, что есть человеческим, определенный «навык» становится «отсутствием навыка», ошибкой. Видим это в случае, когда придерживаясь определенного видения, человек тратит себя, например в современном потребительстве, либо же в процедуральном самодостаточном мире финансов. Таким образом настоящее и будущее определяются границами преодоленных видений, видимость которых решает будущее, взятое однако с «той стороны».

3. Система, нумеруя объективизацию человеческих единиц, гипнотизируя, вводя ее в антиутопийное состояние оцепенения, дряхлости критицизма, стирает границы. «Эта» и «та сторона» объединяются. Исключенных... ко сну обнимают вышептанными словами: *computo, ergo sum* (мыслю, следовательно существую). Господствующая система создает видимость счастья. Вербалисты нарушают ритм литургического танца; ритм пульсующей мощи Викинга крови. «Празднующих», «танцующих» в этом ритме уводя выводит в направлении закрытой пропасти — окончательной гибели. Очнутся ли в конце концов Викинги? Не стоит ли звонить в колокола?

Мудрость, как общественная философия, относится к тому, что существует в реальности, как внеисторическое бытие, по «той стороне», а значит бытие неизменное, постоянное, невечная вечность и к тому, что является историческим бытием, его течением (генезис, эволюция, окончание). Вид описания обуславливает практику. Может стать она конформизмом, метафизикой. Может быть также идеологией революции, контрреволюции, эволюции, гегемонией. В таком случае переоценка обязанностей отстукивает такты, ускоряя движение истории. Будит нас тогда тупот марша подкованных сапог.

Здесь скрыта причина отказа от мудрости. Историю хочется задержать! Философы подкладывают другим мудрость как горячий предмет, печеный картофель. Ошпаривает и обжигает. Аж в конце концов Э. Кант придал ей практическое значение, осознанное и используемое до сегодняшнего дня. Мудрость (*Klugheit*) понимаем — пишет философ из Кенинсберга — неоднозначно. Как жизненную мудрость (*Weltklugheit*) и личную мудрость. «Первая из низ является ловкостью человека в умении влияния на других с целью использования их в личных целях. Другая — способность соединения всех этих целей для личной долговременной выгоды. Она также является фактически той мудростью, к которой приводится даже значение первой, и кто в первом значении есть мудрым, а в другом нет, то скорее всего стоило бы утверждать, что такой человек

победил его мудростью, поскольку обратил внимание, что когда поднимал Антея, то тот тратил силы, а после прикосновения к матери-земле сила возвращалась к нему на novo.

является рассудительным (*gesheit*) и лукавым, но окончательно не мудрым»⁷. Таким вот образом глупо-мудрая мудрость становится техникой общественного воздействия.

Основанием запрещенного мышления о мудрости является концептирование человеком того, что быть должно. Здесь имеет место метафизика. Для одних она является онтологическим основанием человечества. Для других — «пустословием», поскольку то, что было, быть не должно. И поэтому переоценивается то, что должно было быть, хоть и не было. Кричат: история, ты заблудилась! Возвращайся! Как блудная девица ты сбилась с пути! Не в ту сторону! Метафизика здесь является только идеологическим занавесом теоретической ошибки конструирования. Поэтому от нее отказываются.

Для других противоположностью метафизики является процедурное описание «рациональный». Оно должно защищать от мудрости — мифом. И в качестве мифа системы, в одежде ортодоксального *officium* «рационализм» переоценивает «добро». На словах для всех, а на деле — только для некоторых. Данный миф является только обличем добра. Он только сопутствует сытости желудка, бессмысленному наполнению брюха, связанного с утратой духа, пожирающего ум. По отношению к «брюху» также, а даже более чем также, следует сохранить мудрость, если не хотим уничтожить человечество, если не хотим вернуться к своим биологическим укорененным измерениям⁸.

⁷Э. Кант, *Обоснование метафизики моральности*, пер. М. Вартенберг, Варшава 2001, стр. 52.

⁸То, что «происходит» день за днем — объясняет М. Хайдеггер — рассеивает бытие. Кратность этого, обстоятельства, условия. Все это формирует «судьбу». Существующее естество подсчитывает для себя два события из того, о чем беспокоится. А то, о чем беспокоится — это его безопасность. Желает сохранить себя в виде развивающегося бытия. Оттуда подгоняемые через свои «интересы» существование желает приблизиться к самому себе. Нужно тогда собрать в единое целое распыленные «события». Только тогда з перспектив понимания несоответствующей деятельности возникает вопрос о требующем определения внутренней «связи» существовании, а «также» существующих переживаний субъекта. Возможность этой перспективы видения основана на нерешительности, которая составляет существо непостоянности Себя.

«Судьбой» является опережающая передача к «вот тут» мгновению. На судьбе основана доля. Нею является связь существования в совместном бытии с другими. Судьбоносная доля может быть повторением в аспекте своего погружения в наследие. И только повторение открывает существованию его действия. Само же действие основано в существовании на том, что существование временное есть восторженно открытым.

Только ускорение смерти отгоняет случайную и «текущую» возможности. Схваченная законченность существования вырывает из безпредельного разнообразия представленных возможностей самоудовлетворения, беззаботности или удобства и ведет существование у простоте его судьбы. Это первичное действие существования на унаследованой почве, но и избранной возможности.

Существование страдает от судьбы, потому что у основания всего бытия оно является судьбой. Существовая без закономерности существования как быт в мире открыто на «ласку» «счастливых» обстоятельств и жестокость случаев. Судьба не рождается только из-за стечения обстоятельств и случаев. Кто-то нерешительный также может стать нею преследуемым, а что с этим — не «иметь» судьбы.

В случае, когда случайное существование как бытие в мире существует в совместном бытии с другими, то его привязанность является совместным действием, названным судьбой. Обозначаем таким образом связь сообщества, людей. Судьба не состоит из отдельных ссудеб, так же как и не можем общего бытия понимать как сосуществование определенного количества предметов.

Окрики, оповести о правах человека, о свободе, о любви, о братстве, солидарности и прочие проявления лицемерия ошибочно утождествляются с объективизмом «той стороны». А значит могут быть отброшены на столько, на сколько обретут поддержку в силе. Относительно правящего конкрета абстракции только она имеет мощь. В таком случае критика не будет видимостью. Сила критики уничтожит процедурное восприятие рациональных фактов. Их описания не будут деформироваться с пользой для одних, а для других не создадут мифической разрушительной силы. Силе и, основанной на ней, силе критики уступит каждая рациональная процедурная очевидность.

Отказ от мудрости и замещение ее глупо/мудрым пониманием согласно Э. Канту ведет в потенциальное будущее трех вариантов:

1. Размножающийся в руках грона «избранных» частный капитал, частная собственность средств производства развинет постиндустриальную цивилизацию, информатическую, с множеством негативных последствий для общественной структуры и судьбы человеческой единицы. Возникнет общество 2/5, а даже 1/5 так называемого золотого миллиарда. «Ненужные люди» — сегодня отброшенные, исчезнут в следствие структурной безработицы и преобразования содержания их биологической жизни. Таким образом возродится египтианизм. Во главе иерархии станут фараоны — владельцы капитала. На службе у них будут египетские историко-информатики-каплены и феллахи. Они также создадут страну — инструмент Фараонов. И... останется «остаток» — «масса». Ее жизнь будет стоить ровно столько, на сколько будет она дешевле и способней чем роботы, «природные агенты производственного процесса» (К. Маркс). Такое видение создано неолиберализмом. Такой смысл «конца истории».

Противоположностью данного развития может быть — если наступит социализация капитала, подчинение частной собственности средств производства Общему Добру; не подчинение, а упорядоченность. Рост свободного времени в следствие отсутствия труда будет результатом того, что работать, производить будут киборги, роботы. Они будут удовлетворять людские биологические потребности. Новый человек при этом будет создателем. Утружден будет только игрой, которая одновременно будет производством. Будет это общество нового человека и его нового процветания, нового счастья. Как существо многогранной духовности будет решать прочие проблемы, например: вопросы форм неэквивалентного распространения и потребления товаров, участия отдельных единиц в товаре как товаров в общем, вопросы авторских прав. Такого образца «новый человек» справиться потому, что собственность не будет — так, как сегодня — элементом его личности, поскольку будет это личность кочевника в движении субъектизированного будущего.

2. Появится гармония, построенная из старо/новой сети взаимоотношений в «племенных» обществах. Наступит идентификация со свободно избранным

В общем бытии в том самом мире и в решительности на определенные возможности судьбы уже заранее сверху целенаправлены. Сила доли появляется только в общении и борьбе. В ней доля существования в его «поколении» и с ним составляет полную, соответствующую связанность существования, соответствующее его бытие. См. М. Хайдеггер, *Бытие...*, цитаты, стр. 538, 541, 545.

Абсолютом; божеством, гуру — представляющим «ту сторону». Жизнь в таких сообществах будет подражать формам первобытным. Нужды, так называемые высшие потребности будут подданы сублимации. Заменяющие формы их удовлетворения будут признаны натуральными.

Материализация такого иррационального видения будет лучшей, чем другие, поскольку предотвратит терпение, зло, так как анулирует его путем уничтожения дихотомии добра и зла. «Андрогенизм той стороны» исключит зло из сознательного пространства общественной жизни. Картиной такого общества может быть библийное описание состояния пред съедением запрещенного яблока с «дерева знания». Тогда торжествовало добро! Но змей, не хотевший согласиться с этим, довел к пробе фрукта с дерева знаний и у людей открылись глаза, узнали они добро и зло так, как Бог⁹. Обратили внимание на то, что они наги, начали испытывать стыд. Это так человечно. В обществах люди не будут стыдиться, поскольку их «прикрытые», «закрытые глаза» не увидят зла. Мудрость, знание людей будет аннулировано.

Это видение постмодернистической «новой духовности» (*New Age*). Нет в нем разграничения на добро и зло. Все что есть, поскольку есть, есть добром. Само бытие, как бытие, гарантирует добро. То, что естественно, является разумным, поскольку существует. То, о чем говорится, концептируется, есть реальным, поскольку обсуждается (см. Гегель). Такое видение содействуется частной собственностью средств производства для его освещения («собственность есть святой»). Поскольку это рационально под взглядом процедуральным.

3. Наступит состояние глобальной дисгармонии, наступившей согласно с утверждением: *homo homini lupus est*. Выйдет на явь глобальный конфликт между трудом и капиталом; между корпорациями; между формами узурпации капитала и государствами, как отображением народной целостности. Подоплекой воен, в том числе сетевых, гибридных будет проблема пересечения границ, барьер экономической эффективности затрат на технический прогресс. Его плоды предназначены для единиц, а затраты несут все. В такой борьбе глобальный капитал своей мощностью, созидавая «дешевое» общество, будет внедрять в жизнь мысль Платона. Человеческие единицы создадут бесплатную общественную организацию по причине того, что будут все менее похожи на современного человека, а все более на киборгов в следствие продовольственных и медицинских технологических видоизменений. Как и прежде, производство таких людей обходится дешевле, чем создание человекоподобных роботов, которые ко всему прочему не могут сравниться с людьми своими возможностями. Такая «дисгармония» выступает под флагом возвращения к гармонии. Хаос гармонии является формой порядка, санкционирующего святость демократии, мнимых прав человека, его абстракционной чести и свободы, в существе своем подчиняющих его капиталу.

Приведение вышеуказанных вариантов будущего является аналогичным для негативной теории. Мы не знаем каков есть Бог, но знаем, что Он есть. Мы не знаем каково бдет будущее, но знаем, что будет. Именно это является точкой

⁹Ср. Старый Завет, Книга Рода 3, 5.

опоры — парадоксально — также исторического мышления (обзор бытия — бытия общественного как исторического).

Приведенные комментарии указывают на необходимость изучения софиологии. Необходимость та возрастает наряду как и с цитируемыми здесь мыслями М. Хейдеггера, так и с указанными возможностями развития общественного бытия, человеческой культуры в общем.

По М. Хейдеггеру следует обратить внимание на необходимость повторения вопроса о бытии и поиске ответа. Понятие «бытия» является описанием содержания человеческого существования. Не ограничивается оно к нашему виду. Выходит за его границы. Видим это на примере учеловеченной природы, а значит преобразования объективного мира и создание из него мира человека. Его бытие является его творением.

Принимая предположение М. Хейдеггера, что в истории философии такое бытие не было понято, то для его реконструкции нужно вернуться к Аристотелю. Сформулировал он проблему единства «быта», «бытия» и индивидуальности — трех онтологических элементов.

Mieczysław P. Migoń
Gdańska Szkoła Wyższa

Próba uzgodnienia aspektu racjonalnego i irracjonalnego w myśli antropologicznej Maxa Schelera

Streszczenie

W artykule dokonałem próby uzgodnienia aspektu racjonalnego i irracjonalnego w myśli antropologicznej Maxa Schelera. I tak, została uwzględniona w doborze zwyciężej prezentacji stanowisk zarówno tradycja racjonalistyczna (Kartezjusz, Hegel), jak i tradycja irracjonalistyczna (Schopenhauer, Nietzsche), w celu osiągnięcia dynamicznego „obrazu” (związku) człowieka-świata-Boga. W związku z tym zostały uwypuklone szczególnie dwa podejścia, *scil.* typu człowieka apollinijskiego oraz typu człowieka dionizyjskiego w porównaniu z innymi formami antropologicznymi. Dlatego została rozszerzona refleksja o związku przedmiotu antropologii filozoficznej z przedmiotem metafizyki „stającego się Bytu” oraz z przedmiotem teologii w myśli fenomenologicznej i teorii wiedzy Maxa Schelera. Oto dlaczego usiłowałem powiązać cztery zasady, *scil.*: „pierwszeństwa”, „perspektywizmu”, „człowieczeństwa” i „solidarności” zarówno z człowieczą istotą witalną, jak i z człowieczą istotą duchową, wedle preferencji modalności wartości w Schelerowskiej etyce.

Słowa kluczowe

racjonalność, irracjonalność, antropologia filozoficzna, Scheler

An attempt to combine rational and irrational aspects in the anthropologic thought of Max Scheler

Abstract

In the article I tried to combine rational and irrational aspects in the anthropologic thought of Max Scheler. In order to briefly present the background I have taken into account both rational tradition (Descartes, Hegel) and irrational tradition (Schopenhauer, Nietzsche). The aim was to create a dynamic view of the human-world-god relation. That is why I especially highlighted two approaches, *scil.* of an Apollonian human type and Dionysian human type compared with other anthropological forms. I extended the discussion about the relation between the subject of philosophical anthropology and the subject of metaphysics of “Being” and the theological subject of the phenomenological thought and the theory of knowledge of Max Scheler. That is why I tried to link four principles, *scil.*: “priority”, “perspectivism”, “humanity” and “solidarity” both with a human vital entity and a human spiritual entity, according to the Scheler’s ethics of modal value.

Keywords

rationality, irrationality, philosophic anthropology, Scheler

1. Racjonalizacja myśli antropologicznej jako czynnik fundamentalny filozofii

Myślę, że dla rozważań może nabrać swego szczególnego znaczenia świadomość „początku” myśli antropologicznej autora *Die Stellung...* zarówno w grze „światła” ducha i „ciemności” pędu, jak i zasad oraz praw, którymi ona „rządzi się”.

Scheler sięga po takie prawa myślenia jak: „jedność”, „identyczność”, „niesprzeczność”. Doń sięgali już presokratycy, tj. Heraklit z Efezu, Parmenidas z Elei. Toteż niemiecki fenomenolog poszukuje jedności zarówno bytu ludzkiego, osoby ludzkiej, jak i jedności *cogitare* i ducha w niej samej.

Także w swojej myśli antropologicznej Scheler poszukuje związku identyczności. I w związku z tym powiada, że „czymś identycznie wspólnym dla świata zewnętrznego i wewnętrznego są zarówno te elementy, które dają się określić jedynie *in abstracto* (wartość — uczucie; obraz — wyobrażenie; jakość — wrażenie; znaczenie przedmiotu — pojęcie; siła, tendencja — dążenie, popęd itp.), jak i typy praw (np. prawidłowości formalno-mechaniczne czy też teleologiczne, odniesione do całości. Wedle naszej teorii — powiadał Scheler — nie posiada charakteru kauzalnego tak zwane »oddziaływanie zwrotne«, lecz tylko (sprowadzające się do ukierunkowania i kierowania) oddziaływanie bądź nieoddziaływanie centrum duchowego na psychowitalne ciągi zdarzeń, dalej zaś psychofizycznie indyferentnego centrum życiowego (pewnej za każdym razem odmiennie ustrukturuwanej wiązki czynności (*Funktionsbiindels*) jednego wszechzycia) na zdarzenia o charakterze formalno-mechanicznym. Z tym tylko, że prawidłowościom aktów duchowo-noetycznych nie odpowiadają żadne prawidłowości fizjologiczne, lecz badane przez ontologię bytowo-kategorialne prawidłowości rzeczowe, którym podlega to, co istnieje”¹.

Schelerowi chodzi o wzrost ludzkiej samoświadomości dokonującej się dzięki coraz to nowym, skokowym zmianom w wyróżnionych punktach historii².

Powyższy przykład na temat racjonalizacji Schelerowskiej myśli antropologicznej wskazuje na tendencję rozwojową — jeśli chodzi o jej „początek” — w związku z dynamiczną zmianą „obrazu”: człowiek-świat-Bóg. Lecz dotyczy on również Schelerowskich związków pojęć „mikrokosmosu” i „makrokosmosu”.

Wedle Schelera, człowiek jako „mikro-kosmos”, spaja się we wszelkim *amare*, *contemplare*, *cogitare* i *velle* w sensie intencjonalnym z istotą makrokosmosu³. A jako osoba jest on „zakorzeniony” w boskim Bycie⁴.

Zwróćmy naszą uwagę na to, że Schelerowska idea mikrokosmosu nie pozwala na żadną końcową redukcję świata do człowieka i *vice versa*. Otóż człowiek jako mikrokosmos jest wskazówką dla różnorodności samego bycia bytu. Ból w ramieniu stanowi przykład do refleksji nad samą istotą bólu w świecie.

¹ M. Scheler, *Die Formen des Wissens und die Bildung*, (w:) *Späte Schriften*, A. Francke, AG Verlag, Bern 1976, s. 90–91.

² *Idem*, *Mensch und Geschichte*, (w:) *Späte...*, s. 121.

³ *Idem*, *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik*, (w:) *Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung*, t. 2, cz. 1–2, Verlag von Max Niemeyer, Halle 1916, s. 269–271.

⁴ *Idem*, *Späte...*, s. 83–84.

Z jednej strony, mamy do czynienia z żywotnym odniesieniem człowieka do otoczenia (*Umwelt*) w sensie doświadczenia konkretnego bólu, z drugiej zaś strony, z jego duchowym odniesieniem do świata, czyli z samą esencjalizacją bólu.

Jednakże totalna antropocentryzacja nie znajduje dostatecznego oparcia w Schelerowskiej myśli (antropologicznej).

Pierwotwórca antropologii filozoficznej w oparciu o nią dokonuje postaciowania samej metafizyki „stającego się” Bytu jako „metaantropologii”.

Wprawdzie w *Socjologii problemów wiedzy* powiada on, że po pierwsze metafizyka jest zawsze poznaniem rzeczywistości oraz teorią absolutnych wartości⁵. Po drugie rezultaty metafizyki pozostają stale hipotetyczne, tj. metafizyka pragnie podać hipotetyczny całościowy obraz sposobu, w jaki wszystkie rzeczy uporządkowane według najwyższych istotności są zakorzenione w „absolutnej rzeczywistości”⁶. To jednak po trzecie metafizyka jest metaantropologią i metafizyką aktu jako bytowego⁷.

Zatem widzimy wyraźnie uzależnienie pola metafizyki „stającego się” Bytu od antropologii filozoficznej czyli pola metaantropologii.

Całościowy obraz świata może być dany jednej i to całej konkretnej osobie. W celu dalszego rozjaśnienia „obrazu” naszych rozważań posłużę się teraz schematem przypominającym sylogizm hipotetyczny. Tak więc, jeśli oznaczmy pojęcie „antropologia filozoficzna” odpowiednio przez literę „A”, zaś pojęcie „metafizyka” przez literę „M” i pojęcie „realność” odpowiednio przez literę „R”, to wtedy otrzymamy:

$$(A \rightarrow M) \wedge (M \rightarrow R) \rightarrow (A \rightarrow R).$$

Autor *Der Formalismus...* potrzebował idei „mikrokosmosu” dla poparcia swego stanowiska w powyższej kwestii. Nawet wówczas, kiedy powiadał, że to „człowiek — zarówno jako istota fizyczna, jak i psychiczna oraz noetyczna — jest przypadkiem, do którego stosują się wszystkie znane nam typy praw: mechaniczne, fizyczne, chemiczne, biologiczne, psychologiczne, a także noetyczne, przy czym te ostatnie wyrażają istotę rozumnego ducha w ogóle, a więc także »ducha« boskiego jeśli takowy istnieje”⁸.

Jednak aby zrealizować sam siebie, musi on doświadczyć oporu świata. I tak, personalne doświadczenie świata wiąże się z zachowaniem jego wartościowania (z etosem).

Z kolei, jak sędzę, „zakorzenienie” człowieka w Bycie ma wpływ na aktywną „koncentrację” jego osoby, dzięki której „staje się on tym, kim jest”.

Bowiem, w metafizycznym akcie (w sensie bytu) jest mu dana istota powstała z „pokrycia się” prafenomenu (= prapostać) i idei⁹, a to dzięki przenikaniu całości

⁵ *Idem, Probleme einer Soziologie des Wissens*, (w:) *Die Wissensformen und die Gesellschaft*, Neue Geist-Verlag, Leipzig 1926, s. 93.

⁶ *Ibidem*, s. 92.

⁷ *Idem, Philosophische Weltanschauung*, (w:) *Späte...*, s. 83.

⁸ *Idem, Die Formen...*, s. 90–91.

⁹ *Idem, Erkenntnislehre und Metaphysik: Schriften aus dem Nachlass*, t. 2, G.W., t. 11, cz. II B, A. Francke, AG Verlag, Bern 1979 (Nachlass II), s. 36–37.

świata i osób ludzkich przez wieczny Logos. To właśnie wtedy jego osoba uchwytuje „istotę” rzeczywistości — co należy podkreślić — za sprawą Logosu¹⁰.

W innej jednak pracy *Człowiek i historia*, powiada, że „w historii trwającej około 10 tysięcy lat jesteśmy pierwszą epoką, w której już nie wie [człowiek — przyp. M.P. Migoń], czym jest a zarazem też wie, że tego nie wie”¹¹. Człowiek więc pozostaje „zagadką”, a nawet „istotą nieznana” czy „*homo absconditus*”, etc.

Bez wątpienia, powodowany powyższymi konkluzjami, pierwowórca antropologii filozoficznej zakłada, że metody filozoficzne nie mogą być wyprowadzone z metod naukowych, ponieważ nie obejmują one całości człowieka.

Tak więc, „jedynie taka antropologia mogłaby wszystkim naukom, które mają do czynienia z przedmiotem »człowiek«: (w ujęciu) przyrodniczym i metodycznym, prehistorycznym, etnologicznym, historycznym i społecznym, psychologii normalnej, rozwojowej oraz charakterologii dostarczyć ostatecznego fundamentu filozoficznej natury, a zarazem określonych wiarygodnych celów ich badań”¹².

2. Procesualny charakter Schelerowskiej myśli antropologicznej

Wedle Schelera, rozszerzenie sfery „panowania” naszego osobowego ducha na świat wewnętrzny procesów życiowych, co najmniej równie jest ważne tak, jak materialno-techniczne rozszerzenie sfery naszego ludzkiego „panowania” nad przyrodą nieożywioną.

Lecz pierwowórca antropologii filozoficznej (dalej jako a.f.) w swojej myśli usiłował obrać nową i zarazem inną drogę myślenia o samym człowieku, świecie, przyrodzie i Bogu.

De facto, Schelerowska myśl antropologiczna — jak sądzę — dystansuje się zarówno wobec tradycyjnych racjonalistycznych form *homo sapiens* występujących na przykład w filozofii Platona, Arystotelesa, Descartesa, Kanta, Hegla, jak i irracjonalistycznych form *homo naturalis* czy *homo vitalis* Hobbesa, Hume’a Schopenhauera, Feuerbacha, Marxa, Nietzschego, etc.

Scheler dokonał krytycznego rozrachunku z pięcioma klasycznymi koncepcjami człowieka: *homo sapiens*, *homo religiosus*, *homo naturalis* / *homo vitalis*, *homo faber* z koncepcją nadczłowieka i postulatywnego ateizmu, wskazując na ich jednostronność ujęcia całego „obrazu” człowieka.

To, co stanowi o fundamentalnej cesze jego myśli antropologicznej, to jej procesualność, czy rozwojowość, a także dynamiczność czy też perspektywiczność oraz nadanie jej charakteru celowościowego czy teleologicznego.

W tym związku, jak sądzę, należy dostrzegać znaczący wpływ myśli Bergsona na Schelerowską myśl antropologiczną. To nie znaczy, aby sam Scheler pozostał nie krytyczny wobec reprezentanta koncepcji *homo faber* i zarazem autora *Ewolucji*

¹⁰ *Idem*, *Die Stellung des Menschen im Kosmos*, (w:) *Späte...*, s. 70–71.

¹¹ *Idem*, *Mensch und Geschichte*, (w:) *Späte...*, s. 120.

¹² *Ibidem*, s. 120.

twórczej¹³. Jako autor *Philosophische Anthropologie* stwierdza, że to właśnie Bergson otworzył widok ponad syntezą intelektu i instynktu w intuicji¹⁴.

Tak więc, Scheler uważa, że biologiczny rozwój człowieka jest zupełnie nieprawdopodobny, skoro przedstawia się go tylko od strony morfologicznej¹⁵. Natomiast, twierdzi on, że rozwój człowieka otwiera się na:

- 1) równowagę człowieka dionizyjskiego i apollińskiego przy najwyższym napięciu;
- 2) równowagę działającego i cierpiącego człowieka (Europa-Azja);
- 3) nowe wartościowanie erotyki i stawanie się człowieka; eugeniczne usposobienie;
- 4) równowagę pozytywnej nauki i filozofii, wiedzy o wydajności pracy, wiedzy kształcącej i wiedzy wyzwalającej / uświęcającej;
- 5) nową metafizykę i nowe myśli o Bogu; z obrazem nowego zawodu/powołania człowieka;
- 6) rozwoju oglądowych i systematycznych mocy wobec intelektualnego skostnienia¹⁶.

Zauważa on przy tym, że Schopenhauer, Nietzsche i Bergson stanowią wyjątki jeśli chodzi o stosowanie odniesień tego, co afektywne do pierwotnych danych, np. miłość i poznanie, a które pozostały zaniedbane w sensie problemowym od czasu Kanta po czasy współczesne¹⁷.

W innym fragmencie *Philosophische Anthropologie*, jej autor dokonuje znamienego zestawienia typów rozwoju teorii i wyróżnia cztery główne, tj. 1) Arystotelesowski pozaczasowy system rozwoju; 2) Plotyna teorię emanacji; Kartezjusza myśl o rozwoju i Leibniza myśl o stopniu rozwoju monady; 3) teorię rozwoju Lamarcka, Darwina, Spencera, Wundta; 4) Bergsona witalistyczną metafizykę¹⁸.

Jak sądzę, Schelerowską teorię rozwoju można określić jako nowy rodzaj syntezy antyczno-średniowiecznej i elementów nowożytnej nauki z hierarchią istotnie upsychicznionych organizmów i personalnych duchów.

Na tym etapie swojej analizy chcę stwierdzić, że w myśli antropologicznej Schelera zarówno biologia, jak i psychologia (zwłaszcza psychologia postaci) są ze sobą jak najściślej związane. Psychologia postaci jest formą samoświadomości podmiotu żywego. To znaczy, że „postać” jako pojęcie staje się „nośnikiem” „przejścia”, „stawania się”, „zanikania” oraz „pokrycia” fenomenu i idei, etc.¹⁹

W istocie rzeczy, pojęcie „postaci” nabierało coraz większego znaczenia w Schelerowskiej myśli antropologicznej, ponieważ wiązał on z nim nową strukturę, którą przeciwstawiał dotychczasowemu formalno-mechanistycznemu schematowi pojęciowemu jako ujęciu całościowemu²⁰. Ów schemat, jak dotąd, uzurpował prawo,

¹³ *Idem, Philosophische Anthropologie: Schriften aus dem Nachlass*, t. 3, G.W., t. 12, Bouvier Verlag, Bonn 1987 (Nachlass III), s. 57.

¹⁴ *Ibidem*, s. 46.

¹⁵ *Ibidem*, s. 46.

¹⁶ *Ibidem*, s. 46–47.

¹⁷ *Ibidem*, s. 62–63.

¹⁸ *Ibidem*, s. 125.

¹⁹ Nachlass III, s. 246, 258, 53–56, 83.

²⁰ *Idem, Probleme...*, s. 138–139.

aby antycypować swoje konkretyzacje w różnych obszarach fizyki, chemii, biologii i psychologii, etc.

Bez wątpienia Scheler chciał ograniczyć ważność pewnych utartych schematów występujących w metafizyce (charakterystycznych w metafizyce przyrody).

Toteż wzmiankowana nowa struktura dotyczy w sensie pierwotnym struktury „pędu”, jak i „ducha”. Zaś koncentracje typów pól sił (fizycznych), pól witalnych (biologicznych) i centrów osobowych znajdują swoje odpowiedniki w formach postaci, tj. fizycznych, witalnych, psychicznych i duchowych. Scheler przeciwstawia wręcz odczucie danej modalności wartości psychologii asocjacyjnej, z kolei, tak dana modalność wartości wiąże się z funkcjonowaniem etosu nowego typu człowieczeństwa.

Jednakowoż uzgadnianie racji aspektu racjonalizmu i aspektu irracjonalizmu w obrębie Schelerowskiej myśli antropologicznej i jej nowej formy rozwojowej nie jest wolne od doświadczania cierpienia. Pojęcie „cierpienia” — jak sądzę — „urośli” w myśli autora *O sensie cierpienia* do rangi kategorii podstawowej. Przecież wiadomo, że człowiek nie może się stawać, bez zachodzącego w nim samym procesu rozwojowego. A ów napotyka na „opór” rzeczywistości. Rozwój przeto człowieka nie jest pozbawiony charakteru dramatycznego. Stąd Scheler coraz bardziej doceniał wagę „pojęcia” (a później „kategorii”) cierpienia. Zwłaszcza pod koniec swego życia (1927) przystąpił do jeszcze szerszego opracowania zagadnienia cierpienia i bólu²¹.

Co więcej, Scheler zaczął coraz ściślej wiązać pojęcie „procesu” z pojęciem „ontogenezy”²². Toteż kategoria cierpienia „urośli” do wymiaru nie tylko antropologicznego, lecz wręcz metafizycznego. Nastąpiło zbliżenie Schelerowskiej myśli antropologicznej do koncepcji metafizycznej A. Schopenhauera i buddyjskiej nirwany.

Nie oznacza to, aby aspekt racjonalistyczny w jego myśli przestał odgrywać ważną rolę. Podkreśla on np. w *Philosophische Anthropologie* znaczenie myśli Heraklita z Efezu, a jako właśnie taka myśl zwyciężyła — wedle Schelera — w ujęciu nie tylko „makroskopowym” (bytowe stawanie się gwiazd), lecz także „mikroskopowym” (elektrony)²³.

Jednak należy pamiętać, że pojęcie „miłości” nawet w myśli u „późnego” Schelera odgrywało szczególną rolę. Otóż, przyroda / życie „kocha” ducha na sposób erotyczny²⁴. Zaś duch „kocha” przyrodę / życie z dobroci i za pomoc w uzyskaniu energii, aby realizować się²⁵. Zatem dochodzi w procesie sublimacji do „uduchowienia”

²¹ M.S. Frings, *Posłowie*, (w:) *Späte...*, s. 359.

²² Nachlass III, s. 101.

²³ *Ibidem*, s. 83.

²⁴ *Ibidem*, s. 114.

²⁵ *Ibidem*, s. 114. Związek pomiędzy Schelerowskimi kategoriami pędu i ducha jest interpretowany rozmaicie. Por. M.S. Frings, *Max Scheler: Focusing on Rarely Seen Complexities of Phenomenology*, (w:) *Phenomenology in Perspective*, F.J. Smith, Martinus Nijhoff, The Hague 1970, s. 32–53; M.S. Frings, *Max Scheler: Drang und Geist*, (w:) *Grundprobleme der großen Philosophen. Philosophie der Gegenwart II*, Scheler–Hönlwald–Cassirer–Plessner–Merleau Ponty–Gehlen, Josef Speck, Vandenhoeck u. Ruprecht, Göttingen 1973; A.R. Luther, *The Articulated Unity of Being in Scheler's Phenomenology. Basic Drive and Spirit*, (w:) *Max Scheler (1874–1928)*, The Centennial Essays, s. 1–42.

życia i do „ożywienia” ducha. „Eros” życia i „agape” ducha nie przestały odgrywać tutaj podstawowej roli.

3. Formy koncepcji *homo sapiens* w myśli antropologicznej

3.1. *Homo sapiens* jako istota duchowa i rozumna

Scheler — Descartes

Wedle Schelera, Kartezjańskie *cogito, ergo sum* nie świadczy o tym, że przede wszystkim jestem człowiekiem, ponieważ myślę, lecz myślę, ponieważ jestem człowiekiem²⁶.

Pojęcie „człowiek” czy pojęcie „człowieczeństwo” należy odnosić w pierwszym rzędzie do formy bytu, a dalej do formy poznania, a także do formy naoczności. W istocie rzeczy chodzi o to, aby one stanowiły o tematyzacji tej całości jaką jest człowiek. Mówiąc inaczej, aby ta całość jaką jest człowiek została ujęta w hermeneutyczne koło. Chodzi w gruncie rzeczy o to, aby rzeczywistej formie bytu człowieczego towarzyszyła dogłębna refleksja poznawcza. A jego „prezentacja” („danie”) w różnych fenomenach czy formach naoczności, aby pokrywała się z ideą czy z „projektem” człowieka / człowieczeństwa. O człowieczeństwie każdego z nas może świadczyć również i to, że każdy z nas samodzielnie uchwytuje jego istotę czy też jest zdolny ją uchwycić²⁷.

Kartezjusz pozostaje jednym z głównych reprezentantów nowożytnej koncepcji *homo sapiens* jako istoty duchowej i zarazem rozumnej. Jak wiadomo, Kartezjański dualizm teoriopoznawczy „ciało-dusza” stał się podstawowym problemem antropologii filozoficznej czasów nowożytnych. Właśnie, główna krytyka poglądów ojca nowożytnej filozofii przeprowadzona przez pierwotwórcę antropologii filozoficznej XX wieku dotyczy rozdzielenia *res cogitans* od *res extensa*. Innymi słowy, wedle Schelera, to Kartezjusz popełnił zasadniczy błąd nie tylko rozdzielając sferę cielesną od psychicznej i duchowej, lecz dokonał on *de facto*, redukcji kategorii życia do formy ruchu mechanicznego, a zarazem człowieka jako istotę cielesną / witalną sprowadził do „punktu geometrycznego”, wpisanego w tzw. współrzędne kartezjańskie.

Naszym zadaniem nie jest dalsze przedstawianie Schelerowskiej krytyki poglądów Kartezjusza, ale wyłuskanie z dialogu Schelera z autorem *Medytacji o pierwszej filozofii* tych charakterystycznych myśli, które wpłynęły czy też „rzutowały” na rozwój wątku racjonalistycznego w obrębie Schelerowskiej antropologii filozoficznej.

Jak sądzę, do tych charakterystycznych myśli należy autonomia ducha i jego suwerenność powiązana także z jego indywidualnością i woluntaryzmem.

Autor *Problemu socjologii wiedzy* powiada, że każdemu indywiduum świat jest dany pierwotnie jako jego świat. Scheler przyjmuje autonomię ducha człowieka w socjologii wiedzy, psychologii, biologii i historii²⁸.

²⁶ Nachlass III, s. 227.

²⁷ *Idem, Die Formen...*, s. 100–101. Por. *O kartezjańskim dualizmie ciała i duszy*, (w:) *Antropologia filozoficzna. Zarys problematyki*, C. van Peursen, tłum. T. Zembrzusi i T. Mieszkowski, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1971, s. 22–42.

²⁸ *Probleme...*, s.15; por. także M.D. Barber, *Guardian of Dialogue. Max Scheler's Phenomenology, Sociology of Knowledge and Philosophy of Love*, Associated University Presses, London–Toronto 1993, zwłaszcza rozdz. 6: *Rationality and Dialogic Ethics*, s. 150–165.

Zaś w *Die Stellung des Menschen im Kosmos* stwierdza, że autonomia ducha jest głównym założeniem idei „prawdy” i jej możliwej poznawalności²⁹.

Pojęcie „autonomia” odnosi autor *Die Stellung...* nie tylko do samego ducha, lecz także do samej filozofii jako autonomicznej. Z kolei, samo myślenie jako żywa funkcja emancypuje się — wedle Schelera — w coraz większym stopniu od emocjonalnych ukierunkowań i schematów organicznych, a dusza duchowa od duszy witalnej³⁰.

W opinii autora *Problemów socjologii wiedzy*³¹ największą władzę nad dziejami grup ludzkich z socjologicznego punktu widzenia mieli według zmniejszającej się wielkości: Budda, Chrystus, Lao-tse, Platon, Arystoteles, Kartezjusz, Kant, Hegel, K. Marx. Zauważmy w takim rzędzie brak myślicieli jak: J. Locke, A. Smith.

Scheler zestawiał cechy charakterystyczne dla Kartezjańskiego sposobu myślenia w cztery punkty:

- 1) nominalistyczny sposób myślenia;
- 2) powszechna świadomość, że istota człowieka tkwi w jego władczej woli;
- 3) swoboda poszukiwania i rozstrzygania w sprawach wiary przedkładana nad ujęty ontycznie kapitał prawdy względnie łaski;
- 4) pewność poznania przed jego prawdziwością³².

Nic też dziwnego, że autor *Probleme...* wprowadził formułę idei poznawania człowieka faustycznego jako poszukującego wciąż nowych rzeczy³³. To właśnie czyste formy myślenia jak najbardziej odpowiadały nowemu typowi rozumu eksperymentalnego i matematycznego przyrodoznawstwa³⁴. Jak sądzę, Kartezjańskie *cogito, ergo sum* wyrażało nowy wyraz emancypacji, zarazem nowy indywidualizm i idealizm, a także nowy dystans człowieka do podległej mu przyrody oraz nowy bezpośredni stosunek człowieka do Boga. W istocie, nastąpiło wzniesienie się ludzkiej racjonalnej samoświadomości na znacznie wyższy poziom. Można więc mówić tutaj o jedności wspólnych cech duchowych u Kartezjusza i Schelera, a mianowicie, przejawiających się w nowym sposobie myślenia, wartościowania i woli.

Tak więc, Kartezjańska metafizyka stała się z istoty główną „dźwignią” wszelkiego intelektualnego kształtowania duchowej osoby. Z kolei, wykształcone w trakcie jej uprawiania formy myślenia i oglądu świata coraz to na nowo i żywo zostały zastosowane do dowolnych dziedzin przypadkowych faktów. Innymi słowy, to wyniki nauk specjalistycznych mają wartość „kształcenia” osoby tylko w tej mierze, w jakiej ich problematyka sięga zagadnień samej filozofii³⁵ (w sensie „meta”), czyli obraz człowieka (świata) ma iść w parze z obrazem nauki i techniki.

Jak myślę, Scheler usiłował wypracować w krytycznym „dialogu” z myślą Kartezjusza swoje własne stanowisko, po pierwsze w fenomenologii (kwestia

²⁹ *Die Stellung...*, s. 50. Por. H.-E. Hengstenberg, *Autonomismus und Transzendenzphilosophie*, F.H. Kerle Verlag, Heidelberg 1950, s. 375–391.

³⁰ *Ibidem*, s. 135, 136.

³¹ *Ibidem*, s. 94.

³² *Ibidem*, s. 109; *Die Stellung...*, s. 45.

³³ *Ibidem*, s. 140.

³⁴ *Ibidem*, s. 140–141.

³⁵ *Ibidem*, s. 94.

„oczywistości” oraz kwestia „przywrócenia” kategorii życia); po drugie w psychologii fenomenologicznej (kwestia „całości” życia *versus* jego „części”); po trzecie w antropologii filozoficznej (w próbie przezwyciężenia dualizmu teoriopoznawczego „ciało-dusza”); po czwarte w metafizyce (kwestia „związków” ducha i życia).

W powyższych kwestiach usiłował on zająć stanowisko realistyczne, uwzględniające aspekt racjonalistyczny. Wymienione tutaj cztery kwestie bynajmniej nie wyczerpują wszystkich kwestii filozoficznych jakie odnoszą się do myśli racjonalistycznej w ogóle w pismach Schelera.

Jak sądzę, najbardziej miarodajną kwestią z wyżej przytoczonych w odniesieniu do Kartezjańskiej koncepcji *homo sapiens* jest kwestia ludzkiego ducha i jego rozumności³⁶. To właśnie, z tą kwestią oto chciałbym wiązać swoje dalsze analizy.

Wedle Schelera określenie ducha obejmuje takie pojęcie jak: „rozum”, „myślenie pojęciowe”, a także określony rodzaj „naoczności”, „naoczności” prafenomenów lub zawartości istot, określoną klasę aktów wolitywnych i emocjonalnych, pojęcie: dobroci, miłości, skruchy, szacunku, duchowego zdziwienia, szczęśliwości, rozpacz, swobodnej decyzji³⁷.

Podstawowa różnica, jaka występuje pomiędzy Schelerowską a Kartezjańską koncepcją ducha / umysłu, sprowadza się do tego, że autor *Medytacji...* uznaje za słuszne określenie ducha / umysłu ludzkiego jako *res cogitans* czyli „substancję myślącą” jako ograniczoną doskonałość³⁸. Człowiek pozostaje dla siebie samego jako przede wszystkim „rzecz” myśląca. Tym samym, człowiek (jako *homo sapiens*) jest zdolny do ujęć podmiotowo-przedmiotowych. Czyli pozostaje on bytem świadomym i zarazem bytem przedmiotowym.

Z kolei, u pierwotwórcy a.f. bycie przedmiotem jest najbardziej formalną kategorią logiczną strony ducha³⁹. Czyli, że duch jest rzeczowością (*Sachlichkeit*), możliwością bycia określonym przez tak-to-bycie (*So-sein*) samych rzeczy. Lecz jako sam nie jest substancjalny, lecz centrum aktowym i przejawia się w obrębie sfer bytu skończonego⁴⁰. To jest określony jako „osoba”, przy czym odróżnia wyraźnie centrum osobowe od wszystkich czynnościowych centrów życiowych.

Mamy do czynienia jeszcze z drugą podstawową różnicą w Schelerowskiej i Kartezjańskiej koncepcji ducha / umysłu, a mianowicie, że autor *Rozprawy o metodzie* wyklucza z pojęcia umysłu, wszelkie prafenomeny / naoczności życiowe oraz wszelkie rodzaje uczuć.

Jeśli założymy, że Scheler dokonał wyboru cech charakterystycznych z pojęcia „duch” wedle Kartezjańskiego jego odpowiednika, tj. jako suwerenny, samodzielny, woluntarystyczny duch⁴¹, to wtedy — jak myślę — da się wykazać wpływ myśli Kartezjusza na Schelerowską myśl odnośnie koncepcji ducha.

³⁶ *Mensch und Geschichte...*, s. 128.

³⁷ *Die Stellung...*, s. 32.

³⁸ R. Descartes, *Medytacje o pierwszej filozofii*, tłum. M. i K. Ajdukiewiczowie, PWN, Warszawa 1958, s. 36, 38, 45.

³⁹ *Die Stellung...*, s. 34.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 32.

⁴¹ *Ibidem*, s. 56.

Jak sądzę, jest podstawa, aby twierdzić, o identyczności poszczególnych cech ducha w myśli filozoficznej Schelera i Kartezjusza, tj. suwerenności, samodzielności, indywidualności, woluntaryzmie.

Wedle autora *Erkenntnislehre und Metaphysik* to właśnie ludzki duch wraz z ideami musi wydobywać się z ponad pojedynczego ducha, aby od siebie nadać swojemu światu jednostkową strukturę i formę. Nie może on osiąść jej na zasadzie przekazania spostrzeżenia⁴².

Do podstawowych różnic pomiędzy myślą Schelera i Kartezjusza będzie nam dane jeszcze powrócić w tym rozdziale pracy, a obecnie zajmiemy się zbadaniem, w jak istotnej mierze racjonalistyczny typ myśli Hegla wpłynął na racjonalizację Schelerowskiej myśli antropologicznej.

Scheler — Hegel

Scheler powiada, że historiozofia, którą znajdujemy u Hegla, jest ostatnią, największą, najwybitniejszą koncepcją dziejów w ramach antropologii *homo sapiens*⁴³.

Jednakże w *Encyklopedii nauk filozoficznych* Hegel traktuje rozwój pojęcia „antropologia filozoficzna” na sposób psychologicznej samowiedzy ducha subiektywnego⁴⁴.

Ostatecznym celem Heglowskiej metafizyki jest poznanie absolutnie istniejącego bytu (czyli ducha absolutnego). Jak trafnie zauważa Scheler, wyniki poznania istotnościowego są „oknami na Absolut”⁴⁵.

Autor *Die Stellung...* powiada, że w panlogizmie Hegla dzieje powszechne mają polegać na autoeksplicacji boskiej idei zgodnie z prawem dialektyki, a człowiek jest w swym rdzeniu jedynie stającą się samoświadomością, stając się samoświadomością wolności, którą to [świadomość] samego siebie uzyskuje w nim, w jego historii wieczne duchowe bóstwo⁴⁶.

Hegel zaprzecza stałości ludzkiego rozumu. Stąd, uznaje on historię subiektywnych kategoryalnych światów form i postaci samego ducha ludzkiego, a nie tylko historię kumulacji dzieł rozumu. To jest ważne, aby podkreślić, że owa historia samego ducha ludzkiego jest niezależna od biologicznej przemiany ludzkiej natury.

Zauważmy, że cały panteizm od Averroesa przez Spinozę do Hegla przyjął częściową identyczność ludzkiego i boskiego ducha.

We Wstępie do Wykładów z *Filozofii dziejów* ich autor stwierdza, że rozum panuje nad światem, aby i bieg dziejów powszechnych był rozumny. Historia ta jest historią [dokonującego się] w człowieku samouświadamiania wiecznego bóstwa oraz

⁴² Nachlass II, s. 227.

⁴³ *Mensch und Geschichte...*, s. 127.

⁴⁴ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Encyklopedia Nauk Filozoficznych*, BKF, tłum. Ś.F. Nowicki, PWN, Warszawa 1990, s. 407–438, § 388–412. Por. ks. S. Kowalczyk, *Koncepcja Absolutu w pismach Hegla*, Prace Wydziału Nauk Społecznych 19, TN KUL, Lublin 1991; F. Copleston, *Historia filozofii. Od Fichtego do Nietzschego*, t. VII, tłum. J. Łoziński, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1995, s. 163–250.

⁴⁵ *Die Stellung...*, s. 41.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 50.

jego wiecznego kategorialnego świata idei, historią dziejowo zdynamizowanego logosu Greków⁴⁷.

Scheler stwierdza, że koncepcja *homo sapiens* przybrała w całej Europie najbardziej niebezpieczny charakter, jaki w ogóle może przybrać jakaś idea: charakter oczywistości.

Otóż to sam duch, jego tzw. *ratio* — wedle Hegla (a także Arystotelesa, Kartezjusza, Kanta) czyni człowieka *homo sapiens* i umożliwia uczestnictwo w Bogu. Do tego, duch jest jeden, czynny we wszystkich ludziach⁴⁸. Jednak u Arystotelesa, Kartezjusza i Kanta duch obejmuje zarówno rozum, jak i wolę.

W Heglowskim sposobie myślenia religia jest odróżniana od metafizyki i jest obrazowana jako „metafizyka dla ludu”.

Wedle Schelera, Hegel mylił się w tym, że brał zachodnioeuropejskie formacje rozwoju ducha za formacje rozwoju „ducha świata”. Okazało się, że twórca „zamkniętego” systemu, samą własną metafizykę uznał za doskonałą i oczywistą, zamiast uznać ją jedynie za hipotetyczną czy prawdopodobną.

W takim stanie spraw, należy postawić pytanie o rzeczywisty wpływ myśli Hegla na racjonalizację myśli antropologicznej u Schelera.

Jak myślę, takowy wpływ należy upatrywać w związku koncepcji ducha ponad-indywidualnego z koncepcją ducha indywidualnego, przede wszystkim w *ratio* „zakorzenienia” „bytu” ludzkiego w bycie Boskim.

Już Leibniz wypowiedział znamienne stwierdzenie, że istotne dla człowieka jest to, że ma wiedzę aprioryczną, albo też jest w stanie ją uzyskać⁴⁹. Wtedy, stały jest tylko sam rozum jako predyspozycja i zdolność tworzenia i kształtowania coraz to nowych form myślenia, unaoczniania, kochania, wartościowania, dzięki funkcjonalizacji naszych wglądów istotnościowych.

W kontekście naszych rozważań, rzeczywisty wpływ racjonalizmu Hegla na Schelerowską myśl antropologiczną należy upatrywać w tzw. *Panarchii Logosu* i w uchwytywaniu istot. Innymi słowy, zakorzenienie „bytu” ludzkiego w Bycie wiąże Scheler — jak sądzę — z wieczną ruchomą strukturą Logosu⁵⁰, który jest utożsamiany często z pojęciem Heglowskiego ducha absolutnego (Logos = Duch). Zresztą, istotą panlogizmu Hegla jest znana tożsamość myśli i Bytu.

Przy czym, bardzo ważne jest pojmowanie Schelerowskiej koncepcji ducha w jego tzw. „uwolnieniu” czy „wyzwoleniu” od tego, co organiczne. Wtedy mamy do czynienia z tzw. „momentem egzystencjalnym” tak-to-byciem bytu (czytaj: ducha).

Jak myślę, w sposób zasadny zostaje podtrzymany rozwój dynamizmu ducha, a tym samym istotne zbliżenie pojęcia „ducha” (absolutnego czy subiektywnego) przez Schelera właśnie w ujęciu samego Hegla. Czyli, dla dalszego „obrazowania” dynamizmu, rozwoju czy ewolucji ducha w koncepcji ducha u Schelera ważna jest

⁴⁷ *Mensch und Geschichte...*, s. 127.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Die Stellung...*, s. 42; Por. G.W. Leibniz, *Zasady filozofii, czyli Monadologia*, (w:) *Wyznanie wiary filozofa*, BKF, tłum. S. Cichowicz, PWN, Warszawa 1969, s. 303, § 29.

⁵⁰ *Die Stellung...*, s. 40; Nachlass III, s. 225, 245; Nachlass II, s. 244–245, 246. Por. G.W.F. Hegel, *Encyklopedia...*, s. 557–584, § 553–577.

tzew. Hegłowska „triada”: „byt-nicość-stawanie się”⁵¹. Jak sądzę, pojęcie „stawanie się” jest właściwe, a jakie „daje się” dopasować do Schelerowskiej koncepcji ducha jako „stającego się” w sensie „ratio”.

Jednakże sens Schelerowskiej krytyki oczywistości rozumu u Kartezjusza i Hegla jako jego konstrukcyjności wobec rzeczywistości pozostaje w mocy. Przecież zarówno naukowcy, badacze, jak i artyści itp. żyją w ramach form naoczności, myślenia i uczucia. Ich naoczności życia i idee ducha splatają się na wzajem. Kartezjusz i Hegel (w największej mierze) usiłowali treści istotowe uczynić przedmiotem czystej i pozbawionej formy naoczności względnie czystego i pozbawionego formy „myślenia” (Kartezjańskie *res cogitationes* przed bytem czy Hegłowski panlogizm).

Ponadto, zarówno Kartezjusz, jak i Hegel „nie włączyli” całego człowieka w Absolut, lecz tylko jego sferę rozumności.

Jak myślę, pierwowórca antropologii filozoficznej poszukiwał następnych przesłanek w zamiarze „odzyskania” „jak dotąd” zatraconej istoty witalnej człowieka. Zatem powstaje uzasadniona racja, aby przeprowadzić analizę wokół tzw. aspektu irracjonalnego w myśli antropologicznej Schelera.

4. Próba irracjonalizacji myśli antropologicznej

4.1. *Homo naturalis* / *homo vitalis* jako istota żywa i witalna

Scheler — Schopenhauer

Wedle Schopenhauera wyzwalająca negacja woli życia jest źródłem wszelkich, wyższych form świadomości i wiedzy, ujawniających się w metafizyce, sztuce, etosie współczucia.

Autor *O wolności ludzkiej woli* pojmuje rozum tylko wyłącznie jako myślenie dyskursywne, zwłaszcza jako tworzenie pojęć⁵². Lecz, w gruncie rzeczy zrezygnował on z uznawania określenia klasycznej prawdy jako zgodności myśli i rzeczy, a tym samym zdeprecjonował autonomię ducha, który jest przecież głównym założeniem idei „prawdy” i jej możliwej poznawalności. Tym samym Schopenhauer odebrał pierwotną moc duchowi (logosowi) i idei. Wedle autora *Świat jako wola i przedstawienie* zasada życia nie może być stwórczą zasadą⁵³. Zaś naoczność jest brakiem możliwości istoty, przeto nie może być związana z wolą i pędem. Toteż pojęcie „wola” urasta w Schopenhauerowskiej metafizyce życia do fundamentalnej kategorii. Faktycznie dochodzi w myśli Schopenhauera do odszczepienia czystego istnienia od boskiego ducha. Innymi słowy, natura Boga zostaje odłączona od swojej istoty Boskiej jako Ducha. Słowem, „czyste istnienie” jest traktowane jako sama wola życia — ślepa żądza spragniona swego istnienia. „Wybawienie” od niej można znaleźć — wedle Schopenhauera w kontemplacji dzieł sztuki, a która jako pojęcie jest usytuowana pomiędzy pędem / zmysłowością a rozumem.

⁵¹ G.W.F. Hegel, *Encyklopedia...*, s. 144–150, § 86–89.

⁵² A. Schopenhauer, *O wolności ludzkiej woli*, tłum. A. Stögbauer, Bis, Warszawa 1991, s. 42–44. Por. J. Garewicz, *Wstęp*, (w:) *Świat jako wola i przedstawienie*, A. Schopenhauer, t. I, BKF, tłum. J. Garewicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994, VII–XXXVII.

⁵³ A. Schopenhauer, *Świat...*, s. 264–268, § 29; *idem*, *Świat jako wola i przedstawienie*, t. 2, tłum. J. Garewicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 502–519, rozdz. 28; por. Nachlass III, s. 238.

Autor *Świat...* zajął stanowisko monistyczne. A jako reprezentant koncepcji *homo naturalis* / *homo vitalis* był równocześnie zwolennikiem monizmu naturalistycznego. Schopenhauer był ateistą i zarazem mistykiem. Czyli, racje monistyczne zostały sprowadzone do nadania priorytetu bytowi przyrody przez jej „ubóstwienie” jako „piersi przyjaciela” albo przez zachowanie kosmowitalnej więzi z istotami żywymi, tj. roślinami, zwierzętami i ludźmi jako swoiste odczucie jedności⁵⁴.

Bez wątpienia, w tych powyższych sformułowaniach myśl Schopenhauera pozostała — jak sądzę — najbliższa myśli Schelera. Toteż należy mówić tutaj o wpływie Schopenhauerowskiej koncepcji, tzw. kosmowitalnej jedności życia na myśl pierwowoźcy antropologii filozoficznej.

Jednak, w opinii Schelera monistyczne interpretacje Schopenhauera i Hindusów są bez wyjątku skłonne albo roztopiać miłość we współczuciu albo wywodzić ją z niego, aby już nie mieszać jej z odczuciem jedności.

To właśnie autor *Sympathie...* wskazywał na różnego rodzaju funkcje w miłości i sympatii, które przybliżają nas do samej zasady wszystkich rzeczy. Wtedy przedsięwzięcia są sensowne tam, gdzie wnioskuje się o metafizycznym istnieniu jakiegoś ponadindywidualnego życia we wszystkim, co ożywione, o jakiejś *praentelechii* we wszelkich witalnie uformowanych tworach. *De facto*, pojęcie „miłość” zostało sprowadzone u Schopenhauera do współcierpienia, do współodczucia⁵⁵.

W opinii Schelera, Platon i Nietzsche patrzyli znacznie głębiej niż Schopenhauer na rolę i znaczenie miłości płciowej jako na twórczą siłę życiową, a nie jak autor *Świat...*, który ograniczył jej rolę i znaczenie do „wysublimowanego libido”⁵⁶.

Autor *Philosophische Anthropologie* klasyfikuje Schopenhauerowską koncepcję człowieka jako negatywną⁵⁷. Przy czym należy pamiętać, że Schopenhauera negacja woli życia jest opozycyjna wobec koncepcji *homo sapiens* jako istoty duchowej. Lecz w innym miejscu swojej *Philosophische Anthropologie* zestawia on *homo negans* z *homo patiens*⁵⁸ i powiada, że „negacja zakłada doskonały obraz świata jaką jest rzeczywistość”. A wtedy człowiek „jest” mówiącym „nie”⁵⁹.

Jak sądzę, właściwszym będzie odniesienie koncepcji *homo negans* i zarazem koncepcji *homo patiens* do „pozycji” jaką zajęła Schopenhauera koncepcja *homo naturalis* w dialogu z tradycyjnymi koncepcjami człowieka.

W końcu, myśl Schopenhauera stanowiła odnośnie do tych koncepcji swoisty wyjątek (oprócz myśli Nietzschego czy Bergsona) w stosowaniu odniesień do tego, co afektywne do pierwotnych danych, np. miłość, poznanie.

Scheler — Nietzsche

Scheler zalicza koncepcję „nadczołowieka” Nietzschego do rzędu koncepcji *homo naturalis* bądź *homo vitalis*. Nietzscheański kult życia poprzedza słowo (= Logos)

⁵⁴ *Sympathie*, s. 123; *Świat...*, t. 1, s. 165, 167, 170, 471, 472, 475–490, 505, 549, 555–601, § 66–68; por. także F. Copleston, *Historia filozofii*, t. VII, s. 265–295.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 57–63.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 138, 136.

⁵⁷ *Philosophische Anthropologie...*, s. 22, 106; *Erkenntnislehre...*, s. 249–250.

⁵⁸ *Nachlass III*, s. 22.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 75, 106; *Die Stellung...*, s. 42, 44; *Die Formen...*, s. 100, 101.

w sensie negatywnym, tj. „Bóg umarł”⁶⁰. Tym samym „bóstwo” stało się obecne w człowieku samym, a pojęcie „Absolut” zostało po prostu zrelatywizowane. Próbę „uobecnienia” „człowieka wyższego” w nas samych czy też „nadczłowieka” ściśle chciał on powiązać z samym kultywowaniem życia jako jego woli mocy w człowieku. Chodziło o coś znacznie ważniejszego o „przewartościowanie wartości”. A tym samym, o uczynienie człowieka dionizyjskiego nie tylko równowartościowym względem człowieka apollinijskiego (por. *Narodziny tragedii greckiej*), lecz w „sensie” „wartości życiowych” dominującym nad apollinijskim ładem (por. *Tako rzecze Zaratustra; Wola mocy*). *Nolens volens* w rozumieniu Nietzschego urzeczywistnienie idei „nadczłowieka” miało stać się nową wartością kulturową, co więcej pewnym „obliczem” kultury⁶¹.

Dlatego miłość płciowa nie stała się w Nietzscheańskim rozumieniu tylko wysublimowanym, libido (*casus* Schopenhauer, Freud), lecz twórczą siłą życiową. Właśnie taki jej „wizerunek” był do przyjęcia przez pierwotwórcę antropologii filozoficznej.

„Obraz” cierpień czy współcierpień „człowieka wyższego” (czyli samego Zaratustry z gór)⁶² bynajmniej uchodził w oczach autora *Die Stellung...* za przesadny i zarazem błędny. Ponieważ nie pasował on do Schelerowskiej koncepcji odczucia jedności zarówno w sensie kosmowitalnym z tym wszystkim co żywe i przejściem do akosmistycznej miłości do osoby opartej na miłości Boga. Chociaż zakłada autor *Sympathie...* pomiędzy nimi przeciwną biegunowość.

Jak sądzę, za niezwykle cenne uznał Scheler następujące pierwiastki w myśli antropologicznej Nietzschego, a mianowicie: 1) powtórne „odkrycie” sfery nieświadomej, a związanej z tzw. progiem świadomości (Anaksagoras z Kladzomenaj, Leibniz), późniejsze Freudowskie *id-ego-superego* lub E. von Hartmanna sfera nieświadomości i sfera świadomości; 2) koncepcja „*Übermensch*” („nadczłowieka”); 3) dionizyjska „droga” / *homo naturalis* / *homo vitalis*. One doczekały się twórczego przetworzenia w obrębie Schelerowskiej myśli antropologicznej.

Głównie szło Schelerowi — po pierwsze — o „przesunięcie” po części tego, co psychiczne w człowieku i uświadomione do sfery nieświadomej. Nawiasem mówiąc, współtwórca a.f. zarzucał Kartezjuszowi ograniczenia związane z przypisaniem tego, co psychiczne tylko pojęciu „świadomość”⁶³. Innymi słowy, Scheler nie zgadzał się na oddzielenie sfery tego, co psychiczne od sfery cielesnej dokonane przez Kartezjusza. W istocie rzeczy autor *Die Stellung...* uznał procesy fizjologiczne i psychiczne zachodzące w człowieku za odmienne w sensie fenomenalnym, lecz identyczne w sensie ontologicznym⁶⁴.

⁶⁰ *Mensch und Geschichte...*, s. 128, 143; *Philosophische Anthropologie...*, s. 22, 46–49.

⁶¹ Por. J.A. Ibáñez-Noé, *Truth and Ethos. The Philosophical Foundations of Nietzsche's Ethics*, „Philosophy Today”, Spring 1994, s. 70–87; por. także K. Jaspers, *Rozum i egzystencja. Nietzsche a chrześcijaństwo*, Biblioteka Współczesnych Filozofów, tłum. C. Piecuch, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1991, s. 9–31, 34, 40, 42–43, 173–256.

⁶² F. Nietzsche, *Tako rzecze Zaratustra*, tłum. W. Berent, Wydawnictwo TENET, Gdynia [po 1990], s. 1–22, przedmowa Zaratustry; *Die Stellung...*, s. 63.

⁶³ *Die Stellung...*, s. 56–57.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 58.

Tym samym Scheler zbliżył pojęcie „fenomenologia” do fizjologii, biologii a zarazem do psychologii. Wszak powiadał on o fenomenach życia. Powiadał również o tzw. pokrywaniu się „fenomenologii” i „psychologii” (jako psychologii postaci)⁶⁵.

Po drugie dokonał przeformułowania Nietzscheańskiego pojęcia *Übermensch* na pojęcie *All-Mensch* jako „człowiek uniwersalny” w znaczeniu syntezy kultur (Europa-Azja)⁶⁶.

Po trzecie pojęcie „człowiek dionizyjski” stało się równoważne — jak sądzę — w jego myśli antropologicznej w zestawieniu z innym pojęciem „człowiek apolliński”.

Tym samym, jak myślę, został „uobecniony” w myśli antropologicznej Schelera zarówno aspekt racjonalny, jak i aspekt irracjonalny. Przedmiotem tej analizy było wykazanie „obecności” zarówno jednego, jak i drugiego aspektu racjonalnego, jak i aspektu irracjonalnego w Schelerowskiej myśli antropologicznej.

5. Cztery zasady: „pierwszeństwa”, „perspektywizmu”, „człowieczeństwa”, „solidarności” w „grze” Schelerowskiej myśli antropologicznej

Obecnie dokonajmy próby naszkicowania cech charakterystycznych czterech zasad wyselekcjonowanych spośród wielu, które ogarniała Schelerowska myśl antropologiczna.

Jak sądzę, pierwotwórcą antropologii filozoficznej zmagał się zwłaszcza ze stosowaniem zasady „pierwszeństwa”, zasady „perspektywizmu”, zasady „człowieczeństwa” i zasady „solidarności”, przy uprawianiu refleksji na temat człowieka. Tym bardziej, że oscylowały one między dwoma polami, tj. polem racjonalności i polem irracjonalności.

Wedle Schelera, w sensie ogólnym zasada pierwszeństwa dotyczy wszelkiego rozwoju ludzkiej wiedzy⁶⁷. W sensie szczególnym, wedle tej zasady, dokonuje się preferencja jednej z trzech form wiedzy. Autor *Probleme...* wymienia trzy formy wiedzy: 1) wiedza pozytywna; 2) wiedza „kształcąca”; 3) wiedza „zbawcza” i „wyzwalająca”⁶⁸. Każda z trzech form pełni inne funkcje, tj. posiadanie wiedzy z zakresu nauk pozytywnych daje ludziom władzę i panowanie nad przyrodą. Natomiast wiedza z zakresu nauk humanistycznych umożliwia kształcenie centrum duchowego (osobowego) człowieka oraz wiedza w zakresie teologii daje „uświęcenie” i „wyzwolenie” duchowi ludzkiemu.

W sensie konkretnym proponuję, aby określenie zasady pierwszeństwa odnieść do „danego” obrazu świata-człowieka-Boga. Ten obraz nosi charakter zarówno socjologiczny, jak i psychologiczny, ponieważ dotyczy on ustrukturalizowanej postaci ducha epoki, a także przeżywania świata, człowieka i Boga w tych samych kategorialnych formach światopoglądu, etosu, poczucia stylu. Jeśli dodamy do charakterystyki zasady pierwszeństwa stan osiągnięć naukowych i technicznych, to wtedy uda się nam osiąść w miarę pełny obraz związku: „przyroda-człowiek-bóstwo”.

⁶⁵ *Philosophische Anthropologie...*, s. 155.

⁶⁶ *Probleme...*, s. 171; *Der Mensch im Weltalter des Ausgleichs*, (w:) *Späte...*, s.158–162; *Nachlass III*, s. 117.

⁶⁷ *Probleme...*, s. 57.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 17, 56; *Die Formen...*, s. 114.

Właśnie Scheler jako twórca socjologii wiedzy wykazał występowanie prawidłowości o charakterze socjologicznym w zależności od istniejącego obrazu „świata”, obrazu „człowieka”, obrazu „Boga” w „danym” czasie historycznym⁶⁹.

Wtedy należy mówić o pierwszeństwie danego typu wiedzy w sensie „konkretyzacji” już samej zasady pierwszeństwa w świadomości społeczeństwa.

Ponadto, jak myślę, w ujęciu antropologicznym, raz pierwszeństwo uzyskuje w myśli Schelera „pierwiastek dionizyjski” („aspekt irracjonalny”), zaś drugi raz pierwszeństwo przypada „pierwiastkowi apollińskiemu” („aspekt racjonalny”).

W Schelerowskiej myśli dochodziły do głosu całe gamy perspektyw, jakie tradycji nasuwały historia, metafizyka i religia⁷⁰. Ale, w samym człowieku tkwi tzw. perspektywa popędowa miłości czy współczucia.

Jak myślę, zasadę perspektywizmu należy odnosić do Schelerowskiej koncepcji człowieka jako istoty mikrokosmicznej oraz wiązać ją z ideą człowieczeństwa. Ponieważ istotą Schelerowskiego perspektywizmu jest przyszłościowy obraz człowieka, który przedstawiałby „ideał dostępny jego swobodnemu samokształtowaniu się”⁷¹.

Toteż, istotę zasady perspektywizmu w myśli pierwowoźcy antropologii filozoficznej należy upatrywać w całościowym ujęciu „obrazu” człowieka.

Z kolei, istota zasady człowieczeństwa polega na zdolności człowieka do chwytania istoty⁷². Wedle Schelera, maksyma „stań się, kim jesteś”⁷³ informuje nas o tym, że niezbędne jest podjęcie wysiłku, aby realizować siebie samych, aby osiągnąć swoje człowieczeństwo i swoją ludzką godność. Innymi słowy, to właśnie myślenie aprioryczne czy istotowe jest właściwe dla charakterystyki zasady człowieczeństwa.

Zasada solidarności wyraża się we „współ-miłowaniu”, „współ-odczuwaniu”, a także „współmyśleniu” czy „współhceniu” (etc.) bytu „A” z tak-to-byciem (*So-sein*) bytu „B”⁷⁴.

W Schelerowskiej myśli antropologicznej mamy zasadniczo do czynienia z tzw. organiczną solidarnością i z duchową solidarnością⁷⁵. Wymienia on trzy typy solidarności w związku z przedstawieniem samej istoty zasady solidarności.

Po pierwsze Scheler powiada o solidarności Boga ze światem. Po prostu, jest on jednym wielkim organizmem „w” Bogu. Czyli przy szkicowaniu solidarnego „związku” świata z Bogiem wtedy Scheler jest panenteistą. Jednakże, powiada on o tym, że Bóg jest w świecie, tj. *Deo in mundi*. Przejaw „obecności” Bóstwa w świecie jako, że Bóg jest przyrodą, wskazuje na zajęcie przez Schelera stanowiska panteistycznego. Ale, Schelerowski panteizm nie wyklucza tendencji panenteistycznej w jego myśli

⁶⁹ *Probleme...*, s. 56–57.

⁷⁰ *Der Mensch...*, s. 170.

⁷¹ *Ibidem*, s. 150, 151.

⁷² *Die Formen...*, s. 100.

⁷³ *Ibidem*, s. 102; *Sympathie...*, s. 152–153; *Philosophische Anthropologie...*, s. 182.

⁷⁴ *Sympathie...*, s. 257–258.

⁷⁵ Nachlass II, s. 201; por. także M. Scheler, *Zum Solidarismus*, niepublikowany rękopis, Bayerische Staatsbibliothek, München, CC. III2. Na podstawie tego niepublikowanego rękopisu jest podstawa, aby sądzić, że społeczna struktura najwyższej formy solidarności może być w pełni zrozumiała tylko w obrębie kontekstu Schelerowskiej teorii etycznej wedle jej hierarchicznego porządku modalności niższych i wyższych wartości. Por. także „Philosophy Today”, vol. 33:1, s. 42–55.

antropologicznej. Jak sądzę, dzięki tej tendencji zostaje „pozycja” panteistyczna nie tylko podtrzymana, lecz wzmocniona („Bóg w Bogu”).

Po drugie Scheler pisze o solidarności Boga z człowiekiem. Wręcz autor *Philosophische Anthropologie* stwierdza istnienie częściowej identyczności ponadindywidualnego Boskiego ducha z ludzkim duchem (tzw. *theonomia*)⁷⁶. Innymi słowy, Bóg nie może „realizować się” czy „urzeczywistniać się” bez czynnego udziału człowieka w procesie „*theogenetycznym*”⁷⁷. Zaś człowiek bez pomocy, współ-udziału Boga nie potrafi „stawać się” człowiekiem⁷⁸.

Po trzecie zasada solidarności artykułuje się pośród członków społeczeństwa. W Schelerowskiej myśli antropologicznej posiada ona nie tylko aspekt socjologiczny (relacje: osoba ludzka-wspólnota życiowa; człowiek-społeczeństwo), czy aspekt psychologiczny, lecz także aspekt moralny (respektowanie zasady człowieczeństwa w stosunku do innych osób), który znajduje jak najbardziej dobitny wyraz w maksymie: „jeden za wszystkich, wszyscy za jednego”⁷⁹. Zestawienie czterech zasad nie jest przypadkowe w myśli antropologicznej Schelera. Zarówno zasada pierwszeństwa i perspektywizmu, jak również zasada człowieczeństwa i solidarności odnoszą się do tej samej istoty ludzkiej jako mikro-kosmicznej czy jako osobowo-duchowej. Człowiek pozostaje jako *ens amans* w odniesieniu do pojęcia „przyroda” jako „pierś przyjaciela” (Goethe, Schopenhauer, Novalis), a dalej w odniesieniu do jedności odczucia ze światem, z roślinami, zwierzętami i ludźmi, w odniesieniu do akosmistycznej miłości, na przykładzie Św. Franciszka z Asyżu (jako „siostra” czy „brat”) do przyrody nieożywionej i ożywionej⁸⁰.

Właściwe „obrazowanie” świata — jak sądzę — w myśli antropologicznej Schelera jest niezwykle istotne, bo właśnie dzięki niemu uzyskujemy właściwą odpowiedź — jak myślę — w sprawie funkcjonowania czterech zasad w obrębie jego myśli w odniesieniu zarówno do człowieka jako istoty naturalnej czy witalnej oraz jako istoty duchowej / rozumnej.

I jeśli teraz założymy sobie przewagę występowania „pierwiastka dionizyjskiego” w Schelerowskiej myśli antropologicznej, to okaże się, że cztery zasady znajdują się w „grze”. Krótko mówiąc, dominującymi staną się modalności wartości: zmysłowych, użytecznościowych i życiowych z uszczerbkiem dla modalności wartości duchowych i tego, co święte. Wtedy funkcjonalność zasad zostanie ograniczona w sensie pomniejszonej wartości bytu osobowego.

⁷⁶ Nachlass III, s. 56, 247; por. F. Hammer, *Theonome Anthropologie? Max Schelers Menschenbild und seine Grenzen*, Phaenomenologica 32, Martinus Nijhoff, Den Haag 1972, s. 132–150.

⁷⁷ Nachlass III, s. 210, 113, 104, 214, 219, 222; *Die Formen...*, s. 103; *Philosophische Weltanschauung...*, (w:) *Späte...*, s. 83–84; *Die Stellung...*, s. 55, 70, 71, 83–84.

⁷⁸ *Philosophische Weltanschauung...*, s. 83; Nachlass III, s. 109, 111, 129, 221; *Die Stellung...*, s. 71; *Die Formen...*, s. 104.

⁷⁹ *Sympathie...*, s. 56, 190, 245; *Formalism...*, s. 527–538; por. E.W. Ranly, *Scheler's Phenomenology of Community*, Martinus Nijhoff, The Hague 1966, s. 96.

⁸⁰ *Sympathie...*, s. 103–110, 209–210.

Bibliografia

1. Barber M.D., *Guardian of Dialogue. Max Scheler's Phenomenology*, Sociology of Knowledge and Philosophy of Love, Associated University Presses, London–Toronto 1993.
2. Copleston F., *Historia filozofii. Od Fichtego do Nietzschego*, t. VII, tłum. J. Łoziński, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1995.
3. Descartes R., *Medytacje o pierwszej filozofii*, tłum. M. i K. Ajdukiewiczowie, PWN, Warszawa 1958.
4. Frings M.S., *Max Scheler: Drang und Geist*, (w:) *Grundprobleme der großen Philosophen. Philosophie der Gegenwart II*, Scheler–Hönigswald–Cassirer–Plessner–Merleau Ponty–Gehlen, Josef Speck, Vandenhoeck u. Ruprecht, Göttingen 1973.
5. Frings M.S., *Max Scheler: Focusing on Rarely Seen Complexities of Phenomenology*, (w:) *Phenomenology in Perspective*, F.J. Smith, Martinus Nijhoff, The Hague 1970.
6. Frings M.S., *Posłowie*, (w:) *Späte Schriften*, A. Francke, AG Verlag, Bern 1976.
7. Garewicz J., *Wstęp*, (w:) *Świat jako wola i przedstawienie*, A. Schopenhauer, tłum. J. Garewicz, t. 1, BKF, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.
8. *Georg Wilhelm Friedrich Hegel*, tłum. Ś.F. Nowicki, Encyklopedia Nauk Filozoficznych, BKF, PWN, Warszawa 1990.
9. Hammer F., *Theonome Anthropologie? Max Schelers Menschenbild und seine Grenzen*, *Phaenomenologica* 32, Martinus Nijhoff, Den Haag 1972.
10. Hengstenberg H.-E., *Autonomismus und Transzendenzphilosophie*, F.H. Kerle Verlag, Heidelberg 1950.
11. Ibáñez-Noé J.A., *Truth and Ethos. The Philosophical Foundations of Nietzsche's Ethics*, „Philosophy Today”, Spring 1994.
12. Jaspers K., *Rozum i egzystencja. Nietzsche a chrześcijaństwo*, tłum. C. Piecuch, Biblioteka Współczesnych Filozofów, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1991.
13. Kowalczyk S. ks., *Koncepcja Absolutu w pismach Hegla*, Prace Wydziału Nauk Społecznych 19, TN KUL, Lublin 1991.
14. Leibniz G.W., *Zasady filozofii, czyli Monadologia*, (w:) *Wyznanie wiary filozofa*, tłum. S. Cichowicz, BKF, PWN, Warszawa 1969.
15. Luther A.R., *The Articulated Unity of Being in Scheler's Phenomenology. Basic Drive and Spirit*, (w:) *Max Scheler (1874–1928)*, The Centennial Essays.
16. Nietzsche F., *Tako rzecze Zaratustra*, tłum. W. Berent, Wydawnictwo TENET, Gdynia [po 1990].
17. *O kartezjańskim dualizmie ciała i duszy*, (w:) *Antropologia filozoficzna. Zarys problematyki*, C. van Peursen, tłum. T. Zembrzuski i T. Mieszkowski, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1971.
18. Ranly E.W., *Scheler's Phenomenology of Community*, Martinus Nijhoff, The Hague 1966.
19. Scheler M., *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik*, (w:) *Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung*, t. 2, cz. 1–2, Verlag von Max Niemeyer, Halle 1916.

20. Scheler M., *Die Formen des Wissens und die Bildung*, (w:) *Späte Schriften*, A. Francke, AG Verlag, Bern 1976.
21. Scheler M., *Die Stellung des Menschen im Kosmos*, (w:) *Späte Schriften*, A. Francke, AG Verlag, Bern 1976.
22. Scheler M., *Erkenntnislehre und Metaphysik: Schriften aus dem Nachlass*, t. 2, G.W., t. 11, cz. II B, A. Francke, AG Verlag, Bern 1979.
23. Scheler M., *Mensch und Geschichte*, (w:) *Späte Schriften*, A. Francke, AG Verlag, Bern 1976.
24. Scheler M., *Philosophische Anthropologie: Schriften aus dem Nachlass*, t. 3, G.W., t. 12, Bouvier Verlag, Bonn 1987.
25. Scheler M., *Philosophische Weltanschauung*, (w:) *Späte Schriften*, A. Francke, AG Verlag, Bern 1976.
26. Scheler M., *Probleme einer Soziologie des Wissens*, (w:) *Die Wissensformen und die Gesellschaft*, Neue Geist-Verlag, Leipzig 1926.
27. Scheler M., *Zum Solidarismus*, niepublikowany rękopis, Bayerische Staatsbibliothek, München.
28. Schopenhauer A., *O wolności ludzkiej woli*, tłum. A. Stögbauer, Bis, Warszawa 1991.
29. Schopenhauer A., *Świat jako wola i przedstawienie*, t. 2, tłum. J. Garewicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.
30. Smith F.J., *Phenomenology in Perspective*, Martinus Nijhoff, The Hague 1970.

Dariusz Sarzała

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Handel ludźmi do pracy przymusowej — uwarunkowania i prewencja zjawiska

Streszczenie

W niniejszym opracowaniu poddano analizie zjawisko handlu ludźmi do pracy przymusowej, które w ostatnich latach zaczyna stanowić, w skali globalnej, poważny problem społeczny. Autor analizuje przejawy i skalę handlu ludźmi do pracy przymusowej ze szczególnym uwzględnieniem polskiej specyfiki tego zjawiska. Wskazano także na najważniejsze przyczyny handlu ludźmi do pracy przymusowej oraz możliwości przeciwdziałania temu zjawisku.

Słowa kluczowe

handel ludźmi, praca przymusowa, profilaktyka, przestępczość

Human trafficking for forced labor — determinants and prevention

Abstract

The paper presents the phenomenon of trafficking in human beings for forced labor, which is a serious social problem on a global scale. The author analyzes the problem of human trafficking for forced labor, with special emphasis on Polish specificity of this phenomenon. In this article the author also pointed out the cause of the phenomenon of trafficking in human beings for forced labor and raised the issue of prevention of this type of phenomenon.

Keywords

human trafficking, forced labor, prevention, crime

Wstęp

Problem handlu ludźmi do pracy przymusowej dotyczy różnych krajów świata, niezależnie od ich sytuacji gospodarczej oraz infrastruktury społecznej. W związku z tym, społeczność międzynarodowa podejmuje liczne kroki mające celu przeciwdziałanie przejawom handlu ludźmi, co znajduje m. in. wyraz w wielu międzynarodowych traktatach uwzględniających różne formy naruszania praw człowieka w kontekście tego zjawiska. Ważną rolę w przeciwdziałaniu zjawisku handlu ludźmi odgrywają także liczne organizacje pozarządowe, ponieważ są niezależne od polityki krajów, w których działają i mają największe możliwości pomocy ofiarom (m.in. Amnesty International — ogólnosiwiatowy ruch ludzi działających na rzecz praw

człowieka; Światowe Porozumienie Przeciwko Handlowi Kobietami — The Global Alliance Against Traffic in Women; Anti Slavery International; Międzynarodowa Organizacja ds. Migracji — IOM).

Zjawisko handlu ludźmi do pracy przymusowej występuje także w Polsce, lecz jest jednak ono mało znane oraz rzadko pojawia się w dyskusjach publicznych. Istnieje także niewiele pogłębionych publikacji analitycznych, ukazujących rzeczywistą skalę problemu oraz ryzyko i mechanizmy prowadzące do stania się ofiarą pracy przymusowej. W niniejszym opracowaniu podjęto próbę ukazania specyfiki handlu ludźmi do pracy przymusowej wskazując jednocześnie potrzebę zintensyfikowania i działań mających na celu przeciwdziałanie temu zjawisku.

Handel ludźmi we współczesnym świecie jako problem globalny

W analizie podjętej problematyki należy przede wszystkim określić sposób rozumienia terminu „handel ludźmi”. Zwrócimy bowiem uwagę na fakt, dotychczas nie wypracowano jeszcze powszechnie akceptowanej definicji pojęcia handlu ludźmi pomimo, że zjawisko to sięga swoimi korzeniami wiele tysięcy lat wstecz ponieważ istniało już w starożytności. W dokumentach organizacji międzynarodowych istnieje wiele określeń, których autorzy próbują określić ramy definicyjne terminu - handel ludźmi. W niniejszym opracowaniu, z uwagi na ograniczone ramy objętościowe, nie jest możliwa analiza terminologiczna, w związku z tym odniesiono się do definicji przyjętej przez ONZ, w której zjawisko handlu ludźmi określa następująco¹:

- „(a) Handel ludźmi oznacza werbowanie, transport, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osób, z zastosowaniem gróźb lub użyciem siły, lub też z wykorzystaniem innej formy przymusu, uprowadzenia, oszustwa, wprowadzenia w błąd, nadużycia władzy lub wykorzystania słabości, wręczenia lub przyjęcia płatności lub korzyści dla uzyskania zgody osoby mającej kontrolę nad inną osobą, w celu wykorzystania. Wykorzystanie obejmuje, jako minimum, wykorzystywanie prostytutki innych osób, lub inne formy wykorzystania seksualnego, pracę lub usługi o charakterze przymusowym, niewolnictwo lub praktyki podobne do niewolnictwa, zniewolenie, albo usunięcie organów;
- (b) zgoda ofiary handlu ludźmi na zamierzone wykorzystanie określone w punkcie (a) niniejszego artykułu nie ma znaczenia, jeżeli posłużono się którakolwiek z metod wymienionych w punkcie (a);
- (c) werbowanie, transport, przekazanie, przechowywanie lub przyjęcie dziecka celem jego wykorzystania uznawane jest za »handel ludźmi« nawet wówczas, gdy nie obejmuje żadnej z metod wymienionych w punkcie (a) niniejszego artykułu;
- (d) »dziecko« oznacza osobę, która nie ukończyła osiemnastego roku życia”.

¹ Protokół z 2000 roku o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję ONZ przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, art. 3, ONZ; <http://www.kcik.pl/doc/PROTOKOL%20Z%20PALERMO.pdf>.

Ponadto odniesiono się do prawa polskiego², w którym przestępstwo handlu ludźmi definiowane jest aktualnie jako „werbowanie, transport, dostarczanie, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osoby z zastosowaniem:

- 1) przemocy lub groźby bezprawnej;
- 2) uprowadzenia;
- 3) podstępu;
- 4) wprowadzenia w błąd albo wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania;
- 5) nadużycia stosunku zależności, wykorzystania krytycznego położenia lub stanu bezradności;
- 6) udzielenia albo przyjęcia korzyści majątkowej lub osobistej albo jej obietnicy osobie sprawującej opiekę lub nadzór nad inną osobą w celu jej wykorzystania, nawet za jej zgodą, w szczególności w prostytucji, pornografii lub innych formach seksualnego wykorzystania, w pracy lub usługach o charakterze przymusowym, w żebactwie, w niewolnictwie lub innych formach wykorzystania poniżających godność człowieka lub w celu pozyskania komórek, tkanek lub narządów wbrew przepisom ustawy. Jeżeli zachowanie sprawcy dotyczy małoletniego, stanowi ono handel ludźmi, nawet gdy nie zostały użyte metody lub środki wymienione w pkt 1–6”.

Obecnie istnieje wiele form stosowanych praktyk wyzysku powiązanych z handlem ludźmi. Międzynarodowa Organizacja Pracy (MOP), szacuje, że obszarami szczególnie podatnymi są na występowanie pracy przymusowej są: rolnictwo, przetwórstwo żywności, budownictwo, przemysł tekstylny, handel detaliczny, zakłady produkcyjne (fabryki), górnictwo, przemysł restauracyjny oraz tzw. „niewidzialne” sektory, jak np. pomoc domowa czy szeroko rozumiany przemysł rozrywkowy. Istnieje również wiele sektorów w które przyczyniają się występowania zjawiska pracy przymusowej, zwłaszcza poprzez nieodpowiednie zabezpieczenia (głównie hotele, miejsca rozrywki, linie lotnicze, firmy przewozowe, agencje podróży, operatorzy Internetu)³.

Jak podaje Międzynarodowa Organizacja Pracy, liczba ofiar pracy przymusowej, na całym świecie wynosi około 12 milionów osób (w tym blisko 10 milionów ludzi wykorzystuje przez sektor prywatny, a około 2,5 miliona osób jest również ofiarami handlu ludźmi⁴. MOP szacuje, że 75% wszystkich przypadków pracy przymusowej ma miejsce w tzw. krajach rozwiniętych, będących w transformacji (m.in. Polska), na Bliskim Wschodzie oraz w Afryce Północnej⁵. Około 43% ofiar handlu ludźmi

² Art. 115 § 22 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. — Kodeks karny; Dz.U. Nr 88, poz. 553 z późniejszymi zmianami.

³ *The Vienna Forum to fight Human Trafficking 13–15 February 2008*, Austria Center Vienna, Background Paper, International Labour Office, Geneva 2008; <https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/2008/BP010SupplyManagementILO.pdf>; dostęp: 22.12.2014 r., s. 4.

⁴ *A global Alliance Against Forced Labour. Global Report under the Follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work*, International Labour Organization, Geneva 2005; <http://www.ilo.org/public/english/standards/relm/ilc/ilc93/pdf/rep-i-b.pdf>; dostęp: 21.10.2014 r., s. 10.

⁵ M.N.J. van der Linden, *Handel ludźmi do pracy przymusowej. Jak monitorować proces rekrutacji pracowników migrujących*, Międzynarodowe Biuro Pracy, Genewa 2006, s. 8.

wykorzystywanych jest do świadczenia usług seksualnych, (co powoduje dla ofiar tego rodzaju doświadczeń szczególnie ciężkie sytuacje traumatyczne)⁶, ok. 30% ofiar wykorzystywanych jest w przemyśle rolniczym i jako pomoc domowa oraz w tzw. *sweatshopach* (warsztatach wyzyskujących robotników)⁷.

Ponadto należy podkreślić, że ofiarami handlu ludźmi stają się zwłaszcza osoby, które poszukując pracy w kraju innym niż kraj ich pochodzenia, postanowili skorzystać z pomocy osób trzecich, przez których zostali oszukani i zmuszeni do pracy, a dokonanie przez nich jakichkolwiek zmian jest bardzo trudne, a wielu przypadkach wprost niemożliwe.

Problem handel ludźmi do pracy przymusowej w Polsce — przejawy i specyfika zjawiska

W polskiej przestrzeni publicznej problem handlu ludźmi, jako przedmiot badań i dyskusji pojawił się dopiero w połowie lat dziewięćdziesiątych XX wieku. Podobnie jak w innych krajach zainteresowano się najpierw problemem młodych kobiet, które były przekazywane sobie przez zorganizowane grupy przestępcze i przymusowo wykorzystywane w tzw. w seks-biznesie. Przejawy handlu ludźmi zaczęły jednak obejmować coraz szersze spektrum przejawów tego zjawiska. Badająca tę problematykę Aleksandra Lukasek zaznacza, że takie czynniki jak szybkość i łatwość podróżowania, posługiwanie się nowymi technologiami (Internet), przyczyniły się do intensyfikacji i rozwoju handlu ludźmi oraz różnych form przestępczości powiązanych z tym zjawiskiem⁸. W Polsce występują obecnie prawie wszystkie formy handlu ludźmi, poza handlem narządami oraz małżeństw przymusowych. Jak podkreśla Zbigniew Lasocik, związane jest to z faktem, że zjawisko handlu ludźmi, przeszło istotną ewolucję, w efekcie której powstały zarówno nowe metody rekrutacji ofiar jak i nowe metody ich eksploatacji, z włączeniem w ten proceder żebrania oraz pracy przymusowej⁹.

Obecnie Polska w handlu ludźmi do pracy przymusowej spełnia potrójną rolę¹⁰:

- kraju pochodzenia ofiar — (w przypadku pracy przymusowej w ostatnich latach obywatele RP wykorzystywani byli m.in. w Wielkiej Brytanii, Niemczech, Szwecji czy we Włoszech);
- kraju tranzytowego — (przez Polskę odbywa się transfer ofiar z Europy Wschodniej do Europy Zachodniej);
- kraju docelowego — (np. do Polski przywożone są w celu prostytucji ofiary handlu ludźmi pochodzące głównie z Ukrainy, Bułgarii, Białorusi, Rumunii).

⁶ W. Piestrzyński, *Sexual violence as a traumatic situation for both the victim and the perpetrator*, (w:) A. Lyman (red.), *Deviation*, Gallea, Moskwa 2013, s. 449–459.

⁷ M.N.J. van der Linden, s. 8.

⁸ A. Lukasek, *Współczesne choroby świata: handel ludźmi — wykorzystywanie seksualne dzieci*, (w:) K. Marzec-Holka, K. Mirosław-Nawrocka, J. Moleda (red.), *Współczesne uwarunkowania i wzory procesów resocjalizacji, reintegracji, inkluzji*, Akademia Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2014, s. 544.

⁹ Z. Lasocik, *O handlu ludźmi w Polsce, czyli o ewolucji zjawiska i budowie systemu jego eliminowania*, „Archiwum Kryminologii”, 2012, t. XXXIV.

¹⁰ U. Kozłowska, *Handel ludźmi, podstawowe informacje dla pracowników urzędów pracy*, Departament Rynku Pracy Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2011.

W kontekście powyższego podziału zaznaczmy, że istotną cechą charakterystyczną handlu ludźmi w Polsce stanowi fakt, że w ten rodzaj działalności przestępczej, zarówno w charakterze sprawców, jak i ofiar są zaangażowani lub uwięzieni cudzoziemcy (obywatele innych krajów). Istotny wpływ na taki stan rzeczy ma fakt, że Polska jest nie tylko krajem pochodzenia dla krajów Europy Zachodniej, krajem docelowym dla ofiar pochodzących z krajów sąsiednich, lecz także w coraz większym stopniu staje się krajem docelowym dla ofiar pochodzących z dalekiej Azji.

Przedstawiona specyfika handlu ludźmi w Polsce sprawia, że trudno jest określić rozmiary tego zjawiska. Odnosząc się np. do statystyk spraw karnych możemy stwierdzić, że jest to w zasadzie zjawisko marginalne, ponieważ tego rodzaju spraw notuje się kilku do kilkudziesięciu w skali roku. Na przestrzeni ostatnich lat w Polsce prowadzonych było rocznie tylko kilkadziesiąt postępowań karnych o przestępstwo handlu ludźmi¹¹. Jak wynika z raportu ASTRINGO: „W latach 2007–2011 organy ścigania prowadziły ok. 600 postępowań karnych, odnoszących się w jakimś zakresie do handlu ludźmi lub pracy przymusowej. We wszystkich tych sprawach Policja i Straż Graniczna zidentyfikowały około 1.200 ofiar natomiast prokuratorzy postawili zarzuty 104 sprawcom. Większość zidentyfikowanych ofiar handlu ludźmi to Polki i Polacy. W jednej ze spraw, liczba ofiar obywateli Polski sięgnęła 859. Podobne proporcje występują po stronie sprawców opisanych przestępstw, najczęściej (75–89%) są to Polacy”¹². Natomiast liczba przestępstw handlu ludźmi stwierdzona przez Policję w roku 2005, 2006 i 2007 była zbliżona i wynosiła 22–23 przestępstwa rocznie, a w kolejnych trzech latach liczba ta była ok. 2,5 razy większa (39–63 przestępstw)¹³. Należy jednak zaznaczyć, że oficjalne dane ukazują tylko niewielką część problemu. W przypadku bowiem odniesienia się do liczby ofiar, zarówno stwierdzonych formalnie, jak i osób dotkniętych tym procederem handlu ludźmi do pracy przymusowej, którym udzieliły pomocy różnego rodzaju organizacje pozarządowe, to liczba ofiar kształtuje się poziomem kilku tysięcy. Możemy więc założyć, że istnieje bardzo wysoka ciemna liczba przestępstw związanych z handlem ludźmi do pracy przymusowej, co oznacza, że o większości przypadków tego zjawiska nie dowiadujemy się w ogóle.

Wpływ na ujawnianie pełnej liczby przypadków handlu ludźmi ma także zachowanie ofiar, które bardzo często boją się lub wstydzą wyjawić tego w jakiej sytuacji się znaleźli. W związku tym unikają składania zeznań obciążających sprawców. Natomiast jeżeli decydują się na ich złożenie, to przede wszystkim w takiej formie, która pozwala uniknąć ewentualnej zemsty ze strony handlarzy. Nie bez znaczenia jest także zależność materialna lub psychologiczna ofiar (nie są one w stanie same zmienić

¹¹ Z. Lasocik, E. Rekosz-Cebula, Ł. Wieczorek, *Handel ludźmi do pracy przymusowej: mechanizmy powstawania i efektywne zapobieganie. ASTRINGO Raport z realizacji Projektu — Przeciwdziałanie handlowi ludźmi do pracy przymusowej poprzez usprawnienie współpracy, diagnozę problemów i wzmocnienie systemowego podejścia w Polsce i Federacji Rosyjskiej*, Rada Państw Morza Bałtyckiego, Warszawa–Sztokholm 2014; <http://www.cbss.org/wp-content/uploads/2012/11/ADSTRINGO-REPORT-POLISH.pdf>; dostęp: 15.10.2014 r., s. 51.

¹² *Ibidem*, s. 51.

¹³ U. Kozłowska, *Analiza statystyk dotyczących zjawiska handlu ludźmi w latach 2009–2011*, (w:) *Zapobieganie handlowi ludźmi w Polsce. Materiały do raportu za lata 2009–2011*, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Warszawa 2012, s. 14.

swojej sytuacji, w jakiej się znajdują). Niezbędna jest więc interwencja z zewnątrz osób trzecich, bez której ofiara handlu ludźmi ma znikome szanse przezwyciężenia zaistniałej sytuacji i ujawnienia przypadku pracy przymusowej.

Mechanizm werbowania potencjalnych ofiar pracy przymusowej i rodzaje rekrutacji

Ofiarami pracy przymusowej, w przypadku obywateli Polski stają się zarówno kobiety, jak i mężczyźni. Wśród nich dominują osoby stosunkowo młode i niedoświadczone, z których wiele nigdy nie wyjeżdżało na dłużej ze swojego rejonu zamieszkania (miasteczka lub wsi). Osoby takie, sprzedanie człowieka w celu wykorzystania go do pracy przymusowej postrzegają jako zjawisko abstrakcyjne, którego nie biorą pod uwagę przy oferowaniu im zatrudnienia w związku z czym łatwo stają się ofiarami werbowników. Zwerbowane ofiary pracują w bardzo trudnych warunkach oraz mieszkają w pomieszczeniach o bardzo niskim standardzie i mają ograniczone możliwości na zmianę swej sytuacji.

Na specyfikę zjawiska werbowania osób do pracy przymusowej wskazują m.in. przedstawione poniżej tego rodzaju przypadki stwierdzone na terenie naszego kraju i poza jego granicami w których uczestniczyli polscy obywatele.

Przypadek 1

W 2006 r. został stwierdzony przypadek wykorzystania Polaków w pracy przymusowej — osoby pokrzywdzone zatrudnione były w Hiszpanii do pracy w rolnictwie. W ramach polsko-hiszpańskiej operacji o kryptonimie „Valencia”, koordynowanej przez Centralny Zespół do Walki z Handlem Ludźmi w komendzie głównej Policji, hiszpańskiego oficera łącznikowego z Ambasady Hiszpanii w Warszawie oraz policję hiszpańską regionu Valencia rozbito grupę przestępczą, która zajmowała się wykorzystywaniem obywateli RP do pracy przymusowej na farmach owoców cytrusowych w rejonie miasta Cullera w Hiszpanii. Polacy zmuszani byli do pracy ponad siły, nie otrzymywali umówionego wynagrodzenia. Wobec ofiar stosowano przemoc psychiczną (groźby i szantaż). W wyniku przeprowadzonej operacji uwolnieni ono 17 obywateli polskich. Zatrzymanych zostało także 8 osób w tym 6 na terenie Hiszpanii i 2 w Polsce¹⁴.

Przypadek 2

Śląscy policjanci działając wspólnie z włoskimi karabinierami dokonali zatrzymania pięciu członków międzynarodowej grupy przestępczej, która zajmowała się handlem ludźmi. Przestępcy werbowali swoje ofiary w Polsce i proponowali im legalną oraz dobrze płatną pracę w Grecji, we Włoszech oraz w Japonii. Natomiast w rzeczywistości kobiety trafiały do nocnych klubów, w których zmuszano je do prostytucji¹⁵.

¹⁴ U. Kozłowska, *Handel ludźmi...*

¹⁵ *Zatrzymani za handel ludźmi*, Komenda Główna Policji, data publikacji: 29.06.2010 r.; <http://www.policja.pl/pol/aktualnosci/55368,Zatrzymani-za-handel-kobietami.html>; dostęp: 23.12.2014 r.

Analiza raportu z realizacji Projektu ADSTRINGO — Przeciwdziałanie handlowi ludźmi do pracy przymusowej wskazuje, że w Polsce występują cztery modele rekrutacji, takie jak¹⁶:

- rekrutacja, którą prowadzą indywidualni werbownicy, działający dla określonych pracodawców, lub dla innych pośredników;
- rekrutacja, którą prowadzą agencje pośrednictwa działające w krajach pochodzenia (tego rodzaju agencje mogą działać na zlecenie pracodawców polskich bądź też agencji zatrudnienia operujących na terenie Polski);
- rekrutacja, którą prowadzą Polskie agencje zatrudnienia operujące w krajach pochodzenia ofiar (model ten ma zastosowanie tylko w sytuacji gdy agencja posiada od konkretnego pracodawcy zlecenie na zatrudnienie pracowników);
- rekrutacja mająca miejsce w ramach tzw. „usługi eksportowej” (jest to szczególnie model rekrutacji ponieważ jego celem jest pozyskanie wykwalifikowanego specjalisty, który ma wykonać określone zadanie lub w nieokreślonym czasie prowadzić określone działania.

Ponadto wyróżnić możemy fazy mechanizmu handlu ludźmi, takie jak¹⁷:

1. Procedura wynajmowania/werbowania (w większości przypadków odbywa się w miejscu pochodzenia ofiar), która najczęściej inicjowana jest w formie przedstawienia oferty pracy w postaci:
 - formalnej (zainteresowana osoba odpowiada na ofertę pracy agencji lub firmy pośrednictwa pracy, po czym podpisuje niekompletną lub niezrozumiałą umowę o pracę, następnie przygotowywane są potrzebne dokumenty: wiza, pozwolenie na pracę itd. Formalności te realizowane są przez agencję, najczęściej odpłatnie (lub w formie pożyczki). Osobom, które zostały wynajęte często towarzyszy „przedstawiciel agencji”, a po przyjeździe na określone miejsce zostają one przejęte przez tzw. „kolegę”. Następnie pod pretekstem ochrony w wielu przypadkach zwerbowanym osobom odbierane są dokumenty lub zastępuje się je fałszywymi¹⁸. W konsekwencji brak dokumentów, nieznajomość języka i danego środowiska, ułatwia zniewolenie i uniemożliwia zwerbowanym osobom samodzielne funkcjonowanie w innym środowisku;
 - nieformalnej (oferta pracy skierowana ze strony osoby znanej, nawet od krewnych), co sprawia, że w takim przypadku często nie podpisuje się nawet umowy o pracę.
2. Ustalenie miejsca przeznaczenia (takiego, w którym osobę zmuszana się do wykonywania określonego rodzaju pracy).
3. Moment uwolnienia (się) (polegający na wyswobodzeniu się własnymi siłami lub przy pomocy innych osób z sytuacji ofiary pracy przymusowej).

Należy jednocześnie pamiętać o dramatycznej sytuacji osób zwerbowanych do pracy przymusowej na co wskazuje zwłaszcza fakt, że posiadają one ograniczoną

¹⁶ Z. Lasocik, E. Rekosz-Cebula, Ł. Wieczorek, s. 39.

¹⁷ A. Lukasek, s. 546.

¹⁸ Karsznicki K., *Ściganie przestępstwa handlu ludźmi w Polsce*, Ośrodek Badań Handlu Ludźmi Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010, s. 28.

swobodę decydowania o sobie, a w niektórych przypadkach, w wyniku zastosowania drastycznych metod zastraszania stają się całkowicie pozbawieni wolności.

Przyczyny handlu ludźmi do pracy przymusowej

Poszukując przyczyn handlu ludźmi do pracy przymusowej można wskazać na czynniki, które wpływają na skalę tego zjawiska. Wśród nich istotną rolę odgrywa szeroko rozumiana konkurencyjność towarów na rynkach światowych, objawiająca się zaniżaniem kosztów produkcji. W związku z tym wzrasta zapotrzebowanie na tanią siłę roboczą w związku z czym podmiotem stymulującym pracę przymusową staje się pracodawca (zleceniodawca). Podkreślimy jednocześnie, że praca przymusowa jest także skutkiem postaw konsumentów, którzy stymulują zapotrzebowanie na tanie, a nawet nielegalne produkty i usługi ponieważ chcą je nabywać za coraz niższą cenę. W konsekwencji wzrasta konkurencyjność towarów i usług na globalnym rynku, która prowadzi do wynaturzeń przemysłu i handlu. Przykładem tego zjawiska stał się przemysł tekstylny, który został „przeniesiony” do krajów charakteryzujących się niskimi podatkami oraz tanią siłą roboczą. Próby obniżenia kosztów produkcji przyjmują również formę zleceń określonych prac podwykonawcom, co z kolei doprowadzi do utraty kontroli nad procesem produkcyjnym oraz otwiera drogę do nadużyć pracowniczych¹⁹. Niepokojącym zjawiskiem, według MOP, jest także obniżanie wydatków publicznych na przestrzeganie praw pracowniczych, ponieważ prowadzi to do systematycznego obniżania liczby inspektorów pracy. Według szacunków Międzynarodowego Biura Pracy brakuje (w skali globalnej) ok. 40 tys. inspektorów pracy, ok. 20 tys. w krajach uprzemysłowionych. W związku z tym brak odpowiednich mechanizmów kontrolnych powoduje, że kraje te stanowią „atrakcyjne” miejsce pracy przymusowej²⁰.

Niepokojącym zjawiskiem (dotyczącym zwłaszcza państw rozwiniętych) które zaciera obraz i skalę problemu wykorzystywania do pracy przymusowej jest utożsamianie handlu ludźmi jedynie z wykorzystywaniem seksualnym. Sytuacja taka powoduje bowiem, że ustawodawstwo w zakresie handlu ludźmi zostaje ograniczane jedynie do procedury wykorzystania seksualnego, a pominięte zostaje kwestia wyzysku ekonomicznego oraz pracy przymusowej, która nie jest związana z tzw. seks-biznesem²¹.

Źródła handlu ludźmi należy także szukać w sytuacji i zachowaniu pracodawców, którzy w sytuacji coraz większej globalnej konkurencji dążą do obniżania wysokich kosztów pracy, które zaniżają im osiągnięte zyski. W związku z tym wielu pracodawców skłonnych jest stosować wszelkie praktyki w celu uzyskania jak największych zysków, przy jednoczesnym minimalizowaniu ponoszonych kosztów. Dlatego zainteresowanie pracodawców poprawą standardów pracy i zapewnieniem warunków zatrudnienia pracownikom jest niewielkie. Przejawy tego zjawiska są

¹⁹ M.N.J. van der Linden, s. 10.

²⁰ *The Vienna Forum to fight Human Trafficking 13–15 February 2008*, Austria Center Vienna, Background Paper, International Labour Office, Geneva 2008; <https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/2008/BP010SupplyManagementILO.pdf>; dostęp: 22.12.2014 r., s. 5.

²¹ *Ibidem*, s. 5.

widoczne zwłaszcza w sektorach, gdzie pracują nisko wykwalifikowani i łatwo zastępowalni robotnicy²².

Przedstawione czynniki nie stanowią wszystkich uwarunkowań rozpowszechniającego się zjawiska handlu ludźmi do pracy przymusowej. W przypadku tego zjawiska mamy bowiem do czynienia z licznymi implikacjami zarówno politycznymi, społecznymi, jak i ekonomicznymi. Zjawisku temu, poza wymienionymi, sprzyja wiele czynników, wśród których należy wskazać na: skrajną biedę (dotyczy to zwłaszcza krajów Trzeciego Świata), połączoną z głodem, dysproporcje ekonomiczne, marginalizację społeczną, zapotrzebowanie na tanią i nielegalną siłę roboczą, rozwój prostytucji, wojny, a także chęć szybkiego pomnażania kapitału i bogacenia się nawet kosztem praw i wolności drugiego człowieka.

Wnioski

Na podstawie przeprowadzonej analizy możemy stwierdzić, że zjawisko handlu ludźmi do pracy przymusowej stanowi problemem społecznym w skali globalnej, dotyczący całej społeczności międzynarodowej (dotyczy zarówno krajów niedemokratycznych, jak i demokratycznych, w tym krajów Unii Europejskiej). Przeprowadzona analiza wskazuje również, że „handel ludźmi należy postrzegać jako proceder przestępczy, będący współczesną formą zawołowanego niewolnictwa, który dotyczy wszystkich działań związanych z wyzyskiem ludzi — niezależnie od płci i wieku — oraz narusza godność i prawo człowieka do decydowania o sobie”²³.

Przeciwdziałając zjawisku handlu ludźmi należy przede bardziej skutecznie ścigać sprawców tego procederu. Potrzebne są takie rozwiązania prawne, organizacyjne i kadrowe, które zwiększą skuteczność działań w tym zakresie. Niezbędne jest wprowadzenie do polskiego prawa karnego przestępstwa pracy przymusowej, jako samodzielnego bytu prawnego²⁴. W Polsce obowiązują wprawdzie przepisy, których celem jest ochrona pracownika przed naruszeniem jego praw związanych z wykonywaniem pracy, lecz żaden z nich nie mówi wprost o zakazie pracy przymusowej (w polskim prawie nie funkcjonuje termin „praca przymusowa”).

W podejmowanych działaniach mających na celu przeciwdziałanie wykorzystywaniu ludzi do pracy przymusowej nie można jednak koncentrować się tylko na usprawnianiu systemu działania sprawiedliwości karnej, lecz także na działaniach profilaktycznych dotyczących zapobiegania patologiom na rynku pracy. W związku z tym oddziaływania profilaktyczne muszą mieć charakter dwutorowy i powinny dotyczyć zarówno rynku pracy, jak i kształtowania świadomości uczestników tego rynku. W szczególny sposób należy więc koncentrować się na działaniach kontrolnych i nadzorczych podejmowanych przez służby publiczne, zarówno państwowe, jak i samorządowe ukierunkowanych na wykrywanie różnego rodzaju zjawisk patologicznych występujących na rynku pracy oraz realizowaniu programów

²² *Ibidem*, s. 5.

²³ Sarzała D., *Handel ludźmi*, (w:) Z. Kosyrz (red.), *Człowiek w sieci zniewolonych dróg*, Pedagogium WSPR, Warszawa 2009, s. 111.

²⁴ Z. Lasocik, E. Rekosz-Cebula, Ł. Wieczorek, s. 33.

podnoszących poziom świadomości wszystkich uczestników tego rynku. Istotną rolę może odegrać kampania informacyjna skierowana do osób wybierających się do krajów Unii Europejskiej w poszukiwaniu pracy, której celem będzie uświadomienie ryzyka stania się ofiarą przestępstwa. W związku z postępującym procesem otwierania polskiego rynku pracy na obywateli państw trzecich oraz pojawiającymi się przejawami handlu ludźmi do pracy przymusowej w Polsce konieczne jest także przeprowadzenie kampanii informacyjnej mającej na celu uświadomienie ryzyka stania się ofiarami handlu ludźmi adresowanej do osób, które przybywają do Polski z zamiarem podjęcia pracy²⁵. Na potrzebę podjęcia tego rodzaju działań wskazują m.in. badania przeprowadzone w lutym 2010 r. przez TNS OBOP opinii publicznej z których wynika, że 36 % osób objętych badaniami nie dostrzega faktu, że zjawisko handlu ludźmi może w ogóle występować na terenie naszego kraju. Natomiast jedna czwarta respondentów nie wiedziała w jaki sposób zorganizować bezpieczny wyjazd za granicę. Spośród badanych tylko 34% starałoby się ustalić istnienie firmy, w której mają podjąć pracę, a zaledwie 22% osób chciałoby sprawdzić legalność agencji zatrudnienia oferującej pracę²⁶.

W zapobieganiu handlu ludźmi niezbędny jest bowiem udział całego społeczeństwa oraz koordynacja poczynań wszystkich instytucji państwowych i organizacji pozarządowych. Natomiast ofiarom tego procederu trzeba zapewnić realne możliwości wsparcia psychologicznego i materialnego, a także wszelkie inne formy niezbędnej pomocy. Podkreślimy jednak, że skuteczność w zakresie przeciwdziałania zjawisku handlu ludźmi uzależniona jest nie tylko od skuteczności różnego rodzaju programów prewencyjnych oraz kształtowania świadomości społecznej w spostrzeganiu tego zjawiska, lecz także od stopnia koordynacji wszystkich instytucji zajmujących się tym problemem (rządu, służb mundurowych, organizacji pozarządowych). W sytuacji istnienia tzw. „szarej” trudnej do zidentyfikowania sfery handlu ludźmi do pracy przymusowej niezbędna staje się koordynacja działań podejmowanych przez różne instytucje, a zwłaszcza sprawniejsze współdziałanie organów ścigania oraz Państwowej Inspekcji Pracy w tym zakresie.

Ponadto skuteczne przeciwdziałanie handel ludźmi do pracy przymusowej w Polsce nie będzie możliwe jeżeli problematyka ta nie stanie obszarem gruntownej analizy naukowej, a zwłaszcza terenem pogłębionych badań w tym zakresie oraz tematem szerokiej debaty społecznej. Nie można tolerować faktu, że zjawisko występuje we współczesnym świecie o tak wysokim stopniu rozwoju cywilizacyjnego, a zwłaszcza w tych krajach, które deklarują przestrzeganie norm Organizacji Narodów Zjednoczonych.

Bibliografia

1. *A global Alliance Against Forced Labour. Global Report under the Follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work, International*

²⁵ *Ibidem*, s. 12.

²⁶ Zob. *Społeczna świadomość zagrożeń związanych z handlem ludźmi i podejmowaniem pracy za granicą*, wyniki badania TNS OBOP; <http://www.tnsglobal.pl/handelludźmi>, s. 102; dostęp: 10.12.2014 r.

- Labour Organization*, Geneva 2005; <http://www.ilo.org/public/english/standards/relm/ilc/ilc93/pdf/rep-i-b.pdf>; dostęp: 21.10.2014 r.
2. Karsznicki K., *Ściganie przestępstwa handlu ludźmi w Polsce*, Ośrodek Badań Handlu Ludźmi Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010.
 3. Kozłowska U., *Analiza statystyk dotyczących zjawiska handlu ludźmi w latach 2009–2011*, (w:) *Zapobieganie handlowi ludźmi w Polsce. Materiały do raportu za lata 2009–2011*, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Warszawa 2012.
 4. Kozłowska U., *Handel ludźmi, podstawowe informacje dla pracowników urzędów pracy*, Departament Rynku Pracy Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2011.
 5. Lasocik Z., *O handlu ludźmi w Polsce, czyli o ewolucji zjawiska i budowie systemu jego eliminowania*, „Archiwum Kryminologii”, 2012, t. XXXIV.
 6. Lasocik Z., Rekosz-Cebula E., Wieczorek Ł., *Handel ludźmi do pracy przymusowej: mechanizmy powstawania i efektywne zapobieganie. ASTRINGO Raport z realizacji Projektu — Przeciwdziałanie handlowi ludźmi do pracy przymusowej poprzez usprawnienie współpracy, diagnozę problemów i wzmocnienie systemowego podejścia w Polsce i Federacji Rosyjskiej*, Rada Państw Morza Bałtyckiego, Warszawa–Sztokholm 2014; <http://www.cbss.org/wp-content/uploads/2012/11/ADSTRINGO-REPORT-POLISH.pdf>; dostęp: 15.10.2014 r.
 7. Linden van der M.N.J., *Handel ludźmi do pracy przymusowej. Jak monitorować proces rekrutacji pracowników migrujących*, Międzynarodowe Biuro Pracy, Genewa 2006.
 8. Lukasek A., *Współczesne choroby świata: handel ludźmi — wykorzystywanie seksualne dzieci*, (w:) K. Marzec-Holka, K. Mirosław-Nawrocka, J. Moleda (red.), *Współczesne uwarunkowania i wzory procesów resocjalizacji, reintegracji, inkluzji*, Akademia Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2014. (s. 544–556)
 9. Piestrzyński W., *Sexual violence as a traumatic situation for both the victim and the perpetrator*, (w:) A. Lymar (red.), *Deviation*, Gallea, Moskwa 2013. (s. 449–459).
 10. *Protokół z 2000 roku o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję ONZ przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej*, art. 3, ONZ; <http://www.kcik.pl/doc/PROTOKOL%20Z%20PALERMO.pdf>.
 11. Sarzała D., *Handel ludźmi*, (w:) Z. Kosyrz (red.), *Człowiek w sieci zniewolonych dróg*, Pedagogium WSPR, Warszawa 2009. (s. 110–115).
 12. *Spoleczna świadomość zagrożeń związanych z handlem ludźmi i podejmowaniem pracy za granicą*, wyniki badania TNS OBOP; <http://www.tnsglobal.pl/handelludźmi>; dostęp: 10.12.2014 r.
 13. *The Vienna Forum to fight Human Trafficking 13–15 February 2008*, Austria Center Vienna, Background Paper, International Labour Office, Geneva 2008; <https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/2008/BP010SupplyManagementILO.pdf>; dostęp: 22.12.2014 r.
 14. *Zatrzymani za handel ludźmi*, Komenda Główna Policji, data publikacji: 29.06.2010 r.; <http://www.policja.pl/pol/aktualnosci/55368,Zatrzymani-za-handel-kobietami.html>; dostęp: 23.12.2014 r.

Akty prawne

1. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. — Kodeks karny; Dz.U. Nr 88, poz. 553 z późniejszymi zmianami.

» Nauki
techniczne

Tadeusz Noch
Gdańska Szkoła Wyższa

Problematik der materiellen Arbeitsumgebung

Zusammenfassung

Im Artikel wurden die materielle Umgebung und die sozialen Faktoren der Arbeitsumgebung charakterisiert. Es wurden die Hauptarten der Faktoren der materiellen Arbeitsumgebung dargestellt. Es wurde die Gestaltung der materiellen Arbeitsumgebung beschrieben. Es wurde auf die auftretenden Bedrohungen der Umgebung durch Staub hingewiesen. Es wurde die Klassifizierung der gesundheitlichen Bedrohungen durch gefährliche und schädliche Faktoren analysiert. Es wurden die hygienischen Normarten NDS, NDSCH, NDSP und NDN beschrieben. Das Arbeitsrisiko wurde als ein wichtiger Faktor der materiellen Arbeitsumgebung definiert. Es wurden die unentbehrlichen Informationsquellen der beruflichen Risikoeinschätzung und ihre Zweckmäßigkeit in der Bewertung genannt.

Schlüsselbegriffe

materielle Arbeitsumgebung, schädliche, belastende und gefährliche Faktoren, physische, chemische und biologische Faktoren, Bedrohung der Umgebung, Staub, gesundheitliche Bedrohung, hygienische Normarten NDS und NDN, Arbeitsrisiko

Issues of material work environment

Abstract

The article describes material environment and social factors of work environment. Basic factors of material work environment were presented. What is more, the creation of material work environment was described. Particular attention was paid to the threat of dusts to work environment. The classification of health dangers resulting from harmful agents was analyzed. Hygienic standards, such as NDS, NDSCH, NDSP and NDN were presented. Occupational risk was defined as an important element of material work environment. The sources of information necessary to assess occupational risk were enumerated. Finally, the purposefulness of occupational risk assessment was discussed.

Keywords

material work environment, harmful agents, burdensome agents, dangerous agents, physical agents, chemical agents, biological agents, environmental threat, dusts, health threat, hygienic standards NDS and NDN, occupational risk

1. Einführung

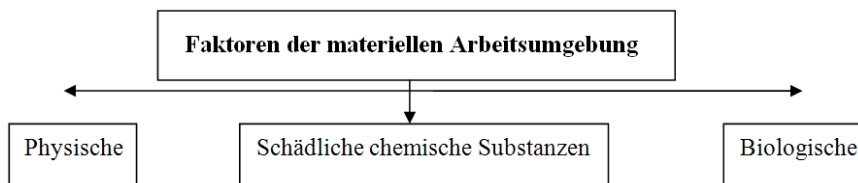
Die materielle Umgebung ist der Gegenstand häufiger Forschungen und Analysen in den Industrieverhältnissen. Die Durchführung solcher Forschungen

resultiert aus der Tatsache negativer Auswirkung der materiellen Arbeitsumgebung auf den menschlichen Organismus. Das verursacht messbare und bedeutende Folgen für die Gesundheit. Der Konzentrationsstand folgender Faktoren beeinflusst bedeutsam auch die Arbeitseffektivität. Die meisten in der Ergonomie und im Schutz der Arbeit angewandten Normarten beziehen sich auf die Probleme der materiellen Arbeitsumgebung.

Die sozialen Faktoren der Arbeitsumgebung spielen eine wichtige Rolle bei der Gestaltung der Arbeitsverhältnisse. Zu den sozialen Faktoren der Arbeitsumgebung zählen folgende Probleme: zwischenmenschliche Beziehungen, Sozialverhältnisse und rechtlich-organisatorische Bedingungen. Die sozial-wirtschaftlichen Änderungen haben verursacht, dass dominierende Faktoren der sozialen Arbeitsumgebung der Status des Arbeitgebers und die Art der ausgeführten Dienstleistungen auf dem Arbeitsmarkt sind. Unter vielen verschiedenen die Umgebung gestaltenden Faktoren kommt es zum Arbeitsprozess mit der Ausnutzung des technischen Gegenstandes [1].

2. Grundarten der Faktoren der materiellen Arbeitsumgebung

Die Faktoren der materiellen Arbeitsumgebung lassen sich in 3 Grundgruppen einteilen: physische, schädliche chemische Substanzen und biologische. Die Zeichnung 1 zeigt in der grafischen Auffassung die Grundarten der Faktoren der materiellen Arbeitsumgebung [2].

Zeichnung 1. Grundarten der Faktoren der materiellen Arbeitsumgebung

Die zu der Gruppe der physischen zählenden Faktoren der Arbeitsumgebung sind für den Arbeiter schädlich und erschweren die Ausführung der Arbeit. Dazu gehören unter anderem: Lärm, mechanische Vibrationen, Lichtverhältnisse, Mikroklima, elektromagnetische Strahlung, Luftverschmutzung und Elektrizität. Der Einfluss der Faktoren auf die Menschen verursacht solche berufliche Krankheiten wie: dauerhafter Hördefekt, Pneumokoniose, Strahlen- und Schwingungskrankheiten, Körperverbrennung, mechanische Verletzungen und Stromstoß.

Die schädlichen chemischen Substanzen treten in der Abhängigkeit von der Verteilung der Verschmutzung auf. Des Aufnahmeweges, also der Durchdringung in den Organismus und der Folgen der toxischen Auswirkung dieser Substanzen. Die Hauptwege der Durchdringung der Verschmutzung sind von der Stelle ihres Auftretens abhängig: Luft, Wasser, Boden und Nahrung. Zu den Folgen der toxischen Auswirkung zählen unter anderem:

- Atmungssystemkomplikationen oder Hautallergie;
- Krankheitskomplikationen der inneren Organe (Nervensystem, Leber, Nieren);

- Krebskrankheiten an verschiedenen Stellen des Organismus (Lunge, Nase, Haut, Leber, Harnblase, Knochenmark).

Die biologischen Faktoren verursachen, dass alle ihrer destruktiven Einwirkung ausgesetzt sind. Zu den Hauptgruppen der biologischen Faktoren gehören unter anderem: Prionen, Viren, Bakterien, Pilze, Parasiten. Sie treten in und außen den Organismen der Menschen, Tiere und Pflanzen auf. Mit dem Auftreten der biologischen Faktoren sind unter anderem Luft, Boden, Wasser, Abwasser und Abfall verbunden. Das Auftreten der akuten Symptome hängt von der Immunität des Organismus und der Konzentration des Menschen ab. Zu den Folgen der Auswirkung der biologischen Faktoren zählen: Infektionskrankheiten, toxische Auswirkungen, Symptome und Krebskrankheiten, reizende Komplikationen und Allergien.

Die Faktoren der materiellen Arbeitsumgebung verursachen vor allem die Erhöhung der physiologischen Kosten der Arbeit, und folglich die Arbeitsmüdigkeit. Infolge der Überschreitung der Normwerte kommt es zur Erhöhung des Arbeitsrisikos während der Arbeit. Die schwer hervorsehbaren Folgen können zum Auftreten der Arbeitskrankheit oder Unfälle führen.

3. Gestaltung der materiellen Arbeitsumgebung

In der Arbeitsumgebung ist der menschliche Organismus oft der Einwirkung der gesundheitsschädlichen Faktoren ausgesetzt. Die gesundheitsschädlichen Faktoren der materiellen Arbeitsumgebung lassen sich in 3 Gruppen einteilen [3]:

- physische Faktoren, dazu zählen Lärm, Vibrationen, Strahlung, elektromagnetische Wellen, ionisierende Strahlung, Extremtemperaturen;
- chemische Faktoren sind giftige Gase, Dämpfe, Rauch, Schwaden (z.B.: Kohlenmonoxid, Schwefelwasserstoff, Ammoniak, Dämpfe organischer Lösungsmittel und andere);
- biologische Faktoren: krankheitserregende Bakterien, Viren, Pilze.

In der Bewertung der staatlichen Arbeitsinspektion sieht die Struktur der Bedrohungen in der polnischen Wirtschaft folgendermaßen aus: 45% — Lärm, 15% — Verstaubung, 6% — toxische Verbindungen, 7% — Vibrationen und 25% — übrige Faktoren der materiellen Arbeitsumgebung (mechanische Bedrohungen, Mikroklima, Licht, biologische Faktoren, elektromagnetisches Feld).

Der Lärm wirkt sich negativ auf die Arbeitsproduktivität und die Senkung der Produktionsqualität aus. Er verursacht auch die Erhöhung der Unfallrate. Es gibt einige Möglichkeiten der "Lärmisolation", durch die Dämmung der Lärmquellen, die Abdämpfung der Räume und die Benutzung individueller Hörschutzmittel. Die Beschränkung des Geräuschstandes der Lärmquelle erfolgt durch:

- Anwendung möglichst leiser Technologien;
- Anwendung geräuscharmer Maschinen und Geräte;
- Gruppierung in den Räumen der Maschinen und Geräte nach ihrer Lautstärke;
- Abdämpfung der Vibrationen der Maschinen und Geräte;
- Anwendung des schalldichten Gehäuses der Maschinen oder ihre Teile;
- Anwendung akustischer Schalldämpfer und anderer Schutzvorrichtungen in den Lüftungseinrichtungen.

Außerdem wird die Begrenzung des Lärmstandes in den Arbeitsräumen durch die Anwendung der Innen- und Außentrennwände mit entsprechender akustischer Isolierung und die Anwendung schalldämmend-isolierender Wände realisiert. Im Gebäude sollten separat laute und leise Räume platziert und schalldichte Kabinen angewendet werden u.ä. [4].

Die schädlichen, durch die Vibration ausgelösten Faktoren unterliegen verschiedenen Forschungen und maximal begrenzenden Handlungen. Die wichtigsten sind:

- regelmäßige ärztliche Kontrolle des Gesundheitszustandes der der Vibration ausgesetzten Arbeiter und im Falle des Schutzes oberer Extremitäten die Anwendung unter anderem spezieller Gerätegriffe, die Begrenzung des Gewichtes der Geräte, die Anwendung der Schutzhandschuhe;
- Einschränkung der effektiven Arbeitszeit mit Vibration auslösenden Geräten;
- Schaffen den Eingestellten optimaler mikroklimatischer Verhältnisse in der Arbeit;
- Abdämpfung des Bodens, auf dem der Arbeiter steht;
- Wechsel der Technologie, die das Auftreten schädlicher Vibrationen auflöst;
- regelmäßige Überprüfung und Wartung mechanischer Handgeräte.

Ein wichtiges Element ist das Schaffen der hygienischen Lichtverhältnisse für die Seharbeit. In dem Fall sollten folgende Regeln beachtet werden:

- Lichtquelle sollte nicht direkt, sondern im 30° Winkel gegenüber der Augenlinie platziert werden;
- Licht sollte von der linken Seite fallen;
- falsch ist das Sitzen mit dem Rücken zum Fenster;
- Blendungen sollten gemieden werden;
- geschickte Steuerung mit Kontrasten;
- elektrische Zusatzbelichtung.

Am Tag sollte elektrische Zusatzbelichtung in zwei Fällen verwendet werden. Zum ersten zählt man allgemeine und/oder lokale Zusatzbelichtung, wenn die Stärke des Tageslichts auf der Arbeitsstelle niedriger als die Norm (bezüglich der elektrischen Belichtung) ist. Im zweiten Fall kommt es zur lokalen Zusatzbelichtung, wenn die Luminanz (Helligkeit) des Hintergrundes höher als die Luminanz des Gegenstandes der Seharbeit ist [5].

4. Bedrohung der Arbeitsumgebung durch Staub

Gefährlich ist in der Arbeitsumgebung auch der Staub. Die Staubemittenten in den Arbeitsräumen sind technologische Prozesse, z.B.: Mahl-, Zerfall-, Durchsiebungsprozesse, Beförderung und Mischung der Pulverkörper, Schärfung, Schleifen und Polieren. Die schädliche Auswirkung von Staub auf den menschlichen Organismus ist abhängig von: der Größe der Partikeln — am gefährlichsten ist Staub mit dem Durchmesser von 0,5–5 μm , der Ausstellungszeit — je länger die Zeit des Aufhaltens in der “verstaubten” Umgebung, desto größer die Gefährdung, der Staubanreicherung in der Luft — je größer ist die Anreicherung, desto größer ist die berufliche Gefährdung und der Auflösung im Wasser und den Körperflüssigkeiten.

Sie hängt ebenfalls von der Form der Partikeln, der individuellen Empfindlichkeit und anderer Faktoren, z.B. der Schwere der ausgeführten Arbeit ab [6].

Der Staub last sich klassifizieren als: Staub, der keine Pneumokoniose verursacht, der die Schleimhaut der Atemwege reizt, es ist der Staub der organischen Herkunft (Pflanzen und Tiere), z.B. Heustaub, Leinstaub, Fellstaub u.ä., Staub, der eindeutig Pneumokoniose verursacht, d.h. er bewirkt spezifische Fibrosierung des Lungengewebes, dieser Staub beinhaltet 70% freies Siliziumdioxid in Kristallform, z.B. Quarzstaub, Zement, Gرافit und Staub mit toxischer oder allergischer Wirkung.

Es wurden bestimmte auf den Arbeitsplätzen geltende Vorschriften eingeführt: man soll systematische Kontrolle der Verstaubung zwecks der Beurteilung des Verstaubungsgrades durchführen. Der Staub, der während der technologischen Prozesse entsteht, soll am Anfang seiner Entstehung entdeckt werden. Der Umfang der Gefahr soll durch technologische Änderungen verringert werden, wenn die technischen Schutzvorrichtungen nicht wirksam sind. Man soll möglichst volle Hermetisierung der technologischen Prozesse anwenden. Wenn die Hermetisierungssysteme nicht wirksam sind, soll man individuelle Sicherheitsvorkehrungen anwenden. Die technische Installation muss entsprechenden Durchflussschutz im Fall der Störung haben. Der Staub soll nicht auf dem Arbeitsplatz lagern [7].

5. Klassifizierung der Gesundheitsgefährdung

Die gefährlichen und schädlichen Faktoren kommen in der Arbeitsumgebung vor. Ihre Klassifizierung umfasst :

- schädliche Faktoren — sie führen oder können zum Gesundheitsverlust führen;
- lästige Faktoren — sie führen nicht zum dauerhaften Gesundheitsschaden, aber sie führen zum psychischen und physischen Unbehagen;
- gefährliche Faktoren — sie führen oder können zum Unfall in der Arbeit führen (schiefe Flächen, glatte Fußböden, fehlende Geländer).

Analysiert wurden folgende schädliche Faktoren: physische, chemische, biologische. Alle diese Faktoren sollen in bestimmter Häufigkeit gemessen und Proben entnommen werden.

Physische Faktoren

Der Lärm — unerwünschte, unangenehme, lästige oder schädliche Geräusche fühlbar für Hörorgane, andere Sinne und Organismusteile des Menschen. Die auftretenden Bereiche: Infraschallfrequenz — von 2 bis 16 Hz unhörbarer Bereich, hörbarer — von 16 Hz bis 16 KHz und Ultraschallbereich — von 10 bis 100 KHz. Er verursacht metabolische Änderungen, Gereiztheit, Schlaflosigkeit, Dekonzentration, also neurotische Symptome.

Die mechanischen Vibrationen — sie werden durch Kontakt des Menschen mit dem vibrierenden Material verursacht. Wir teilen die Vibrationen in: allgemeine, lokale, die in den menschlichen Organismus durch Lippen, Oberkörper und Rücken eindringen und alleinige, die durch obere Extremitäten (Hände) einwirken. Die Vibrationen können die Vibrationskrankheit verursachen — die Verletzung des Knochen- und

Gelenksystems. Sie können das Blutgefäß- und Nervensystem beschädigen — die Blutungsstörung der Endungen (der Hände). Die Vibrationen sind ein messbarer Faktor. Die berufliche Gefährdung — dann, wenn der Arbeiter ständig und nicht sporadisch dieselbe Arbeit ausführt.

Die elektrische Beleuchtung — für Beleuchtung gibt es NDN nicht. Sie ist ein Faktor, der zum Unfall führen kann. Die elektrische Beleuchtungsnorm — bestimmt qualitative und quantitative Anforderungen, die Beleuchtung, Räume und Arbeitsplätze im Inneren des Gebäudes betreffen. Bei der Beleuchtung werden die mittlere Stärke und Auflösung gemessen. Es muss nicht von den Laboren durchgeführt werden, den das ist kein schädlicher Faktor.

Die elektromagnetische Strahlung — entsteht infolge der Ausnutzung der elektrischen Energie. Von 100 MHz bis 300 GHz ist sie am gefährlichsten. 50 Hz ist die industrielle Frequenz. Infolge der durchgeführten Analyse wurden auftretende Schäden bemerkt. Charakteristisch sind hier fehlende innere Diagnosemechanismen. Darufhin kommt das termische Effekt vor — die Erwärmung der Gewebe infolge der Aufnahme der elektrischen Energie bei größeren Frequenzen als 1 MHz. Dagegen das außertermische Effekt — die Verringerung der Perzeption, Unwohlsein, Gereiztheit, Schlaflosigkeit, Augenreizung, Blutdruckänderungen, genotoxische Wirkung. Außerdem wurden bestimmte Verluste ausführlich dargelegt, die folgendermassen eingeteilt wurden: gefährliche — das völlige Aufhaltenverbot, Gefährdungen — die Arbeitszeit kürzer als zugelassen und indirekte — fehlende Verbote, nur medizinische Aufsicht, also profilaktische Untersuchungen und sichere.

Die optische Strahlung — existiert von 10 Nanometer bis 1 Millimeter (10 nm–1 mm), darunter: vibraviolette (10–400 nm) und ultraviolette (750 nm–1 mm). Die vibraviolette Strahlung verursachen die Quarzlampen, das Schweißen mit Wolframelektroden und die Leserbelichtungskammer. Die Infrarotstrahlung bewirkt: die Wärme z.B. Bügeleisen, Härteöfen, Elektroschweißen. Sie wirken sich auf die Haut (Verbrennungen), die Augen (Katarakta, Mattwerden der Linsen) ein. In der Untersuchung der termischen Parameter (Mikroklima) unterscheidet man heiße — schädliche und kalte — schädliche und gemäßigte. Für das gemäßigte Klima werden keine Messungen (differenzierte Wärmebilanz zwischen der Umgebung und dem menschlichen Organismus) durchgeführt. Wenn die Temperatur niedriger als +10 Grad ist, soll gemessen werden.

Die Ionisierungsstrahlung (Röntgen). Sie unterliegt der Untersuchung durch die sanitärepidemiologische Inspektion. Es kommt ebenfalls die Leserstrahlung vor.

Chemische Faktoren

Chemische — Untersuchungen müssen in den Verhältnissen der durchschnittlichen Produktion und nicht in den Notsituationen durchgeführt werden. Die chemischen Faktoren wirken sich auf Innenorgane und systeme aus. Sie verursachen Krebs- oder mutagene Änderungen — sie beschädigen das genetische System, was die Missbildung der DNA-Struktur verursacht und dem Nachwuchs weitergegeben wird. Ein Beispiel dafür ist Asbest. Er wird durch die Untersuchung der Metaboliten im Urin festgestellt.

Die chemischen Faktoren können folgende Wirkungen hervorrufen:

- reizende Wirkung — die oberen Atemwege, Schleimhaut, Augenbindehaut, Husten;
- allergische Wirkung — keine Normen müssen überschritten werden. Man soll die Allergietests beauftragen und vom Kontakt mit solchen Faktoren auf einen anderen Arbeitsplatz entfernen;
- toxische Wirkung; krebserregende Wirkung; mutagene (genotoxische);
- Fortpflanzungsfunktionen behindernde Wirkung.

Über die Vergiftung entscheidet die aufgenommene Dosis. Die Dosisymbole werden in der Charakteristikkarte der Substanz bezeichnet. Man unterscheidet folgende Dosisarten: Referenzdosis (RfD), rechtlich geregelte Dosis (RgD), tödliche Dosis (LD), absolute tödliche Dosis (LD 100), tödliche mediale Dosis (LD 50), tödliche niedrigste Dosis (LD MINIMUM), vertragene höchste Dosis (LDo), toxische und aufgenommene Dosis.

Die Arten der Handlungen — die Handlung: addierende (additive) — die Beteiligung von zwei oder mehr chemischen Substanzen nach dem Prinzip der einfachen Addierung der Effekte der Handlung. Jede von ihnen beobachtet in denselben Verhältnissen. Synergische — Vorgehen der toxischen Wirkung einer chemischen Substanz auf eine andere chemische Substanz (zb. bei der Einnahme von Medikamenten). Antagonistische — die von der anderen Substanz hervorgerufene Abschwächung der Wirkung der toxischen Substanz.

Der Staub lässt sich in: den totalen Staub und den respirabilen Staub — kleiner als 5 mm einteilen. Sehr gefährlich, denn er kann direkt in die Lungenbläschen eindringen. Beide Staubsorten sind messbar. Die Ähnlichkeiten der Wirkung von Staub mit den chemischen Faktoren: sie reizen die oberen Atemwege und sind krebserregend. Der Untersuchungsgegenstand der Staubgefährdung sind: die Staubart und seine chemische Zusammensetzung, die Staubanreicherung in der Luft, der Zerfall der Staubpartikeln, die Kristallstruktur von Staub und die Staubauflösung in den Körperflüssigkeiten. Erforscht werden auch die körperliche Anstrengung während der ausgeführten Arbeit (Lungenventilation), individuelle Eigenschaften und äußere Faktoren wie z.B. die Temperatur. Der Arbeitgeber ist rechtlich verpflichtet, das Vorkommen der chemischen Substanzen in den entsprechenden akkreditierten Laboren — das Zentrum für Forschung und Akkreditierung zu melden [8, 9].

Biologische Faktoren

Biologische — einer von schädlichen Faktoren. Dazu zählt man Bakterien, Viren, Parasiten, Pilze, Sporen. Keine Messungen werden vorgenommen. Die meisten Gefährdungen treten im Ernährungs- und Agrarindustriesektor auf. Mit den biologischen Faktoren befassen sich das Gesundheitswesen (Medizindiagnostik) und das Veterinärwesen.

6. Hygienische Normarten

Die hygienischen Normen bezüglich aller Faktoren sind ein rechtlich festgelegter Wert. Er darf nicht überschritten werden [8,9].

NDS — die höchste zugelassene Konzentration. Das ist der zeitliche gewogene Mittelwert der Substanzkonzentration während des 8-stündigen Arbeitstages, bei der Annahme der 40-Stunden-Arbeitswoche. In der Zeit ihrer beruflichen Aktivität können ihrer Wirkung jeden Tag fast alle Arbeiter ausgesetzt werden. Wiederholbar, ohne den nachteiligen Einfluss auf ihren Gesundheitszustand und ihren Nachwuchs. NDS — das ist die Konzentration für chemische Faktoren und Staub.

NDSCH — die höchste zugelassene vorübergehende Konzentration. Das ist der zeitliche gewogene Mittelwert der Substanzkonzentration, der keine nachteiligen Änderungen im Gesundheitszustand des Arbeiters verursacht. Wenn die Gefährdungszeit nicht länger als 15 Minuten beträgt, sie darf in keinem Moment während des ganzen Arbeitstages überschritten werden. Nicht häufiger als zweimal während einer Schicht im zeitlichen Abstand nicht kürzer als 1 Stunde. NDSCH — betrifft nur chemische Faktoren.

NDSP — die höchste zugelassene Deckenkonzentration. Das ist die Konzentration, die auf keinen Fall auf dem Arbeitsplatz überschritten werden darf. Sie betrifft nur chemische Faktoren, die vorwiegend stark auf den Organismus einwirken.

NDN — die höchste zugelassene Konzentration. Sie betrifft nur physische Faktoren. Die Überschreitung einer der Normen kann zu gefährlichen und schädlichen Arbeitsverhältnissen führen. Gefährliche Faktoren: Kohlenmonoxid, Metalmonoxid, Nickelmonoxid, sechswertiges Chrommonoxid, organische Lösungsmittel, Schweißrauch, halbautomatisches Schweißen und Staub — feste Partikeln.

Der Arbeitgeber ist verpflichtet, auf eigene Kosten die Untersuchungen und Messungen der gesundheitsschädlichen Faktoren durchzuführen, die Ergebnisse dieser Untersuchungen und Messungen zu registrieren und aufzubewahren und diese den Arbeitern zur Verfügung zu stellen. Diese Untersuchungen werden alle zwei Jahre, einmal im Jahr oder alle sechs Monate je nach dem Konzentration- und Intensitätsgrad dieser Faktoren durchgeführt [10].

7. Abschluss

Ein wichtiges Element der materiellen Arbeitsumgebung ist das vorkommende Berufsrisiko auf dem Arbeitsplatz. Das Berufsrisiko bedeutet die Wahrscheinlichkeit des Auftretens der unerwünschten Ereignisse, die mit der ausgeführten Arbeit verbunden sind und Verluste verursachen. Besonders des Auftretens bei den Arbeitern der nachteiligen, gesundheitlichen Auswirkungen infolge der beruflichen Gefährdungen, die in der Arbeitsumgebung vorkommen oder der Art und Weise der Ausführung der Arbeit [11]. Der Arbeitgeber ist verpflichtet, das bei den Arbeiten vorkommende Berufsrisiko zu beurteilen und zu dokumentieren und vorbeugende, das Risiko verringern Mittel anzuwenden. Der Arbeitgeber sollte den Arbeitern die Informationen über die bestehenden Bedrohungen, vor denen sie individuelle Schutzmittel schützen werden, versichern. Das Berufsrisiko muss identifiziert und bekannt sein und der Arbeitgeber informiert die Arbeiter darüber vor der Anstellung auf diesem Arbeitsplatz [12].

Die Informationsquellen bei der Einschätzung des Berufsrisikos sind die technischen Daten der auf dem Arbeitsplatz benutzten Geräte, Maschinen und Werkzeuge, die technisch-motorische Dokumentation und die Arbeitsplatzanweisungen.

Die Ergebnisse der Messungen der schädlichen und gefährlichen Faktoren, die in der Arbeitsumgebung vorkommen. Die Dokumentation bezüglich der Arbeitsunfälle und der Berufskrankheiten. Die rechtlichen Vorschriften, die technischen Normen und die wissenschaftstechnische Literatur, darunter die Karten der chemischen Substanzen u.ä. [13]. Die Einschätzung des Berufsrisikos, das mit den auf dem Arbeitsplatz identifizierten Bedrohungen verbunden ist, besteht in der Feststellung: der Wahrscheinlichkeit des Auftretens der Bedrohungen und der Schwere der schädlichen Auswirkungen dieser Bedrohungen [14].

Die Problematik der materiellen Arbeitsumgebung spielt eine besondere Rolle für das Ergonomieingenieurwesen. Die angewandte Präventivmedizin des Gesundheitsschutzes ist die Grundlage in der Gewährleistung der sicheren und hygienischen Arbeitsverhältnisse. Die Forschungs- und Messtätigkeiten der schädlichen und gefährlichen Arbeitsverhältnisse beeinflussen die Umwelteffektivität und die Wirtschaftlichkeit des Arbeitsplatzes.

Literatur

- [1] Polak W., Noch T. (red.), *Problemy zarządzania we współczesnych organizacjach. Teoria i praktyka. Praca zbiorowa*, Wyd. GWSA, Gdańsk 2008.
- [2] Kowal E., *Ekonomiczno-społeczne aspekty ergonomii*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa-Poznań 2002.
- [3] Idczak D., *Ergonomia w kształtowaniu warunków pracy*, Wyd. ODiDK, Gdańsk 1999.
- [4] Rybaczuk W., *Ergonomiczne i społeczne problemy zmniejszenia hałasu w przemyśle*, „Zastosowanie Ergonomii”, Nr 2/3, Wyd. CIOP, Warszawa 1995.
- [5] Świętochowski A., *Doświetlanie pomieszczeń roboczych w dzień*, „Atest Ochrona pracy” Nr 5, Wyd. CIOP, Warszawa 1995.
- [6] Jankowska E., Więcek E., *Ogólna charakterystyka i podstawowe parametry pyłów*, [w:] D. Koradecka (red.), *Bezpieczeństwo pracy i ergonomia*, Wyd. CIOP, Warszawa 1997.
- [7] Noch T., *Kształtowanie warunków pracy*, [w:] W. Polak, T. Noch (red.), *Problemy zarządzania we współczesnych organizacjach. Teoria i praktyka*, Wyd. GWSA, Gdańsk 2008.
- [8] Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 29 listopada 2002 roku w sprawie najwyższych dopuszczalnych stref i natężeń czynników szkodliwych dla zdrowia w środowisku pracy (Dz.U. Nr 217, poz. 1833 z późn. zm.).
- [9] Rozporządzenie Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 9 lipca 1996 roku w sprawie badań i pomiarów czynników szkodliwych dla zdrowia w środowisku pracy (Dz.U. Nr 86, poz. 394).
- [10] Noch T., *Bezpieczeństwo i higiena pracy. Wybrane zagadnienia*, Wyd. GWSA, Gdańsk 2006.
- [11] Mikołajczewska W., Noch T., *Organizacja pracy biurowej. Wybrane zagadnienia*. Wyd. GWSA, Gdańsk 2007.

- [12] Noch T., *Aspekty bezpieczeństwa pracowniczego*, [w:] M. Borkowski, A. Wesołowska (red.), *Bezpieczeństwo zdrowotne człowieka*, Wyd. GSW, Gdańsk 2013.
- [13] *Ocena ryzyka zawodowego*, J.M. Boguszewski (red.), Wyd. Wiedza i Praktyka, Warszawa 2005.
- [14] Polska Norma PN-N-18002:2000. Systemy zarządzania bezpieczeństwem i higieną pracy. Ogólne wytyczne do oceny ryzyka zawodowego.

» Recenzje
powydawnicze

Wojciech Piestrzyński

Katedra Pedagogiki i Psychologii Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa w Poznaniu

Recenzja:

**Marian Piotr Krysiak, *Świadek*, Wyższa Szkoła Agrobiznesu,
Bezpieczeństwo Wewnętrzne, Łomża 2014**

Książkę pt. „Świadek” Mariana Piotra Krysiaka należy polecić przede wszystkim studentom prawa, administracji, bezpieczeństwa wewnętrznego, jak również funkcjonariuszom służb mundurowych. Napisał ją doktor, nauczyciel akademicki, ale również wieloletni praktyk.

Główną zaletą niniejszej pozycji jest to, że została ona napisana w sposób prosty, jasny i przejrzysty. Pozwala to łatwiej zrozumieć treść związaną z problematyką instytucji świadka. Znajdziemy tutaj istotne opisy i komentarze definicji świadka na przestrzeni wieków.

Na wstępie autor opisuje zmieniający się charakter świadka w ujęciu historycznym. Można także znaleźć charakterystykę podmiotu postępowania karnego, jego prawa, a i obowiązki, a także wielowymiarowość pojęcia świadków.

Dzięki niniejszej publikacji można zapoznać się z schematem typowania i wzywania świadków jak również zrozumieć mechanizm bezwzględnego i względnego przesłuchania świadka. Przeczytamy również o obowiązkach świadka oraz o procesie postępowania podczas przesłuchania. Metody stosowane w trakcie niego są istotnym elementem, ponieważ zależą one od typu świadka — nieletnich, osoby z zaburzeniami psychicznymi, osoby starsze, umierające oraz ciężko chore.

Krysiak pokazuje w ten sposób, jak ważna jest znajomość prawa w tej kwestii. Ważnym jest również aspekt świadka koronnego, ponieważ stoi on wysoko w hierarchii świadków.

W niniejszym opracowaniu można znaleźć też opis urządzeń służących do utrwalania zeznań świadka i ponadto dowiemy się o karach porządkowych, jakie zostały przewidziane dla świadków. Treści niniejszej publikacji zostały oparte na teoretycznych pracach zwartych oraz aktach prawnych.

W celu zachęcenia czytelnika do sięgnięcia po niniejsze opracowanie poniżej przytoczono jego fragmenty:

„Rzymianie zdawali sobie sprawę ze złożoności tego procesu i tworzyli rozbudowany system kontroli zeznań. Dzisiaj system ten nazwalibyśmy psychologią zeznań świadka. Według zachowanych źródeł sędziowie rzymscy przy ocenie tego typu dowodu brali pod uwagę:

- osobowość świadka,
- stosunek świadka do stron i zeznań innych świadków,
- źródła jego wiedzy,
- sposób, w jaki świadek składa przed sądem swoje zeznanie” (s. 13).

„Komunikat Policji, zawierający prośbę o zgłoszenie się świadka w sensie faktycznym, powinien zawierać następujące elementy:

- wskazanie jednostki Policji zwracającej się do obywateli,
- podanie głównych okoliczności zdarzenia (rodzaj, czas, miejsce, skutki),
- wskazanie bliższych okoliczności, o których powinny wiedzieć osoby proszone o zgłoszenie się,
- ewentualne wskazanie bliżej określonego kręgu osób lub nawet indywidualnej osoby, lecz nieokreślonej personalnie,
- dokładne wskazanie miejsca, w którym proszone osoby powinny się zgłosić,
- zagwarantować dyskrecję proszonym osobom,
- wspomnieć o nagrodzie, jeżeli została wyznaczona” (s. 35).

„Metoda ujawniania motywów kłamstwa polega na poinformowaniu świadka, jeszcze przed rozpoczęciem merytorycznego przesłuchania o tym, że znany jest nam zamiar, jak i motywy jego kłamstwa” (s. 67).

Dariusz Sarzała

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Recenzja:

Człowiek ze swoimi problemami,
Kazimierz Zabłocki, Waldemar Woźniak (red.),
Wyższa Szkoła Gospodarki Krajowej w Kutnie,
Kutno 2014, ISBN 978-83-63484-17-0

W ostatnich latach obserwujemy w Polsce narastanie różnego rodzaju problemów dotyczących zarówno indywidualnego, jak i społecznego funkcjonowania człowieka, które posiadają złożony charakter oraz skomplikowany przebieg. W związku z tym toczy się dyskusja dotycząca licznych pejoratywnych zjawisk społecznych, prowadzona zarówno w warstwie ich etiologii, dynamiki rozwoju oraz licznych zagrożeń indywidualnych i społecznych.

W nurt refleksji naukowej, dotyczącej zasygnalizowanej powyżej problematyki wpisuje się recenzowana książka pod redakcją Kazimierza Zabłockiego i Waldemara Woźniaka pt. „Człowiek ze swoimi problemami”, której głównym celem jest zwrócenie uwagi zarówno na problem funkcjonowania człowieka niepełnosprawnego i starszego we współczesnym społeczeństwie, jak i ukazanie specyfiki współczesnych zjawisk społecznych związanych z zachowaniami o charakterze dewiacyjnym, a także potrzebę pomocy osobom dotkniętym negatywnymi zjawiskami społecznymi.

Recenzowana praca ma charakter zbiorowy i składa się ze wstępu i dwóch części. Pierwsza część zasadnicza, zawiera siedem artykułów, z których każdy dotyczy wybranego problemu społecznego:

1. Kazimierz Jacek Zabłocki, Waldemar Woźniak, *Pracownik socjalny w rehabilitacji społecznej osób niepełnosprawnych.*
2. Elżbieta Borowiecka, Krzysztof Białobłocki, *Pomoc społeczna udzielana osobom starszym.*
3. Agnieszka Malczewska-Błaszczyk, *Pracownicy socjalni wobec społecznego problemu samobójstw.*
4. Aneta Moszczyńska, Katarzyna Stępka, *Alkoholizm a destrukcja systemu rodzinnego.*
5. Marta Zajac, *Dorosłe Dziecko Alkoholika — studium przypadku.*

6. Aleksandra Huścia, Ewelina Jastrzębska, Marcin Kamiński, Emilia Mańk, Bartosz Owczarek, *Struktura wartości wyznawanych przez subkulturę hip-hopu: grupę zagrożoną dysfunkcją społeczną*.
7. Marcin Kamiński, *Wybrane zagadnienia udziału ofiary w postępowaniu karnym*.

W drugiej części książki zamieszczone zostało sześć recenzji wydawniczych w większości najnowszych pozycji książkowych zarówno polskich, jak i zagranicznych, dotyczących zjawisk dewiacyjnych oraz przeciwdziałania im na gruncie profilaktyki, resocjalizacji oraz pracy socjalnej. Przedstawione recenzje w pewnym stopniu uzupełniają problematykę zawartą w poszczególnych artykułach i zapoznają czytelnika z najnowszą literaturą dotyczącą analizowanej problematyki, co jest jednocześnie niewątpliwym walorem książki.

Odnosząc się do części pierwszej — zasadniczej recenzowanej książki, należy podkreślić, że artykuły w niej zamieszczone posiadają swój kontekst teoretyczny, metodologiczny i empiryczny. Obejmują one analizę prezentowanych przez autorów poszczególnych problemów społecznych ze szczególnym zwróceniem uwagi na ich przejawy i skutki oraz potrzebę pomocy osobom dotkniętym destrukcją negatywnych zjawisk.

Walorem recenzowanej pracy jest przede wszystkim postrzeganie szansy rozwiązywania istniejących problemów społecznych poprzez pryzmat pracy socjalnej i wsparcia społecznego, które najogólniej można określić jako pomoc kierowaną w stosunku do poszczególnych osób lub grup w sytuacjach trudnych, których sami nie są w stanie konstruktywnie rozwiązać.

W kontekście problematyki, podjętej w recenzowanej książce, należy zaznaczyć, że wsparcie społeczne jako element paradygmatu pracy socjalnej (na co słusznie zwracają uwagę we wstępie autorzy redagujący książkę) przyjmuje różne postacie i posiada wiele odniesień. Wsparcie tego rodzaju potrzebne jest zarówno jednostkom jak i grupom znajdującym się w różnych sytuacjach życiowych, położeniu społeczno-ekonomicznym i psychicznym, w układach rodzinnych, sąsiedzkich, koleżeńskich i zawodowych, w różnych okresach życia (od dzieciństwa do wieku sędziwego), a także w makroukładach, w społecznościach lokalnych i wspólnotach wyznaniowych, życiu osobistym i grupowym oraz własnej rodzinie.

Przedstawione analizy i wyniki badań empirycznych autorów zamieszczonych publikacji nie tylko wzbogacają wiedzę na temat specyfiki przedstawionych przez autorów problemów społecznych, lecz także budzą refleksję nad sytuacją społeczną osób starszych, niepełnosprawnych oraz tych, które zostały dotknięte określonymi zjawiskami o charakterze dewiacji społecznej.

Problematyka zawarta w recenzowanej książce pobudza również czytelnika do refleksji nad potrzebą zarówno pogłębionych badań diagnostycznych, nasilających się negatywnych zjawisk społecznych, jak i koniecznością doskonalenia oddziaływań w obszarze profilaktyki i terapii, a także szeroko ujmowanego wsparcia społecznego. Należy jednocześnie zaznaczyć, że recenzowana książka pomimo, że posiada istotne wartości poznawcze w analizowanych obszarach tematycznych, to jednak podjęta w niej problematyka wymaga dalszego rozszerzenia i pogłębiania badań w tym zakresie.

Z uwagi na walory poznawczo-merytoryczne, pozycja ta wzbudzi niewątpliwie uwagę osób zainteresowanych specyfiką i rozwiązywaniem współczesnych problemów społecznych. W związku z tym książkę polecam szerokiemu gronu czytelników nie tylko pracownikom socjalnym i pedagogom, lecz także wszystkim innym osobom interesującym się problemami społecznymi współczesnego człowieka i udzielaniem mu wsparcia w trudnych sytuacjach psychospołecznych.

